

Евгений Динчев
Петър Атанасов

**ВИСОКИТЕ
ПЛАНИНИ**
на Република
Македония

Пътеводител

**БЛАГОДАРИМ НА ПРИЯТЕЛИТЕ,
КОИТО НИ ПОДКРЕПИХА:**

МИАЛЧО БОЖИНОВСКИ
БУРАНЕДИН САЛИ
ВАНГЕЛ ЙОВАНОВСКИ
СИМЕОН ГИРОВСКИ
ГОЙКО ГЕГОВСКИ
ГАНЧО ТРАЙКОВСКИ
СЕРАФИМ СЕРАФИМОВСКИ
ВАСЕ СЕРАФИМОВСКИ
ЖИВКО МУРДЖЕВ
ЗЛАТКО АНДОНОВ
КОНСТАНТИН ЦИРИВИРИ
СТОЯНЧО АРСОВСКИ
ЗВОНКО КРЪСТЕВСКИ
ХРИСТО ХРИСТОВ
ИВАН ЖЕЖОВСКИ
ЛЮБЕ ЯНЕВСКИ

**И МНОГО ДРУГИ
ОТ РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ, КАКТО И:**

ГЕОРГИ СТАМЕНОВ
ст.н.с. ПЕТЪР БЕРОН
проф. ДОЙНО ДОЙНОВ
НИКОЛАЙ СТОЯНОВ
ИВАН ПЕТРОВ
ЙОРДАН ВАСИЛЕВ
ЕВЛОГИ СЛАВОВ
НЕЛИ ДЕЧЕВА
АЛЕКСАНДЪР ИЛИЕВ
ИРИНА НАЙДЕНОВА
РУМЕН НАЙДЕНОВ
И МНОГО ДРУГИ ОТ БЪЛГАРИЯ

**СПЕЦИАЛНО ИСКАМЕ ДА БЛАГОДАРИМ
И НА НАШИТЕ СЪПРУГИ,
ПРОЯВИЛИ ТЪРПЕНИЕ И СЪПРИЧАСТНОСТ.
НА ВСИЧКИ, ОЩЕ ВЕДНАЖ,
НАЙ-СЪРДЕЧНО БЛАГОДАРИМ!**

Евгений Динчев
Петър Атанасов

**ВИСОКИТЕ
ПЛАНИНИ
на Република
Македония**

Пътеводител

София, 1998

Съдържание

ЗА НЕОБХОДИМОСТТА ОТ ТОЗИ ПЪТЕВОДИТЕЛ	9
ПЛАНИНАРСТВОТО В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ	11
ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПЛАНИНИТЕ	14
В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ	
КОРАБ	20
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	20
2. МАРШРУТИ, ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ	25
ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	
ШАР	29
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	29
2. МАРШРУТИ, ОСНОВНИ ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ.	42
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	
БАБА	63
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	63
2. МАРШРУТИ, ОСНОВНИ ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ.	74
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ	
И СПОРТОВЕ	
ЯКУПИЦА	89
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	89
2. МАРШРУТИ, ОСНОВНИ ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ.	104
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	
НИДЖЕ	118
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	118
2. МАРШРУТИ, ОСНОВНИ ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ.	123
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	
ДЕШАТ И КРЧИН	127
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	127
2. МАРШРУТИ.	132
СТОГОВО-КАРАОРМАН	134
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	134
2. МАРШРУТИ, ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ	139
ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	

ЯБЛЕНИЦА И РАДУК	145
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	145
2. МАРШРУТИ. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	151
ГАЛИЧИЦА	154
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	154
2. МАРШРУТИ. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	162
ОСОГОВО	167
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	167
2. МАРШРУТИ. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	177
КОЖУФ	181
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	181
2. МАРШРУТИ. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	188
БИСТРА	193
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	193
2. МАРШРУТИ. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	200
ЧЕЛОУЦА	207
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	207
2. МАРШРУТИ. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	210
БЕЛАСИЦА	214
1. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА	214
2. МАРШРУТИ. ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ	220
ДРУГИ ОБЕКТИ В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ, НА ПО-МАЛКА НАМОРСКА ВИСОЧИНА, НО ПРЕДСТАВЛЯВАЩИ ОСОБЕН ТУРИСТИЧЕСКИ И ПЛАНИНАРСКИ ИНТЕРЕС	225
1. ПЛАНИНАТА ВОДНО	225
2. КАНЬОНЪТ МАТКА	230
3. БАБУНА ПЛАНИНА	236
4. КРУШЕВО - НАЙ-ВИСОКИЯТ ГРАД НА БАЛКАНИТЕ ПЛАНИНСКИ ДОМОВЕ (ХИЖИ) В ПО НИСКИТЕ ПЛАНИНИ, ПРЕДСТАВЛЯВАЩИ ИНТЕРЕС	242
МАКЕДОНИЯ - БЛИЗКА И НЕПОЗНАТА	244
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	246
ПРИЛОЖЕНИЯ	
СХЕМИ	
ФОТОСИ	
ТАБЛИЦИ	
АЗИМУТНИ КРЪГОВЕ	

За необходимостта от този пътеводител

Едва ли има българин, който да не се вълнува при споменаването на Македония. Интересът към земята около Вардар е основателно голям, но едва след политическите промени в Източна Европа в края на 80-те години станаха възможни по-осезателни контакти между Република България и вече независимата Република Македония. Едно от нещата, които най-силно привличат нашия сънародник, това е уникалната природа на близката нам съседна земя. И ако за македонските бисери Охридското, Преспанското и Дојранското езеро, има все повече и по-точна информация, улесняваща достъпа до тях, то за прекрасните македонски планини не знаем нищо или почти нищо. Разбира се, всеки е чел и слушал за Шар и Галичица, за Пелистър и Каймакчалан, за Кожуф и Бабуна, но всичко това е от историята. Тези имена са влезли в съзнанието ни като символи от една далечна, драматична и романтична епоха. Но колцина у нас имат по-ясна и точна представа за мястото им в съвременната география, а и в живота на хората, населяващи днешната Република Македония?

С този скромен труд си поставяме за цел да запознаем любителите на природата и на планините с най-високата, интересна и красива част от планинския свят на Република Македония. Във фокуса поставяме преди всичко планините, надвишаващи 2000 м, които са 16 на брой. Въпреки че е 4 пъти по-малка по територия от България, Република Македония има 2 пъти повече високи планини (в България са 8). Това показва две неща - първо, че страната е в по-голяма степен планинска от България и, второ, че по размери тези планини отстъпват значително на българските. И една друга особеност - по-голямата част от високите македонски планини, 12 на брой, са по границите на страната със съседите ѝ, което до известна степен

10 затруднява достъпа до тях. Ние, разбира се, сме оптимисти и вярваме, че границите на Балканите ще стават все по-формални и някой хубав ден ще осъмнем без тях!

Освен за високите даваме информация и за няколко по-ниски планини и други природни обекти, за които сме убедени, че представляват особен интерес.

Много месеци бродихме из прекрасните македонски планини в пек, студ, гъжд, сняг, мъгла, вятър, виелици и, разбира се, в чудесно време, за да създадем този пътеводител. Още повече че и в самата Република Македония информацията е повече от оскъдна. Естествено, ние си даваме ясна сметка, че съвсем не всичко сме успели да обхванем, а и това би било една основа, върху която тепърва ще се гради. Помъчили сме се да дадем възможно най-актуална информация за всяка от застъпените планини, включваща обща характеристика, описания на по-известни туристически маршрути (за някои от граничните - само по един маршрут до най-високия им връх), обектите за алпинизъм, ако има такива, спелеоложките дадености, възможностите за практикуване на друг вид туризъм (ски, коло, воден), както и за някои по-специфични спортове, курортите - летни и зимни, изходни пунктове, транспортни връзки, културни и исторически забележителности и др. Не се съмняваме, че сме допуснали грешки и неточности. Бихме били благодарни, ако се намерят читатели да ни ги посочат, за да ги отстраним в бъдещи издания.

Смятаме, че възможностите за практикуване на планинарство във всичките му разновидности, както и за другите, близки до него спортове и дейности, в Република Македония са много добри. Дано настоящия кракък пътеводител подтикнем повече наши сънародници да опитат.

В заключение, искаме дебело да подчертаем - тръгнахме с ясното съзнание, че даваме своя скромен принос за по-нататъшното сближаване и опознаване между хората от двете страни на българо-македонската граница и с надеждата, че тази граница един ден ще бъде заличена!

Дано да сме на прав път!

Планинарството в Република Македония

Идеите на планинарството навлизат в земите около Вардар едва след Първата световна война. Дотогава по-масови излизания в планините се извършвали единствено на празниците на манастирите, по правило отдалечени високо, сред гъсти гори.

През 1924 г. в Прилеп се създава първото планинарско дружество "Златоврв", главно от студенти, учили във Виена, Париж, Берлин, Москва, Одеса, Букурещ, Белград, Загреб и разбира се, София. Включват се и някои по-образовани местни граждани. По-късно през същата година се създава второ планинарско дружество в Прилеп - "Козяк", както и такива в Битола - "Пелагония", и в Кичево - "Бистра". Следващата година и в подножието на Шар, в Тетово, се създава планинарско-скиорско дружество "Люботън", което през 1995 г. тържествено чества своята 70-годишнина.

В момента в Република Македония действат между 60 и 70 планинарски дружества, като над 20 от тях са в Скопие. Редовно отчетните им членове възлизат на няколко десетки хиляди в цялата страна.

Хижестроителството по тези земи започва сравнително късно - след Втората световна война. Дотогава е имало някои единични начинания, като планинарския подслон "Бегова чешма" под Пелистър и др. Но голямата част от съществуващите днес около 25 планинарски дома са построени в периода 1945 - 1956 г. Най-много - 5 хижи, има по Якупица, 4 на Шар, 3 на Баба и т.н.

Особена заслуга за развитието на планинарството в Република Македония има големият ентузиаст, планинар и пръв председател на Планинарския съюз на Македония Даре Джамбаз.

Понастоящем съществува Съюз на планинарските спортове

12 (СПС) на Македония, който координира дейността на трите общински и един градски (за Скопие) съюз и на планинарските дружества. СПС се ръководи от председателство и има изградени комисии по различните дейности - планинарене (пешеходен планински туризъм), алпинизъм, скално катерене, спелеология, маркировка, планинско спасяване и др.

Напоследък все по-голямо внимание се отделя на маркировката, като в повечето от високите планини (с изключение само на Дешат, Кирчин, Ябланица и Челоца) има маркирани маршрути - поне по един. Най-много маркировка има по Баба, Якуница, Шар. Става въпрос главно и почти единствено за лятна маркировка. Зимна има много малко - на Баба и Якуница. Използва се само червеният цвят и по-рядко белият като спомагателен.

По-големите и дейни планинарски дружества провеждат всяка година традиционни прояви, като западната трансверзала (маршрут) през Шар, Бистра, Стогово и Караорман до Охрид от дружество "Исак Русо" в Скопие, мемориалния марш на Баба в чест на Диме Илиевски* от битолското дружество "Пелистър", изкачване на връх Люботън в Шар от дружество "Люботън" в Тетово и много други. Същевременно и СПС на Македония организира няколко значителни прояви в годината, в които участват планинари както от цялата страна, така и от чужбина. По-значителни са масовото изкачване на най-високия връх Кораб в Деня на независимостта - 8.IX., планинарският събор на 2 август - Илинден, в местността Лешница (Шар), изкачването на Титов връх, първенец на Шар, на 25 май и т.н.

Все по-често през последните години планинари от Република Македония са отправяли взор към високите върхове на планетата. Бяха изкачени Монблан, Арарат, Маунт Кения, Килиманджаро, Аконкагуа. Беше направен неуспешен опит за превземане на 8-хилядника Манаслу, но безспорен връх в историята на планинарството на съседната и близка нам страна си остава, поне засега, паметното изкачване на 10 май 1989 г. от Димитър (Диме) Илиевски на Еверест по класическия маршрут в рамките на македонска експедиция, подсилена от участници от Хърватско и Словения. За жалост покорителят на "Покрива на света" загиба трагично на слизане, за да превърне името си в легенда и символ за своя народ.

В рамките на СПС действа и Планинска спасителна служба, която тепърва предстои да бъде поставена на съвременна основа. И тя, както и СПС и планинските дружества действат на обществено-

* Първият македонец изкачил Еверест, но загинал трагично на слизане.

ни начала. На заплата са само хижарите и една секретарка в председателството на съюза.

С природните си дадености, организационните възможности, сравнително високия стандарт на живот и човешкия си потенциал Република Македония притежава чудесни възможности за развитие на планинарството както във вътрешен, така и в международен аспект.

Обща характеристика на планините в Република Македония

Република Македония е разположена между 40 градуса 51 минути и 42 градуса 22 минути северна географска ширина и 20 градуса 27 минути и 23 градуса 5 минути източна географска дължина, т.е. в централната част на Балканския полуостров.

По своите релефни характеристики страната е планинско-котловинна. Най-голям дял от нейната територия, възлизаща на 25 713 кв. км, се пада на хълмисто-планинския релеф - около 80%, и само 20% на равнинните терени. Това определя и голямата ѝ средна надморска височина, възлизаща на 829 метра.

Терените до 500 м н.в. заемат 25,3% от цялата територия, между 500 и 1000 метра - 44%. Останалите 30,7% се падат на чисто планинския релеф, над 1000 м н.в.

Планините в Република Македония заемат по-голямата част от площта ѝ. По време на своето издигане по геоложкия си състав, по големината и посоката на протежението си те се отнасят към 2 основни групи - Родопската и Динарската.

Родопската група се смята за по-стара и обхваща по-голямата част от планините в Източна Македония. Тук влизат от север на юг: малките планини в близост или на самата граница със Сърбия, североизточно от Куманово и северно от Крива река - Козяк, Герман и Блино. Следва Осоговската планина, най-големият и висок масив от Родопската група. 75% от него е в македонска територия и 25% в българска. На югозапад от Осогово се е разпростряла в посока северозапад-югоизток ниската Манговица планина. По границата с България, югоизточно от Осогово, е Влахина планина, продължаваща на юг в Малешевската планина. По-голямата част от територията на първата е в България, а при втората - обратното. Западнo от Вла-

хина, между реките Брегалница и Осойница, е Голак. Югоизточно от нея пък е още по-малката Беяз тепе. Между Кочанското и Радовишкото поле и западно от Голак, Бяз тепе и Влахина се е простряла масивната Плачковица. Като естествена връзка между нея и Огражден са двете малки планинки Готен и Малинска. Югозападно от Радовишкото поле е ниската и продълговата Смрдеш планина. Масивът на Огражден, разположен като цяло в посока запад-изток, пресича българо-македонската граница, като почти по равно се разпределя в територията на двете съседни страни. В най-южната част на Родопската група е разположена Беласица, на чийто връх Тумба се събират трите граници - македоно-гръцката, македоно-българската и българо-гръцката. Около 35% от площта на планината е в македонска територия.

Като цяло с 15-те си планини и планинки, както и с останалите по-ниски възвишения Родопската група отстъпва значително по височина и по площ на Динарската. Най-висок връх в нея е Руен, първенецът на Осогово, на македоно-българската граница със своите 2252 м. По заселеност планините от тази група също отстъпват на тези в Западна Македония.

Динарската група се смята за по-младонагънатата. По геоложки състав, тектоника и възраст планините в тази група се делят на Вардарска зона, Пелагонийски кристален масив и Шарска подгрупа.

Във Вардарската зона спадат планините от двете страни на Вардар след големия му завой северозападно от Скопие. От лявата страна на реката от север на юг се редуват: Скопска Црна гора и северно съединената с нея Црна гора на границата със Сърбия, обширната, но ниска Градищанска планина. Проточени и успоредни на реката са неголемите планини - Конечка (Серта), Градешка и Плавуш. Те представляват естествен преход между Динарската и Родопската група.

Отгясно на Вардар най-северна планина е Жеген. Следват Водно и една спорна планинка - Китка. Доста автори, предполагаме по инерция, я причисляват към Вардарската зона, а целият масив Якупица, чиято неразделна част е Китка - в Пелагонийския масив. Това според нас е едно изкуствено разделение и затова ние не причисляваме Китка към Вардарската зона, а бидейки в състава на Якупица - в Пелагонийския масив. Така следващата планина след Водно е Клепа. Най-южната, най-масивна и най-висока планина във Вардарската зона е Кожуф, на македоно-гръцката граница. Известна е с вулканичната си дейност в миналото. Над 80% от площта на Кожуф е в македонска територия. Най-високият ѝ връх - Зеленбег (2171 м), е на самата граница. С тази си максимална височина 11-те планини на Вар-

16 дарската зона се нареждат на трето, последно място в подгрупите на Динарската група. Северозападно от Кожуф е Витачево, опираща в Кавадарци на север, с най-висока точка 2039 м.

Пелагонийският кристален масив се простира на запад-югозапад от Вардарската зона и на изток от Шарската подгрупа, т.е. между останалите 2 подгрупи на Динарската група. От своя страна Пелагонийският масив се дели на Източен и Западен. Източният дял започва от север с ниската и малка Сува планина, непосредствено над езерото Матка на река Треска. Следва Якупица, най-големият планински масив в цялата Пелагонийска подгрупа с най-личния си връх - Солунска глава (2540 м). На юг от Якупица и северно от Прилеп е Бабуна планина, а южно от Плетварския проход се намира източната от север на юг Селечка планина. От северния ѝ край на изток се отделят 2 по-малки планинки - Дрен и една безименна с двата си върха Чабе и Голяма Рудина. В най-южната част на този Източен дял са двете гранични планини Нудже и Козяк. Първата почти по равно е поделена между Гърция и Македония. Втората е почти изцяло в македонска територия.

Западният дял от тази подгрупа (за граница между двата дяла служи високото Пелагонийско поле и река Треска, северно от Македонски Брод) започва от север с една дъговидна верига, почти от Скопие, на която различаваме 4 планини - Осой, Сува гора (най-просторната от четирите), Челоица (най-високата) и Песяк. Западно от Челоица, между нея и Бистра, е Буковик. Южно от "четворката" има цял един район, осеян с неголеми по територия планини, като Бушева, Баба Сач, Лубен, Крушевската (южно и западно от най-високия връх на Балканския полуостров - Крушево), както и 3 безименни планинки около областта Демир Хисар с височина между 1300 и 1500 м. Западно от тази група се е проточила дългата верига от северо-запад на югоизток на трите посестрими - Илинска, Плакенска и Бигла. От юг Западният дял на Пелагонийската подгрупа се приключва с Баба планина, която чрез най-личния си връх Пелистър (2601 м) е най-високата в целия Пелагонийски масив. Разделена е от македоно-гръцката граница, като повече от две трети от площта ѝ е на македонска територия.

С 24-те си планини и планинки Пелагонийският масив е най-раздробен и е втори по височина в Динарската група. Той е най-богат на дървесна растителност.

Третата подгрупа е Шарската - най-високата, най-красивата, най-чистата откъм малки и незначителни масиви. Съставена е от млади верижни планини, проточени като цяло от север на юг. И понеже са естествено свързани с гръбнака на Гърция - Пинд, са позна-

ти в литературата и като Шарско-Пиндски планини. Разположени са в най-западната част на Македония.

Тази подгрупа, също като Пелагонийската, се разделя на 2 дяла - Източен и Западен. Източният включва следните планини: от север на юг - Шар - най-дългата, най-масивната, даваща името на цялата подгрупа, по чието било минава границата със Сърбия (Косово). Около две трети от площта ѝ е в Македония. Следва разлатата и "неориентирана" Бистра. Почти като нейно продължение могат да се приемат Стогово и Караорман, ако не беше дълбоката долина на Мала река. Най-южно както на Източния дял, така и на цялата Шарска подгрупа са средно високата Исток и високата Галичица, неизвестно защо обозначавани като две планини. Галичица е между Охридското и Преспанското езеро, от двете страни на македоно-гръцката граница, разделяща я почти по равно в двете държави.

Западният дял на Шарската подгрупа включва само 5 планини, всичките на македоно-албанската граница. От север на юг - Кораб, чийто едноименен личен връх (2764 м) е най-висок не само в Македония, но и в Албания. Наскоро беше извършено прецизно сателитно измерване, увеличило върха с цели 100 метра - на 2864, но официално още не е потвърдено и затова използваме досегашната му височина. Кораб е не само най-високата, но и най-алпийската планина в Република Македония. Държавната граница я разделя почти по равно между двете страни. Все пак по-голямата част е в Албания. Продължение на билото на Кораб на юг са 2 неголеми, макар и високи планинки - Дешат и Крчин. Първата е с един, втората с всичко два върха. Южно от Дебър се извисява планината - връх Радук, като прелюдия към последната, Ябланица, опираща с най-югоизточните си склонове в Охридското езеро.

Единайсетте планини на Шарската подгрупа оформят общия брой на македонските планини на 60, разбира се, с много условности.

Освен по изброените досега признаци планините в Македония се разделят и според надморската си височина. Макар и доста условно, приемаме делението за високи планини да се смятат тези над 2000 метра, за средно високи - между 1000 и 2000 метра, и за ниски - между 500 и 1000 метра. По силата на това разделение към високите планини на Република Македония спадат Кораб 2764 (2864 м), Шар (2747 м), Баба (2601 м), Якупица (2540 м), Нудже (2521 м), Дешат (2373 м), Крчин (2341 м), Галичица (2288 м), Стогово (2273 м), Ябланица (2257 м), Осогово (2252 м), Кожуф (2171 м), Бистра (2163 м), Радук (208 м), Челоица (2062 м) и Беласица (2029 м). Т.е. всичко 16 планини. Най-високите точки на някои от тях - Галичица, Беласица -

18 са извън територията на Македония, но ние имаме предвид планината като цяло независимо от изкуствените граници.

С малки изключения именно тези 16 планински масива са най-величественото и най-красивото от планинския свят на Македония.

Към средно високите планини се отнасят: Плакенска (1999 м), Влахина (1932 м), Песяк (1917 м), Илинска (1909 м), Сува гора (1857 м), Козяк (между Нудже и Кожуф, 1822 м), Караорман (1794 м), Бушева (1788 м), Лубен (1764 м), Плачковица (1754 м), Бабуна (1764 м), Малешевска (1745 м), Огражден (1744 м), Билино (1703 м), Баба Сач (1698 м), Селечка (1663 м), Бигла (1656 м), Црна Гора (1651 м), Скопска Црна Гора (1628 м), Безименна с връх Чаве (1557 м), Голак (1538 м), Буковик (1528 м), Крушевска (1524 м), Дрен (1511 м), Безименна (южно от Крушевска с връх Бука, 1494 м), Безименна (северозападно от Битола, с най-висок връх Бел Камен, 1431 м), Готен (1430 м), Осой (1401 м), Герман (1387 м), Беяз тепе (1348 м), Козяк (1326 м), Безименна (западно от Демир Хисар, 1318 м), Малинска (1235 м), Жеден (1264 м), Сува планина (1189 м), Конечка/Серта/ (1159 м), Клепа (1150 м), Водно (1066 м), Градешка (1002 м), Витачево (1039 м). Общо техният брой е 4.

Към ниските могат да се причислят: Плавуш (996 м), Смрдеш (971 м, на някои карти е дадена грешна височина от 1147 м), Манговица (874 м) и Градищанска планина (861 м). Т.е. всичко 4 планини. Разбира се, тук може да се спори кои от останалите възвишения под 1000 метра са планини, но според нас те са вече към хълмистия терен.

И така от 60-те планини на Република Македония 16 са високи, 40 - средно високи и 4 са ниски, като още веднъж подчертаваме, че това деление е доста условно, особено в раздела на средно високите планини.

Планините в Република Македония се отличават със своето разнообразие въпреки малката територия, на която са разположени. Преминавайки от изток на запад през територията на малката държава, пейзажът постепенно се променя. Тръгвайки от меките заоблени форми на планинските масиви в близост до границата с България, в голямата си част обезлесени, колкото се отива по на запад, толкова по се набиват на очи безкрайните широколистни и по-рядко иглолистни гори. А релефът по западната граница със Сърбия и Албания е напълно алпийски. Сякаш някаква стена се изправя пред теб и не ти дава да напуснеш тази чудесна земя.

Като взел не само на планинския свят, но и на цяла Македония е масивът на Якупица. Не случайно най-високият ѝ връх Солунска глава си е спечелил прозвището "Пълът на Македония". Изправен върху този "пъл", при нормално добра видимост можеш да разгледаш като на

длан цяла Македония, че и доста отвъд нея.

По повечето свои характеристики планините в Република Македония са близки или идентични с българските (разбира се, някои от тях са и общи), което ги прави сравнително леснодостъпни и желани. Най-големи пречки за тяхното по-масово усвояване са: все още охраняваните междудържавни граници (за високите планини най-вече), малкият брой хижи - всичко 25 за цялата страна, липсата на достатъчно маркирани маршрути, въпреки че се предприемат мерки в тази насока. Разбира се, всичко тече, всичко се променя и ние сме твърдо убедени, че в близко бъдеще чудесните планини на Македония ще бъдат желан обект за вътрешен и международен туризъм. Още повече че освен природните си дадености, те са скътали в пазвите си много исторически и културни ценности. Изградените пък ски-курорти и центрове - Попова шапка (Шар), Бегова чешма (Баба), Крушево (Крушевска планина), Отешево (Галичица) и някои други по-малки само допълват цялостната картина.

Чудесни възможности има и за практикуване на ски-туризъм, алпинизъм, скално катерене, спелеология, планински колотуризм, рафтинг, делта- и парапланеризъм.

Към всичко това трябва да прибавим и чистотата на македонските планини. Липсата на сериозни промишлени замърсители, както и екологичната култура на планинци и планинари ги правят наистина приятна среда за активен отдих.

Определено трябва да заявим, че истинският чар на Македония е нейната природа, а планините са най-същественят му компонент.

КОРАБ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ГРАНИЦИ, ФОРМИРАНЕ,
ОРОГРАФИЯ, ХИДРОГРАФИЯ,
КЛИМАТ, РАСТИТЕЛЕН
И ЖИВОТИНСКИ СВЯТ,
НАСЕЛЕНИЕ

Най-високата и най-алпийска планина в Република Македония. Намира се в западната част на страната и по билото ѝ минава държавната граница с Албания. Спада към Шарската подгрупа на Динарската група.

Нека най-напред разгледаме границите ѝ. На север Кораб е ограничена от река Буштрица (или Люма Чайес - алб.), течаща в по-голямата си част в Албания и вливаща се в Црни Дрим малко преди последната да излее водите си в голямото изкуствено езеро Фиерза. Само в най-горната си, изворна област Буштрица тече на територията на Сърбия (Косово) и всъщност най-южният ѝ начален приток ограничава най-северните разклонения на главното било на планината. Заг река Буштрица е масивът Калабак (2174 м), непосредственият съсед на Кораб от север.

На изток границата е също така добре очертана - река Радика, отделяща Кораб от най-южните части на Шар (Враца и Ничпурска планина), и от Бистра планина по на юг. Между Кораб и Шар (Враца) съществува и орографска граница - високата 1860 м билна седловина (тук държавната граница със Сърбия (Косово) слиза южно от билото по река Радика), източно от най-северния корабски връх Шерупа (2092 м), на който се събират трите граници (т.нар. тромеге) - македоно-сръбската, македоно-албанската и сръбско-албанската, и западно от последния връх на Шар - Попова шапка, 2080 м н.в. През тази гранична седловина минава и камионен път за косовското село Рестелица и продължава за Призрен.

Южната граница върви по Жировничка река от водослива ѝ с Радика до изворната ѝ област. Прехвърля билото и държавната граница с Албания през седловината Дешат (1976 м) и вече в албанска територия се спуска западно по долината на реката, минаваща през

град Пешкопи и вливаща се в Црни Дрим. Цялата тази граница отделя Кораб от южния му съсед и негово продължение - Дешат.

На запад склоновете на най-високата македонска и албанска планина плавно и продължително се спускат до долината на Црни Дрим.

В така очертаните си почти естествени граници Кораб има дължина по въздушна линия около 26 км и най-голяма широчина - 27 км. Площта ѝ възлиза на приблизително 580 кв. км. На македонска територия са 210 кв. км, няколко кв. км са на сръбска (косовска) и останалите над 360 кв. км - на албанска.

Някои географи приемат за Кораб само най-високата ѝ алпийска част, около главното било. Това според нас противоречи на принципите на географската наука и затова твърдо застъпваме тезата планината да се приема в нейните по-широки и естествени граници.

Кораб е формирана през алпийския ороген, по време на терциера. Изградена е от стари скали - палеозойски шисти, а върховете са от триаски варовици. Планината е била залегена, като глациалните форми на релефа съществуват и днес. Това са морените, троговите долини и главно циркусите, предимно със североизточно изложение, което има, разбира се, своето обяснение. Ветровете по билото на Кораб, а и на повечето македонски планини духат най-често от югозапад и естествено валежите идват също оттам. Но по западните и югозападните склонове поради силните ветрове снежната покривка не е била съответна на количествата валежи. Голяма част от снега е била издухвана от източната страна на главното било, където и заледяването по тази причина е било много по-сериозно.

Снежната граница през плеистоцена е била между 1700 и 2000 м както за Кораб, така и за останалите планини в региона.

Главното било на Кораб се е проточило от север на юг в начупена линия и с незначителни изключения е почти изцяло над 2000 м. 52 са върховете в цялата планина над "двата бона". На запад и изток от главното било се спускат мощни ридове към Црни Дрим и съответно към Радука. Докато тези в албанска територия са по-полегати и по-дълги, то на македонска са много по-"люти" и на места с отвесни стени по неколкостотин метра.

Най-северният рид, спускащ се западно към Црни Дрим, се нарича Сорокол. Отделя се от главното било при връх Кула Забери (2377 м) и достига собствена максимална височина от 2204 м. Това е най-дългото отклонение въобще от централното корабско било. За граница му служат реките Буштрица от север и Радомир и продължението ѝ Велешница - от юг.

На юг от него са по-малките Мали и Бард, висок 1966 м, между

реките Велешница и Грама от юг, и Мали и Грамес (2345 м), между реките Грама и Пешкопийска на юг.

Това са трите основни разклонения западно от централното било. Има и едно по-малко, отделящо се от връх Мала Корабска врата и заключващо се между реките Радомир и Велешница.

Източно към долината на Радика от главното корабско било се спускат 4 основни руда. Докато тези към Црни Дрим имат като цяло посока югоизток-северозапад, то тук е обратното - предимно северозапад-югоизток. От север на юг ридът, отделящ се от връх Кула Забери, е "огледален" на Сорокол между реките Шерупа на север и Штировица на юг. Следва най-мощният рид от източната страна, отделящ се от най-високата част на главното било между Штировица и Длабока река (Нистровска) на юг. Следва най-красивият - Кабаш, с кота 239 м, тръзващ от Кепи Бар (268 м), между Длабока река и Нистровска от север и река Рибница на юг. Красивият му алпийски вид внушава респект. И най-южният - между Рибница и Жировничка река на юг се отделя от главното било при връх Плоча (2233 м), завършва над радичката клисура Барич с връх Црн Камен (1865 м).

Има и други, по-малки, не по-безинтересни, като например Махия Мада, спускащ отвесни склонове югоизточно над изворната област на Рибничка река.

Естествено и разбираемо най-голям интерес предизвиква първенецът на планината - връх Кораб, известен още като Голям Кораб. Може да се срещне някъде и под името Кобилино поле, въпреки че има високотопанинска местност със същото име в близост до него. Явява се най-високата точка едновременно на две държави - Република Македония и Албания. Официално, поне засега, височината му е 2764 м. През лятото на 1996 г. беше извършено прецизно сателитно измерване, което установи, както бе вече отбелязано, нова височина на върха от 2864 м, или точно 100 м над досегашната. Заключително и официално становише на измерваческия екип и съответния европейски институт, финансирал начинанието, все още не е излязло и затова не може да се приеме със сигурност новата стойност. По тази причина я поставяме в скоби до досегашната. Ако се потвърди въпросната кота, то връх Кораб ще се окаже най-висок в бивша Югославия, превишавайки с един метър досегашния - Триглав в Юлийските Алпи (Словения). С новата си височина върхът би се наредил на престижното 10-то място на Балканския полуостров.

Скалистият му масив, откъдето и да го погледнеш, предизвиква възторг и уважение. Наистина достоен връх за първенец от такъв ранг!

Други по-известни и интересни върхове по централното било от север на юг са: споменатият вече Шерупа (2092 м, тромега - точка, в която се събират три граници), Кула Забери (2377 м), от който се отделят двата мощни рида на запад и изток, Безименен (2595 м), точно на 90-градусовия завой на билото и границата, източно от Кораб, Безименен (2567 м), непосредствено южно от Кораб, Мала Корабска Врата (2465 м) над едноименната седловина, Кепи Бар (2683 м) и много още, но не би ни стигнало място за всички. По централното било има и няколко възлови седловини освен граничните. От север на юг - Голяма Корабска Врата (2062 м) между върховете Кула Забери и Безименен (2595 м), северно от Кораб; Мала Корабска Врата между едноименния връх от юг и Безименен (2567 м) от север; южно от връх Кораб и Цигански премин (2305 м); непосредствено южно от Кепи Бар.

Главното корабско било е вододел между реките Црни Дрим на запад и Радика на изток. То не е никакъв по-значителен вододел от балкански мащаб, понеже река Радика се влива в Црни Дрим. Така всичките води на Кораб се оттичат в Адриатическо море, за разлика от повечето други македонски планини, насочващи се към Бяло (Егейско) море. Директно към Црни Дрим от Кораб се оттичат 5 по-големи реки. От север на юг това са Буштрица (или Люма Чайес - алб.), гранична за Кораб; Велешница със своя приток Радомир; Грама, Дешатит и Пешкопийска река. Долините са много широки и мащабни и в някои отношения наподобяват хималайските. Влечат много наноси - отличен строителен материал за местното население.

Тези, изтичащи на изток, към Радика, са по-къси, по-стръмни, с каньонообразни долини. От север на юг това са Шерупа, Штировица, Дбока река (Нистровска), Рибница и най-южната - Жировничка. Много други по-малки или притоци на големите допълват картината. Дбока река е изключително атрактивна от извора, та чак до вливането ѝ в Рибница. Има 3 поредни каньона. Първият е над с. Жужне с дължина 1 км. Отвесите от двете страни са между 100 и 300 м, а дъното е широко 2-3 м. Вторият каньон е дълъг 1,5 км, а дъното е широко 10-20 м и третият - дълъг е "само" 0,6 км, а дълбочината му е 100-150 м. В долината на тази река, под вр. Мал Кораб, е водопадът Дбока река, висок 138 м, но непостоянен. Това е най-високият водопад в Македония.

Река Рибница е от най-големите в Кораб. Извира на 2300-2400 м н.в., а вливането ѝ в Радика е на 835 м н.в. Дължината ѝ възлиза на 12 км, а падът ѝ - на 119 м/1000 м. Реката тече сред варовиков терен и затова нейната вода е светлозелено бистра. Богата е на пъстърва и е привлекателен обект за риболовците.

В долината на тази река се намират 5 типично планински села, които освен всичко друго се отличават с вековна патриархална култура.

В македонската част на Кораб има и 8 постоянни ледникови езера. Намират се в циркусите, в изворните зони на реките или по склоновете на речните долини. Най-голямото от тях, Корабското езеро, е непосредствено под връх Кораб, на 2470 м. Дълго е 51 и е широко 20 м, площта му е 800 кв. м, няма живот. Езерото Мал Кораб е в изворната област на Длбока река, на 2310 м. Дълго е 50 м, широко - 35 м и е изключително бистро. Също няма живот. В долината на Длбока река, под местността Кобирино поле, има още 2 постоянни езерца. В изворния дял на река Рибница се е сгушило езерото Бачилски камен на 1760 м. Площта му е 318 кв.м. Непосредствено под него е Средно езеро на 1680 м н.в. с площ от 350 кв.м. Под тях има и едно миниатюрно езерце от 30 кв.м, разположено на 1620 м. До тези 3 езерца може да се стигне по пътечка срещу река Рибница от село Тануше. В изворния дял на първия десен приток на река Рибница на 1810 м се намира и езерото Бабин Камен (площ от 277 кв. м), също с живот, както и другите три.

Кораб е в пояса на умерено континенталния климат с известно затоплящо влияние по долините на Црни Дрим и Радика. Разбира се, по високите над 1500 м части на планината климатът си е чисто алпийски.

Средното количество валежи годишно се движи между 1000 и 1600 м, което е в горната граница за Македония. Ветровете по главното било преобладаващо духат от запад (югозапад, северозапад).

Кораб като най-висока планина по пътя на атмосферните фронтове, идващи от Адриатическо море и Атлантика, много по-често е изложен на метеорологични депресии.

Растителният свят по склоновете на планината се характеризира с широколистни, главно букови гори, заемащи около една трета от територията ѝ, и алпийски пояс над 2000-2200 м. В последния преобладават алпийските пасища - 46% от територията му. Има и съвсем малко иглолистни гори, главно по западните склонове, в Албания.

Животинският свят е особено разнообразен. Срещат се към 15 вида бозайници (диви кози, елени, глгани, мечки, вълци, рисове и т.н.), над 50 вида птици (орли, ястреби, яребици-каменарки, лещарки и много други), а от рибите най-хубава и вкусна е известната радичка пъстръмка (пъстръва).

Заради всичките си природни дадености македонската част от Кораб планина е включена в пределите на Национален парк "Мавро-

во", създаден през 1949 г.

В малкото села, около 10 на брой, в македонската територия на планината живеят главно етнически албанци, торбеши¹ и християни, а интересното е, че на албанска територия има села с чисто християнски имена - Радомир, Слатина, Церен и друзи.

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

Застава "Стрезимир" ("Победа") - връх Кораб - застава "Стрезимир"

Това е единственият маркиран маршрут в планината. Местонахождението на връх Кораб на самата граница, както и отдалечеността му от населени пунктове го прави сравнително труднодостъпен от територията на Македония, че и от Албания.

Самостоятелно разрешение, ако въобще ви издадат такова, се вади от полицията в Скопие, Гостивар или Маврови Анове (на брега на Мавровското езеро) срещу заплащане. По-добре е да се включите в проява на някое от македонските планинарски дружества. Най-добре е, ако можете да участвате в масовото изкачване всяка година на 8 септември - Деня на независимостта и национален празник на страната. Организатори са Съюзът на планинарските спортове (СПС) със седалище в Скопие (тел.: 00389 91 235540) и Планинарският съюз на Скопие (тел.: 00389 91 117687 и 228624). Задължително е предварително да се прикрепите към някое от планинарските дружества без излишни формалности и заплащане. Само трябва да ви включат в списъка на съответното дружество с паспортните данни и да си заплатите уредения автотранспорт. На този ден стотици планинари от цяла Македония, а и гости от съседни и по-далечни страни идват рано под върха с организиран или личен транспорт (редовен няма), изкачват го и се прибират още същата вечер.

Организацията на проявата е на много добро ниво. Освен осигурения автобусен транспорт от всички по-големи градове на страната се ангажира и войскова част от командоси, които покриват целия маршрут и осигуряват безопасността на участниците при всякакви метеорологични условия. На изходния пункт край граничната застава "Стрезимир" ("Победа") има уредени импровизирани бюфети, медицинска палатка, паркинз и т.н.

* Торбеши - потурчени, приели принудително мохамеданска вяра християни на територията на днешна Република Македония. (Бел.авт.)

От Скопие до заставата се стига по шосето за Дебър, минавайки край Тетово, през Гостивар и Мавровското езеро. При водослива на Мавровската река с Радика, на няколко километра под мотел "Кораб" ("Трница"), се отбива вдясно, северно по камионен път срещу течението на Радика (на разклона има червена маркировка). След 13 км се достига друг разклон на пътя при водослива на река Щтировица с Радика. Автобусите са дотук, а по-леки возила могат да се изкачат по левия път, срещу река Щтировица, до граничната заставка "Стрезимир" ("Победа"). От последния разклон до нея са 2-3 км, или всичко от стената на Мавровското езеро - 26 км. Разбира се, освен откъм Маврово и Скопие може да се дойде и откъм Дебър. Ако няма уреден транспорт, с редовен автобус може да се слезе на разклона на главния път, край моста, а оттам 15-те км до заставата се вземат или на автостоп (няма много движение), или пеша.

Тук край заставата, на 1450 м, е началният пункт на същинското изкачване на върха. Целият маршрут е добре маркиран. Ако сте се включили в масовото изкачване на 8 септември, трябва да имате предвид, че се пускат хора нагоре само до 11,00 ч.

Тръгва се в южна посока по добре очертана и стръмна пътечка, пресича се черен път и югозападно се навлиза в стара букова гора. Отново се излиза на пътя и по него с едно пресичане на остър завой за 30-ина мин се стига до голямата кошара Биланджа (1750 м) над горския пояс. Тук има хубава студена вода (в сухи години може да се окаже и единствена по маршрута).

Следва стръмно изкачване по тревист терен в югозападна посока и след още 45-50 мин, минавайки край малък извор, се излиза на седловина на странично било, спускащо се източно от главното. Тук вече е 2100 м и си заслужава човек да се наслади на откриващата се панорама. На юг пред вас се е ширнала дълбоката и дълга долина на река Радика, а от всичките ѝ страни са накацали близо половин дузина планини с най-високите си върхове. На преден план е Бистра с Мегеница и Требишка гунка, зад нея - Стогово с Бабин срт, Биг Дорг и Кареш. Вижда се и част от Дешат, а югоизточно, между Бистра и Ничупска планина, хоризонтът е запълнен от мощната снага на Добра вода (Челоица). Непосредствено пък под и пред вас, в южна посока, се е ширнала троговата долина на Нистровска река с кошарите из нея. Обърнеш ли се назад, на североизток, ще се изгубиш в безкрайното застинало море на легендарната Шар планина.

Изкачва се стръмно по билото в западна посока около 150 м денivelация, след което предстои дълго подсичане отляво, югоизточно. За още около 45 мин, пресичайки неголям циркус, пътеката се

изкачва до характерна седловина на друго странично било, спускащо се южно от първото. От 2350-те метра с цялото си величие се открива алпийският гребен Кабаш. Тук почивката, съчетана с наслаждението от гледката, е задължителна.

Пътеката прави рязък завой наясно и започва дълъг траверс на височина около 2400 м в посока северозапад, виейки се над продълговатото плато, оставащо вляво. Следва продължително изкачване на серпентини и криволици в същата обща посока. Достига се обширното Кобилино поле с няколко малки временни езера и печащи поточета. Има остатъци от стара каменна застава - "Црна чука". Дотук се стига от старта за 3-3,30 ч. Отпред вече се открива панорамата на централното било с върховете Кораб, Малка Корабска Врата и други, а отзад, югоизточно, гледката се е освежила със синьото на Мавровското езеро.

Още малко усилия и вие сте на главното било на Кораб планина, т.е. на държавната граница между Република Македония и Албания. Височината е 2700 м. Пред вас е Албания с неизбродните си девствени планини - страната на орлите и на... бункерите! Колкото и да не му се тръгва на човек, очарован от видяното, все пак трябва да направи последната крачка до целта. Само по билото, в северна посока, за 10-15 мин или всичко от старта за 3,30 - 4 часа, преодолявайки 1300 м денивелация, вие стъпвате на скалистото чело на връх Кораб, на 2764 м (2864 м) над морското равнище! На голямата циментова пирамида с отличителните знаци на двете държави е и последният кръг от маркировката, довела ви дотук.

Обратният път отнема 2,30 - 3 часа, или всичко от заставата до върха и обратно се взема за 6,30 - 7 часа, разбира се, при благоприятни метеорологични условия. За сравнение, от албанска страна, тръгвайки от село Церен или Радомир, върхът се достига за 6-7 часа и е много трудно изкачването и слизането да приключи за един ден. Необходимо е да се изгради стабилна зимна маркировка, за да е подстъпен и през белия сезон. Този връх го заслужава!

Технически трудности по маршрута няма за разлика от албанската страна. Вода за пиене, при нормални години, също има достатъчно край пътеката.

Освен описания маршрут възможност за излизане към високите части на планината има от селата Тануше срещу река Рибница до 4-те постоянни ледникови езера в изворната ѝ област и към главното било в района на седловината Цигански премин, 2305 м, както и към алпийския масив Махия Мада и Жужне, в долината на Длбока (Нистровска) река. Оттам могат да се посетят най-високият водопад в Македония, страничният алпийски рид Кабаш или главното било.

Има само овчарски пътеки без маркировка. Редовен транспорт до тези села няма. Не съветваме никого да опитва посещение в този граничен район без разрешение от полицията!

Обекти за нощуване в Кораб планина няма - нито хотели, нито почивни станции, нито хижи.

На Кораб има чудесни възможности за алпинизъм и скално катерене, все още напълно неизползвани главно поради граничните забрани. Но ние се надяваме, че и това ще остане в историята. Природните гадености за делта- и парапланеризъм също са много добри. Истински рай е за рибарите, които могат да се пробват за известната радичка пъстърва, на която са богати както Радика, така и притоците ѝ.

НА ДОБЪР ЧАС В НАЙ-ВИСОКАТА ПЛАНИНА
НА МАКЕДОНИЯ И АЛБАНИЯ!

ШАР

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ФОРМИРАНЕ,
ОРОГРАФИЯ, ХИДРОГРАФИЯ,
КЛИМАТ, РАСТИТЕЛЕН
И ЖИВОТИНСКИ СВЯТ,
НАСЕЛЕНИЕ,
КУРОРТИ И ХИЖИ

Легендарната Шар планина! Най-известната и значима македонска планина, свързала завинаги името си със съдбата на народа си.

Древните елини са я наричали Скардос Орос, а римляните - Скорди Монтис и Скардус, което накрая се преплита с Монте Аржентаро. През турското владичество се използват Шар, Шара-планина, Скардаг, Чардаг, Скарта, Шарсилелеси, за да се наложи в наши дни окончателно названието Шар. Между другото известният френски географ и пътешественик Ами Буе също използва само Шар.

Все още се спори между географите откъде точно идва наименованието Шар. Според някои то е останало от корена на илирийското Скардус. Но повечето са на мнение, че произходът е от турската дума "шарен". Свързва се със снежните петна по склоновете на планината пролетно време. Просто и ясно!

Названието Шар за първи път се споменава в 1540 г. в летописите на манастира "Св. Павел" в Света гора.

До края на миналия век се смятало, че Шар е централният орографски възел на Балканския полуостров и затова е най-висок. В 1877 г. Военният географски институт във Виена определя височината на връх Люботън на 3050 метра... Едва в самия край на XIX век се стига до височина, близка до настоящата - 2499 м, но в старата генералска карта на Австро-Унгария в мащаб 1:300 000 е 3050 м.

Понастоящем по-голямата част от главното било на Шар служи за държавна граница между Република Македония и Сърбия (Косово). Както при Кораб, а и за голяма част от другите високи планини на Македония, това създава известни проблеми за свободното проникване в планината. Поне засега.

Кои са границите на Шар планина?

Да започнем с най-западната точка в северната ѝ граница - косовския сръбски град Призрен. От него границата тръгва в източна посока, срещу течението на река Призренска Бистрица. Първо през Дувска клисура и по долината Средска, отделящи Шар от Езерска планина (Коджа Балкан), на север. Орографската граница между двете планини минава през седловината Превалец (1513 м), където е най-високата точка на шосето от Призрен за Урошевац. Оттам границата се спуска по десния (южния) начален приток на река Лепенац - Сува река. След това продължава по самата река Лепенац през долината Сириник, в североизточна посока, отделяща Шар от Жар планина и Неродимка планина на север. Река Лепенац прави голям завой южно от град Урошевац (тук е най-северната точка на Шар) и поема в югоизточна посока. Границата на Шар е все по нея. Минава през сръбския (косовски) град Качаник, през Качаничката клисура и стига до граничния пункт Генерал Янкович на сръбско-македонската граница.

Оттук природната граница, вместо да пресече по инерция изкуствената - по река, шосе или жп линия, - завива рязко на запад срещу течението на рекичката, вливаща се в Лепенац при Генерал Янкович. Продължава в западна посока и прехвърля ниските възвишения (около 600 м), които се явяват седловина, орографска граница между най-североизточните издънки на Шар и хълмистата област Билино на югоизток в посока Скопие. Тук се пресичат природната и междудържавната граница. След това, вече в македонска територия, границата на Шар слиза в Дервенската клисура при големия завой на Вардар, разделяща Шар от Жеден планина. Продължава по западния край на обширната Тетовска котловина Полог в югозападна посока, успоредно на голямата македонска река Вардар. Минава и през град Тетово, намиращ се в самото подножие на планината, че и по склоновете ѝ.

След него взема почти южна посока и минава западно от Гостивар и югозападно се изкачва срещу течението на горния Вардар. Минава и край най-големия извор на Вардар - Вруток, до едноименното село и продължава срещу течението на един от големите му начални притоци. На около 2 км югозападно, над село Речане, тя напуска вардарския приток и запазвайки югозападна посока, отива право към Мавровското поле, което сега е дъно на едноименното изкуствено езеро. То е граница между Шар на север и Бистра на юг. Намира се на 1200 м. Тук, при язовирната стена, където изтича Мавровска река, се намира и най-южната точка на Шар. От езерото границата продължава по течението на Мавровска река в западна посока, разделяйки, както и езерото, Шар на север и Бистра на юг. От водослива

на Мавровска река с Радика границата взема северна посока, срещу течението на река Радика, явяваща се допирната линия между двете най-високи македонски планини - Шар на изток и Кораб на запад.

При водослива на корабската река Шерупа с Радика природната граница напуска речното корито на последната (отиваща към изворната си област Горно Луково поле в самата Шар). Запазвайки северната си посока, пресича отново държавната граница между Република Македония и Сърбия (Косово) и се изкачва до билната седловина на 1860 м (орографската граница между Шар и Кораб), източно от най-северния корабски връх Шерупа (2092 м). Там се събират трите граници - македоно-сръбската, македоно-албанската и сръбско-албанската и западно от последния шарски връх Попова шапка (2080 м). Тук влизаме в противоречие със застъпваното досега официално мнение, че границата между двете планини минава по река Штировица край връх Песок. Категорично сме убедени, че по орографски признак, а той е най-важният, истинската граница е тази, която даваме.

Оттук минава и камионен път между Дебър и Призрен, като природната граница почти следва този път до косовското село Рестелица. В този участък тя разделя Шар от масива Калабак на запад.

От село Рестелица се спуска по течението на Рестеличка река (Глобочица) в северозападна посока чак до водослива ѝ с Плавска река. Южно от Црни врв (най-западния връх на Шар, 1581 м) пресича сръбско-албанската граница и навлиза малко в албанска територия. Рестеличка река (Глобочица) също отделя Шар (на североизток) от Калабак (на югозапад). От водослива границата прави 90-градусов завой вдясно на североизток и върви срещу течението на Плавска река до село Плава (междувременно отново влиза на сръбска територия), отделяща Шар от планината Коритник (на северозапад). От село Плава природната граница напуска едноименната река и точно в северна посока се изкачва от издънките на Шар южно от Призрен. Спуска се северно до долината на река Бели Дрим и в източния ѝ край, през село Хоча, затваря кръга в Призрен.

В тези граници Шар планина има дължина между най-северната и най-южната точка по права линия около 75 км, а максимална ширина - 32 км. Площта на планината възлиза приблизително на 1600 кв.км. Около 900 кв.км са на македонска територия, или 56,25%, 690 кв.км - на сръбска (косовска), или 43,12%, и на албанска - около 10 кв.км, или 0,63%. Повече от половината на планината се намира в македонска територия и това е по-интересната част на Шар.

Шар планина се е нагнала през по-младия алпийски ороген, а цялостно е формирана в средния терциер. Геоложки планината е изг-

радена главно от палеозойски шисти и в значителна степен от триаски варовици и доломити. През дилувiums високите части над 1900-2000 м са били сковани в лед. Това личи от добре изразения глациален релеф - циркуси, морени, трогови долини, ледникови езера. Циркусите на Шар лежат над 2000 м и са разположени главно на източната и североизточната ѝ страна. Всичко има около 50 циркуса, някои от които са с езера. Освен циркусите е имало и долинни ледници, които са се спускали до 1600 м, където са отлагали моренен материал в трогови долини. Една от тях се намира в изворния дял на река Пена и е дълга 2,5 км. В напречен профил имат формата на латинската буква "У". Страните им са стръмни и на тях често се образуват глациални рамена. Като разновидност на морените във всичките по-големи долини на Шар има и флувиоглациални наноси.

Шар планина има добре оформено централно било (гръбнак) с обща посока североизток - югозапад. От североизток билото започва с връх Люботън (2499 м). Без да е най-високият, той е най-личният и с най-голямо участие в историята на Шар. Огромният му пирамиден масив, отделен от останалите върхове по централното било на югозапад чрез Козе седло (2135 м), стои някак си самотен и величав, привличащ погледите към себе си. Именно поради това е бил обект на особено внимание през последните векове. Първото му "сериозно" премерване датира от 1838 г. и показва височина 1986 метра... През следващата година - отново измерване и... 2500 м. То е удивително точно по отношение действителната му височина, но издържа само 14 години, когато е "установена" поредната стойност от 2112 м. 16 години по-късно, в 1869 г., се потвърждава дотогавашната - 2110 м. И в 1877 г. идва най-големият куриоз, когато Австро-унгарският военен географски институт "измерва" височина на Люботън на цели 3050 м, обявявайки го за най-висок на Балканите. Това недоразумение остава чак до 1890 г., когато е фиксирана поредната височина от 2740 м. Следващите измервания непрекъснато смъкват от "наднормената" му височина: 1896 г. - 2600 м, 1898 г. - 2541 м, 1899 г. - 2510 м, за да се стигне до 1949 г., когато е установена сегашната - 2499 м.

От Люботън билото рязко спада. Минава през заобления Семенска кула (2341 м) и се издига отново към връх Ливадица (2491 м), за да достигне максималната височина от 2522 м при скалното теме на Пирибег (Кукунагледски връх). Дотук излиза седалков лифт от сръбска (косовска) страна.

От Люботън до седловината югозападно от Пирибег билото има старопланински характер. Но оттук рязко сменя вида си и придобива алпийски измерения - скалисти върхове, добре очертани цир-

куси с множество ледникови езера. Височината също рязко скача. Целият този алпийски масив се подразделя на два дяла - Езерски и Бистришки. Първият се състои от 3 основни върха. Най-висок от тях е Езерска чука (Езерце, 2604 м). Вторият, Бистришкият дял, също има доста котли, но най-важни са връх Бистра (Елема, Чаушица, 2651 м), пети по височина в Шар и 7-и в Македония, и Бистрица (2540 м).

Оттук билото отново приема по-спокойни очертания със заблени и затревени части. Правейки голяма, добре очертана дъга, отворена на юг, достига възловия Црни врв (2584 м). Последният е не само висок и красив, но е и начален за доста отклонения от централното било, на което е и той. Най-значимо е това, спускащо се в югоизточна посока между долините на реките Бистрица (Теаричка) от север и Веичка от юг, разделящо се на още 3 немалки рида. Това всъщност е и първото по-сериозно отклонение от централното Шарско било. Дотук склоновете на Шар се характеризират с къси и стръмни спусъци на северозапад, в сръбска (косовска) територия, и по-плавни и дълги на югоизток, в Македонско.

От Црни врв следва дълго, снижаващо се тревисто било, което в югозападна посока достига добре изразената Кобиличка седловина (2200 м). Зад нея следва един от най-красивите алпийски върхове на Шар - Кобилица (2526 м). Двоен връх, който предизвиква възхищение гледан отвсякъде.

След Кобилица започва един дял от главното било, носещ името Баба Асаница и обхващащ върховете Силидже (Въртоп, 2555 м), Малък (Морава) и Голям (Пашино) Гол и завършващ на най-ниската седловина по цялото било на Шар, също носеща името Шар (2066 м). През нея минава стар път, свързващ Тетово с Призрен, в частност долините на реките Пена и Призренска Бистрица.

Следва един красив дял - Караниколичкият, с две чудни едноменни езера. Първият връх по него е Караникола (2408 м), който също е възлов. От него главното било на Шар порменя общата си насоченост от югозапад на юг. Също от него се отделя второто по-сериозно отклонение от гръбнака на Шар, този път в северна посока, завършващо непосредствено над Призрен с връх Цвилен (1396 м). Следват още два изразени върха от този билен дял - Безименен (2473 м) и Караташ (2478 м).

Билото леко се издига до връх Скакалац (Май, 2494 м) и Големи срт (2520 м). След това в чисто южна посока губейки леко височина през затревените, чалести върхове Плоча (2467 м), Бечир Радеша (2411 м), Клеч (2312 м) и Любовишка планина (2365 м) достига до един от най-красивите и високи върхове - трапецовидния и възлов Джуни Бег (2610 м), седми в Шар и девети в Македония. От него в севе-

роизточна посока се отделя третото поред и първо по значение отклонение от централното Шарско било. И както в много други планини по света, и на Шар най-високите върхове не са на централното било, а именно тук, на тази издънка, носеща названието Ругока. Под това име освен отклонението влиза и част от централното било на юг до връх Дурмион (2542 м) включително. Тук са и трите най-високи върха на Шар - Титов (Голям Турчин, Александров и Голям Българин - стари имена), висок цели 2747 м над морското ниво, Малък Турчин (2702 м) и Бакрдан (2700 м, означаващо качамак на влашки). Тук е най-голямото съсредоточаване на карст с наличието на много алпийски масиви и цялата планина прилича на Пирин.

От Джини Бег билното отклонение тръзва в североизточна посока. Преминува през два безименни върха (вторият с височина 2506 м) и достига скалистия двуглав Малък Турчин (най-високата му точка е на източното връхче). Оттук билото взема чисто северна посока и се изкачва до първенеца Титов връх - красива камениста пирамида с над 10-метрова кула-ротонда на самото му чело. В северна посока от него се отделя страничен рид, изключително алпийски и живописен, надвесващ се с неколкостотинметровите си стени над местността Лешница - най-красивото място в цялата Шар планина!

По основното било на Ругока от първенеца Титов връх се прави 90-градусов завой на изток, към третия по височина връх - Бакрдан. След него отново почти 90 градуса и пак на север билото минава през Карабунар (2563 м) и Казани (2 върха с най-висока кота 2562 м), за да завие пак рязко надясно североизточно и да достигне един доста масивен и възлов връх - Церипашина (2525 м). Последният пуска няколко мощни рида във всички посоки. До него излиза и седалков лифт от разположения непосредствено в североизточното му подножие най-голям зимен курорт на Македония - Попова Шапка. Това е и последният сериозен връх от Ругока.

От Джини Бег основното било продължава в южна посока през скалистия връх Град (2595 м), Безименния (2410 м) и Дурмион, най-южния от Ругока. От него източно се отделя масивът с четвъртия по височина връх на Шар - Бориславец (2675 м). От Дурмион централното било взема югозападна посока, придобива доста алпийски вид и чак до връх Расенгул (Радика, 2383 м) носи името Враца планина. По него се редуват върховете Голяма Враца (Голем Камен, 2623 м), Мала Враца (Црни Камен, 2582 м), Кота 2202 м, Бел Камен (2452 м) и Расенгул.

Някои автори разглеждат Враца планина, както и най-южните дялове на Шар, известни под името Ничпурска планина, като от-

делни от Шар. Според нас, а и според повечето съвременни автори това не отговаря на истината от която и страна да се погледне.

За отбелязване е, че от връх Малка Враца (Црни Камен) се отделя 4-ото поред сериозно отклонение от централното Шарско било в северозападна посока. През връх Овчинец (2177 м) и Црни връв (1581 м) достига албанска територия при водослива на Рестеличка (Глобочица) река с Плавска река. Пак от него се отделя билото, което върви вдясно, северно от горното начално течение на река Радика, и завършва с връх Попова Шанка (2080 м) - последния преди граничната седловина с Кораб.

Връх Расенгул също е възлов. Освен че пуска доста странични била, макар и немного мощни, от него главното било прави 90-градусов завои на югоизток и рязко снижава височина. Променя и характера си - плавно и спокойно се приближава към края си, обрасло в тучни алпийски пасища. Прави големи зигзаги, но запазва като цяло посока юг. След връх Фудан, 2221 м (малко преди него североизточно се отделя друго значително отклонение от централното било с най-висок връх Кучи Баба, 2209 м н.в., и се спуска северозападно от Гостивар) целият масив на юг от него, заключаващ се между реките Голема на североизток, Хаджиина на северозапад, Радика на запад, Мавровска и едноименното езеро на юг, както и самата граница на Шар на изток, се нарича Ничпурска планина с най-висок връх Лера (2197 м).

По главното било след Лера в посока Мавровското езеро има още един двухилядник - Морава (2150 м). След това се слиза под 2000 м и последните възвишения са сред широколистни гори. Непосредствено над езерото е и последният връх от Шар планина - Кожа, целият обрасъл и с телевизионна антена. Някъде може да срещнете и целия този най-южен дял на Шар под името Кожа планина.

Част от така описаното централно било на Шар - от Мавровското езеро до връх Бистрица (2540 м) - е от главния вододел на Балканския полуостров - между Адриатическо и Бяло (Егейско) море. Всички реки западно от този вододел се вливат в Црни или Бели дрим и от тях - в Адриатика, а на изток - във Вардар и с него - в Бяло море.

От връх Бистрица главният вододел слиза северно към граничната седловина Превалец (1515 м) и продължава по Езерска планина на северозапад. Главното било между Бистрица и Люботън е вододел само между Вардар на югоизток и река Лепанац на северозапад, която е ляв приток на Вардар, т.е. също влива водите си в Бяло море.

Голямата разпространеност на водонепропускливи скали дава възможност на Шар да бъде достатъчно водоснабдена на повърх-

ността и планината изобилства от извори, неголеми реки, водопади и езера. Затова се смята, че Шар е от най-богатите на води планини в Македония. Само на македонска територия в Шар има над 100 значителни извора, между които на първо място е Вруток - "официалното" начало на Вардар с дебит от 1500 л/сек. Някои от водоизточниците са даже над 2400 м н.в.

В хидрографската мрежа на Шар влизат 72 реки, разделени между Адриатическия и Егейския басейн. Те са предимно къси, но с дълбоки и живописни долини и доста пълноводни.

Сред по-значимите, водещи началото си от недрата на планината, е най-голямата македонска река - Вардар, извираща от мощния Вруток, до едноименното село, на 8 км югозападно от центъра на Гостивар, на 700 м н.в. Има и други начални притоци, но този извор се приема официално за начало и даже има изграден цял парк по този повод. Всички реки, извиращи източно от централното било на Шар, са леви притоци на Вардар. По-важните от юг на север са Вруточка, Голема, Врпачишка, Топушница, Маззрача, Боговинска, Каменянска, Палчишка, Речичка, Пена, течащата през Тетово Поройска, Лешачка, Теаричка Бистрица, Доброшка, Габровница, Огранска, Беловишка, Вратничка (Ракита) и Розачевска. Има и други по-малки.

Най-голяма от изброените е Пена, или Тетовска Бистрица. Дълга е близо 37 км. Водосборният ѝ район обхваща 192 кв.км. Извира между 2300 и 2400 м под връх Джини Бег и с близо 2000 метра денивелация при водослива си с Вардар има над от 5,40 м/100 м. Самата тя събира водите на 12 притока в дълбоката долина, през която тече, отделяйки Рудока от централното било на Шар. Някои от по-големите ѝ притоци са Лешница, Караниколска, Веичка и др. Първата ВЕЦ на територията на днешната Република Македония е построена именно на река Пена през 1927 г.

Други по-големи реки след Пена са Маззрача с дължина около 25 км и водосборен район от 89 кв.км, Лешачка (дълга 15 км), Боговинска (с близо 60 кв.км водосборен район).

Друга сравнително голяма река, водеща началото си от Шар, но вливаща водите си чрез Црни Дрим в Адриатическо море, е Радика. Извира от високото Горно Луково поле, западно от масива на Враца, на сръбска (косовска) територия. Но само след 5-6 км минава на македонска и тече през един от най-живописните каньони на Балканския полуостров, докато се влее в Дебърското езеро. Ето и притоците, които получава от Шар - Фидански поток, Хаджишина река, Бродечка река и още няколко по-малки.

На запад, в територията на Сърбия (Косово), от Шар изтича немалката река Призренска Бистрица, която минава през едноимен-

ния град и се влива в Бели Дрим, т.е. спада също както Радика към Адриатическия басейн. Дължината ѝ възлиза на 33 км с обща генивелация от 2077 м, т.е. падът ѝ е близо 6,3 м/100 м. Води началото си северно под връх Бистрица. По-важните ѝ шарски притоци са: Шарщица, Петрощица, Драйчица, Любинска, Манастирска и Ябланичка.

Други известни реки от запад на билото в сръбска (косовска) територия, извиращи от Шар, са Плавска, Бровска, Рестеличка или Глобочица. Вливайки се една в друга с други притоци, изливат води те си в Бели Дрим и чрез него - в Адриатическо море.

И отново към Егейския басейн. Шар дава немалко вода в коритото на река Лепенац, която обаче не извира от нея, а от Езерска планина (Коджа Балкан), но се явява лъв приток на Вардар, заобикаляйки от север масива на Люботън. Цели 12 по-големи шарски притока изливат буйните си води в нея: Сва река, Блатешица, Муршица, Калугерска, Готовушка, Ропотски поток, Яжбински поток, Пройма, Страшка и Котлинска.

Поради големия си пад и пълноводие реките в Шар създават чудесни водопади, които са истински бисери в шарпланинската озърлица. На брой са стотици, но най-интересни и известни са десетина.

На Беловишка река, на около 1150 м се намира водопадът Долна Скала в тясна клисура, дълбока 200-250 метра. На 4 отсека водата пада общо от 43 метра височина, което го прави най-високият в Шар. Следващият по височина е доста нависоко, в долината на река Лешница, десен приток на Пена, непосредствено под Титов връв. Лешничкият водопад (на някои карти го има и като Кознишки) е висок около 25 м. На Кривошийска река, най-горния десен приток на Пена, има два интересни обекта: 16-метров водопад на 2000 м и едно забележително природно явление. Това е дълъг около 100 метра, дълбок от 10 до 30 метра и широк от 1 до 5 метра скалист каньон, в който водата с бясна скорост преминава като на фиеста по каскада от водопади. Така се и нарича този природен феномен - Водопадите.

Над Боговинското езеро, на десен приток на Боговинска река, има немного висок (10 метра), но много красив водопад. Друг 10-метров може да се види в изворния дял на Радика, под връх Бел Камен. Два водопада, но под 10 метра има по Люботънска и Вратничка река.

Особен интерес представляват високотинските езера с ледников произход, разположени между 1820 и 2440 м. Със своите 39 басейна от този род (25 постоянни и 14 временни) Шар е на 4-о място на Балканския полуостров след нашите Рила, Пирин и румънските Карпати. От споменатите 39 езера на македонска територия се

намираат 27. От тях 19 са постоянни и 8 временни (виж таблицата в края). Общата площ на 15-те най-големи възлиза на около 178 дка.

Най-голямото ледниково езеро в Шар, а и в цяла Македония е Боговинското. Площта му е близо 67 дка, дължината - 452 м, широчината - 225 м. Дълбоко е 2,20 метра, а бреговата му ивица е 1200 м. Лежи върху скалист терен на 1960 м. През него минава река Боговинска (северно от връх Бориславец). Лятно време температурата на водата му стига до 15 градуса.

Второ по големина е Црно езеро с площ от 33,5 дка и размери 248 на 185 метра. Дълбочината му е 2,20 м и дължина на брега 825 м. Разположено е в циркус, южно от връх Бориславец, на 2122 м. Максималната температура на водата му достига 10-11 градуса. От него изтича рекичката Матени, приток на Маззрача.

На трето място идва по-голямото от двете Караниколички езера - Голем Гьол, разположено в циркуса под връх Кара Никола, на 2180 м. Има размери 290 на 115 метра и площ от приблизително 27 дка. То е от най-дълбоките със своите 5,60 м. През лятото водата достига до 23 градуса по С, което на тази височина е изключително. Причините са, че 12 часа в денонощието се огрява от слънцето и особенният скален строеж около и в него. Крайно интересен е химическият състав на водата му, което също обуславя високата температура. Дава началото на Караниколска река, ляв приток на Пена. Над него, на 2300 м, се намира по-малкото - Мал Гьол. Но и то със своите 8 дка площ и близо един метър дълбочина е от големите шарпланински езера. Между двете Караниколички езера по големина се вклинява само Бело езеро с 18 дка и един метър дълбочина. Останалите езера на македонска територия са сравнително малки.

От другата, западна страна на билото в сръбска (косовска) територия също има големи и интересни езера: Ливадичко (среща се някъде и като Щрбачко) - разположено в малък циркус, северозападно под връх Ливадица, на 2173 м. С размерите си 228 на 120 м има площ от 21 дка. Брегот му е 578 м, а дълбочината - 7,30 м, което му отрежда първо място сред шарпланинските езера. От него изтича Йезерачки поток, начален приток на Калугерска река. Езерото се вижда от връх Люботън. Голямото Яжиначко езеро е разположено на 2180 м западно под връх Езерца (Езерска чука). Дълго е 150 м, широко 90 м, обиколката 360 м, площта - 10 дка. Дълбоко е около 3 м. Големо езеро на 2400 м в циркус северно от връх Бистрица има размери 95 на 55 м, площ 4 дка и дълбочина 2 метра. Шутманско езеро се намира на 2070 м в Шутман поле, западно от връх Дурмион. Размерите му са 160 на 100 м, обиколката - 457 м, площта - 13 дка и дълбочината - един метър. Само при много вода се оттича с поток към Лева река.

Останалите сръбски (косовски) езера са доста по-малки.

Въпреки че Шар е в пояса на умерено континенталния климат, то нейният микроклимат, особено във високите ѝ части, е чисто алпийски. Характеризира се с прохладно лято и студена зима. Средномесечната температура през най-студения месец януари е минус 13,6 градуса по С, а през най-топлия - юли, е 10,4 градуса по С. Налице е по-малко колебание на температурите на въздуха в сравнение с Тетовската котловина (Полог).

Освен всекидневните местни ветрове духа и характерният зимен вятър "Вардарец" - сух и доволно студен, наподобяващ адриатическа буря.

Според метеостатистиката Шар е от планините с най-големи количества валежи - дъжд и сняг. Средногодишно падат около 1200 мм, а най-високият средномесечен валеж е през месец май - 235 мм. Сняг вали средно 39 дни в годината, което е 45,4% от всички дни с валежи. Годишният максимум на паднал сняг е 580,4 см, а сезонният - 591,2 см. Заедно с планината Бистра Шар задържа най-дебела снежна покривка - често над 2 метра.

Растителността по склоновете на Шар е богата и разнообразна. Характеризира се с определена зоналност. В най-ниските периферни части, както и по дъното на речните долини се отглеждат доста култури - главно зеленчуци. Докъм 1800-1900 м е горският пояс, като в долните части, до около 1000 м, най-разнообразен е дъбът, а има и немалко кестенови гори от питомния, ядлив вид. Над тях е най-разпространеният дървесен вид - букът. Сравнително по-малко е застъпена иглолистната растителност - ела, бял и черен бор. Срещат се още тис, дъгласка ела. Особено показателен в това отношение е районът Лешница - истински природен музей на открито.

Интерес представлява Шарпланинския чай (известен у нас като пирински или мурсалски), виреещ само по югоизточните склонове на връх Люботън. Научното му название "Сидеритис Скардика" е произлязло от старото наименование на Шар, т.е. най-точно и правилно е да се казва именно "Шарпланински" чай.

Най-голяма слава обаче на Шар носят необятните ѝ алпийски пасища - около 550 кв.км, или над 1/3 от площта ѝ. Липсата на клек и друга високопланинска растителност, като хвойна, смрика (срещат се много ограничено), правят тези обширни терени използвани за овцевъдство. Смята се, че именно Шар е най-голямата компактна пасищна област на Балканския полуостров. Навремето са се отглеждали над 2 млн. овце. Сега са доста по-малко, но традицията не е прекъсната.

Редовете за животинския свят ще започнем с най-известния представител на шарпланинската фауна, носещ и името на планината - ендемитното овчарско куче Шарпланинец. Това легендарно (и доста скъпо) животно все още може да се види, но срещата с него невинаги е приятна. Гъста и дълга ръждивосива козина, тъпа муцуна, големи вълчи зъби, едро тяло, свирепост и непримиримост - това е накратко характеристиката му. Все пак това е питомно животно и се подчинява на стопаните си - шиптьърите овчари, изкарващи по половин година със стадата си в планината.

От дивите животни най-често се срещат: заек, елен, глизан, сърна, дива коза, вълк, мечка, барс. Може да се види и рис, останал само на Кораб, Бистра и тук, на Шар. От птиците най-разпространени са дивият гълъб, яребицата, орелът, особено около огромните карстови масиви на Рудока, и др. В езерата се срещат дафнии, пиявици, саламандри и т.н. Реките като цяло са богати на риба - пъстърва, мряна, клен и др.

Населението, обитаващо територията на Шар планина, в огромната си част е албанско и от двете страни на междудържавната граница. Има съвсем малко християнско (между 10 и 20%): западно от билото - сърби, източно - македонски граждани. Още по-малко са торбешите - като днешните българомохамедани.

Населените пунктове, главно села, са в самото подножие на Шар или по ниската ѝ периферия. навътре в планината има села само по някои от големите речни долини. Най-ярък пример на македонска територия е долината на река Пена, в която има 6-7 села. От косовска страна това е долината на Призренска Бистрица с още повече села. Гъсто населена в Косово е областта между реките Призренска Бистрица, Плавска и Рестеличка (Глобочица).

Почти в самата планина и от двете страни на границата има по един голям град. В Сърбия (Косово) това е Призрен, а в Македония - Тетово. Разбира се, в непосредствена близост има и други големи градове, като Урошевац, Гостивар, че и Скопие, отстоящ само на 30 км по права линия от красавеца Люботън.

Най-известен курорт в Шар планина е Попова Шанка, на около 1800 м западно над Тетово, най-големият зимен курорт в Република Македония. Разполага с 4 хотела, около 400 частни еднофамилни вили. По-голямата част от тях се дават под наем през зимата, има магазини, увеселителни заведения. Строи се и туристическа хижа. На един час пеша е и хижа "Йелак". Курортът разполага с 11 влека и лифтове. Най-високият седалков лифт излиза до около 2500 м към връх Церипашина. Най-ниският слиза до Тетово (7 км дълъг, 1300 м генивелация, капацитет от 500 души/час), но от доста години не

работи поради техническа неизправност. 20 км писти се обработват върху 35-те кв.км удобни терени за ски. Склоновете са североизточни и задържат много сняг до късно през пролетта.

Курортът е свързан с Тетово чрез 19 км асфалтов път. Няма редовен транспорт.

Друго курортно място е Лешница. За разлика от Попова Шапка се използва само лятото. Намира се на около 1550 м в долината на река Пена, при водослива ѝ с Лешничка река. Има само 3 постройки - Ловен дом, Рибарска хижа и полицейски участък, но предлага чудесни условия за бивакуване. С право може да се каже, че това е най-красивото кътче на Шар - вековни излолистни (ела, смърч, тис) и смесени гори, стотици метри високи карстови масиви, чудесни поляни, извори, 2 реки... Свързана е с Попова Шапка чрез 19 км камионен път (само за високопроходими коли). До Тетово са 38 км. По долината на река Пена има шосе само до село Бозовце, а от него до Лешница са 2 часа пеша.

Като гранична на Шар може да се спомене и курортната зона около Мавровското езеро, но всички ски-съоръжения и по-големи хотели се намират под и по склоновете на планината Бистра.

В Шар има и 4 туристически хижи (планинарски домове), действащи в момента. От север на юг, това са:

"Люботън" - югоизточно под едноименния връх, над горския пояс, на 1623 м. Построена е през 1959 г. Стабилна каменна двуетажна постройка с 34 легла за нощувка, трапезария, кухня, лавка. Дава се и храна на ресторантски начала. Край нея има бунгала и с тях леглата стават 60. Стопанисва се от фирма "Югохром". От 15 юни до 31 август е отворена нонстоп, а до 11 октомври - само през уикендите, от петък. Ако се дойде друг сезон, хижарят живее в село Вратница и трябва да се потърси Йордан Стояновски - 094/55 702 (дом). Нощувката струва 10 DM (немски марки). Изходен пункт е мотелът край село Вратница (до него има редовен автобусен транспорт от Тетово). Пеша се излиза по маркирана пътека за 3,30-4 часа. Може и с кола през Старо село по камионен път. Описание на маршрутите до и от хижа "Люботън" даваме отделно.

Следващата хижа е "Три води". Намира се на поляна сред обширна широколистна гора над десния бряг на река Теарачка Бистрица. Стопанисва се от фирма "Югохром". Изходен пункт за нея е село Теарце, до което има редовен автобусен транспорт от Тетово. До хижата има камионен път, а по маркировката е 2,30-3 часа пеша.

Друга хижа е "Йелак", разположена на северозападния склон на връх Церипашина, на границата на горския пояс, в Рудока планина, на 1840 м. Построена е в 1953 г. Стабилна 2-етажна постройка с 30 легла и 6

стаи, с трапезария, туристическа кухня, лавка. Стопанисва се от планинарското дружество "Исак Русо" в Скопие. Един от изходните пунктове за Титов врв. Отдалечена е от курорта Попова Шапка на един час пеша, а има и камионен път до нея - около 3 км. Нощувката е 4 DM (немски марки). Работи нонстоп целогодишно и е известна с гостоприемството на домакина си бай Йосиф. Най-близкият изходен пункт с редовен транспорт до него е село Шинковица - 2,30-3 часа пеша по маркирана пътека. Маршрутите до и от хижа "Йелак" поместваме отделно.

Четвъртата действаща хижа в Шар е "Шарски вогу" и се намира на 2,5 км пред село Горно Яловце, в долината на Голема река. Изходен пункт е село Здуне, на 2 км от Гостивар. Има маркировка. Редовен транспорт няма. Отдалечена е от Гостивар на около 10-ина км.

Освен изброените 4 хижи на самия Титов врв има масивна каменна кула, в която е имало 10-ина легла, но сега е разбита отвътре и може да послужи само като подслон в лошо време.

В курорта Попова Шапка от скопското планинарско дружество "Исак Русо" се построи нова хижа, която отвори врати през миналата година.

МАРШРУТИ

ОСНОВНИ ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

С всичките си изброени досега природни дадености Шар планина представлява търсен и желан туристически обект. Всички върхове (23 с височина над 2500 м), дълбоки долини, пълноводни реки, феерични водопади, кристални езера, девствени гори, тучни пасища, алпийски масиви, пещерни образувания, кокетни хижи, курортни местности - всичко това е сериозна предпоставка за разработването на доста пешеходни маршрути, някои от които маркирани. Представяме на вниманието ви, драги читатели, три групи от тях: описани, споменати и традиционни.

ОПИСАНИ МАРШРУТИ

К Село Вратница (635 м) - хижа "Люботън" (1623 м), 3,30-4 часа

До село Вратница се отива с междуградски автобус от град Тетово, тръгващ на всеки час от автогарата. Слиза се не на главната спирка, а на следващата - мотел "Вратница". Оттук (635 м) започва и маршрутът за хижа "Люботън". От старта се вижда красавецът връх Люботън, под който е и едноименната хижа. Тръгва се по асфалта в североизточна посока и след 5 мин се стига мост над река Вратничка (Ракица). На парапета на моста за първи път се появява

и червена маркировка с надпис ПМ (планинска маркация). Целият маршрут е маркиран.

Веднага след моста се свива вляво по асфалтово пътче, почти северно, към 3 отделни къщи. След 30-ина метра сте пред голяма и хубава вила. Асфалтът отива вляво, а вашата посока вдясно, по черен път, въпреки че няма маркировка на разклона. Появява се веднага след близкия завой. Покрай голямата вила и срещу малко дере (по десния му бряг) се навлиза постепенно в млада кестенова гора (от питомен, т.е. ядлив кестен). Гората става дъбова, а после - лескова. Среща се и келяв забър (признак за сушавост наоколо). След 40-45 мин от мотела се излиза на продълговата поляна с напрат отстрани и с хубава видимост към главното било, включително и връх Люботън. Тук маркировката излиза на макадамовия път от Старо село за хижата. Удобно място за почивка с доста къпинови храсти. Тръгва се вляво и нагоре по шосето и след около 5 мин, на остър 180- градусов завой, пътеката с маркировката подължава направо - 20 градуса (посока директно към връх Люботън). След няколко завоя пътеката излиза на скалист, обрасъл ръб с чудесна панорама към дълбоката долина на Вратничка река в западна посока. Виждат се доста водопади. Гледката наподобява южния Джендем под връх Ботев.

Растителността наоколо е доста смесена - ясен, леска, дъгласка ела, бяла мура, а по скалния ръб - алпийски рози (планински звезди). Само 5 мин след панорамната площадка отново, доста стръмно, се излиза на шосето. Върви се по него сред букова гора и след 20-25 мин се стига до водопадче вдясно от пътя. Водата не е добра за пиене! На 5 мин след водопада, на остър десен завой, направо продължава друг макадамов път, по който тръгва и маркировката. След още 5 мин и този път се разделя. Маркировката избира десния (има табела). След 15-20 мин маркировката се отделя от пътя вдясно по пътека - 56 градуса (има много ягоди и малини). След 10-ина мин по пътеката се излиза на изоставения по-долу камионен път, край кошара, бунгало и две малки изворчета (на самия път). Дотук се върви около 3-3,15 часа.

Все по пътя, а след края на гората и с пресичане на завоите за 3,30-4 часа максимум се излиза пред хижа „Люботън“.

Трябва да се носи вода от мотела, защото в по-сухи години това е проблем.

Маркировката, общо взето, е добра с малки изключения. При необходимото внимание не би трябвало да има проблеми.

От хижата за 15-20 мин по пътека над границата на горския пояс, в посока югозапад се отива до така наречената Жандарова бука -

огромно старо и представляващо интерес дърво.

Λ Хижа "Люботън" (1623 м) - връх Люботън (2499 м), 2-2,15 ч - Козе седло (2135 м), 2,45-3 ч - хижа "Люботън", 4-4,30 ч

От хижата се тръгва в северозападна посока по маркираната пътека. След сравнително полегато изкачване за около 40-45 мин се достига разклон на маркировката на около 1800 м. Вляво, западно, продължава за Козе седло, откъдето е обратният път в настоящия маршрут, а вдясно, североизточно, се отделя маркировката (и в двете посоки маркировката е червена, което по нашите стандарти е неправилно, но в Македония се използва само червеният цвят като основен) за върха. Излиза се на камионен път, но не след дълго се напуска вляво и следва стръмно изкачване през скалист терен. Нагоре се върви през алпийски пасища, докато се излезе на скалист ръб (вляво, ниско, остава характерната скала Козя карпа). По него за около 30 мин в северозападна посока се достига върхът. Дотук от хижата се стига за 2-2,15 ч. Гледката е фантастична - виж азимутния кръг в края.

От върха тръгват 3 ясно очертани ръба. Първият - на 12 градуса към северния край на Шар. По него продължава и междудържавната граница. Вторият - на 172 градуса, към хижа "Люботън", откъдето идва и маркировката. Връщането по обратния път отнема около 1 ч. Третият - на 262 градуса. По него започва главното било на Шар в югозападна посока.

Маркировката от хижата свършва на върха, където няма нищо за отбелязване - даже триангулачна или гранична пирамида. От него се тръгва по ръба на главното било. Стръмен, на места и скалист, той отнема 30-ина мин до Козе седло (2135 м), югозападно под върха. Това тревисто билно заравнение е удобно и често използвано място за бивак, още повече че на 100-ина метра източно има изворче, което пресъхва само в най-сушави години.

В участъка между върха и седлото няма маркировка. Тя се появява на самото седло, идвайки от хижата и продължавайки по главното било на югозапад. По нея е обратният път до хижата. От седлото се тръгва надолу в югоизточна посока по алпийска пътечка, която след 10-15 мин минава в самата основа на високата 120 метра скална грамада - Козя карпа, един чудесен ориентир и предполагаем бъдещ алпийски обект.

Пътечката пресича голям сипеи и слиза до платовидна заравненост на югоизточния склон на връх Люботън. Тук маркировката изчезва необяснимо, но следвайки в логичната посока югоизток, скоро се засича пак сред скалистия терен. Не след дълго се минава разклонът за пътеката към върха, по който става отделянето за изкачва-

не. За още 20-25 мин се слиза до хижата. От Козе седло до нея е около 1,30 ч, а целият маршрут отнема 4-4,30 ч.

За описаните готук 2 маршрута не се изисква специално разрешение за гранична зона от полицията, но ако от Козе седло се продължава на югозапад по билото на Шар, т.е. по държавната граница между Македония и Сърбия (Косово), тогава е необходимо. Всяка година в края на юли от хижа „Люботън“ потегля поход по така наречената "западна трансверзала" и за около 10 дена се стига до Охрид през няколко планини, но за това ще стане дума по-нататък.

М Тетово (468 м) - Попова Шапка (1800 м), 4-5 ч - хижа "Йелак" (1840 м), 5,30-6 ч

От града се тръгва под големия седалков лифт в южния край на Тетово в западна посока. Изкачва се непрекъснато по или край трасето на техническото съоръжение. В по-голямата си част то представлява широка и удобна просека.

За последно се излиза на асфалтовото шосе между Тетово и Попова Шапка на около 2 км преди курорта и се достига по него. От града готук се излиза за 4-5 часа. Маркировка няма. Понеже няма редовен транспорт от Тетово до Попова Шапка (по 19 км шосе), придвижването може да стане евентуално на автостоп или с такси, а може и да се вземе редовен частен микробус за село Шипковица и да се слезе на разклона - остават още 9 км по шосето. На лифта не разчитайте - не работи...

Маркировката за хижа "Йелак" тръгва между полицейския участък и казармата в северозападна посока, срещу течението на малка речка вдясно от дървените телефонни стълбове. Прехвърля се заобленото главно било на Рудока, североизточно от връх Церипашина, точно при разклона на камионните пътища за Лешница и хижа "Йелак". По широка пътека за близо един час от Попова Шапка и за 5,30-6 часа от Тетово се стига до равната площадка в горния край на еловата гора, където на 1840 м е разположена кокетната хижа "Йелак".

Н Село Шипковица (1100 м) - хижа "Йелак" (1840 м), 2,30-3 ч

Друг начин да се стигне от Тетово до хижа "Йелак" е, като се отиде с транспорт до голямото шиптарско (албанско) село Шиповица и оттам - пеша.

В горната, стара част на Тетово, над моста на река Пена, тръгват малки частни автобусчета за село Шипковица. Пътува се 9 км по пътя за Попова Шапка и от разклона вдясно още 3 км, или всичко 12 км. Цената на билет в едната посока е 2 DM (немски марки).

От самия център на селото с джамията (където спира и микробусът) тръгва червено-бяла маркировка по главната улица нагоре. В центъра и края на селото има хубави чешми (друга вода до хижата

няма). Около един час се върви по "тракторен" път. После маркировката свива вляво по пътека през широколистна гора. За около 1,30 ч се стига до голяма поляна, явяваща се гранична между широколистния и иглолистния горски пояс. От нея се открива чудна гледка назад, северозападно, към централното било на Шар с върховете Црни врв, Кобилица (македонската Козя стена), Баба Асаница, дълбоката долина на река Пена, селцата на отсрещния ѝ бряг.

Пресича се иглолистният горски пояс и се излиза на широки, заравнени тревисти терени, изключително богати на черни боровинки... Тук маркировката малко се губи, но продължавайки нагоре в югоизточна посока, се засича сред близкия каменен терен. Хижата вече се вижда в югозападна посока. Маркировката прави 90-градусов завой надясно и по добре очертана пътечка хваща посока хижата. За 30-ина минути, пресичайки елова гора с поточе, се достига до целта. От селото до хижата - за 2,30-3 часа.

О Хижа "Йелак" (1840 м), 2 ч - връх Церипашина (2525 м), 5 ч - Титов врв (2747 м), 9-9,30 ч. - Попова Шапка (1800 м) - хижа "Йелак", 10-11 часа

От хижата се тръгва по камионен път за Попова Шапка. След 5 мин вдясно, южно, се отделя традиционната червено-бяла маркировка за Титов врв. След стръмно изкачване по затревени терени се излиза на главното било на Рудока. Започва дълго изкачване по билото в посока запад-югозапад. Излиза се на камионен път и по него вляво, южно, се подсича предвършието на връх Церипашина, до което, на около 2500 м, излиза седалковият лифт от Попова Шапка. До лифта - за 1,30 ч. Все по пътя се излиза пред връх Церипашина и вече по пътека се изкачва на върха. Висок е 2525 и има стари военни антени.

Билото до Титов врв, включително и той, се вижда добре. Следват 3 върха на зигзаг, т.е. на два 90-градусови завоя. Първите два върха са под общото наименование Казани (2562 м). Третият, Карабунар, е с един метър по-висок - 2563 м.

Маркировката от връх Церипашина не следва билото, а се спуска южно в долната част на големия циркус, лежащ източно от споменатите 3 върха плюс Бактов врв, на малко скалисто хълмче. Има указващи надписи на разклона в трите посоки - северно за хижа "Йелак", североизточно за Попова Шапка и южно за Титов врв. Който желае, може да избере този маршрут до Титов врв, който в частта си след споменатия разклон в циркуса съвпада с обратния маршрут от върха за Попова Шапка, описан от нас по-нататък. Ние обаче искаме да предложим на уважаемите читатели, да продължат по

билото до най-високия връх на Шар, който в хубаво време несравнимо по-привлекателен, макар и малко по-дълъг - около 30-45 мин.

По билото без маркировка се изкачва в южна посока първият, североизточният Казан. След него рязко завива на 90 градуса вдясно, почти на запад, но не е задължително да се изкачва вторият Казан, а може да се подсече вляво, южно, и да се излезе на седловината северно от връх Карабунар. Междувременно билото отново е завило на 90 градуса и е пак с южна посока. Изкачва се връх Карабунар, равен и дълъг отгоре. Лекко слизане на юг-югозапад, следва дълго и стръмно изкачване (близо 200 метра денивелация) на връх Бакрдан (2700 м) - трети в планината след Титов и Малък Турчин. Дотук от хижа "Йелак" са 4 часа.

Отново билото завива под прав ъгъл и поема в северозападна посока към първенеца, но преди това се спуска стръмно към седловината между двата исполина, където излиза и маркировката, идваща от Попова Шапка, съединила се вече с тази от хижа "Йелак", която изоставихме на билото.

40-45 мин отнема скалистият източен ръб и за около 5 часа вичко от хижа "Йелак" първенецът на Шар Титов връв (2747 м) е "завладян". Високата над 10 метра кръгла постройка, макар и занемарена отвътре, може да спаси положението при лошо време.

Гледката трудно се поддава на описание - виж азимутния кръг в края. Наоколо са най-високите върхове на Шар, че и на цяла Македония - Малък Турчин, Бакрдан, Бориславец, Джини Бег. Главното било се вижда като на длан чак до Люботън. В далечината ясно се открояват Кораб, Якупица, някои от високите албански планини и какво ли още не. Времето няма да ни стигне да изредим всичко.

От върха тръгват 3 добре очертани ръба. Ето техните азимуты: към връх Бакрдан - 120 градуса, към Малък Турчин - 230 градуса и в посока към Лешница - 350 градуса.

Обратно за 15-ина мин се слиза до седлото между Титов връв и Бакрдан. От голямата маркирана скала се тръгва в югоизточна посока - 120 градуса, подсичайки връх Бакрдан отдясно. Пътека липсва сред тревистата растителност поне в началото. А и маркировката е доста разрежена и трябва да се внимава. Но спазвайки посоката по хоризонтал, не след дълго маркировката става добра.

Слизайки, се подсича югоизточно Бакрдан и се излиза на скалистото връхче (2162 м) на рид, спускащ се югоизточно от него и ограждащ големия циркус източно от Казаните, Карабурун и Бакрдан. Малко вляво, по билцето на този рид, се слиза в долната част на циркуса, където е и разклонът за хижа "Йелак". Нашият път продължава към Попова Шапка. Слизайки вдясно, североизточно, след 5 мин се пресича рекичката, отводняваща циркуса - един от началните по-

тоци на Каменянска река (един час дотук от седловината между Титов и Бакрдан). След още 5 мин се пресича дълбоко сухо дере. Тук трябва да се внимава, понеже маркировката я няма никаква, а посоката се сменя на 90 градуса вдясно, югоизточно, надолу по рекичката. После се пресича вляво и се излиза на камионен път, където маркировката е вече добра.

След около един час по пътя в североизточна посока на камък има надпис: "3 часа до Титов връв". След 20-30 метра маркировката се отделя от пътя вдясно през ливади и вдясно от малко временно езерце, откъдето вече се вижда седалковият лифт към Церупашина. Хваща се източно към ретранслатора на връх Лисец. След доста криволици маркировката излиза на средище на ски-влекове - един нагоре и 2 надолу. По коловете на левия влек надолу е маркировката. В долната му станция се хваща камионният път вляво и покрай църквата, през реката, се излиза до хотел "Попова Шапка" в едноименния курорт. Около 3,30 ч от Титов връв дотук.

От курорта по описания вече маршрут за още 1 час, или всичко за 10-11 часа, кръгът се затваря на хижа "Йелак".

Този едnodневен маршрут се препоръчва при добри метеоусловия и с малко багаж.

П Хижа "Йелак" (1840 м) - летовище Лешница (1550 м), 4 часа

Тръгваме югозападно към горния път от Попова Шапка за Лешница по овчарски пътеки през боровинкови храсти и на запад-югозапад се излиза на удобния камионен път. По него, западно, за 1,15 ч общо от хижата, се стига до кошарите край пътя. Оттук има вариант да се продължи само по пътя и за около 3 часа още да се стигне до Лешница, но маршрутът, който ви предлагаме, е много поинтересен, а и не по-продължителен. И двата не са маркирани.

От кошарите се поема южно по билото на характерния рид, спускащ се от главното било на Рудока към тях. Върви се по овчарска пътека. След 40-45 мин пътеката завива надясно, западно. С траверс по хоризонтал излиза на най-високата точка по маршрута - седловината на страничен рид, на около 2200 м, на 2 часа от хижата. Открива се великолепна гледка към билото на Рудока с Титов и Бакрдан и към страховитите канари, надвиснали над долината на река Лешница.

От седловината пътеката отново взема южна посока и слиза в обширния циркус Горна Лешница, даващ началото на река Лешница, под Лешничкия водопад. Продължава се по долината надолу в западна посока. Минава се край кошари, изобилстващи с представители на ендемитната кучешка порода шарпланинец. Слиза се по десния

бряг на реката през чуден алпийски пролом. За 4 часа всичко се стига до водослива на реките Лешница и Пена, където се намира и прекрасната местност и леговище Лешница, център на биосферен резерват (1550 м).

Р Леговище Лешница (1550 м) - извори на река Пена (2300 м), 3,30-4 ч - седловина Джини Бег (2400 м), 4,30-5 ч - връх Малък Турчин (2702 м) - Титов връх (2747 м), 6,30-7,30 ч - Горна Лешница (2000 м) - лед. Лешница 10,30-11,30 ч

Тръгва се по десния бряг, срещу течението на река Пена. След 30-35 мин се стига до водослива с десния ѝ приток - Кривошийска река, и голям камък с разклон на маркировката на него. Вляво, срещу течението на Кривошийска река тръгва друг маршрут към Титов връх, през Кривошийското езеро, а вдясно е нашият път. Съответно и двата надписа: КШ - т.е. към Шар (Титов) и ДжБ - към Джини Бег, на който е и нашето описание.

На Кривошийска река, малко над водослива, има един природен феномен, наречен Водопадите - дълго 100 м, широко от 1 до 5 м и дълбоко между 10 и 30 м скалисто гърло с каскада от водопади. За около 30 мин може да се разгледа, но внимателно край бездната - много е хлъзгаво! Багажът може да се остави на разклона. Или с него да се излезе по друга, пряка, също маркирана пътечка до основната, малко по-високо.

Продължава се нагоре сред смесени гори. Излизайки над тях, се навлиза в характерна трогова долина, извираща като дъга наляво. Минава се на левия бряг. Над реката са страхотни канари от карст с дупки, ниши, пещери. Една от нишите явно се използва в лошо време.

Маркировката продължава по левия бряг, но може да се мине и по десния, за да се посети кошарата, където гостоприемните домакини ще ви почерпят с мътеница - 3-3,30 ч дотук. Продължава се в югозападна посока към виждащата се седловина Джини Бег, на билото на Рудока. Вдясно остава изворната област на река Пена, където има чудесни места за бивак. Оттам минава идващата от главното било на Шар маркировка, която се съединява с нашата.

За още един час, или всичко 4,30-5 ч, се излиза на седловината Джини Бег, на билото на Рудока, на 2400 м между два безименни върха. Западно се издига внушителният трапец на Джини Бег (2610 м). Североизточно е Малък Турчин. Вдясно от него се подава Бакрдан, а на югоизток е могъщият Бориславец. На изток-югоизток са се ширнали Якупица и Сува гора.

Оттук маркировката продължава на юг по билото на Шар, а нашият път е обратно, на североизток. Подсича се югоизточно Безименният връх (2506 м) малко над нивото на седловината и се спуска

към седлото между него и връх Малък Турчин. Започва дълго и стръмно изкачване в североизточна посока. В края му се достигат двете върхни чучки на Малък Турчин. Източната (дясната) е по-високата - 2702 м. Той е втори след Титов и за разлика от него е запазил първоначалното си име.

При желание може да се избегне изкачването на Малък Турчин, като 100-ина метра денивелация преди върха се траверсира вляво, северозападно, през неприятен каменист склон до седлото между Малък Турчин и Титов - 2600 м.

От Малък Турчин се слиза северно по добре очертан ръб до гореспоменатото седло и за 20-ина мин в същата посока се достига първенецът Титов връв за 2-2,30 ч от седловината Джини Бег и 6,30-7,30 ч от Лешница.

От върха се слиза по тесния скален ръб в северна посока - 350 градуса. Изкачва се красиво връхче по него - 2400 м. Може веднага след него или от следващото седло (за предпочитане е - има пътека), преди характерния скалист връх, наподобяващ разперен орел (между другото тук могат да се видят великолепни екземпляри от тази горда птица), да започне спускане вдясно, надолу. По някой от двата стръмни улея без проблеми се слиза в Горна Лешница. Оттам по описания вече начин от предния маршрут се достига летовище Лешница за 2,30-3 ч от Титов връв, или всичко за целия маршрут - 10,30-11,30 ч.

От седловината Джини Бег до летовището Лешница маршрутът не е маркиран. Препоръчва се при подходящи метеоусловия и с малко багаж.

С Летовище Лешница (1550 м) - село Бозовце (1350 м), 2 часа

По този маршрут най-бързо може да се слезе от Лешница в Тетово. Маркировка няма.

Тръзва се по долния път, по долината на реката. Подминава се малка горска къщичка и на разклон се хваща по горния, десния път, който е и по-широк. Не след дълго пътят свършва и продължава пътека на север. Тя прехвърля малко билце и после само слиза. Малко зад билцето има чучур с хубава студена вода.

След около 1,30 ч се пресича река Пена по нов бетонен мост на 1250 м. За още 30-ина мин със стръмно начално изкачване се пристига в шиптарското село Бозовце, 1350 м (името му идва от майсторите на боза). Над джамията има голяма каменна чешма, а до нея се намира кафене "Сателит". Там може да се отмори, да се нощува при необходимост и да се наеме частен джип до Тетово. Цената е по пазарък. До Тетово са 22 км, но до село Шипковица са само 10 км, откъдето има редовен транспорт, т.е. може да се отиде за още 2-

3 часа пеша дотам или пък с джип само дотам.

Т Гостивар (525 м) - село Вруток (570 м) - извор на Вардар, 8 км

Може да се отиде пеша през живописните селца Здунье и Равен за около 2 часа, но може и с реговен транспорт. Пред сградата на Стопанска банка в центъра на града тръзват както държавни автобуси, така и частни микробусчета за село Вруток. Цената за отиване и връщане е един долар. За 10-15 мин се стига до центъра на селото, а оттам по асфалт за още 15-ина мин (има табела, а и когото да попитате, ще ви упъти) вие сте пред най-големия извор на Вардар и негово официално начало. Минавате по първия (дървен) мост над голямата македонска река, макар и тук да е още в "пелени"...

Постройката с изворите (дебит 1500 л/сек) е зад телена ограда и вътре не се влиза. Наоколо има цял парк, църква. Едно място за преклонение пред съзидателната сила на природата!

За всички описани дотук маршрути не се изисква никакво специално разрешение от когото и да било.

У 8-10-дневен маршрут по цялото протежение на Шар от Люботън до Мавровското езеро

Този маршрут се явява част от традиционния поход "Западна трансверзала", минаващ през няколко планини и завършващ на Охрид, но в доста по-съкратени срокове.

При всички случаи трябва да се извади разрешение от полицията в Скопие. Още повече че немалка част от маршрута преминава на сръбска (косовска) територия. По целия път има само една хижа - "Люботън", и то в началото, което предполага носене през всичкото време на бивачни съоръжения, екипировка, храна.

По цялата дължина на шарската част от трансверзалата, вървяща почти изцяло над 2000 м, има маркировка, но не навсякъде е добра. Като се има предвид, че това е държавна граница, става задължително изискването за добър водач и пособия за ориентиране.

Зареждане с хранителни подукти по маршрута може да стане само със загуба на един ден - в някое от селата по долината на река Пена, курорта Попова Шапка, хижа "Йелак", село Горно Йеловци или някое друго, по-далечно селище.

Нарочно не определяме продължителността на отделните дневни преходи, за да може всеки да си прецени индивидуално.

Началото е пред познатия ни вече мотел "Вратница" край едноименното село, североизточно от Тетово. До Козе седло (2135 м) на главното било, южно под връх Люботън, маршрутът е вече описан и отнема 6,30-7 часа.

От седлото се тръгва по хоризонтална пътека в южна посока, подсичайки източно билото. Върви се на височина малко над 2100 м. Маркировката е слаба. Вижда се добре хижа "Люботън".

За около един час се прехвърля страничен рид, спускащ се източно от главното било, отъдето вече не се вижда долината на Вратничка река и хижата, но се открива връх Пирибег насреща. Всъщност се подсича връх Сейменска кула (2314 м). Веднага след ридчето се остава пътечката и перпендикулярно, вдясно нагоре, на 290 градуса се хваща директно без пътека към виждащата се Ливадичка седловина, северно от едноименния връх - 2200 м. Няма маркировка до седлото, защото е само трева и просто няма къде. От седлото западно под билото се вижда цялото Ливадичко езеро - най-голямото в сръбска територия и най-дълбокото в Шар. Дотук от Коце седло - 1,30 ч.

Подсича се западно връх Ливадица (2491 м) и по добра пътека вдясно се излиза на най-ниската точка между Ливадица и Пирибег (2370 м) за близо час още. Виждат се западно долу косовските села в долината на река Лепенац и по склоновете на отсрещните планини - Езерска, Жар и Неродимка.

За още час и нещо се качва връх Пирибег (2522 м). Тук излиза седалков лифт от сръбска (косовска) страна, има и няколко занемарени постройките. Дотук - 4,30 ч от Коце седло.

От върха се открива панорама към алпийските дялове Езерски и Бистришки. До Пирибег характерът на планината е "старопланински", но след него картината рязко се сменя - скалисти върхове, циркуси, езера. Вече е гранит вместо досегашния варовик.

От Пирибег се вижда добре и най-високата част на Шар - Рудока.

Слиза се около 200 м денивелация и после следва дълго изкачване по билото на Езерска чука. Тук-там се появява и слаба маркировка. Долу вляво остава долината на река Габровница. Отново слизане - по билото между първия и втория от всичко трите езерски върха и после се изкачва вторият - Езерска чука (Езерце, 2604 м). Може и да се подсече вляво, но няма пътека. През цялото време от двете страни на билото се виждат езера. Вдясно - малко Косовско езеро, а вляво, в Македонско - 2-3 плитки Доброшки езера. До седловината между втория и третия езерски връх се ходи от Коце седло 7,30-8 ч. През целия този преход вода няма - да се има предвид! Тук именно има възможност да се слезе до Горното Доброшко езеро, непосредствено над което има чучури с изворна вода. Слизането до тях, пълненето на вода и връщането до билната седловина отнема всичко час, час и половина. Районът в циркуса около Доброшките езера е много

удобен за бивак. Ако се решава да се бивакува на тях, е по-добре да се слезе в циркуса, преди да се изкачва или подсича връх Езерска чука. Спестяват се време и усилия.

Почти се изкачва третият езерски връх. Малко преди най-високата му точка се свива вляво по характерна тераса с тук-там пътека и маркировка. Стига се до седловината (2450 м) между Езерския и Бистришкия дял. Дотук е възможно да се стигне и по друг вариант - да се слезе в Доброшкия циркус между първия и втория езерски връх. Оттам да се прехвърли малък рид и да се излезе директно на настоящата седловина. По този начин се избягват денивелациите по главното било и се пестят усилия. Пътека и маркировка няма при този страничен вариант и може да се осъществи само при добра видимост.

Вече сме над долината на Теарачка Бистрица от македонска страна и ниско долу се вижда хижата "Три води" на поляна сред обширна гора над десния бряг.

Тръгва се по билото на алпийския Бистришки дял и след доста скалисти връхчета се стига до седловина (2600 м), източно, пред най-високия връх наоколо - Бистра (Елема, 2651 м, 8-и в Шар и 10-и в Македония). От седловината над Доброшкия циркус дотук - 2 часа. Може да се остави багажът на седловината и за 10-15 мин да се "изтича" в западна посока до самия връх и после да се продължи по долна, немаркирана пътека, подсичаща върха отляво, южно. Може с багажа да се продължи по билото през самия връх, където е и маркировката. От Пирибег до Бистра се виждат всичко 6 езера от двете страни на билото (границата) - по 3 в Сърбия и Македония.

Следва стръмно спускане по скалист терен. Слиза се до голяма тревна заравненост (Конище), навесена над обширен циркус - изворната област на река Теарачка Бистрица. На 30-ина метра вляво и надолу от пътеката на стръмен склон има малко изворче. Около един час е дотук от връх Бистра.

За 45-50 мин почти по хоризонтал се заобикаля северозападно обширният циркус. В горния му край, непосредствено под седлото (югоизточно от Црни врв), има чудесни места за бивак с много вода. Слизането дотам от билото не е проблем и въпреки че няма пътека и маркировка, се следи логичен път при добра видимост, разбира се.

От въпросното седло следва дълго, снижаващо се тревисто било в югозападна посока - 230 градуса. Красивият и възлов Црни врв остава малко надясно, северозападно, от седловината и при желание може да се изкачи без багаж за около 30 мин. За 3-3,30 ч от връх Бистра се стига до Кобиличка седловина (2200 м) пред красивия връх

Кобилица (2526 м). Тук могат да се попълнят водните запаси, слизайки в сръбска (косовска) територия около 100-ина метра денивелация. Има хубав извор под голяма скала. Отбивката за вода отнема всичко 30-ина мин.

От билото между Црни врв и Кобилица се вижда като на длан в северозападна посока цялата долина на Призренска Бистрица, "запушена" отдолу от 100-хилядния косовски град Призрен. Виждат се и много села с джамии. Заг горното течение на реката, също в северозападна посока, се е изправил красивият Ошляк (2212 м) - първенецът на Езерска планина. Заг Призрен се вижда и долината на Бели Дрим. От македонска страна поречието на високата Веичка река и Рудока планина са заели простора.

Седловината е удобно място за бивак. Самият връх Кобилица представлява скалист двоен масив, особено характерен с очертанията си (не може да се сбърка с груг). Представлява интерес както от естетична, така и от алпийска гледна точка. Определено прилича на нашата старопланинска Козя стена. Може да се изкачи без багаж именно от Кобиличката седловина, североизточно от него. Има пътечка без маркировка.

Маркираната билна пътека подсича вляво, на македонска територия, връх Кобилица на ниво около 2200 м. 45-50 мин след Кобиличка седловина на самата пътека, вдясно, под една скала тече хубава студена вода.

Билото след Кобилица е известно като Баба Асаница и включва 3 върха - едноименния, наричан още Въртопа, а така също Малък и Голям Гол. И трите са около 2500 м. Подсичат се по същия начин, но малко по-ниско. За около 2 часа от Кобиличка седловина се стига до голяма каменно-бетонна чешма с корито над характерна остра скала. Долу, в долината на река Пена, се вижда село Бродец.

Следва стръмно спускане по билото към най-ниската седловина на планината по нейния гръбнак, носеща същото име - Шар (2066 м). През нея минава и стар коларски път, свързващ косовската долина на Призренска Бистрица с македонската долина на река Пена или иначе казано, между Призрен и Тетово.

Насреща, югозападно, се открива целият Караниколички дял с едноименния възлов връх (2408 м). Загатват се и терасите на двете Караниколички езера. От седловината Шар за около един час се стига до долното, по-голямо от двете езера - Голем Гол. То е едно от най-големите в Шар с площ от 26 дка. Езерото е без видим отток, но изтича под земята, и то съвсем наблизо, давайки началото на Караниколска река. Непосредствено под него, на 7-8 метра от началния поток, има извор с хубава питейно вода. Нагморската височина

на езерото е 2180 м. От Кобиличко седло дотук - 3,30-4 часа. Районът е с чудесни възможности за бивакуване.

От езерото се тръгва точно в южна посока и за 20-25 мин се излиза на седловина, източно от връх Караникола. Открива се чудесен изглед към Лешница. Следва подсичане на билото и западно-югозападно след стръмно изкачване се излиза на седловина на главното било с характерна скала-ориентир на 2400 м. Дотук от езерото - за около час.

Подсичат се в Сръбско (Косовско) Безименен връх (2473 м) и Караташ (2478 м) по маркировката. Насреща е голям циркус с 2 върха. Левият с пирамидката е Скакалац (Мая, 2494 м). Езерото между тях е Скакалачко.

Следва спускане до билна седловина (2250 м), гранична за Караниколичкия дял. Широка пътека, почти път, прехвърля билото и границата. По хоризонтал, подсичайки вяво, се влиза в циркуса и след 30-ина мин, максимум до 40, се стига до Скакалачко езеро, на 2300 м. Два часа дотук от Караниколичкото езеро. В горния му край има изворче за пиене. Много по-малко е от Караниколичкото езеро. Също удобно за бивак място.

От билото между двете езера добре се виждат на запад граничните между Сърбия (Косово) и Албания планини - Коритник (2394 м) и Паштрик (1989 м). Между тях тече Бели Дрим. На юг от Коритник се вижда и албанската Мая е Галичес (2486 м).

Стръмно, в южна посока, се изкачва до билото за 35-40 мин около 120 м денивелация. Следва дълго спускане по билен тревист склон. Подсичат се вяво стръмните спусъци на връх Бечир Радеша (2411 м). След кратко изкачване следва дълго тревисто подсичане в сръбска (косовска) територия на чалестите върхове Клеч (2312 м), Любовишка планина (2365 м) и други по-незначителни в посока на виждащия се напред Джини Бег. Освен директния поглед към Рудока в югоизточна посока начело с Титов връв югозападно се откриват и Кораб, Дешат, Крчин. В сръбска (косовска) територия, непосредствено на запад, под билото, се вижда високото и голямо село Брод в долината на Бродска река.

Преди плоското връхче, зад което е острият Стрикул, добре очертаната пътека се спуска към циркуса с изворите на Пена, който се вижда добре още преди подсичането на връх Бечир Радеша. Маркировката, слизайки вяво, югоизточно от билото, отива към изворите на река Пена. След това през Рудока излиза на главното било чак след Джини Бег, пропускайки този връхкрасавец. При желание, възможност и добри метеоусловия може да се продължи по централното било без маркировка. Но в такъв случай се изтървава възможността за лъч към най-високите върхове на Шар - Титов, Малък Турчин, Бакр-

дан. Според възможностите и желанията се избира вариант за продължение.

Нашето описание продължава по маркировката, която достига до най-високите извори на най-големия шарски приток на Вардар - река Пена, на около 2300 м (местността се нарича Казана). Чудесно място за бивак, даващо възможност за интересни лъчове във всички посоки - към Титов Врв, към Джини Бег, към летовище Лешница. Дотук се идва от Скакалачко езеро за около 4 часа, а от Караниколичкото - за 6-6,0 ч.

В южна посока се изкачва 100-ина метра денивелация и за 20-30 мин се стига на седловината Джини Бег на билото на Рудока - 2400 м. Намира се между два безименни върха близо до отклонението от централното било при връх Джини Бег. През седлото минава коларски път, свързващ долините на река Пена и Боговинска (в частност нейния ляв начален приток). В циркуса откъм Боговинска река се намира стара каменна постройка, известна като "Приватна кука Джини Бег" - добър пункт в случай на необходимост. А и околността дава добри възможности за бивакуване.

На седловината Джини Бег може да се остави багажа и да се направи лъч по описания вече маршрут до Титов Врв. На отиване е по-добре да се подсече вляво Малък Турчин, а на връщане да се качи. Цялото отклонение отнема между 3 и 4 часа.

Продължава се по маркировката на трансверзалата по билото на Рудока, на югозапад. Подсича се западно, отгясно, другият безименен връх, после източно. Изкачва се също безименен, но вече на главното било, въпреки че е все още Рудока планина. Следва западно подсичане по сръбска (косовска) територия и за 40-45 мин се стига до скалиста седловина с големи надвиснали каменни кули и грамади. Тази красота носи името Град, както и близкият връх до нея - 2595 м. Оттук започва само слизане. Билото се разширява и понеже е тревисто, трудно се следи слабата маркировка особено в мъгла. От характерна седловина пътеката свива вляво, източно. Започва още по-стръмно да слиза към циркуса на най-голямото високотланско езеро в Шар и Македония - Боговинското с площ от 67 дка, под връх Бориславец - четвърти по височина в Шар и шести в Македония със своите 2675 м. Само че пътеката не минава близо до езерото. Излизайки от циркуса, се вижда по-ниско. В този циркус също е удобно за бивакуване край двете малки и плитки езера. От седловината Джини Бег дотук се идва за около час и половина.

От циркуса се излиза в югоизточна посока (140 градуса) по маркираната пътека. За 20-25 мин се стига на главното било (граница-

та), т.е. маркировката в този участък прави едно "лирическо" отклонение от централното било и пак се включва в него, както и доста други пъти.

Панорамата се открива с цялата си прелест. Чудесно се вижда Кораб между 220 и 230 градуса с най-високия едноименен връх в средата. Вляво от него - Корабска врата, двоен връх с високи алпийски стени. На 290 градуса е албанската Мая е Галичес. На 210 градуса - връх Расенгул (2383 м) - последният по-алпийски връх от Шар по маршрута на трансверзалата.

От седлото пак се напуска главното било и се върви часове напред в сръбска (косовска) територия. Слиза се на северозапад в огромната платовидна заравненост Шутман поле и за 1,45-2 ч се слиза до голямо равно тревисто място - Тиха вода (2250 м) с кошари. То е седловина между връх Дурмион (2542 м), северно - първият или последният от Рудока, от който се отделя ридът на връх Бориславец, и южно - връх Голяма Враца (Голем Камен, 2623 м), явяващ се първи или последен връх от Враца планина. На юг е и скалиста чука, известна като връх Враца (Црн Камен, 2582 м).

От Тиха вода води немаркирана овчарска пътека в източна посока към село Ломница.

Прехвърля се лек страничен рид в южна посока (от него връх Расенгул се пада на 200 градуса). Навлиза се в друго голямо височинно плато - Горно Луково поле. То дава "живот" на единия от началните потоци на река Радика. Тези високи платовидни заравнености в лошо време крият опасности от изгубване поради недобрата пътека и слабата маркировка.

Минава се край кошари (2,30-3 часа от Боговинския циркус). От тях пътеката вече е широка и не може да се сбърка даже и в мъгла и лошо време. На 30-35 мин след кошарите се минава край малка речичка с хубава вода за пиене. Тя е последна за доста часове напред. За около 4,30 ч отново се излиза на границата, южно от връх Расенгул, но не и на главното било. Точно от връх Расенгул то сменя посоката си към 140 градуса за разлика от границата.

Около 4 часа се е ходило по сръбска (косовска) територия. Целият този участък - Шутман поле и Горно Луково поле трябва да се минава бързо, даже ако има и разрешение от полицията. Въпреки удобните места не бива да се бивакува тук.

Маркировката след седловината Джини Бег не е много добра и не трябва да се разчита само на нея. Все пак на доста места я има. По целия маршрут освен червено-белите кръгчета може да се видят и инициалите ЕМ с червена боя. Това са инициали на планинарското дружество "Елема" от Скопие, първо проучило и маркирало то-

зи маршрут (трансверзала).

От границата, отделяйки се вече от нея (тя продължава по странично било на 250 градуса), се продължава по пътеката в посока 160 градуса, подсичайки западно главното било на Шар. От връх Расенгул то вече рязко сменя характера си и от алпийско досега се превръща в спокойно, полегато, тревисто, като цяло - снижаващо се.

Билото прави голяма дъга на изток, а пътеката го подсича високо западно. Дъгата свършва с масивен тревно-скалист връх - Фудан (2221 м). Той не се изкачва, а се слиза вляво, източно, в обширния Деделбешки циркус, за да се подсече част от билото и да се излезе пак на него пред връх Лера (2197 м).

В този циркус има две езера - Големо и Малко Деделбешко. Но пътеката не минава край тях и не се виждат. Мястото има вода и е удобно за бивак. Три часа дотук от последната вода в Горно Луково поле. Циркусът е изворна област на Голема река. Виждат се горните къщи на високото гостиварско село Горно Йеловце, под което се намира хижа "Шарски води". Има маркировка през селото и хижата до село Здунье, почти квартал на Гостивар.

До този циркус се идва за около 2 часа от границата. От него се излиза стръмно до централното било и за 30-40 мин се изкачва връх Лера по тревистото му теме. С него започва Ничпурска планина. Това е последният по-значителен Шарски връх, който се изкачва по този маршрут.

От върха трябва да се следи пропастта да е все отляво, и то близо и в южна посока да се слезе на седлото, южно от върха. Ако в мъгла се изтърве този вариант - да се слиза в западна посока до първите скали и 20-ина метра преди тях да се хване пътеката и източно по нея да се стигне до същото седло. Маркировката я няма никаква по върха и опасността от загубване в мъгла е доволно голяма.

От седлото първо се подсича в посока 100 градуса, а после пътеката завива надясно, почти под прав ъгъл, прехвърля билото и по широки чалове се насочва в посока Мавровско езеро, т.е. на югоизок. Оттук се вижда вече добре планината Бистра в южна посока с първенеца си връх Меденица в средата, с малка бабуна (скали) на него. Отпред, в непосредствена близост, се е проснал напречно горист рид с телевизионна антена в средата - връх Кожа.

Точно в началото на горския пояс, преди връх Кожа, се намира Димкова чешма - на самата пътека. Околността предлага добри условия за бивак. Дотук се стига за около 4,30 ч от Деделбешкия циркус и за 3-3,30 ч от връх Лера. От поляната се откърва директен

поглед към връх Добра вода на Челоица - 110 градуса, и Сува гора - 80 градуса.

От границата до Димкова чешма маршрутът е дълъг и еднообразен, даже отегчителен, с добри възможности за бивакуване, но и за загубване в лошо време.

От Димкова чешма се тръгва по черен обрасъл път на юг. След 30-ина мин има разклон. Вляво (направо) продължава основният път, по който е и маркировката. Той само слиза, но обикаля отляво, североизточно, връх Кожа. Излиза на шосето между Гостивар и Маврови Анове и след няколко километра достига последните - 2,30-3 ч от Димкова чешма. Освен по маркировката може да се тръгне по десния път и с полегато изкачване за около 1,15-1,30 ч (има много ягоди), да се излезе до антената на връх Кожа. Оттук Мавровското езеро е в югоизточна посока. Но трябва да се продължи по билото на Кожа в посока 200 градуса и по страничен рид, спускащ се вляво, към езерото, да се слезе за максимум един час - или от Димкова чешма за 2,30-3 ч до Маврови Анове. Трябва много да се внимава за отклонението от връх Кожа, защото целият масив, известен още като Кожа планина, е обрасъл със смесени гори и ориентацията е трудна.

Маврови Анове е един от центровете на курорта около Мавровското езеро. Има заведения, сладкарници, магазини, поща, почивни домове. Удобно място за бивак има на поляната до самото езеро (1215 м) точно под Маврови Анове. Оттук минават и много междуградски автобуси в посока Гостивар, Тетово, Скопие, както и обратен - за Дебър, Струга, Охрид. Едно чудесно място за подobaвац завършек на многодневния маратон с раница на гръб.

СПОМЕНАТИ МАРШРУТИ

К Тетово (468 м) - село Вейце (1450 м), 3,30 ч - Кобиличко седло (2200 м), 6 ч - връх Кобилица (2526 м), 7, 30 ч

От Тетово по долината срещу течението на река Пена до водослива на Веичка река с Пена, на 1,5 км преди село Бродец. От водослива - срещу течението на Веичка река до село Вейце. От него по пътека - до Кобиличко седло и оттам - до върха. Маркировка няма.

*Л Тетово (468 м) - село Вейце (1450 м), 3,30 ч - Црни врв (2584 м), 7 ч
До село Вейце - по описания вече маршрут, а от него до Црни врв - срещу течението на Веичка река. Маркировка няма.*

М Село Беловище (700 м) - водопад Долна скала (1150 м), 2,30 ч - връх Пирибег (2522 м), 6 часа

До селото има редовна автобусна връзка от Тетово, а от него - срещу течението на Беловишка река по пътека до най-високия водопад в Шар. Оттам, срещу реката до връх Пирибег, минавайки през камен-

ната къща, на близо час преди върха. Маркировка няма.

Н *Попова Шапка (1800 м) - Боговинско езеро (1960 м), 6 ч - Бело езеро 2282 м.в. 7,30 ч - Попова Шапка 10,30-11 часа, отчасти маркиран.*

О *Летовище Лешница (1550 м) - Кривошийко езеро (2250 м) - Титов връв (2747 м), 3,30 ч, отчасти маркиран.*

П *Село Бродец (1000 м) - връх Лера (2197 м), 2,30 ч - Големо Делебешко езеро (1980 м), 3 ч - Малко Деделбешко езеро (1820 м), 3,30-4 часа, няма маркировка.*

Разбира се, има възможности и за други маршрути, но не бива да се забравя, че е гранична зона и достъпът небинаги е безпрепятствен.

ПО-ВАЖНИ ТРАДИЦИОННИ ПРОЯВИ ПО ШАР

К На първо място е споменатата вече **западна трансверзала**, по-голямата част от която минава през Шар. Всичко трае от 8 до 10 гена, като 2/3 е в пределите на Шар планина. Тръгва се от Люботън по цялото било на Шар до Мавровското езеро (оттам продължава през Бистра, Стогово, Караорман до Охридското езеро). Има 8 контролни точки по маршрута и 5 от тях са по Шар - връх Люботън, връх Пирибег, връх Бистра, Титов връв и връх Лера. В специално издавания за целта "Водич - Дневник" се поставят печати от водача на проявата.

Походът тръгва винаги от последната събота на юли, като сборен пункт е хижа "Люботън".

Организатор е планинарското дружество "Исак Русо" (Скопие).

За връзка: тел 0089 (код за Македония), 091 (код за Скопие - ако се звъни от България, е без 0, а от Македония - с 0), служ. 164 76 и дом. 374 315 - Миалчо Божиновски, 257 067 - Зоран Костадинов.

Необходима е предварителна заявка за участие, поне 10 гена предварително!

Л *Всяка година на 25 май - масово изкачване на Титов връв.*

Организатор - Съюзът за планинарски спортове на Македония (СПС) със седище в Скопие. тел.: 25 540.

М *Всяка година на 11 октомври - масово изкачване на връх Люботън.*

Организатор - планинарското дружество "Люботън" (Тетово)

За връзка: тел. дом 21 511 и служ. 21 746 - Ганчо Трайковски (председател на дружеството). Кодът за Тетово е 094, като от България е без 0.

Н *Всяка година на 2 август (Илинден) - Национален планинарски събор на летовище Лешница.*

Организатор - СПС на Македония и планинарското дружество "Люботън" (Тетово).

О Всяка година, първата неделя на юни - **40-километров туристически маратон** с маршрут: **Торбшеки мост (на река Радика) - Аджишна река - Идризова рупа - връх Расенгул - село Горно Йеловце - село Здуње - Гостивар.**

Организатор - планинарско дружество "Бистра" (Гостивар).

За връзка: дом.тел 64 505 (кодът за Гостивар е 094, като от България е без 0) - Гојко Гезовски, председател на дружеството.

Основни изходни пунктове за Шар планина са Тетово и Гостивар.

Тетово със своите 55 000 жители се нарежда на 5-о място в Република Македония след Скопие, Битола, Прилеп и Куманово. Разположен е живописно на двата бряга на река Пена при изтичането ѝ от планината в плодородната Тетовска котловина Полог.

Над 70% от населението му са етнически албанци (шиптъри). Отстои на 40 км от Скопие и е свързан на всеки час с автобусен превоз. През него минава и жп линията от Скопие за Кичево.

Въпреки че има модерен център и квартали, част от града е до голяма степен ориенталски с многото си джамии, стари къщи в турски стил, с множество търговски и занаятчийски дюкянчета, с пазари, с облеклото и обичаите на жителите си. Тетово е стар град. Интерес за посетителите представляват Шарената джамия; Старият каменен мост, а от по-ново време - голямата църква "Св. Кирил" с постоянна изложба на икони. В града действа едно от най-старите планинарски дружества в страната - "Люботън", основано 1925 г. На 10-ина км източно от Тетово тече и най-голямата македонска река - Вардар.

Гостивар (името му на турски означава "имам гости") е много по-млад от Тетово, а и доста по-малък. С 35-те си хиляди жители той е от средните градове в Република Македония. Разположен е отляво на река Вардар. На 8 км югозападно се намира и най-големият извор на голямата река - Вруток, около който има хубав парк. И тук както в Тетово, повечето жители са етнически албанци - над 60%. Това също дава отпечатък върху външния му вид - доста от ориенталските елементи се срещат и тук. Гостивар също е на жп линията от Скопие за Кичево. Разбира се, свързан е с редовен автобусен транспорт с близки и по-далечни градове и селища - Скопие, Тетово, Маврово, Дебър, Струга, Охрид и т.н. Планинарското дружество в града е много дейно и се казва "Бистра".

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ДЕЙНОСТИ И ПЛАНИНАРСКИ СПОРТОВЕ В ШАР ПЛАНИНА

В Шар има много добри условия за практикуването на алпинизма

особено през зимата.

Най-известният район за алпинизъм е около летовището Лешница. Скалите са варовик с висока степен на ронливост, но сравнително стабилни през зимата, когато температурите паднат под минус 15 градуса. Интересните обекти са главно със северно изложение, но има западни и южни. Всички вкусове могат да бъдат задоволени - заледени кулоари с дължина от 0 до 700 метра, скални маршрути, комбинирани (лед и скала), замръзнали водопади с височина от 10 до 30 метра, отлични терени за естреман ски-алпинизъм с възможности за организиране на състезания.

Районът е почти девствен по отношение на алпийското му усвояване. Досега са изкачени не повече от 15% от възможните турове и маршрути.

Поради големите количества сняг, които падат в района, както и алпийския му релеф има възможност за алпийски траверси и всякакви подготвителни дейности за бъдещи експедиции.

Възможностите за нощувка в летовище Лешница са ограничени, но е възможно на бивак - условията лятно време са чудесни. Алпийските обекти са отдалечени максимум на един час (най-интересните).

До Лешница няма редовен транспорт. Възможно е само с джип или друго возило с висока проходимост от Попова Шанка (19 км) и до Тетово още 19 км. Пеша от Попова Шанка се стига за 4-5 часа. Особено зимата достъпът е затруднен, но това прави района още по-привлекателен и желан.

Освен Лешница има и други по-малки обекти за алпинизъм като карстовите връх Кобилица, Козя карпа и гранитната част от планината с върховете Голема Враца (Голем Камен) и Враца (Црн Камен).

В Шар има добри условия и за ски-туризъм, които досега въобще не са използвани.

В карстовата част на планината и особено по Рудока има чудесни дадености за спелеоложка активност. Тази дейност е в сферата на бъдещето.

По отношение на планинския колотуризм има много добри терени, а наличието на седалкови лифтове чак до 2500 м дава добри шансове за делта- и параланеристите.

ПРИЯТНИ МИГОВЕ В НАЙ-МАКЕДОНСКАТА ПЛАНИНА - ШАР!

БАБА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ И
СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ, ХИДРО-
ГРАФИЯ, КЛИМАТ, РАСТИТЕЛЕН
И ЖИВОТИНСКИ СВЯТ,
НАСЕЛЕНИЕ, КУРОРТИ И ХИЖИ,
КУЛТУРНИ И ИСТОРИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ

Една от най-значимите македонски планини Баба е известна още и с името на най-високия си връх - Пелистер. Има две хипотези за произхода на това наименование. Първата е, че произлиза от старинната славянска дума "петлистер", която била използвана за название на бялата мура в Македония (сега ѝ викат "молика"), понеже от едно гнездо излизат 5 излички. Планината е особено богата на този дървесен вид.

Втората хипотеза е свързана с гръцката дума "перистер", означаваща бял гълъб, което е свързано с първия сняг, падащ именно тук, на Баба (Пелистер), гледано от Гърция.

Баба е не само най-южната планина в Република Македония, а и най-южната с алпийски характер и през нея минава македоно-гръцката граница. Най-общо е разположена между Преспанските езера и обширната Пелагония. Числи се към Западния дял на Пелагонийския масив от Динарската група.

Нека да разгледаме по-подробно границите ѝ. На север Баба има 2 орографски връзки с други планини. Източната от двете е проходът Гавато, чиято най-висока седловинна част е 1167 м. Той отделя Баба от по-ниската планина Бигла на север. Другата, западната, е седловината Превалец (918 м), отделяща Баба от малката безименна планина, разположена между Битола и Стрежево езеро. И през двете седловинни връзки минава главният път от Битола за Ресен и Охрид. Между тези две орографски връзки границата минава по южния край на високата около 800 м Гаватска долина, разположена между планините Баба, Бигла и Безименната с най-висок връх Бел Камен -

От седловината Превалец границата слиза в югоизточна посока и следва югозападния край на полето, заключено между Баба, Безименната планина (между Битола и Стрежево езеро с най-висок връх Бел Камен), седловината Превалец и самия град Битола. Минава югозападно, до крайните квартали на Битола, и оттам взема южна посока, разделяйки Баба от Битолското поле. Тази посока се запазва чак до гръцкия град Флорина (Лерин), пресичайки македоно-гръцката граница между селата Драгош и Етникон. Оттам природната граница прави 90-градусов завой и поема на запад, срещу течението на река Флоринис до самата ѝ изворна област. Веднага след това следва орографската връзка Песодерски проход (1505 м), отделяща Баба от Нередска планина (известна още и като Вичь, по името на най-високия си връх - 2128 м, на югоизток). През този проход минава шосето между гръцкия Флорина (Лерин) и албанския Корча (Горица).

От Песодерския проход границата следва долината на река Белица (Бистрица) и правеику голяма дъга, отворена на юг, поема в югозападна посока. Точно по средата, между двете гръцки села Андартикон и Тригонон, тя прави 90-градусов завой надясно, северозападно. Прехвърля се през седловината Превол (1135 м), явяваща се орографска връзка между Баба и планинката Горбеч на югозапад. Слизайки в крайбрежната на Мало Преспанско езеро долина, от село Карье границата взема северна посока и чак до Ресенското поле върви в близост на 2-те Преспански езера, по източния край на крайбрежната долина. След езерата гранично за Баба на запад се явява плодородното Ресенско поле, за да се затвори кръгът на прохода Гавато.

В така очертаните си граници Баба планина има дължина от най-северната до най-южната си точка по права линия 36 км и максимална широчина 22 км. Площта ѝ възлиза приблизително на 600 кв.км. От тях около 390 кв.км, или 65 %, са на македонска територия, а останалите около 210 кв. км, или 35 %, са на гръцка.

Планината Баба се е издигнала през терциера между Преспанската котловина и Пелагонията. Съставена е от палеозойски шисти (стари гранити) и магмени скали. В някои дялове на планината има тънки слоеве от варовик. По време на диливиума Баба е била скована в лед и оттогава е останал глациален релеф, като циркуси, морени, трогови долини, езера. Особено интересни релефни форми са каменните реки - много наподобяващи витошките морени.

Баба има добре оформено централно било, но и 6 по-сериозни отклонения от него, които донякъде я правят да изглежда отдалеко като купеновидна (подобно на Витоша например). Даже когато е в нея, особено за първи път, човек невинаги може да се ориентира в

лабиринта от била. Още повече че централното било не е права линия, а оформя доста криви.

Нека разгледаме първо "гръбнака" на планината, започващ югозападно от селата Трново и Магарево и завършващ на седловината Превол (1135 м), гранична между Баба и Горбеч. Въпреки криволициите си централното било има обща посока север - юг.

Започвайки над двете споменати села, билото се издига в югозападна посока. Първият сериозен връх по него е гористият Извидница (1986 м), малко над хижа "Копанки". Излизайки от горския пояс, гребенът на планината е покрит с така наречените каменни реки - грамади от заоблени камъни. В случая вместо в долинно уширение те са на самото дясно било - нещо, което много рядко може да се види другаде.

Рязкото набирание на височина завършва с връх Стив (2468 м). От него, въпреки че продължава да се изкачва, билото вече не е толкова стръмно и завива надясно, в западна посока. Премахва през Илинден (2542 м), който не е напълно самостоятелен връх, а кома от масива на Пелистер, и достига най-високата си точка в цялата планина - първенеца връх Пелистер, висок 2601 м, 11-и по височина в цяла Македония. С масивността и височината си той рязко се отличава от всички други върхове по Баба. Не случайно името му е синоним и на цялата планина.

От него централното било отново взема югозападна посока и след стръмно слизане се изкачва до връх Широко стъпало (2415 м). От този възлов връх на север и на запад се отделят две от основните билни отклонения, но за тях после.

Билото прави плавна дъга и от югозапад се насочва на югоизток. Премахва последователно през върховете Партизански (2349 м, североизточно под него се е сгушило Мало езеро), безименна Кота 2236 м и Ветерница (2420 м). От последния се отделя друго основно отклонение в югозападна посока, а североизточно под него е другото езеро в Баба - Големо.

От 2420 м билото се спуска почти до 2100 м. Прави рязък завой наляво и почти западно, през характерната скална Голема грива (2166 м) се издига до масивния, заоблен и възлов връх Муза (2350 м). От него на североизток се отделя следващото отклонение от централното било - Неолица. От Муза отново завой, този път надясно, и югоизточно през връх Баба (2093 м) се стига до Шкамби и Рофес (2196 м). При него отново се сменя посоката на централното било и тя е вече югозападна до самата държавна граница с Гърция.

Точно на пресечната точка между централното било на Баба и границата между Република Македония и Гърция се намира връх Ржа-

на (24?? м). От него в западна посока тръзва 5-ото поред отклонение от централното било. Около 4 км границата върви по централното било в югоизточна посока. След "развода" билото прави една голяма дъга, отворена на запад, в центъра на която е връх Тумба (2176 м, вече на гръцка територия). Достига до безименна кота (над 2000 м), от която в югоизточна посока се отделя последната по-значима издънка от гръбнака на Баба, завършваща над град Флорина (Лерин). От същата кота главното било отново сменя основното направление и поема югозападно. Изкачва се до последния значителен връх на планината - Кало Неро (Бела Вода, 2156 м). После само слиза в същата посока и достига най-южната точка на планината при седловината Превол (2135 м).

Кои са по-главните отклонения от така описаното централно било? Вече споменахме, че са 6 на брой, освен многото по-незначителни, разбира се.

От север на юг по централното било първият значителен възел е Широко стъпало (2415 м). От него тръзват едновременно две сериозни била. Чрез седловината Два гроба в посока северозапад, почти север, се отделя скалист рид между реките Цанарска на изток и Шемница (Маловишка) на запад. Най-високата му точка е при връх Кози камен (2108 м) - красива каменна грамада.

Също от Широко стъпало западно се отделя едно от най-масивните и дълги отклонения, разположено между реките Шемница (Маловишка) на изток и Преспанското езеро и Ресенското поле на запад. В западна посока това странично било достига най-високата си точка при връх Голема чука (2189 м). Оттам рязко завива на север. Сnižавайки се като цяло, но се и издига в 2 върхови точки. След Голема идва Мала чука (около 2000 м). Следва дълго и полегато спускане до седловината Когру (1739 м). След нея се издига внушително до каменистия и обрасъл връх Вртешка (2010 м), най-северния не само на това отклонение, но и на цялата планина. Не случайно именно заради този връх и някои други фактори (дължината на това било и качеството му на част от главния Балкански вододел) някои са склонни да приемат това отклонение като северното начало на главното било на Баба. Разбира се, има някаква логика, но според нас тя не е достатъчно основание за това.

Третата поред издънка е тази, отделяща се от главното било при връх Ветерница (2420 м) в югозападна посока и заключваща се между двете реки - Кранска на север и Брайчинска на юг. Има две по-изразителни котви по него - 2090 м в близост до главното било и връх Гура (2103 м), който може да се срещне и под имената Марушица и Големо врвче.

Следва едно от най-големите отклонения - Неолишкото, тръзващо от масивния Муза (2350 м) в североизточна посока. Заключено е между реките Сапунджица на север и Злокучанска на юг. По него се редуват доста високи и интересни върхове - изшиленият Скрково (2140 м), Безименен (2008 м), невероятните канари на Црн камен (1909 м, свърталище на орли), обраслият с папрат и боровинки Неолица (1863 м, над едноименната хижа и малко встрани, западно от билото), Бабин зуб (надвесен над село Ниже поле и напълно отговарящ на името си)... Североизточните спусъци на Неолишкото отклонение стигат непосредствено до Битола.

Друго голямо отклонение се отделя от връх Ржана в западна посока. По неговото било върви държавната граница между Република Македония и Гърция, почти до самото Преспанско езеро. Най-високият му връх е Бояджиев (2329 м), отделен от Ржана (на главното било) с едноименна седловина - Ржана (1973 м). Над Преспанското езеро се е надвесил Цуце (2120 м), а още по-близо до езерото е кота 1609 м. Разположено е между Браичинска на север и реката, минаваща през гръцкото село Лемос, на юг.

Последното (б-о), смятано от север на юг, отклонение от централното било на Баба планина се намира изцяло в гръцка територия. Отделя се от безименния двухиядник между връх Тумба (2176 м) на североизток и връх Кало Неро (Бела Вода, 2156 м) на югозапад. Завършва в източна посока над град Флорина (Лерин) с връх, висок 1641 м. Ограничено е между реките Ткусацيا на север и Флоринис на юг. В началото на отклонението се намира един двухияден безименен връх.

Освен изброените и описани по-основни и значителни 6 билни отклонения има и доста други по-малки. Северно от връх Пелистер се намира седловината Пресеко (1590 м), откъдето минава камионният път за връх Пелистер и Големо езеро. Дебели рид е между реките Црвена и Езерска (Лак поток), водещи началото си от района на двете езера - Мало и Големо. Ридовете от двете страни на река Острецка завършват източно над Битолското поле с две коти - 1409 м (северната) и 1437 (южната). Ридовете западно и източно от връх Тумба (2176 м) са в гръцка територия.

Съществува и едно съвсем условно разделение на планината. Най-северната част, отделена от останалите части чрез реките Браичинска и Сапунджица, и билната седловина северозападно от скалистия връх Голема грива (2166 м) се нарича Пелистер. Неолица е цялото Неолишко отклонение от централното било с най-висок връх Скрково (2146 м), между реките Злокучанска и Сапунджица. Третата част са Баба и Муза. Обхващат билната част от седловината северозападно от Голема грива до седловината северно от връх Ржана,

както и неголемите странични ридове от двете страни на Острецка река. От централното било тук влизат върховете Голема грива, Муза, Баба, Шкамби и Рофес.

Последният, четвърти и най-южен дял се нарича Балтан со Ржана и се намира на юг от реките Брайчинска и Кишевска и билната седловина, северно от Ржана.

Както се вижда, най-големи са двата крайни дяла - северният и южният, а двата средни са почти символични в сравнение с тях. Според нас това не е най-прецизното разделение на Баба планина, но го даваме като единствен опит в тази насока. От него личи, че по-голяма част от македонската територия на планината носи името Пелистер. То напълно замества официалното Баба в обикновеното общуване.

Една група, съществена подробност за високите билни части на Баба планина. Те са почти изцяло покрити със земянки, бункери и траншеи. Подобни "съоръжения" са неми свидетели на не една човешка грама и трагедия. По тези високи била (даже и на връх Пелистер) е минавал фронтът по време на Първата световна война между Българската армия и тази на Съглашението. Тук наред с французи и англичани са се сражавали африкански негри, главно от Сенегал, както и непалски гуркхи. Наред с прекрасната природа тук човек се сблъсква очи в очи и с историята.

Част от централното било на Баба е продължение на един от главните вододели на Балканския полуостров - този между Егейския (Беломорския) и Адриатическия басейн. Всички води, изтичащи източно от билото между граничната седловина Превол от юг и връх Широко стъпало от север, се вливат в огромната си част в Црна река, десен приток на Вардар, и оттам - в Егейско море. Само незначителна част се включват в река Белица (Бистрица), която също изпраща водите си в Егейско море, макар и не чрез Вардар.

От връх Широко стъпало Балканският вододел напуска централното било на Баба и върви по отклонението, което завършва с прохода Гавато от север. Изтичащите води източно от това било също чрез Црна река отиват в Егейско море.

На запад от очертания балкански вододел (между седловината Превол на юг и прохода Гавато на север) всички води се изливат в двете Преспански езера. Те пък, както е известно, подземно се изтичат към Охридското езеро. То от своя страна чрез река Црни Дрим влива водите си в Адриатическо море.

От Баба водят началото си доста реки, но няма особено големи. Изтичащите на изток от главния вододел, към Црна река, са по-дълги и по-пълноводни за разлика от изтичащите на запад, към Прес-

панските езера.

Кои са по-големите реки от север на юг, източно от главния вододел?

Започваме с най-дългата река, изтичаща въобще от неграта на Баба планина. Това е Шемница, водеща началото си от северозападното подножие на връх Широко стъпало. В горното си течение носи названието Маловишка, по името на планинското село Маловище, през което минава. Събира водите на всички притоци от Баба, изтичащи във високата Гаватска долина - Цапарска, Ротинска и други по-малки. Всъщност водосборният район на река Шемница на територията на Баба представлява клина, заключен между главното било на планината и главния Балкански вододел. Частта от главното било на Баба между връх Широко стъпало и село Магарево се явява вододел само на реките Шемница и Драгор.

Между Бигла планина и връх Бел камен водите на Шемница са хванати в изкуственото Стрежево езеро. Заобикаляйки безиемната планина (с най-висок връх Бел камен), тя се влива в Црна река като десен приток.

Следва друга сравнително голяма река - Драгор. Събира водите си от немалки начални притоци - Црвена река, изтичаща от района на Мало езеро, Езерска река (Лак поток), извираща под Големо езеро, и Сапунджица, водеща началото си от циркуса, северно от масива на Муза. Това е реката, разделяща Битола на две.

Други реки в южна посока са Злокучанска, извираща в източното подножие на Муза, Острецка, тръзваща от източното подножие на връх Баба, Кишевска, водеща началото си югоизточно под връх Ржана.

На гръцка територия най-значителната река на изток от главния вододел е Ткусаця. Тече северно от най-южното отклонение на централното било, завършващо над Флорина (Лерин). Тя е ляв приток на Йелашка река, която от своя страна е десен приток на Црна река (влива се на македонска територия).

На запад от главния вододел, към Преспанските езера, изтичат само три по-сериозни реки. От север на юг са Кранска (заедно с началния си приток Щрбино извира от подножието на Партизански връв), Браичинска, чието горно течение се нарча Ржана и извира северно от едноименния връх на границата. На гръцка територия е реката, извираща северозападно от връх Тумба (2176 м) и минаваща през село Лемос. И трите реки се вливат в Преспанското (Голямото) езеро. Има, разбира се, и доста малки, част от които отиват към Мало Преспанско езеро.

Баба е от малкото планини в Република Македония, на чиято

територия има високотлански ледникови езера. Само две постоянни и едно временно красят суровия планински пейзаж.

Големо и Мало езеро са двете постоянни езера, известни още като Пелистерски очи или Горски очи.

Големо езеро се намира североизточно под връх Ветерница на дъното на малък циркус. Със своите 2218 м то е едно от най-високите в републиката. Дълго е 223 метра и е широко 162 м. Дълбочината му от 14,6 м го прави най-дълбоко високотланско езеро в страната. Под него изтича Лак поток (Езерска река). През лятото водата спада с около 2 метра. При ясно време видимостта му стига до 12 метра. През август горният слой на водата достига до максимума си от 15,5 градуса по С, а на най-дълбокото - до 7,2 градуса по С. На брега му е построена кокетна хижа със същото име - "Големо езеро".

Мало езеро е разположено североизточно под Партизански връх на дъното на още по-малък циркус, на 2180 м. Прямо Големо езеро се намира на 2 км северозападно по права линия. Има приблизително кръгла форма. Дълбоко е 2,6 м, дълго 79 м и широко 68 м. Няма нито явен, нито подземен отток. Максималната температура на повърхностния му воден слой достига през август до 19,2 градуса С, а при дънния слой до 17 градуса С.

Единственото временно езеро е Орлови бари, северозападно под скалистия връх Голема грива, над изворната област на река Сапунджица.

Климатът на Баба планина е доста разнообразен. Над 1500 м е определено алпийски. В по-ниските части се чувства влиянието в по-голяма степен на умерено континенталния и в по-малка на средиземноморския климат (главно в по-южните части на гръцка територия).

Поради близостта на Преспанските езера по западните склонове на планината падат повече валежи в сравнение с източните. Но като цяло по Баба вали по-малко, отколкото по планините в западния край на страната.

Заради реликтната си терциерна флора (главно бяла мура), морфоложкия и глациален релеф в алпийския дял на планината през 1948 г. е обявен Национален парк "Пелистер". Заема площ от около 12 500 хектара, или 21 % от цялата територия на Баба планина. Изключително богат е растителният свят с определено ботаническо значение. Тук растат 88 вида, класифицирани в 23 семейства, които обхващат 29 % от съвкупната македонска дендрофлора. Гордостта на парка и планината е бялата мура (молика), наричана още "пелистерска хубавица".

Изключително богата е Баба планина на боровинки. Берат се в

промишлени количества. Големи са и площите, заети от папрат, която представлява опасност за останалата флора. Част от високите територии са заети от алпийски пасища.

Животинският свят също допринася за цялостната красота на Баба. Срещат се мечки, вълци, сърни, елени, глизани, зайци, няколко вида орли, яребици, червеноклюнести чавки и ендемитната македонска пелагонийска пъстърва, обитаваща единствено водите на тази планина.

На територията на Баба живее сравнително многобройно население в села, пръснати по речните долини и в периферните части на планината. Това важи както за македонската, така и за гръцката част от територията ѝ.

Огромната част от обитателите на планината са македонски християни, но има известен процент власи, главно в няколко села - Ниже поле, Трново, Магарево, Маловище. В селата по западните ѝ склонове, в близост до Преспанското езеро, има и известен брой мюсюлмани, но в смесени села.

Баба е най-разработената туристически планина в цяла Македония и това е обусловено от няколко фактора. Първо, от красотата и величието на нейната природа. Второ, най-високите и привлекателни части са доста навътре в македонска територия, т.е. не попадат в граничната зона. Трето, близостта на такъв голям и буден град като Битола. Четвърто, наличието на едно от най-старите и дейни дружества в Македония - битолското "Пелистер". Шесто, изградените немалко курортни селища, хижи, почивни бази, домове и т.н. Седмо, донякъде и многото пътища в планината.

Най-значимото курортно поселище на Баба е Бегова чешма на 1420 м. Там е построен големият хотел "Молика". Има няколко почивни бази, вили, седалков лифт, 2 vleka, ски-писти и т.н. Отстои на 15 km по асфалтов път от Битола. Под Бегова чешма, на 1200 м, има голяма детска почивна база също с множество детски ски-vлека и малки писти.

Друго значително курортно място е туристическият център "Пелистер". Разположен е в долината на река Сапунджица, над село Ниже поле, на 1150 м. Състои се от 8 чудесни бунгала, а на 1,5 km над него се намират 2 ски-vлека с добре обработвана писта.

Съвсем близо до планината, по източния бряг на Преспанското езеро, също има доста курортни центрове, съчетаващи планинския въздух с езерната романтика. Най-значителен е автокъмпинг "Крани" в близост до едноименното планинско село.

Планината Баба е пионер по отношение на хижестроителст-

вото на територията на днешна Република Македония. Първите опити са направени именно тук, под Пелистер, в местността Бегова чешма, където е днешният курорт.

Понастоящем в планината има три действащи хижи. Това са "Копанки", "Големо езеро" и "Неолица". Баба е една от малкото сравнително големи македонски планини, в които може да се правят многодневни преходи, без да се носят бивачни съоръжения, т.е. да се спи само в хижи.

"Копанки" е най-хубавата хижа (планинарски дом) не само на Баба, но и в цяла Македония. Намира се на 1630 м сред гъста беломурова гора. Строена е 1958 - 1960 г. от сегашния ѝ собственик - планинарското дружество "Пелистер" (Битола).

Представява масивна двуетажна постройка със 75 легла в 8 стаи, столова, туристическа кухня, бюфет (може да се закупи суха храна), барче (с телевизор и видео), вътрешни санитарни възли, баня с бойлер и т.н. Отоплението е с електрически калорифери. Работи нонстоп целогодишно. Цената за нощувка е 6 DM (немски марки).

До хижата излиза двуседалков лифт от курорта Бегова чешма. От хижата нагоре тръгва неколкостотинметров ски-влек. И двете съоръжения обслужват една добра ски-писта до самата хижа. Има и тъпкателна машина. "Копанки" през зимата е един чудесен ски-център, обичан и посещаван от битолчани. Отдалечена е от курорта Бегова чешма на около 40 мин пеша по маркирана пътека. До Бегова чешма има 15 км асфалтов път, но няма редовен транспорт. Описание на маршрутите от и до хижата даваме отделно. "Копанки" е и основен изходен пункт за връх Пелистер.

"Големо езеро" е другата известна туристическа хижа в планината. Намира се на 2225 м, на брега на едноименното езеро. На мястото на сегашната постройка, строена 1982 - 1983 г., е имало стара, която е изгоряла при пожар.

Официалното наименование на хижата в момента е "Диме Илиевски" - на името на героя от Еверест. Има уреден скромнен музеен кът с негови лични вещи и фотоси от експедицията през 1989 г. Само че това не се е наложило още и повече се използва старото - "Големо езеро".

Представява масивна двуетажна постройка с 50 легла в 6 стаи. Има трапезария и туристическа кухня. Санитарният възел и водата са извън нея. Притежава собствен електрически агрегат. Храна в хижата не се продава и трябва да се носи. През летните месеци има хижар от петък на обяд до неделя на обяд. В останалите дни от седмицата или в друг сезон трябва да се направи предварителна заявка в планинарското дружество "Пелистер" (Битола) или направо

при хижаря в село Ниже поле.

За връзка: дом. тел. 00389 0/97 40790, Симеон Гировски - член на ръководството на дружеството, и дом.тел. 254257 и 83164 - Вангел Йовановски, също член на ръководството на дружеството.

Изходен пункт за хижата е село Ниже поле, имащо редовна автобусна връзка с Битола. По маркирана пътека (включително и зимна маркировка) за около 4 часа се излиза пеша. Хижата е свързана и с камионен път с Битола (35 км), минаващ през село Магарево, Ловния дом и по главното било на планината над Мало езеро. От този път в местността Широка има отклонение и за телевизионния ретранслатор на връх Пелистер. Това са едни от най-високите планински пътища на Балканския полуостров. Описание на маршрутите от и до хижа "Големо езеро" даваме отделно.

Третата хижа е "Неолица", на 1440 м, в края на Неолишкото отклонение от централното било, източно под едноименния връх. Разположена е сред пищна растителност - разнообразна смесена широколистна гора, буйна папрат, сочни зелени поляни. Строена е 1980 - 1985 г. и се състои от 3 сглобяеми бараки. Двете са за спане, а третата за кухня и трапезария. Има и лятна кухня. Храна не се продава. Разполага със 70 легла в 7 стаи. Тоалетната и водата са навън. Стопанисва се от планинарско дружество "Георги Наумов" при завода за хладилници в Битола. През лятото е отворена нонстоп, а през зимата от петък до неделя. Ползва електрически ток от собствен агрегат. Има чудесна чешма с надпис: "Ристо Здравевски - Бугарчето", строена 1994 г. Районът над хижата под връх Неолица е известен с боровинките си и привлича стотици хора с тази си даденост.

Основен изходен пункт за хижата е село Лавци (почти квартал на Битола). Излиза се за около 2 часа по маркирана пътека. Други близки изходни селища са Орехово, Буково и Брусек. До тях има маркирани пътеки и отстоят от хижата на 1-2,30 ч. Описания на маршрути от и до хижа „Неолица“ даваме отделно.

Освен трите хижи има и няколко други обекта, в които може да се намери подслон.

Ловният дом западно под връх Пелистер на 1950 м в местността Широка е занемарен, но със спални чували може да се пренощува в него. Предвижда се да бъде преустроен в туристическа хижа. Намира се на камионния път за връх Пелистер и Големо езеро. Изходен пункт е хижа "Копанки" - около 3 часа.

Навесът в двора на църквата "Св. Богородица" в село Арвати, което е слято с Крани, е на 3 км от Преспанското езеро. Там може да се спи със спални чували, след като е уведомен клисарят, който

държи ключовете. Може да се наложи и регистрацията в полицията на автокъмпинг "Крани", на брега на езерото.

На самия връх Пелистер има телевизионен ретранслатор с обслужващ персонал. В случай на нужда може да се получи временен подслон и топъл чай, но нощуването е напълно забранено.

На територията на Баба планина има 19 по-значителни църкви и манастири. Ето и някои от тях: "Св. Петка" край село Цапари, "Св. Георги" в село Трново, "Св. Петър и Павел" край село Любойно, "Св. Архангел" над село Брайчино, "Мала св. Богородица" - един от най-хубавите манастири в района, над село Сливница, в близост до Преспанското езеро. Има път до него, но може и по пътечка, срещу пресъхващата Сливнишка река за около 45 мин. След завършване на рестаурациските работи ще може да се нощува и в него.

Друг интересен обект е параклисът "Св. Спас", сзушен на 1910 м под връх Вртешка. Интерес представляват и манастирите край селата Орехово и Маловище.

МАРШРУТИ

ОСНОВНИ ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

Както вече споменахме, Баба е най-разработената туристическа планина. Изобилства от маркирани и немаркирани пътеки, но те не са разпределени равностойно по цялата територия. Огромната част, да не кажем всички, са в северния, Пелистерския дял, но и там има неравнопоставеност. Например, по западните склонове на планината, откъм Преспанските езера, няма нито една маркирана пътека. Затова от тази страна реално няма изходни пунктове, въпреки чудесните възможности за комбиниране на водния с планинския туризъм и отдих. Повечето от маркираните маршрути са съсредоточени главно в непосредствена близост около връх Пелистер.

И тук, както и при Шар, ще разгледаме 3 групи маршрути: описани, споменати и традиционни.

ОПИСАНИ МАРШРУТИ

К Село Трново или село Магарево (950-1050 м) - "Детско отмарилище" (1200 м), 35-40 мин - курорт Бегова чешма (1410 м), 1-1,15 ч - хижа "Копанки" (1630 м), около 2 часа

Двете села са слети и на практика трудно могат да се разграничат. Свързани са чрез автобусен транспорт с Битола (от локалната автогара в центъра на града - Ампазар).

Може да се тръгне от няколко места, но най-добре е или срещу течението на Магаревска река (при моста на шосето), или малко по-

нагоре, по асфалтовото пътче, отделящо се вляво от шосето край бакалията "Пелазония". Никъде няма маркировка и е желателно да се попита местен човек за пътя. Но даже и да не се попита, трудно може да се сбърка, защото "отмаралището" (почивен комплекс) се вижда отдолу, а и посоката е юг. Нагоре се преплитат доста пътеки, но спазвайки общата посока, се излиза за 35-40 мин на големия детски комплекс, на 1200 м. Продължава се от горния ляв край, при чешмата с 3-те чучура, по пътечка, която след 10-15 мин излиза на по-широка, и по нея се стига до вилите в долния край на курорта Бегова чешма. От тях по шосето се минава край долната лифтова станция над самата Бегова чешма вляво под пътя (има табелка) и за около 25 мин от детския комплекс се стига до хотел "Молика". Оттук няма маркировка, но оттук вече има, и то добра, до хижа "Копанки". Тръзва се срещу входа на хотела, зад паркинга, по широка алея. Малко след началото широката алея се превръща в пътека и свивайки вдясно при маркиран разклон, стръмно набира височина. За 30-40 мин от хотела или всичко за около 2 часа от селата, се излиза пред красивата хижа "Копанки".

Маршрутът преминава изцяло през беломурова гора. Въобще всички склонове от тази страна на планината са покрити с хубави иглолистни гори.

Възможни са и други варианти за достигане на хижата от същия изходен пункт. Ако се излезе с транспорт (редовен няма) до хотел "Молика", остава само пеша до хижата. От курорта Бегова чешма може да се стигне до хижата не само по маркираната пътека, но и по ски-пистата. Също има пътечка, макар и по-стръмна, разбира се, но затова пък директна.

Λ Хижа "Копанки" (1630 м) - Йоргов камен (1744 м), 1,15-1,30 ч - Црвени стени, 2 часа

Маршрутът е маркиран, и то сравнително добре. Тръзва се в източна посока от хижата (има табелка). Пътеката е широка и се следи добре, но да се внимава, защото има маркирани отклонения вляво и вдясно, а цветът е един и същ - бяло-червен.

След около час се пресича голямо дере, където има вода за пиене. Веднага след него се преминава широка река, но този път каменна. На голям камък в средата има маркировка. Пътеката сече този природен феномен леко вдясно и малко нагоре (не по хоризонтала направо). След преминаването на каменната река пътеката продължава хоризонтално. За 1,15-1,30 ч от хижата се излиза на билото на рида, спускащ се източно от връх Стив. Тук е Йоргов камен - скална грамада сред билна поляна, на 1744 м, водеща името си от любовна леген-

да. Много обгледно място. Има и вода в непосредствена близост.

Дотук маршрутът минава през иглолистна гора - бяла мура и смърч.

От Йоргов камен пътеката прави 90-градусов завой и по билото, в западна посока, за 30-40 мин достига до страховитите Црвени стени, надвиснали северно над Црвена река.

Всичко от хижата дотук - около 2 часа.

М Хижа "Копанку" (1630 м) - връх Пелистер (2601 м), 4-6 часа

От хижата до върха има 3 варианта за изкачване. По главното било, през местността Болниците и по камионния път. Трите се различават по трудност, по стръмност и по времетраене. Всеки желаещ да изкачи върха в зависимост от възможностите, наличното време и желанието си, може да избере най-подходящия. И трите са маркирани, макар и в различна степен.

Първи вариант: хижа "Копанку" (1630 м) - връх Стив (2468 м), 3-3,15 ч - връх Пелистер (2601 м), 4-4,30 ч

Най-стръмният, най-трудният технически, най-краткият, най-обгледният и най-добре маркираният маршрут. Тръгва се в югозападна посока от хижата по ски-пистата на влека. Има пътечка и тук-там маркировка по страничните дървета. За около 40 мин се излиза до горната станция на влека. Следват познатите ни вече каменни реки, и то на било. Редуват се гористи части с каменни реки, но билото е добре очертано, маркировката добра и проблеми с ориентирването няма даже и в гъста мъгла.

За 2,30-2,45 ч се излиза от горския пояс (горният му край е зает от клековидна бяла мура). Следва стръмно набирне на височината по тясното, скалисто и открито било до първия връх по пътя - Стив (2468 м), 3-3,15 ч до него. Билото досега държи югозападна посока, а от върха взема южна. До връх Стив, макар и маркировката да е много добра, по каменистото било няма оформена пътека, но след него вече няма тия огромни камъни и по скалистото било има сравнително добре оформена, на места и изчукана пътека до връх Пелистер. Край нея има доста каменни укрепления, останали още от Първата световна война.

След Стив се изкачва следващият връх - Илинден (2542 м), който не е толкова самостоятелен, а е по-скоро от масива на първенеца. От него билото взема чисто западна посока чак до Пелистер.

На седловината между двата върха излиза и маркираната пътека на втория вариант. Следва стръмно, но кратко (15 мин) изкачване до ретранслатора на най-високата точка на планината - 2601 м. От връх Стив - за 1-1,15 ч и всичко от хижата 4-4,30 ч.

Изключително обгледен връх - виж азимутния кръг отзад. Вижда

се цялото било на Баба до границата, че и в Гръцко. На югоизток погледът опира в мощната Нидже планина с Каймакчалан. На запад Преспанското езеро освежава пейзажа, а зад него се е простряла Галичица. На север е "Светата троица" - Бигла, Плакенска и Илинска планина. Вдясно от Бигла се синее изкуственото Стрежево езеро на най-голямата "бабска" река - Шемница. Естествено, и Битола се вижда като на длан в близкия край на обширната Пелагония. Ако виду-мостта е добра, ще се насладите на близка и далечна панорама.

На 50-ина метра югозападно от телевизионния ретранслатор, на самото било, има скромен паметник с плоча и барелеф на героя от Еверест Диме Илиевски. Тази кота с височина 2600 м е наречена символично "Димев връх". Именно на Баба роденият в Битола алпинист се е изградил като планинар с непреклонен характер. Всяка година около 10 май (деня на неговата гибел) планинарското дружество "Пелистер" от Битола организира поход-марш, минаващ през върха, в чест и памет на Диме (известен още с планинарския си прякор Мурато).

В сградата на телевизионния ретранслатор може да се влезе само с покана от персонала.

Втори вариант: хижа "Копанки" (1630 м) - седловина Пресеко (1590 м), 1-1,20 ч - местност Изворите (Болниците), 2,20-2,40 ч - връх Пелистер (2601 м), 4,30-5,30 ч

Тръгва се по маркирана пътека в северозападна посока, пресичайки пистата край хижата. За около 40 мин по хоризонтал през излолистна гора се излиза на камионния път за връх Пелистер. Големо езеро при разклон с хубава дървена беседка. Може да се стигне малко по-нагоре на пътя по отклонение от пътеката. Продължава се по макадамовия път вляво нагоре. Минава се край паметна плоча на 48 загинали въстаници начело с Аце Трайков в пелистерската битка на 22 септември 1903 г. от Илинденското въстание. По пътя има чешми с питейна вода.

За 1-1,20 ч от хижата се стига до седловината Пресеко (1590 м) на страничен рид, явяващ се и важен разклон на пътища и пътеки, известен още и като Цапарски преслап. На север тръгва черен път за село Цапари, а на 50-ина метра нагоре по пътя вляво, югоизточно, се отделя маркраната пътека за връх Пелистер. На серпентини през излолистната гора, а после в царството на боровинките немного добре маркираната пътека навлиза в циркуса северно под върха. Насреща, югоизточно, все повече изправят снага красавците Стив и Илинден. За 2,20-2,40 ч от Преслапа се стига до местността Изворите в циркуса. По време на Първата световна война тук, край хубавия питеен извор, е бил устроен фронтowi лазарет на български-

те части, сражаващи се на Пелистер. Затова местността носи още и името Болниците.

За още час се излиза на билната седловина между Илинген и Пелистер и след още 10-20 мин вие сте на върха. Всичко от хижата - между 4,30 и 5,30 ч. Целият маршрут е маркиран, но между камионния път и циркуса маркировката е слаба и трябва да се внимава.

Трети вариант: хижа "Копанки" (1630 м) - седловина Пресеко (1590 м), 1-1,20 ч - Ловен дом (1950 м), 2,45-3,15 ч - връх Пелистер (2601), 5-6 часа

До седловината Пресеко (Цапарски преслап) маршрутът е описан в предишния, втори вариант. Вместо отклонение по маркираната пътека вляво, както е по втория вариант, се продължава нагоре по пътя, без маркировка. От време на време през гората се открива поглед към рида на Голема чука и Вртешка над този на Кози камен, както и към долината на Цапарска река.

За 1,40-2 ч от Преслапа се стига до изоставения Ловен дом, над горския пояс, на 1950 м в местността Широка, между Пелистер и Кози камен. Още малко по пътя и при остър десен завой се продължава направо (южно) и нагоре по пътечка, край която има зимна маркировка, служеща на ратрака към върха. След сериозно пресичане пак се излиза на пътя (след разклона за Големо езеро). Достига се седловината между връх Широко стъпало и Пелистер и от нея, в североизточна посока, вече по лятната маркировка между Големо езеро и Пелистер, се възлиза на върха. Догоре има и метални колове. От Ловния дом - за 2,15-2,45 ч, а от хижа "Копанки" - за 5-6 часа.

Денивелацията по трите варианта е близо 1000 метра. Времетраенето на преходите сме дали с багаж, т.е. в случай, когато връх Пелистер е междинен пункт за друг обект - хижа "Големо езеро", село Крани, село Ниже поле и т.н. Разбира се, изкачването може да се направи като лъч, без багаж. Тогава времената ще се съкратят и връщането е желателно, за разнообразие, да стане по друг вариант.

И Село Ниже поле (1040 м) - хижа "Големо езеро" (2225 м), 4 часа

До селото има редовен автобусен транспорт от Битола. Тръгва се по асфалта в южна посока, срещу течението на река Сапунджица. След около 1,5 км се минава край курортното селище Пелистер и веднага след него се свива вдясно по лятна и зимна маркировка едновременно в югозападна посока. Не след дълго се изкачва сравнително плавно до Дебели рид, вододел между Лак поток, извиращ под Големо езеро, и Црвена река, водеща началото си около Мало езеро.

По Дебели рид в югозападна посока се навлиза в циркуса на Големо езеро. Вляво, южно, се извисява масивният и заоблен връх Мразал-

ник (2235 м), разположен на страничен рид, отделящ се от връх Ветерница, на главното било. Името му идва от късно задържащия се сняг, от който е било вземано за изстудяване на продукти.

Леко и без напрежение за около 4 часа се достига до брега на езеро от най-красивите високопланински езера в Македония - Големо, на което е и хижата, цел на този маршрут.

От селото до хижата се ходи само по открито. Маркировката (лятна и зимна) е добра. Един от малкото зимно маркирани маршрути в македонските планини.

О Хижа "Големо езеро" (2225 м) - Мало езеро (2180 м), 1 час - връх Пелистер (2601 м), 3 часа

Целият маршрут е добре маркиран. Тръзва се в северна посока и на серпентини се изкачва стръмният склон на Дебели рид. От него се виждат добре както Пелистер и прилежащите му върхове, така и сгушеното под билото Мало езеро. Следва диагонално слизане до камионния път, идващ към Големо езеро. Известно време се върви по него вляво, западно. Преди да се излезе на главното било, маркираната пътека се отделя вдясно и слизайки, като подсича Партизански връв (2349 м), достига до Мало езеро за един час. Малко след него, на 7-8 мин вдясно, на 20-ина метра под пътеката има голяма каменна чешма - чудесно място за почивка и закуска.

Следва изкачване в обща посока северозапад до седловината между връх Широко стъпало (2415 м) и връх Пелистер, на 2380 м. Оттук, вече по познатия начин, описан в третия вариант на маршрута от хижа „Копанки“ до връх Пелистер, за около час, или всичко 3 часа от Големо езеро, се излиза на заболява червено-бялата си кула в небесата Пелистер (2601 м).

От Големо езеро може да се стигне до върха и по самото било, без пътека и маркировка до седлото между Широко стъпало и Пелистер. От езерото и хижата се изкачва връх Ветерница (2420 м) по логичен и видим отдолу път. После през безименна кота (2235 м), Партизански връв (2349 м) и Широко стъпало (2415 м) се излиза до първенеца за 3,30-4 часа. Обгледен маршрут. Може като лъч от Големо езеро - по единия маршрут да се отиде до Пелистер, а по другия да се осъществи връщането.

П Проход Гавато (1167 м) - връх Вртешка (2010 м), 3,30 ч - връх Голема чука (2179 м), 7,30-8 ч - Големо езеро (2218 м), 10-11 ч

Това е един дълъг и сравнително тежък маршрут, в огромната си част немаркиран. Изходният му пункт, проходът Гавато, е удобен с това, че е сравнително висок - 1167 м, и по него може да се използва междуградски автобусен транспорт. Ако се излиза от Ресен, това е най-близкият изходен пункт за същинската част на пла-

нината. На самата седловина е разположен малък манастир, в чийто двор има чешма.

Тръгва се без маркировка по хубавия черен път в южна посока към задръстващия хоризонтна масив на най-северния връх на Баба планина - Вртешка (2010 м), обрасъл от север, североизток и северозапад с безкрайни смесени гори.

След няколко завоя за 10-15 мин се стига до ляв завой. Вдясно са постройките на горското стопанство "Дервен". Оттам тръгва пътечка южно и стръмно. По нея след 6-7 мин се излиза на друг черен път. Една-две мин по него вдясно и пак се хваща по стръмна пътечка, отделяща се на юг. След нови 5-6 мин се засича широка пътека, идваща отдолу и отдясно. Малко по нея и тя продължава направо, а нашият път е вдясно, по друга отделяща се пътека. Следва стръмно изкачване и за около 50 мин от Гавато се излиза на широк, черен, пообрасъл път. Хваща се ляво по него, почти източно, и след няколко минути (за около час всичко от прохода) се стига до хубава дървена чешма с корито, на самия път. Букова вода, въпреки че гората е смесена - бук, бор, лиственица и други. Това е последната чешма по целия маршрут чак до Големо езеро.

Върви се 25-30 мин по този хоризонтален път на около 1500 м и в един момент той свършва. Продължава пътечка, но не се тръгва по нея, а се хваща директно по билото през букова гора в югозападна посока. Някъде с пътека, а повечето без, но се следи добре билото.

За по-малко от 30 мин, или всичко за около 2 часа, се излиза на границата на горския пояс, на билото, на 1650 м. Открива се чудна гледка към върховете на Баба - Стив, Илинден, Пелистер, Партизански, и тези по предстоящия ни маршрут - Мала чука, Голема чука, седловината Пресеко, долината на река Шемница в непосредствена близост и т.н.

Оттук може да се продължи по два начина. Първият е да се държи билото през нова "порция" букова гора, а другият - вляво, покрай гората (на места е стръмно по тревистия склон). И в двата случая се стига до малкия, сгушен до огромна скала с камбана на върха параклис "Св. Спас". Ако се мине по втория вариант, покрай гората, първо се вижда отдалече именно камбанарията върху скалата. Долу е село Маловище, а в обратна посока - Преспанското езеро. Височината тук е 1910 м. От прохода Гавато се идва за близо 3 часа.

От село Маловище до паракличето идва маркирана пътека. До селото има редовен автобусен транспорт от Битола и е удобен изходен пункт за този дял на планината. Много по-бързо и безпрепятствено се изкачва връх Вртешка от тази страна, отколкото по описания маршрут от Гавато.

Може да се остави багажът край параклиса и да се изкачи върхът, връщайки се след това, а може и с багажа до върха и после да се слезе по скалистия ръб южно до седловината Когру (1739 м). За 15-ина мин в северозападна посока се преодоляват 100-те метра денивелация до скалистия Вртешка. От Гавато до върха - за около 3,15 ч. Гледката е неописуема - Ресенското поле с града, Преспанските езера, Галичица, Гаватското поле, Бигла, Плакенска и т.н.

За 10-ина мин се слиза обратно до параклиса. Тръгва се по маркирана пътечка в гората на югозапад. Да се внимава по нея. На първия разклон - вляво, по главната. След няколко минути на остър ляв завой маркировката продължава вляво, по главната пътека, слизайки към село Маловище. За Когру се хваща вдясно по гол каменист терен. Пресича се около 50 метра направо без пътека и се засича малка хоризонтална пътечка. Все по нея, наясно, се стига до седловината Когру. Появява се и друга червена маркировка, която от седловината Когру тръгва по пътека, отиваща към село Маловище - източно надолу. От параклиса дотук се слиза за 30-40 мин.

От село Маловище може да се излезе до седловината Когру и да се продължи по останалата част от маршрута, без да се ходи до параклиса и върха.

Продължава се по билото на юг с леко качване в просека сред гората. Има добре личаща си, макар и немаркирана пътечка. По самия връх Мала чука (около 2000 м) пътеката е градена и широка и заедно с бункера са жив спомен от Първата световна война. От седлото Когру до върха са необходими около 1,20 ч.

От Мала чука до седловината между него и Голема чука се върви по стар военен път, подсичащ билото западно и доволно обрасъл. Явно човешки крак рядко стъпва тук. От седловината старият военен път продължава пак вдясно и заобикаля Висока чука, но ние се разделяме с него.

Може да се продължи по два начина. Или да се изкачи върхът, или да се подсече отляво, североизточно, по пътечка, на нивото на седловината.

Заслужава си да погледне човек от връх Голема чука (2179 м). Големото и Мало Преспанско езеро със селата Арвати, Крани, автокъмпинг "Крани", остров Голем град, цялото главно било на Баба, Кранска река с надвесения над нея връх Гура и т.н. (за 1,30 ч от Мала чука и над 7 ч всичко от Гавато).

От връх Голема чука (целият в укрепления) билото на този страничен дял от Баба прави 90-градусов завой и от южна посока поема източно към презгръдката си с главното било.

Все край обрасли траншеи, със стръмно изкачване накрая, за по-

вече от 2 часа от връх Голема чука се излиза на камионния път от село Магарево за Големо езеро, западно под връх Широка стъпка. Тук височината е 2205 м и вече са минали 9,30 ч от старта, от тях 8 часа без вода по пътя, но остава само финалният етап. Още малко търпение и то ще бъде възнаградено.

По пътя се тръгва вдясно, южно. За 15-ина мин се стига селото, северно под Партизански врв, откъдето се вижда Мало езеро и част от предстоящия път.

Пътят подсича западно Партизански врв и северно Дебели рид, спускащ се източно от връх Ветерница. Отляво на пътя излиза маркираната пътека, идваща от връх Пелистер, през Мало Големо езеро. Известно време маркировката върви по пътя и после се отбива вдясно и нагоре. Тук вариантите са два - при лошо време, мъгла и тъмнина е за предпочитане да се продължи по пътя, който пресича Дебели рид по на изток. С около 30 мин по-късно спокойно се стига на Големо езеро (по него няма маркировка, но не е и нужна). При втория, нормалния вариант, се тръгва по маркираната пътека, която по диагонал, без много зор, изкачва Дебели рид и после на серпентини стръмно се спуска до крайната цел - Големо езеро с едноименната хижа. За около час дотук от излизането на пътя, приблизително 4 часа от връх Голема Чука и всичко от прохода Гавато - 10-11 часа.

Да се носят по възможност по-малко багаж и повече течности!

Удобни за бивак места има край параклиса "Св. Спас" и на седловината Когру, но трябва да се слеза за вода доста по-ниско.

Ако се излезе от село Маловище до седловината Когру, елиминирайки връх Вртешка, маршрутът доста се скъсява и олекотява, а и върхът може да се изкачи без багаж от седловината.

Р Хижа „Големо езеро“ (2225 м) - връх Муза (2350 м), 2 ч - хижа "Неолица" (1440 м), 6 ч - село Лавци (700 м), 8 часа

Един приятен, макар и немного лек, маршрут - маркиран и обгледен.

Тръгва се по добре маркирана пътека край езерото в южна посока (към тополункта). След няколко минути тя излиза на военния път и доста време е по него.

Прехвърля се седловината между връх Мразалник и главното било и изведнъж насреща се открива великолепна гледка. Целият циркус над изворите на река Сапунджица с малкото, непостоянно езеро Орлови бари. Вижда се добре военният път, правещ огромна дъга по хоризонтал, над Орлови бари, отворена на изток. За повече от час се изминава дъгата и се стига на седлото, северно под връх Голема грива, на 2100 м (на тази седловина излиза и немаркирана пътека от село Брайчино, над Преспанското езеро). Изкачвайки се, се подсича

западно голямата скала, наречена връх Голема грива (2166 м).

Старият военен път започва да подсича вляво, източно, връх Муза. На първия остър десен завои пътят се прехвърля от другата страна на билото, а маркировката (по пътечка) продължава направо, в югоизточна посока (дотук около 1,30 ч от Големо езеро). Подсича се връх Муза, оставащ вдясно, и се излиза край развалините на бункер (на Неолишкото било), на който има маркировка. Това е и най-високата точка по маршрута - 2335 м. Оттук трябва да се слезе малко вдясно и маркировката продължава по нещо като стар път в посока към стърчащата пирамида на връх Скрково. Продължава се подсичането на Неолишкото било, отделило се от главното при връх Муза отясно. На близката седловина, на която излиза пътеката, маркировката не е добра. Трябва да се прехвърли билото на въпросната седловина. Вече отляво на билото не е проблем да се засече маркировката, извеждаща до седловината пред връх Скрково. Оттук със стрелка е посочена посоката, в която започва подсичане отляво, северозападно, на ниво 2100 м по големи камъни, на най-високия връх в Неолишкото било - Скрково (2146 м). След това почти по равно се достигат две красиви скалисти връхчета, приличащи на уши - връх Црн камен (1909 м). Първото се подсича вляво, западно, точно над ски-влековете на туристическото селище Пелистер. Излиза се на седловината между двете "уши" и другото се подсича по тревист терен отясно, източно. Дотук се стига за около 4,30 ч от Големо езеро.

От Црн камен пътеката върви само отясно на билото и не излиза повече на него. Постепенно се открива поглед към връх Неолица, към Битола. Даже се белее и част от хижа "Неолица".

Билото продължава северно към връх Неолица, а пътеката хваща североизточно и на серпентини, през боровинки, смрика и папрат, слиза стръмно надолу в посока Битола. Над горския пояс, на 10-15 мин преди хижата, се минават чешма и изворче. Провирайки се през неголяма букова гора, пътеката достига китната полянка, сред която са бараките на хижа "Неолица". От Големо езеро се стига за около 6 часа.

До хижата има пътеуказател със следните табели на него:

Врв Пелистер - 7 ч

Дом „Големо езеро“ - 5 ч

Врв Муза - 3,30 ч

Врв Скрково - 2,3 ч

Врв Неолица - 1 ч

Смятаме, че тези времена са за планинари с доста над средните възможности!

От хижата към село Лавци (почти квартал на Битола) се върви изключително в гора. Тръгва се в северна посока по широката алея, сред висока папрат (около 30 мин се върви сред страхотна папрат - жива напаст за останалия растителен свят). За 7-8 мин от хижата, на малко билце, има разклон. Наляво е маркираната пътека за село Брусек (1,30 ч). Вдясно - също маркирана пътека за село Буково (също около 1,30 ч), а направо, в североизточна посока, по най-утълканата и личаща пътека, се продължава за село Лавци. За 15-ина мин се стига изворче под елха с надпис "Мал отмор" и найолонов чувал за отпадъци! След още 15-ина мин - пак чешма с маса и пейки.

Малко над селото се разделят няколко пътеки и черни пътища и точно там няма маркировка. Продължава се право надолу по пътеката, почти северно. Малко по-надолу се появява пак маркировката. Точно над селото има голям камък с надпис: "За Неолица - 2 ч".

В центъра на селото (кръчма, паметник, чешма) табелка сочи по най-стръмната калдъръмена улчица нагоре за хижа "Неолица". До центъра на село Лавци от хижата се слиза за малко повече от час, а от Големо езеро - за 7,30-8 ч. От селото (квартала) има автобусен превоз към града, но е на рядко и ако не се уцели или намери друг транспорт, то предстои още един час пеша до центъра на Битола.

Трябва да се има предвид, че между двете хижи ("Големо езеро" и "Неолица") няма вода.

С Хижа "Копанки" (1630 м) - седловина Два гроба (2000 м), 3-3,30 ч - село Крани (900 м), 7,30-8 ч

От хижа "Копанки" до Ловния дом пътят е описан вече в третия вариант на маршрут № 3. От Ловния дом в местността Широка не се пресича по металните пилони, както за връх Пелистер, а се продължава по пътя и се излиза след няколко завоя до Два гроба (широка седловина между върховете Широко стъпало и Кози камен), на 2000 м, където се раздвоява камионният път. Вляво - за връх Пелистер, вдясно - за Големо езеро. Дотук се стига за около 45 мин от Ловния дом, или от хижа "Копанки" за 3-3,30 ч.

Продължава се по пътя за Големо езеро и след около 1 км (10-15 мин) се отбива вдясно, южно, и без пътека, по диагонал през тревист терен, се слиза до седловината западно под връх Широко стъпало, на билото към връх Голема чука. Върви се по затревеното било край траншеи и бункери в посока връх Голема чука. За 30-ина мин от пътя се достига до мало скалисто въръхче. Преди него се хваща вляво, югозападно, и без пътека се напуска билото по хоризонтал. Като ориентир отпред служат характерни скалички на рид, спускащ се южно от билото на връх Висока чука към Кранска река. Над тези ска-

лички има пътечка, по която след 5-10 мин се излиза на обгледно място (2 часа дотук от Ловния дом). Добре се вижда Преспанското езеро с крайбрежието му около устието на Кранска река със селата Арвати и Крани и големия автокъмпинг на самия бряг. Вляво долу, на 152 градуса, е водосливът на река Щрбино в Кранска река. На юг Кранска река е оградена с хубав горист рид, спускащ се западно от главното било и увенчан с остър връх - Гура (2103 м).

От това място трябва да се спусне надолу по рида в посока 215 градуса до горския пояс. Ориентир е дълбока траншея в същата посока ниско, почти до гората. Стигайки до последната, слизането трябва да продължи през нея, но леко вляво и се засича хубава пътека. Хваща се вдясно надолу и през дъбова гора с няколко полянки за около 3,45 ч от Ловния дом се стига до извор-чешма на 100-ина метра от Кранска река, удобно място за почивка. Цялата долина наоколо е обрасла с дъбраш. Продължава се по черен път по десния, а след бетонен мост - по левия бряг, и за 30-ина мин от чешмата се навлиза в горния край на село Арвати. Минава се край манастира "Света Богородица", където има възможност за нощувка със спален чувал под навеса в двора (с разрешение на клисаря). По асфалтовото шосе, явяващо се и главна улица на двете села, се слиза до центъра на долното и по-голямо - Крани (селата са със смесено християнско и мюсюлманско население). Дотук от хижа „Копанки“ се идва за 7,30-8 часа. Разстоянието от центъра на Крани до автокъмпинг "Крани" е около 2 км. От селото има редовен автобусен транспорт за град Ресен.

Описаният маршрут е приятен, обледен, но почти изцяло немаркиран и се препоръчва при добра видимост.

СПОМЕНАТИ МАРШРУТИ

К Село Ниже поле (1040 м) - кошари Влашко село (1450 м), 1,15 ч - Мало езеро (2180 м), 4 часа, няма маркировка

Λ Село Любойно (920 м) - село Брайчино (1000 м), 30 мин - седловината северно от връх Голема грива (2100 м), 4,30 ч - Големо езеро (2218 м), 5,30 ч, няма маркировка до билото (седловината)

М Село Маловище (1200 м) - параелис "Свети Спас" (1910 м), 2 ч - връх Вртешка (2010 м), 2,30 часа, маркиран до параелиса

ТРАДИЦИОННИ МАРШРУТИ

К Всяка година след 1989 се организира 3-дневен поход-мемориал в памет на Димитър (Диме) Илиевски, загинал на 10 май 1989 г. на слизане от Еверест. Провежда се с две нощувки в хижите "Копанки" и "Големо езеро", като точно на 10 май се изкачва връх Пелистер.

Организатор на появата е планинарското дружество "Пелистер" (Битола).

Телефоните за връзка са посочени.

За всички описани, споменати и традиционни маршрути в Баба планина, дадени в настоящия гидовник, не се изисква никакво разрешение въпреки близостта на границата с Гърция.

ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ

Основен изходен пункт за Баба планина е град Битола. Със своите 84 хил. жители това е вторият по големина град в Република Македония (след Скопие). Разположен е по двата бряга на река Драгор на 660 м н.в., в западния край на Пелагонията и североизточното подножие на Баба планина.

Битола е стар и аристократичен град. Основан е два и половина на века преди Христа от Филип II, под името Хераклия. Разраснал се при римляните, но през 479 г. готите го опустошили. Градът се възражда при Първата българска държава. През 1014-1015 г. героичен отпор на Василий Българоубиец оказва воеводата Гавраил. Новото възможване на Битола започва от средата на миналия век, когато става административен и военен център на вилает. Славни страници написва градът по време на Илинденското въстание през 1903 г. Включително до освобождението си от турско робство в 1912 г. той е бил дипломатически и консулски център.

От историята са останали интересни доказателства: античният град Хераклея Линкестис (VI век пр.н.е. - IV век пр.н.е.), часовниковата кула в центъра на града от XVII век, съборната църква "Св. Димитър" от 1830 г., една от най-големите в Македония, с чудесен иконостас от позлатена дърворезба, Безистенът (XVI - XIX век), Старата битолска чаршия от XIX век, Айдар Кадинамата джамия от XVI век и т.н.

Сега Битола е съвременен град, но е запазил атмосферата и аристократизма си главно в държанието, облеклото и отношението на жителите помежду им, а и към гостите на града.

Свързан е с автобусен и жп транспорт с останалата част на страната. В града живеят предимно македонски християни и малко власи. Битола е голям културен, промишлен, а и селскостопански център. Има няколко хотела, но могат да се намерят и частни квартири. Все повече се превръща в оживен туристически град с бъдеще.

Другият изходен пункт за Баба, макар и не с такова значение както Битола, е град Ресен. С 9-те си хиляди жители той е от малките в Република Македония. Разположен е в центъра на високото, но изключително плодородно Ресенско поле, на 860 м н.в.

Въпреки че е бил винаги малък град, значението на Ресен в историята съвсем не се съизмерва с броя на жителите му. Свързва име-

то си със зараждането на македонските гружества и комитети. Родно място е на политика Андрей Ляпчев, на именития публицист и дипломат Симеон Радев, на видния литератор и общественик Трайко Китанчев.

Градът е свързан с автобусен транспорт и с най-отдалечените части на страната. Има хотел, а и близостта му до Преспанското езеро и планината Баба го прави привлекателен туристически център.

Какви са възможностите за практикуване на други планинарски дейности и спортове на територията на Баба планина?

По отношение на алпинизма най-известният обект е Црвени стени, но само зимно време. Там изобилстват легени и комбинирани маршрути.

Наличието на високи пътища предполага възможности, и то добри, за планински колотуризм.

Високите лифтове и влекове, както и високите (по самите била) камионни пътища дават шанс и на пара- и делтапланеристите.

Най-добри изгледи за развитие освен пешеходния туризъм имат ски-туризмът и ски-алпинизмът. Абсолютно всички маршрути за Баба планина са напълно приложими и за този вид дейност. Разбира се, има и други - по-сложни. А фактът, че в Битола има много любители на скиите, също е предпоставка за развитието им.

Позволяваме си да предложим на вниманието ви един чисто ски-туристически маршрут, макар и кратък:

Хижа "Големо езеро" (2225 м) - седловината между връх Мразалник и главното било (2250 м), 15 мин - по река Сапунджица - ски-влекове над туристическо селище "Пелистер" (1350 м), 1,30 ч

Маршрутът не е маркиран след седловината между връх Мразалник и главното било. Дотам има само лятна маркировка.

Тръгва се в южна посока с колани на скиите и за 15-ина мин се излиза на въпросната седловина, над изворната област на река Сапунджица (десния начален приток на река Драгор). Тук се свалят коланите и се закончават автоматите. Следва спускане на завои, докато се стигне на 40-50 метра над реката, по десния ѝ бряг. Предстои дълго диагонално спускане между реката и гората по северните и западните склонове на Неолишкото било. Високо горе остават върховете Муза, Скрково, Црн камен.

Преодолявайки леки препятствия като оврази, деренца и други, за около час и половина от Големо езеро се пристига до ски-влековете над туристически център "Пелистер", на 1350 м. Тук за добавка може да се покара на писта. Има уютно барче и бюфети. Редовен

транспорт от Битола няма, но ако не провърви автостопът (всички скиори са с леки коли), то до село Ниже поле са приблизително 3 км от асфалт.

НА ДОБЪР ЧАС В НАЙ-ТУРИСТИЧЕСКАТА ПЛАНИНА
В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ - БАБА!

ЯКУПИЦА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НАСЕЛЕНИЕ, КУРОРТИ
И ХИЖИ, КУЛТУРНИ
И ИСТОРИЧЕСКИ ЦЕННОСТИ

Я

купица е най-обширният планински масив не само от високите, но и от всички планини в Република Македония, които се намират изцяло на нейна територия. Тя се явява своеобразен възел не само на планинския свят, но и на цялата страна. Не случайно най-високият ѝ връх Солунска глава (2540 м) е известен още и като "Пъла на Македония". Средищното ѝ положение, височината, природните дадености, както и близостта ѝ до границата и до градовете Скопие, Велес, Прилеп, я правят планина с голямо бъдеще по отношение на отдиха и планинарството.

Защо Якупица? Това е името на един от съставлящите я 5 основни дяла, пренесло се върху целия масив. Предишното име на тази съставляваща подпланина (дял) е било Мокра (още се използва понякога), както и това на най-високия ѝ връх, т.е. Солунска глава.

Ето накратко историята на тази топонимия. Преди повече от 300 години над Чеплеска река, на 3-4 км северно от днешното село Папрадище, се намирало село Чеплез, чиито руини още съществуват и чието име днес носи хижата под връх Солунска глава. Село Чеплез е било разделено на 2 махали от една рекичка. В едната живеел Якуп с голямата си фамилия, а в другата Даут, също с немалната си рода. Двете фамилии се занимавали с животновъдство и живеели в мир, докато един ден едните не убили едно от кучетата на другите. Започнала се истинска война с много жертви и от двете страни. Малцината останали живи се изселили от прокълнатото село. Даут се заселил над Орешка планина, която днес се казва Даутица (една от 5-те, съставляващи целия масив Якупица). Якуп пък заел те-

ритории на планинския масив Мокра, който днес носи името Якупица (също дял от целия масив със същото име).

По-старото наименование Мокра е свързано с факта, че най-често и най-много дъжд вали именно в този дял. И то е логично, като се има предвид, че най-високият ѝ връх, сегашният Солунска глава, е огромен орографски масив. Той е естествен център на климатичните процеси не само на подпланината (дела), към която се числи, но и на цяла Якупица.

Откъде обаче е името Солунска глава на най-личния връх? Според спомените на по-стари хора от село Папрадище (един от изходните пунктове за върха) през 1924 г., в следвоенна Югославия, група войници с един офицер били на лагер в района около върха. Една тиха вечер офицерът посочил към мъждукащите светлини в далечината, из Повардарие, и рекъл на войниците си: "Това са предградията на Солун, а и той самият." Така се родило новото име на дотогавашния връх Мокра - Солунска глава. Разбира се, Солун е невъзможно да се види, но... името останало.

Да разгледаме границите на този "македонски възел". От север и по посока на часовниковата стрелка непосредствен съсед от север е малката и ниска Сува планина, която е свързана с Якупица (чрез съставляващата я Караджица) със седловина, висока 1135 м. През нея минава и шосе между селата Здуње и Н. Брезница. От седловината границата тръгва в североизточна посока и следва най-ниската част на долинното ушрение, в което се намират селата Н. Брезница и Яболци. Естествено стига до Маркова река и известно време върви по нея в югоизточна посока, а след това в североизточна. От село Драчево границата пресича югоизточно от Маркова река към Вардар и следва голямата река югоизточно чак до водослив на река Бабуна с нея, малко след град Велес. От този водослив тръгва срещу течението на река Бабуна. Първо, на югозапад, тя отделя Якупица от малката планина Клепа на югоизток, а след големия завой на реката и северозападно - от Бабуна планина на юг.

Срещу течението на река Бабуна границата върви до село Богомила, откъдето я напуска и променяйки посоката си на 90 градуса, хваща югозападно, прехвърляйки седловината между подпланината (дела) Даутица и Бабуна планина (на югоизток), на около 850 м. Под тази седловина е и тунелът от жп линията между Велес и Прилеп. След седловината границата слиза по Стрешка река. Около село Ропотово я напуска и завивайки отново на 90 градуса в северозападна посока, достига до седловината Барбарас (864 м). Тя се явява орографска граница между най-южната подпланина (дял) на Якупица - Даутица на североизток, и Биева планина на югозапад.

Запазвайки посоката, границата слиза до река Треска при село Суводол. От тази точка границата се отъждествява предимно с тази река, отделяща Якупица (в частност дяловете ѝ Караджица и Даутица) от няколко планини на запад - Песяк, Челоица и Сува гора. Малко преди да навлезе в Шишевската клисура, т.е. в езерото Матка, природната граница рязко завива надясно и в югоизточна посока достига седловината с надморска височина 1135 м, от която започнахме.

В така описаните граници масивът на Якупица заема площ от приблизително 1500 кв.км. Дължината по права линия от най-южната до най-северната точка е 50 км. Максималната широчина е също около 50 км.

Планината е формирана през терциера. Ядрото ѝ е съставено от гнайс и кристалинни шисти, а на повърхността е от мезозойски варовици и доломити. Особено характерни са карстовите форми. Типични са височинни (с ледников произход) платовидни заравнености - Кадино поле, Солунско поле, Горно Бегово поле и други по-малки. Също така скалните карстови масиви (Нежилови стени), карстовите извори, с които изобилства Якупица (Бабина руна) и т.н.

Най-високите части на планината са били заледени и това личи по циркусите, които са съсредоточени предимно около първенеца Солунска глава. В потвърждение на заледяването са и двете малки Салаковски езера, единствените в Якупица. Ледниците са стигали чак до 1100 м в Маркова река.

Орографски Якупица е един сравнително рядко срещан по структурата си планински масив. При възможност да я погледнете от самолет, прелитайки високо над нея, ще ви заприлича на огромна морска звезда, чиито 5 пипала се събират (или тръзват) от масивната ѝ глава в центъра. Иначе казано, 5 основни била радиално се събират в един орографски възел. Дяловете на планината са: Китка, Голешница, Якупица, Даутица и Караджица. Орографският възел е най-високият и най-мощтен връх Солунска глава. Подобна структура у нас има Витоша с Черни връх, маркар и не съвсем ярко изразена.

Нека разгледаме поотделно дяловете, съставляващи планинския масив Якупица. Да започнем с най-северния - Китка. Той е най-разчленен и съвсем не така компактен като останалите. Какви са очертанията му? На север и изток го ограничава самата граница на Якупица, а именно Маркова река от водослива ѝ с Платешка до завоя ѝ край Драчево. Оттам по югозападния край на Скопското поле до Вардар и по голямата река до водослива ѝ с Кадина. Оттук вече границата на дяла се отделя от тази на цялата планина и взема западна посока, срещу течението на река Кадина до изворната ѝ област. Отделя я

от Голешница и от Якупица над водослива със Салаковска река. Сега следва един нелек за разгадаване участък от границата. Същата взема северозападна посока и прехвърля 3 последователни седловини под връх Убава, на била, спускащи се от последния в североизточна и северна посока. Веднага след това границата се спуска в изворната област на Патишка река и по нейното течение затваря кръга при водослива ѝ с Маркова река, разграничавайки Китка от Караджица.

От изнесеното се вижда, че дял Китка граничи с 3 други дяла - Голешница, Якупица и Караджица. Той не достига до най-високите части на планината, свършвайки пред един от най-личните ѝ върхове - Убава. Всъщност 3 рида, спускащи се от масивния орографски възел Убава (2353 м), оформят и структурата на Китка. Средният от тях е централен, нещо като главно било за целия дял. Има обща посока югозапад-североизток. Издигат се два средищни, макар и невисоки върха - Байрак (1527 м) и най-източният - Китка (1568 м), дал името и на целия дял. Между тях е ниската седловина Преслопа (1080 м). През нея минава шосето от Драчево (квартал на Скопие) за няколко села, вилно селище Мала река, хижа "Караджица" и връх Солунска глава (на върха има военен обект). От двата лични върха - Байрак и Китка, северно се спускат масивни, разчленяващи се ридове.

От връх Убава освен описания основен билен рид се отделят още два. Първият, много по-мощен и по-дълъг - на север, с най-висок връх Пепеляк (1814 м), между реките Патишка на запад и Маркова Сушица на изток. Вторият - на североизток, между Салаковска и Кагина река, с по-изявена върхна точка кота 1807 м.

Следващият дял е Голешница. На север се разграничава от Китка чрез Кагина река от водослива ѝ със Салаковска до вливането ѝ във Вардар. Оттук границата на дяла съвпада с тази на цялата планина и следва течението на Вардар до вливането в него на река Тополка, на около 3 км южно от Велес. От този водослив двете граници се разделят. Общопланинската продължава още малко надолу по Вардар, а тази на Голешница взема западна посока, срещу течението на река Тополка. Следвайки всички криволици на реката, достига село Горно Яболчище. От него границата хваща северозападна посока, срещу течението на най-левия начален приток на Тополка, водещ началото си югозападно под връх Сипачан. От изворната му област границата прехвърля билото между върховете Горно Бегово и Сипачан през седловина, висока 1538 м. В северозападна посока се спуска по долинно уширение до водослива на Кагина със Салаковска река, където затваря кръга. От Вардар дотук границата я отделя от дял Якупица.

Голешница граничи само с два дяла от цялата планина - Китка и

Якупица.

В така очертаните си граници Голешница има ясно изразено главно било. От него северно и южно се отделят различни по дължина, височина и мощност издънки. Главното било държи като цяло посока запад-изток. От споменатата гранична селовина, висока 1538 м, то се издига до 1790 м при връх Сипачан. Следващият връх източно е безименен, 1750 м. След това идва най-личният връх на Голешница - Лисец (1935 м), най-високият, най-масивният, най-обгледният! Следва дълбоко спускане на билото до седловината Прди магарича (1100 м). Отново издигане до около 1300 м и голото било, задържайки се на тази височина, запазва плавен и спокоен характер. Накрая се извисява малко до 1396 м при връх Бреза, за да започне да се спуска продължително чак до Велес. Завършва над него с възвишението Гроот (675 м).

Нека разгледаме и няколкото отклонения от така описаното централно било на дял Голешница. Северно са 4 по-основни, а южно - едно-единствено, заслужаващо внимание.

От северните най-западно е Мумджица, отделящо се между граничната седловина, 1538 м, и връх Сипачан и завършващо под село Алдинци в река Кадина. Най-високата му точка е кота 1571 м, непосредствено северно над Караджица. Това отклонение се среща като планина Мумджица.

Следващите две са съответно от безименния връх, 1750 м, и от връх Лисец. Дели ги рекичката, извираща непосредствено северозападно под Лисец и вливаща се в Кадина река.

Последното от северните отклонения е между реката, извираща северозападно под връх Бреза, протичаща край село Добрино и вливаща се в Кадина, и Вардар. Отделя се от главното било на Голешница източно от връх Бреза.

На юг единствената по-сериозна издънка се разклонява от връх Бреза и опира в големия завой на река Тополка. Има една по-изявена кота - 840 м, североизточно над село Лисиче.

Най-характерен орографски възел на Голешница е връх Лисец, който дава лицето на целия дял, а някъде в литературата може да се срещне и целият дял под това име.

Двата дяла Китка и Голешница са най-ниски и най-неалпийски в цялата планина, но съвсем не безинтересни.

Следващият по ред дял е Якупица, дал името си и на цялата планина. В него влиза и най-високият връх - Солунска глава (2540 м). Нека да разгледаме и неговите очертания. На север границата беше разгледана при предишния дял Голешница. От вливането на река Тополка във Вардар, срещу течението ѝ през седловината (1538 м), между върховете Горно Бегово и Сипачан стига до водослива на Салаковска

и Кадина река. Западната граница на дяла е много къса и се заключава в участъка на Вардар между водосливите му с река Тополка и река Бабуна (около 2 км). Тя съвпада с част от границата на цялата планина. Южната граница на дяла съвпада отчасти с общопланинската граница. Тръгва от водослива на Вардар с река Бабуна срещу течението на последната и достига до самия ѝ официален извор. Отделя я първо от Бабуна планина, а после от дял Даутица. Оттам прехвърля билото непосредствено южно под Солунска глава през седловината Гроба, 2135 м, и се спуска западно във високата заравненост Солунско поле, също разделяйки Якупица от Даутица.

Веднага обаче границата сменя посоката си на 90 градуса и на север излиза на билото между върховете Попов рид (2379 м) и Солунска глава. Отново се спуска северно във високо карстово поле и пак се изкачва в североизточна посока до билото на връх Остри брез (2365 м), между него и Солунска глава. Следва ново спускане, този път в обширното Кадино поле, и стига до изворната област на река Кадина. От Солунско поле дотук границата разделя Якупица от Караджица. Последният участък, с който се затваря кръгът, е по горното течение на Кадина река до водослива ѝ със Салаковска, отделящ Якупица от Китка.

Както се вижда от описанието, този дял има граница с всички останали (единствен от 5-те), което го прави най-средичен и значим. Не случайно той дава името и на цялата планина. Според нас граничната линия около връх Солунска глава е малко изкуствена и чак точната дума на географската наука, но засега приемаме това положение.

Якупица също като разгледаните досега два дяла (а и останалите са такива) има добре очертано главно било и няколко разклонения от него - в случая 4 по-важни. Гръбнакът на този основен дял на планината започва с орографския възел на цяла Якупица - връх Солунска глава (2540 м). От него тръгва в североизточна посока до съседния му връх Бабуна (Мала Якупица, 2380 м). След него обаче билото рязко завива на 90 градуса вдясно и докрая държи югоизточна посока. От връх Бабуна следва рязко спускане от около 1000 метра до седловината между изворните области на реките Бабуна и Тополка. След въпросната седловина билото отново се изкачва, макар и не във висините, от които слиза. Достига "само" 2112 м при връх Сватя. После дълго и сравнително плавно се спуска, преминавайки през Иванов връв (1909 м), до седловината Простица (1036 м). Последен "вопъл" за висина и след две котли малко над 1200 метра билото практически завършва при големия завой на река Бабуна, преди да се влее във Вардар.

Три от по-важните отклонения от описаното главно било са в североизточна посока и само едно в югозападна.

Най-западното от трите североизточни е и най-значително (по площ и височина) от всичките 4. Отделя се от връх Бабуна (Мала Якупица) североизточно и на практика негово продължение е главно-то било на Голешница. Това отклонение е доста разчленено в различни посоки. Най-значителният му рид е Горно Бегово с едноименния връх, 2120 м, разпрострял се перпендикулярно на основното било на отклонението, т.е. изток-запад.

Следващо е масивният рид, тръгващ между връх Святия и седловината, северозападно от него. Ограничен е от горното течение на река Тополка и нейния десен приток, протичащ през селата Горно Врановци и Лисиче. Завършва с връх Прерок (1718 м).

Третият от североизточните ридове е заключен между десните притоци на Тополка - от север реката през селата Горно Врановци и Лисиче и от юг реката през село Мелница. Отделя се от основното било на дела при Ванов връв.

Единственото по-основно отклонение в югозападна посока тръгва от връх Святия (2112 м) и завършва при първия голям, 90-градусов, завои на река Бабуна. То заедно с последното от североизточните са най-малките от 4-те.

Четвъртият съставляващ дял на планинския масив Якупица е Даутица. Вече разгледахме границата ѝ с дял Якупица - от село Богомила срещу течението на река Бабуна до официалния ѝ извор, през седловината Гроба и неговляма част от карстовото Солунско поле западно от Гроба. Оттук продължава западно през Солунското поле и слиза до село Белица. Оттам по течението на Белишка река достига водослива ѝ с Треска. От Солунско поле дотук Даутица граничи с Караджица. След това границата на Даутица съвпада с тази на цялата планина - срещу течението на Треска, през седловината Барбарас (864 м), до река Строщка и срещу нейното течение се изкачва до седловината между цялата планина и Бабуна планина. Оттам слиза пак до Богомила, затваряйки кръга. Т.е. Даутица граничи само с два други дяла - Караджица и Якупица.

И този дял има оформено централно било (север-юг), което отделя от своя гръбнак 6 по-значими отклонения, по 3 на запад и изток.

По главното било от седловината Гроба на юг се редуват: връх Марина руна (2429 м), връх Даутица (2178 м), кота (1554 м) северно над манастира Зрзе и последната кота, 1235 м, североизточно над село Дебреце.

За разлика от досега разгледаните дялове, при Даутица страничните отклонения са доста високи. Първото в западна посока

се нарича Перчулца и значително надвишава 2-те хиляди метра. Отделя се от връх Марина рупа и спуска стръмни склонове над село Белица. Следващото започва от връх Даутица и е сравнително късо, но високо и стръмно. Най-южното от западните отклонения е най-просторно и разчленено от всичките 6. Отделя се от безименния двухилядник на около 4 км по права линия южно от връх Даутица. Най-близкият до централното било връх е и най-високият му - Бел камен (2074 м). Тази издънка се разклонява на още 3 рида - на северозапад, завършвайки с връх Север (1192 м), на запад с връх Видуш (1178 м) и на югозапад, достигайки над граничната седловина Барбарас.

Източните разклонения започват от север на юг с това, заключващо се между най-горното течение на река Бабуна и нейния десен приток - Чеплеска река. Отделя се от Марина рупа като огледално на западното. На него се намира и хижа "Чеплез". По-значим връх е Шилигарника (1923 м), в близост до главното било. Следващото, южно от първото, се отделя от главното било северно от връх Даутица и се побира между реките Чеплеска и Орешка. В неговите гънки се намира село Папрадище. Последното отклонение е най-ниско от всичките 6 и е между Орешка река на север и изворната област на Строщка река на юг. Отделя се от централното било на Даутица при двухилядника, даващ начало и на най-южното от западните отклонения. Достига в югоизточна посока до граничната седловина между целия масив на Якупица и Бабуна планина.

Доиде ред и на последния (не по значение, разбира се) дял - Караджица. Внимателният читател сигурно вече е разгадал границите му от описанията на предишните дялове, но нека да ги дадем в нужната последователност. Цялата западна част от северната граница на този дял съвпада с част от западната и северната граница на цялата планина. От водослива на Белишка река с Треска по течението на последната и отбивката зад котла 1137 м - до граничната седловина, 1135 м, със Сува планина. Оттам по описания вече начин, през долинното уширение до Маркова река и малко по нея - до водослива ѝ с Патешка река. Оттук двете граници се разделят. Тази на Караджица хваща срещу течението на Патешка река до изворната ѝ област, отделяйки я от дял Китка. Границата продължава малко нелогично, подсичайки североизточно връх Убава през няколко седловини, така че връхът да остане в Караджица, и влиза в изворната област на Кагина река.

Дотук отново разграничението беше от Китка. Сега вече съсед става дялът Якупица. Границата продължава източно през Кадино поле, прехвърля билото между връх Остри брег и Солунска глава,

спуска се към високо карстово плато, пак изкачва и прехвърля билото между връх Попов рид и Солунска глава и се спуска в карстовото Солунско поле. Дотук Караджица се разграничаваше от Якупица, а накрая следва последният участък от границата на този дял - с Даутица. Слизайки западно по Солунско поле, а после и по-стръмно, тя стига до село Белица и от нея по течението на Белишка река се затваря кръгът при водослива ѝ с Треска.

Дял Караджица граничи с три дяла, т.е. с всички без Голешница. Това е една от големите части на планината и една от най-привлекателните. Състои се от "гежурното" централно било с 3 отклонения от него и още едно по-малко било, което няма орографска връзка с централното в рамките на Караджица.

Централното било има посока югоизток-северозапад. Започва с връх Попов рид (2379 м). Следва Иванов камен, за да се стигне до основния орографски възел и най-висок връх на този дял (втори в цялата планина след Солунска глава), едноименния Караджица (2473 м). Билото слиза до седловината Караджица (2097 м) и после пак се изкачва до Миленков камен (2217 м). Без да слиза под 2000 метра, след около 2 км стига до последния двухилядник - Мирска вода (2179 м). От него централното било плавно слиза, за да приключи край село Яболци.

Две западни и едно източно са отклоненията от централното било.

Както споменахме, връх Караджица е основен орографски възел. От него се отделят две от издънките. На североизток тръгва мощен рид, чийто първи връх е Убава. Именно до него се простира територията на Караджица. След това вече е Китка. Малко нелогично е това разграничение, но го приемаме като факт.

В обратна посока, югозападно, се отделя най-обширното, макар и невисоко отклонение. При връх Дробаци (1281 м) прави рязък завой почти под прав ъъл. В посока северозапад през връх Кале (1104 м) завършва успоредно на главното било край село Здуне. От централния масив го дели река Оча.

Третото и последно отклонение тръгва от северната част на централния масив в западна посока до река Треска. Най-изявената му връхна точка е кота 1137 м.

Последно е едно особено било. То се отделя от Солунска глава в северозападна посока и по него се нареждат върховете Остри брег (2365 м), кота 2345 м, кота 2340 м и Остри врв (2263 м). Всички те са от Караджица и в известна степен висят във въздуха, нямайки пряка орографска връзка с останалите части на дела (имат чрез връх Солунска глава, но той е в Якупица). Може би ако връх Солунска глава

беше в Караджица, нещата щяха да си дойдат на място, но приемаме нещата такива, каквито са.

Завършвайки речовете за орографията на планината, искаме да отбележим, че въпреки някои нелогични разграничения между дяловете в централната част, това са второстепенни проблеми, които, предполагаме, скоро ще бъдат решени от географската наука.

Никое от билата на Якупица не се явява част от главен Балкански вододел. Всички води, изтичащи от планината, в крайна сметка се изливат чрез Вардар в Бяло (Егейско) море. Главният вододел в Якупица е между Вардар и Треска. Този вододел обхваща основното било на Караджица, връх Солунска глава и основното било на Даутица, т.е. от граничната седловина със Сува планина на север до граничната седловина с Бушева планина на юг. На запад от този вододел всички води, извиращи от Якупица, се вливат в река Треска, а тези, извиращи източно, които са огромната част, директно или индиректно стигат до Вардар.

Якупица като преобладаващо карстова планина има доста извори, от които водят началото си немало реки. Най-типични карстови извори са тези на река Бабуна под Солунска глава. Реките, извиращи от Якупица, могат да се разделят най-общо на 3 неравностойни групи. В първата поставяме тези, които се вливат директно или индиректно в Црна река. Във втората - тези, които достигат река Треска. В последната, третата група, са тези, които "предпочитат" Вардар като по-близка цел, защото в крайна сметка Вардар прибира всички води на планината.

В първата група влизат основно две реки - Строщка с всичките си притоци и Рибник. Извират от южните дялове на Даутица и се вливат една в друга, а после чрез река Блато, извираща от Бушева планина, достигат Црна река.

Във втората група участват също само две значими реки - Белица, водеща началото си от западните подножия на Солунска глава, и Оча, протичаща западно от главното било на Караджица, която даже пресъхва.

Най-голям интерес представлява третата група реки, които дават над 90% от речните води на Якупица. "Първенецът" на Якупица е река Бабуна. Води началото си югоизточно под връх Солунска глава от големия извор Бабина рупа (дупка) на 1450 м. След 53 км се влива във Вардар на 5-6 км южно от Велес. По-важни притоци в горното течение са: Запарска река, Бела вода, Чеплеска река, Нежилова река, река Орешка. Общият ѝ водосборен район (не само в планината Якупица) е 629 кв.км. Следващата сравнително голяма река е Тополка. В най-горното си течение до село Горно Яболчище носи име-

то Бегова река. В средното си течение до Бабунската котловина е известна и като Голема река. Водосборният ѝ район обхваща 332 кв.км и е само на територията на Якупица. Извира североизточно от връх Солунска глава, над село Г. Яболчище. Събира най-много притоци от дял Якупица. Влива се във Вардар, непосредствено под Велес. Следващата голяма река е Кадина, извираща югоизточно от връх Убава. Първият ѝ сериозен приток е Салаковска река, идваща от едноименните езера. Останалите притоци са главно от Голешница. Влива се във Вардар малко под Н. Село.

Най-гъста е речната мрежа по северните склонове на дял Китка. По западните реки са десни притоци на Маркова река, а по източните - леви притоци директно на Вардар. По-големи са западните - Патешка река, Маркова Сушица и други.

В Якупица има и две ледникови високопланински езера - Салаковските. Намират се на около 2000 м надморска височина в циркус североизточно под връх Убава. Разделени са от малък моренен праг. Южното, по-високото, е дълго 50 м, широко 40 м и дълбоко 2 м, а по-малкото и по-ниско е дълго 60 м и широко 30 м. Намират се на територията на Национален парк "Салаково".

Като цяло в сравнение с други големи македонски планини (Шар, Кораб, Осогово, Баба) Якупица е по-бедна на вода. Все пак притежава немалко от това богатство.

Климатът на планината се определя както от климатичния пояс, в който се намира, така и от надморската височина на терена ѝ. Бидейки в умерено континенталния пояс, терените ѝ до 1000-1500 м са под неговото въздействие, а тези над тази височина са подвластни на субалпийския и алпийския микроклимат.

Като цяло валежите са доста по-малко в сравнение с планините по западната граница на Македония. Движат се между 450 мм и 1250 мм годишно (за Солунска глава са 870 мм). Снежните валежи представляват 43% от всички.

Средногодишната температура на връх Караджица (2473 м) възлиза на -0,3 градуса по С, а максимално измерената на този дял (на 25 юни 1982 г.) е 30,1 градуса по С.

Растителният свят на Якупица е доста богат и разнообразен. От дървесните видове най-ниско са гъбът и дивата череша. Следват габърът, брезата, букът (най-разпространен). От излоистните най-застъпени са бор, смърч, тис, смрика. Голяма част от терените са тучни пасища (над 1500-2000 м), където освен трева растат още планински (шарпланински, пирински) чай, червен и жълт кантарион, мащерка, риган и доста други билки. Има много боровинки, а по-ниско и малини, къпини. Срещат се и доста видове ядливи гъби.

Животинският свят е представен с почти всички видове, характерни за средноевропейския тип фауна. Срещат се диви кози (все по-рядко), сърни, зайци, вълци, глигани, мечки, даже и рисове. От птиците - яребици, каменярки, орли и т.н. Особен интерес предизвиква видът "полубяла мечка", достигаща до 300 кг.

Якупица за разлика от други високи планини е доста населена. Това се дължи най-вече на дълбоките и влизащи навътре в планината речни долини. Характерът ѝ предполага по-голяма населеност. Най-значителна концентрация на села има в долините на двете най-големи реки - Бабуна и Тополка. В поречието на първата днес се наброяват 29 села, а по Тополка - 22. В миналото са били много повече, но са разселени около 40 само от тези две долини. В долината на Кадина река също има немалко села, но особено населени са северните склонове на дял Китка поради ниската надморска височина и множеството реки. Друга населена част от планината са западните ниски разклонения на Даутица, в близост до долината на река Треска.

Доста от селата са на сериозна надморска височина - Алдинци на около 1200 м, Патешка река на 980 м, Горно Яболчище на 980 м, Папрадище на 940 м и др.

Доволно разнороден е етническият състав на населението в планината. Коренните жители по тези земи са от славянското племе брсяци, но през вековете немалко други етноси са намерили спокойствие и поминък на територията на Якупица. Друго славянско племе - мияци, също е успяло да се внедри, макар и само с 3 села (Папрадище, Ореше и Плевне) сред море от брсячки по горното течение на река Бабуна. Въпреки обкръжението мияците са запазили всичките си особености - наречие, традиции, бит, фолклор, носии и т.н.

Има доста шиптърски (на етнически албанци) села - Алдинци, Црвена вода, Г. Количани, Бузалково, Г. и Д. Яболчище и други. Преселници са главно от Северна Албания и горното течение на река Радика. Друга етническа група са торбешите (като нашите българо-мохамедани), които са преселници от долното течение на река Радика. Торбешки села са: Горно и Долно Врановци, Мелница, Согле, Д. Количани и други. Срещат се, макар и по-рядко, турци и юруци. Населението на Якупица е една пъстра етническа мозайка - умален модел на цялата държава.

Въпреки средищното си положение, чудесната природа и множеството селища, свързани с пътища, Якупица все още, не е разработена туристически. В нея липсват зимни или летни курорти, липсват лифтове, въобще липсва развитата туристическа инфраструктура, което, надяваме се, ще е предмет на бъдеща стопанска

дейност в планината (разбира се, в максимална хармония с околната среда). Съществуват чудесни възможности за така наречения "зелен туризъм", но и това е в сферата на пожеланията.

Съществуват 3 по-значими вилни селища или зони, където може евентуално да се намери частен подслон. Всичките са на пътя от Драчево (почти квартал на Скопие) до връх Солунска глава. Първото е около седловината Преслопа (1080 м) в Китка, докъдето пътят е асфалтов. Освен множеството частни вили има хотел, ресторант, магазин. Редовен транспорт липсва.

Следващото вилно селище се казва Мала река и е разположено около едноименния десен приток на Кадина река, между Преслопа и село Алдинци, на около 850 м. Третото (най-малкото) се намира на билото на рида Мумджича между 1450 и 1500 м в местността Демирови ливади. Заедно с предишното Мала река е на територията на Голешница.

Значително по-голям интерес за планинарството представляват туристическите хижи (планинарските домове) по Якупица. Заедно с Баба планина са единствени от високите, а и въобще от всички, в които може да се осъществи многодневен маршрут, спейки само в хижи. Понастоящем на територията на Якупица функционират 5 хижи и една планинска стая. По дялове са разпределени както следва: в Китка е една ("Китка"), в Голешница са 2 ("Караджица" и "Бреза"), в Якупица е една ("Бегово"), в Даутца също една ("Чеплез"). На границата между Караджица и Китка е село Патишка река, в което се намира планинарската стая.

Хижа "Китка" е разположена на 1350 м сред хубава букова гора в северозападното подножие на едноименния връх 1568 м. Строена е 1959 - 1962 г. от планинарското дружество "Скопие - Матица", което и досега я стопанисва. Представлява стабилна двуетажна постройка с 60 легла в 5 стаи. Има трапезария, туристическа кухня. Освен чай друго не се продава. Нощувката е в рамките на 3-4 дойче марки. Електрифицирана е, има вода и вътрешна тоалетна. През месеците юни, юли и август е отворена нонстоп, а през останалата част на годината - от петък на обяд до неделя вечер. Около хижата има чудна поляна с брези - много приятно място за отдих. До нея може да се стигне с кола от Драчево през селата Д. и Г. Количани, Црвена вода и седловината Преслопа. Всичко - 23 км, а от Скопие - 33 км. Пеша най-кратко може от село Горно Количани по маркирана пътека за около 3,30 ч (описание на маршрута даваме отделно). Може и от Драчево по маркирана пътека за 5-6 часа. От "Китка" тръгват маркирани маршрути за хижа "Караджица" и хижа "Бреза" (за тях даваме информация допълнително).

Приятна разходка може да се направи, изкачвайки близкия скалист едноименен връх. Тръзва се в южна посока от хижата по маркировката за хижа "Бреза". Излиза се на голото било, спускащо се западно от върха (това е главното било на дял Китка). За 30-40 минути от хижата се изкачва до върха (1568 м). Изключително обгледен! Слиза се до скалите северозападно под връхната точка и от тях вдясно, северно, надолу се засича маркировката от Драчево за хижата и по нея се затваря кръгът. Цялото удоволствие трае 1,10-1,15 ч.

За връзка: 00389 (ког от България за Македония), 091 (ког за Скопие, като от България не се набира 0), дом. тел. 261 218 на члена на ръководството на планинарско дружество "Скопие - Матица" Кирил Симиджиевски, или дом. тел. 265 178 и служ. 111 097 на члена на ръководството на планинарско дружество "Китка" от Скопие Любчо Котевски, също можещ да направи резервация на хижа "Китка".

Хижа "Караджица" въпреки името си не се намира в едноименния дял, а на западния склон на рида Мумджица в дял Голешница, на 1450 м. Масивна триетажна постройка, строена 1947 - 1950 г. Разполага с 52 легла в 10 стаи. Има 3 бани с бойлери, голяма трапезария, туристическа кухня, ток и т.н. Храна ще се продава в близко бъдеще. Нощувката струва 6 дойче марки. През летните месеци работи нон-стоп, а през останалите - от петък до неделя. За други дни трябва специална заявка.

За връзка: 00389 091, дом. тел. 591 634 и служ. 233 464 на Любе Яневски, член на ръководството на планинарско дружество "Охис" в едноименния комбинат в Драчево, собственик на хижата.

До нея се достига по пътя Драчево - Солунска глава с транспорт (редовен няма) - 38 км, а от Скопие - 48 км, но за предпочитане в сухо време. Пеша - от Преслопа по маркировката през село Алдинци е около 4 часа (описание на маршрута даваме отделно). От хижата могат да се предприемат преходи до Салаковски езера, до хижа "Бреза", до Солунска глава (описания на маршрутите даваме отделно) и до други интересни обекти. Съвсем наблизко край хижата могат да се направят разходки по маркирани пътеки до камъка "Жабата" (около 40 минути отиване и връщане, вижда се от дома) и до най-високата точка на рида Мумджица (кота 1571 м, 20-30 минути изкачване). На върха има каменен гроб на един от бившите хижари. Обгледно място. Маркировката продължава до извор в буквата гора по северния склон на Мумджица.

От терасата на хижа "Караджица" могат да се видят на 235 градуса (северен азимут) връх Убава и точно пред него циркусят на Салаковските езера. На 206 градуса - скалата Стар град. На юг - два

върха, от които левият е Солунска глава. На 155 градуса - камъкът Жабата. На запад - връх Пепеляк, зад който е село Патишка река.

Хижа "Бреза" се намира на 1194 м в източното подножие на едноименния връх. Разположена е на границата на горския пояс сред буки, липи и борове. Градена е 1969 - 1972 г. и е стабилна двуетажна постройка. Разполага с 45 легла в 2 големи и 8 по-малки стаи. Има туристическа кухня и трапезария. Ток няма, водата и тоалетната са навън. Освен чай друго не може да се купи. През лятото е отворена нонстоп, а през останалите сезони - евентуално от петък до неделя. До хижата може да се стигне пеша най-бързо за 1,30-2 ч по маркирана пътека от село Рлевци, но до селото няма редовен транспорт. От село Бузалково, също по маркировка, се идва за 3-3,30 ч. До селото има редовни автобуси от Велес. Описание на маршрута даваме отделно. Може и от жп спирка Пчиня на линията Скопие-Велес за около 5 часа. Възможно е да се стигне до хижата и с транспорт по 20-километровия път от Велес през село Бузалково.

От "Бреза" може да се отиде до връх Лисец за 4-5 часа, до хижа "Караджица" за около 10 часа, до хижа "Китка" за около 10 часа. Описания на тези маршрути даваме отделно. Могат да се приемат преходи и до селата в долината на река Тополка - Дреново, Долно и Горно Яболчище. Възможно е да се достигнат връх Солунска глава и хижа "Чеплез", но от добре тренирани планинари и с малко багаж. Стопанин на хижата е планинарско дружество "Солунска глава" (Велес).

Хижа "Бегово" е втора по височина в Македония след "Големо езеро" (Баба). Разположена е в местността Горно Бегово, на около 2000 м, в непосредствена близост до първенеца Солунска глава. Строена е 1948 - 1950 г. и представлява малка, но стабилна каменна постройка. Има трапезария и малка кухня. Разполага с няколко легла и повече дюшеци в едно помещение. Няма постоянен хижар и е заключена. Ключът се намира у председателя на планинарско дружество "Економист" към Икономическия факултет в Скопие. Няма електричество, а водата и тоалетната са навън. Най-близо до нея се излиза от село Горно Яболчище (2-2,30 ч), но до селото няма редовен транспорт. От хижа "Караджица" е и 4-4,30 ч по маркировка (описание на този маршрут даваме отделно). От хижата може да се изкачи Солунска глава за 2-3 ч по маркирана пътека (също даваме отделно описанието на този маршрут). До Салаковските езера отнема около 3 часа, до Юркова карпа - около час и половина. Има указващи посоката табели. Хижа "Бегово" е по-скоро високопланински заслон с тази разлика, че постоянно е заключен...

Петата поред хижа е "Чеплез", разположена сред напратова по-

ляна на 1445 м, с чудесен изглед към билата на Даутица и особено на Якупица. Строена е до 1952 г. Масивната двуетажна постройка е с 56 легла. Има и друга, по-малка, в която се помещават туристическата кухня, трапезарията, банята и тоалетната. Има ток и вода. Работи целогодишно нонстоп. Може да се купи нещо за консумация, главно лятото. Нощувката е 4 дойче марки. Стопанисва се от планинарско дружество "Солунска глава" (Велес). Изходни пунктове за нея са село Нежилово, от което се изкачва за около 3 часа по маркировка, но до селото няма редовен транспорт (описание на маршрута даваме отделно), и жп спирка Ореше на линията Велес - Прилеп (за около 4 часа през село Папрадище по немного добра маркировка). От хижата може да се отиде до изворите на река Бабуна (Бабиня рупа) за около 2,30 ч, може да се изкачи връх Солунска глава за 3-3,30 ч (описание то даваме отделно). Могат да се предприемат и интересни преходи по Даутица и към Якупица.

Няколко гуми и за планинарската стая в село Патишка река, намиращо се на 980 м край едноименната река. Отстои от Скопие на 45 км и само веднъж седмично, в петък, до него отива частен автобус и в неделя се връща. Тръгва от автостанцията срещу грандохтел "Скопие".

Стаята е в обществена постройка в центъра на селото, заедно със земеделската задруга и магазина. Има няколко легла, електрическо осветление, а навън са водата и тоалетната. Стопанисва се от планинарско дружество "Скопие - Матица", а ключът се държи от продавача в магазина. От селото може да се отиде до Салаковските езера по немаркирана пътека за 3-3,30 ч, до връх Убава за около 4 часа (без маркировка), до Солунска глава за около 5 ч (без маркировка), до хижа "Караджица" през Салаковските езера (слаба частична маркировка) за около 6 ч и други.

На територията на Якупица има немало църкви и манастири, които могат да привлекат вниманието на любознателни планинари. Може да се споменат Марков манастир край село Маркова Сушица в северното подножие на Китка, манастирът Зрзе над едноименното село в южния край на Даутица, църквата "Св. Богородица" над село Согле в дял Якупица и т.н.

Интерес представляват и някои села, запазили и до днес традиции, обичаи, носии, фолклор. Едно от тях е Папрадище, за което информация даваме по-нататък.

МАРШРУТИ

ОСНОВНИ ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ

И СПОРТОВЕ

Средищното положение на Якупица, нейната разчлененост, наличието на немалко хижи и, разбира се, природните дадености я правят желан планинарски обект с доста пешеходни маршрути, част от които маркирани. Разделяме ги, както обикновено, на описани, споменати и традиционни.

ОПИСАНИ МАРШРУТИ

К 4-дневен маршрут

Първи ден: Скопие - село Горно Количани, 600 м (с автобус) - хижа "Китка" (1350 м), около 3,30 ч.

Втори ден: хижа "Китка" (1350 м) - седловина Преслопа (1080 м), 1 час - село Алдинци (1200 м), 4-4,30 ч - хижа "Караджица" (1450 м), 5-6 ч.

Трети ден: хижа "Караджица" (1450 м) - хижа "Бегово" (2000 м), 4-4,30 ч - връх Солунска глава (2540 м), 6-7 ч - хижа "Чеплез" (1445 м), 10-11 ч.

Четвърти ден: хижа "Чеплез" (1445 м) - село Нежилово (680 м), 2 ч - село и жп гара Богомила (500 м), около 5 часа.

Първи ден. От автостанцията пред грандохотел "Скопие" се взема автобус № 74 и за един долар ви откарва до шиптърското село Г. Количани. От обръщачото на автобуса в центъра тръгва червенобяла маркировка по пътека, хващаща югозападния рид, спускащ се до самото село. Минава се край джамията. Набирайки височина, постепенно на север се открива бялото Скопие, заушено между Скопска Црна гора и Водно. Минава се леко вдясно западно от билото и за един час се стига до чешма с корита. От нея има две пътеки - горната, по билото, е с маркировка, а долната е по-широка. Няма значение по коя ще се продължи. Събират се на обширна поляна почти на билото. Малко преди това и от двете пътеки се открива обширен изглед: на 130 градуса северен азимут е връх Китка, на 140 - хижа "Китка", а южно - седловината Преслопа с постройките по нея, откъдето минава шосето от Драчево за Солунска глава и някои села.

От поляната се върви малко по билото и пак започва подсичане вдясно, западно. След около час от чешмата се стига до натрапчиво маркиран разклон за чешма на 30-40 метра долу, вдясно, с хубава студена вода. Главната пътека продължава направо и веднага излиза на широка, обгледна скална площадка. След още 20-ина минути има друга чешма на самата пътека. Около 2,30 ч дотук от селото. Не след дълго се излиза на обширна поляна с характерен голям камък в средата, с маркировка на него (преди това има разклон, който не е маркиран правилно и не посочва, че трябва да се завие вляво, нагоре). Точно преди да се излезе на широкия черен път има пак чешма. По самия път няма маркировка, но тя върви успоредно отгоре и може да не се следи. След 10-ина минути по пътя хижата се вижда вляво, отгоре. От селото се излиза за около 3,30 ч.

Втори ден. Тръзва се в югозападна посока по широкия черен път (от предшния ден). За около час сред букова гора се излиза на седловината Преслопа (1080 м) при мотела, магазина, чешмата. Маркировката дотук е слаба, но и няма нужда по пътя.

Продължава се в югозападна посока по широк черен камионен път сред гористото било на дял Китка. Минава се над малка махала, като се държи главният път (пресичат се и други черни пътища). Открива се хубав поглед към предстоящия маршрут - долината на река Кадина, село Алдинци, ридове, върхове. 5-10 минути след това, вляво, югозападно, почти под прав ъгъл се отклонява добре маркирана пътека на самия разклон (45 минути дотук от Преслопа). По пътеката, почти по хоризонтал, с леко слизане през дъбова гора се достига река Кадина (30-40 минути от разклона, 1,30 ч от Преслопа и около 2,45 ч от хижата). Маркировката до тук от Преслопа е отлична. Пресичайки реката по стар, дървен мост, маршрутът преминава от Китка в Голешница. За 1,15 ч се изкачва през широколистна гора до джамията и чешмата в горния край на най-високото на територията на Якупица село - шиптърското Алдинци. Оттук се открива панорамата на изминатия път начело с връх Китка в североизточна посока. Характерните му скали са се сзушили вляво. Над просеката на пътя личи полянката с хижа "Китка". Удобно местенце за почивка!

Тръзва се право нагоре. Пътеката, добре маркирана, непрекъснато пресича пътя и накрая по него пристига на хижа "Караджица" (около час от село Алдинци и 5,30-6 ч от хижа "Китка").

Трети ден. Тръзва се по пътя в източна посока и за около 45 минути се стига до местността Демирови ливади, където "слиза" и билото на Мумджика. Тук има малко вилно селище. От северния край на поляната северно, вляво, се отделя черен път за летовище Мала река.

Продължава се по пътя и след 15-ина минути се стига друга обширна билна поляна, на десен завой (изключително богатата на боровинки). Отпред Солунска глава непрекъснато нараства. Вече се виждат кулата и постройките на върха. За 1,40 ч от хижата се излиза на паметника на загиналите 8 руски пилоти на 23.VII.1992 г. Над него се пресича пътят по маркирана пътечка, като се минава край кладенче с дървено чучурче (2 ч дотук от виждащата се назад хижа "Караджица").

Върви се по пътя още около час до местността Дуня (Дюля), където има метеостанция и две занемарени постройки, ставащи за подслон в лошо време. Има и вода. Височината е 1700 м.

На 5 минути преди Дуня вдясно се отделя пътят за връх Солунска глава, минаващ през Факултетско земеделско стопанство "Тру-

баревото. Преди Дуня се преминава и граничната седловина (1538 м) между Голешница и Якупница. Близко до нея се отделя и черен път за селата Горно и Долно Яболчище, по който тръгва и маркировката за връх Лисец и хижа "Бреза".

От Дуня за около 30 минути в южна посока по пътека се излиза от буковата гора и се влиза в клека. Минава се край трафопост, излиза се два пъти на камионния път, но веднага се отбива вдясно по пътеката. За около час от Дуня се излиза на седло (2050 м) на билото, на което е връх Горно Бегово (2120 м). Дотук маркировката е рядка, но я има. След седловината чак до хижата не си личи. В южна посока, за 15-ина минути или от Дуня за 1,15 ч, а от хижа "Караджица" за 4-4,30 ч се достига хижа "Бегово". Източно под нея се намира Бегова чешма. В тази посока тръгва и пътеката за село Горно Яболчище.

От хижа "Бегово" в посока Солунска глава тръгва една от редките зимни маркировки в македонските планини - двуметрови дървени колове. Има и доста табелки в различни посоки - към Салаковските езера, към изворите на Кагина река и др.

Продължава се в юго-югозападна посока по лятна и зимна маркировка. Минават се няколко трафопоста и коловете хващат вляво, през клека. Следва сравнително стръмно изкачване и за 45 минути от хижа "Бегово" се излиза на каменен заслон, но в окаяно състояние (само за в краен случай). Надморската височина е 2225 м. Вече трябва да се скриват фотоапаратите, защото се навлиза във военна зона!

Почти южно за 30-ина минути се излиза на седлото, североизточно от върха, при трафопост. Има още едно малко заслонче - южно от седлото, по посока на връх Бабуна (Мала Якупница, 2380 м). Като се изкачи малко над седлото, се забелязва и хеликоптерната площадка.

От 6-ия кол над трафопоста на седлото, изкачвайки се към върха, вляво, на юг-югоизток, се отклонява маркираната пътека, а коловете продължават нагоре, но по тях е забранено да се продължава (отиват към военната база). Изкачвайки се по траверсиращата вляво (източно) пътека отзад, североизточно, се разкрива скалистата грамада на връх Бабуна, който всъщност се подсича след хижа "Бегово". Виждат се и част от алпийските стени над изворите на река Бабуна.

Пътеката на големи серпентини набира височина, отива вдясно и се връща на североизточния ръб, но високо. Хваща под оградата на обекта, излизайки на южния ръб. Разбира се, може да се избегнат големите криволици на маркировката и да се пресече по пряка немаркирана пътека, но трябва да има добра видимост.

На южния ръб може да се остави багажът и покрай оградата,

вляво да се стигне до портала на военните, където евентуално може да се удари печат и да се пие чай. В района на поделението, включително и до самата връхна точка, достъпът е забранен. От хижа "Бегово" дотук за 2-2,30 ч.

От върха се тръзва на юг. Панорамата вляво с пропастите и алпийските стени е фантастична. За около 1,20 ч, преминавайки граничната седловина Гроба, се стига до друга билна седловина (вече в Даутица), откъдето се напуска билото в посока към хижа "Чеплез". От върха почти дотук няма маркировка. Малко преди седловината се появяват дървени колове. Оттук пътеката за хижата тръзва в посока 160 градуса северен азимут. Отива се към страничния рид, на който е хижата. Коловете секат към него директно. Появява се и лятна оранжево-бяла маркировка. За 30-ина минути се стига до разклон, на ляв завой. Вдясно, т.е. направо, синя стрелка показва пряка пътека, неминаваща през Бабина руна. Вариантът, който предлагаме, е по другата пътека, която за още 30-ина минути извежда на разкошната поляна със студен извор - Бабина руна (един от изворите, макар и не от най-големите, на река Бабуна), и с фронтален изглед към страхотните 700-метрови алпийски Нежилови стени под връх Солунска глава в югоизточна посока. На 45 градуса е връх Лисец, на 102 - връх Сватя от Якупица. Наоколо е гъста смесена гора - райско кътче! Само за бивак.

За около 40 минути от Бабина руна по хоризонтал и после надолу през широколистна гора, а накрая през буйна напрат се излиза пред бялата хижа "Чеплез". До нея - около 3 ч от Солунска глава, 5,30-6,30 ч от хижа "Бегово" и 10-11 ч от хижа "Караджица".

Четвърти ден. От хижа "Чеплез" се тръзва в южна посока по пътечка покрай чешмата. В началото има напрат и тръни. След 30-ина минути се излиза на обгледна камениста полянка. Тук е разклонът на пътеките (в десния ѝ край). Има 2 стари дървени табелки, сочещи на запад за село Папрадище и жп гара Ореше. Оранжево-бялата маркировка, идваща от хижа "Чеплез", продължава в тази посока, а нашият маршрут по-нататък не е маркиран добре.

След 15-ина минути слизане от разклона пътеката тръзва успоредно на Чеплезка река в източна посока. След още 5 минути се "влива" в обрасъл черен път, по който се явява червено-бяла маркировка. С няколко серпентини накрая пътят слиза и пресича реката до порутен дървен мост. От хижата дотук - 1,10 ч. Продължава надолу, вече по десния бряг. За около 2 часа се достига водосливът на река Чеплезка с Бабуна, където са и 40-50-те къщи на позападналото и обезлюдено село Нежилово (680 м). Трябва да се напълни вода от някоя къща, защото до село Богомила няма.

За около час по пътя с 2 пресичания на река Бабуна по мостове се стига до характерен десен завой (има скалички) с отбивка. Вляво се отделя широка пътека, пресичаща пътя. От село Нежилово вече няма никаква маркировка. По пътеката (при разклонения се държи ляво и надолу) за 7-8 минути се пресича жп линията между 2 тунела и за още толкова се излиза на същото шосе, но вече асфалтирано (в близост до мост). По асфалта в южна посока, на десния бряг на река Бабуна, за около 45 минути се стига центърът на село Богомила (има много къпини край шосето). За още 15-20 минути се минава цялото село и се отива в другия му край, където е жп гаричката. Дотук са 2,30 ч от село Нежилово и 4,30-5 ч от хижа "Чеплез". Дневно има по 6 влака и в двете посоки - Велес и Прилеп.

Λ 2-дневен маршрут

Първи ден: *Велес - село Бузалково, 560 м (с автобус) - хижа "Бреза" (1194 м), 3-3,30 ч*

Втори ден: *хижа "Бреза" (1194 м) - връх Лисец (1935 м), около 5 ч - хижа "Караджица" (1450 м), около 10 часа*

Първи ден. От Велес има 3 пъти дневно автобус до шипърското село Бузалково. За 30-ина минути и долар и нещо сте в центъра на селото при голямата каменна чешма (водата ѝ не е много добра за пиене). Тръгва се по десния камионен път (левият се ползва от транспортните средства за достигане на хижата) нагоре в северозападна посока. След 10-15 минути има разклон на 3 пътя. Продължава се по средния, северозападно, 290 градуса. Маркировка няма. Теренът наоколо е гол, с ниски храсти. На следващите близки отклонения се държи право.

След около 40 минути от селото пътят прави остър ляв завой в южна посока и след още 10-ина минути се "влива" в главния път за хижата, който се отделя още в центъра на селото. Продължава се вдясно - 230 градуса. Само след 50-ина метра хижата вече се вижда на 285 градуса напред. Долу вляво е село Рлевци. Като цяло пътят държи споменатата посока (със завои, разбира се). Подсичат се вляво, южно, две обрасли с дъбак връхчета, малко над 1000 метра. Подсичайки първото от тях, на десен завой на скала вдясно се появява маркировка. След около 2,30 ч от селото, подсичайки второто връхче, на самия път се появява бетонна чешма, но водата е слаба.

На седлото пред хижата пътят се раздвоява. Левият обикаля, а десният (направо) е пряк и по него се появява маркировка. Нагоре вече директно (дървените стълбове за тока също са ориентир) се достига хижата за около 3-3,30 ч от село Бузалково. Спокойно може да се дойде с лека кола по добрия път.

Втори ден. От хижата се тръгва по пътя в северозападна посо-

ка. След няколко минути се напуска пътят, който отива вляво, към ретранслаторната станция. Върви се отгясно на билото, северно, над горския пояс (маршрутът е маркиран, макар и не навсякъде добре). Минават се две чешми непосредствено над хижата. Излиза се на билото в местността Жангармерийска станция (има каменни останки на сръбски жангармерийски пост от 1934 г). Насреща се изправя връх Лисец, а вляво е Солунска глава. Около час дотук. Върви се по билото на запад, към Лисец. Пред едно малко връхче пътеката започва да подсича вляво. Достига се до скали, където няма маркировка и трябва да се слезе още по-наляво и да се засече пътеката. После пак се излиза на каменистото билце и веднага вдясно се влиза във вековна букова гора. Пътеката на серпентини слиза до седловината Прди магарица (1100 м). Около 40 минути дотук от местността Жангармерийска станция и 2 часа от хижата.

От тази седловина маркировката отива в северозападна посока, подсичайки по хоризонтал Лисец, за хижа "Китка". Да не се тръгва по нея! Няма указващи знаци или табели на този разклон. Маркировка по нашия път доста време няма да има. Полагана е отдавна, не е поддържана и се е заличила в голям участък. По принцип е подсичала отляво, южно, връх Лисец и следващата по-ниска котла 1750 м, защото се появява чак след нея.

От Прди магарица се тръгва в югозападна посока, директно към върха през буковата гора и без пътека. За 25-30 минути се излиза в горния край на голяма поляна с характерни едри камъни (1250 м). За още 20-ина минути се достига по-голяма поляна с хубава самотна бука в горната половина (1330 м). В края на поляната и самото начало на гората се засича широка пътека и по нея - вляво и нагоре. Забелязват се тук-там и останки от маркировката. За още 20-ина минути се излиза в горния край на камениста полянка (1490 м). След още няколко минути в гората се пресича дере с хубава вода. Това е първата вода след повече от 3 часа. Още 6-7 минути по хоризонтал и се минава пак край хубава дървена чешма с букова вода. След няма и 5 минути в юго-югоизточна посока се излиза от гората (горският пояс свършва) край големи камъни. Под един особено голям има останки от кошара. Около 1,40 ч дотук от Прди магарица. Оттук продължават доста пътечки по хоризонтал и явно по някоя от тях е минавала заличената маркировка. При хубаво и достатъчно време може да се потърси път без изкачване на връх Лисец. Ние ви предлагаме малко по-труден, но по-емоционален и обгледен маршрут.

Продължава се без пътека право нагоре покрай кошарата и камъка в почти западна посока. За повече от час от горския пояс (кошарата с камъка), за близо 3 часа от седловината Прди магарица и

около 5 часа от хижа "Бреза" се достигат скалите край връхната точка на Лисец (1935 м). Гледката е неописуема и си заслужава напълно усилията. Цялата централна част на Якупича, включително Солунска глава, са в полезрението. Голяма част от горното течение на река Бабуна със селата Горно и Долно Яболчище е като на длан. На югоизток погледът опира чак във връх Козяк, най-висок на планината Бабуна, над Прилеп. На самия връх между големите камъни има зградени укрития от овчарите за лошо време.

За 30-40 минути се спуска до седловината западно от Лисец (1580 м). Пътеката трудно се следи, но около билцето, държейки обща посока запад, се слиза внимателно край скали и през букова гора. От седловината се тръгва нагоре също в западна посока. За близо 30 минути без пътека през гората се прехвърля връхното било на безименната котла 1750 м и по тревист терен се взема посока (желателно е да има добра видимост) към личащата ниско в гората седловина преди следващия връх Сипачан. Точно над гората, малко вляво от взетата вече посока, има чешма с корита и на нея се появява маркировката (точно навреме). Дотук от връх Лисец - около час.

За 30-ина минути по маркировката през буковата гора се слиза на седлото (1450 м) - кръстопът на пътища, пътеки и локален дърводобивен център. От него се поема по маркирана пътечка в югозападна посока. После по прошарения ръб, който се вижда добре още от Лисец, се изкачва до връхното плато на Сипачан (1790 м). От първите скали се отива до другите, западно. Към час дотук от седлото.

Пътят между хижа "Караджица" и Дуня се вижда западно, но се отива малко вдясно, за да се следи извивката на билото. Слиза се до седло (1590 м), където се засича идващ от село Горно Яболчище черен път. Маркировката тръгва по него вдясно, северозападно и след 10-15 минути излиза на пътя между хижа "Караджица" и местността Дуня, точно при паметника на загиналите руски летци. На разклона с големи червено-бели букви и стрелки (на едно дърво) пише "Бреза" - посоката, обратна на нашата. Оттук за пръв път се вижда хижа "Караджица" в северозападна посока. Около 4 ч дотук от връх Лисец.

По описания в предишния маршрут път за час (5 ч от връх Лисец и 10-на часа от хижа "Бреза") се достига хижа "Караджица".

М Хижа "Караджица" (1450 м) - Салаковски езера (около 2000 м), около 5 ч - хижа "Караджица" (1450 м), 8 часа

Това е едnodневен маршрут (лъч) за без багаж до единствените ледникови езерца в цяла Якупича. В огромната си част минава през гъсти букови гори и не е добре маркиран. От хижата се вижда като на длан целият път и е желателно да се проучи добре визуално преди

тръгване. Най-добре е за него да се използват услугите на местен планинар, който го познава (евентуално хижаря).

Тръгва се точно срещу хижата надолу (източно) през папратта. Из нея пътеката и маркировката не личат добре, но в гората вече е ясно. Пресичат се няколко деренца и после река Кагина, известна тук още и като Алдинска (15 минути до нея от хижата). Има маса, пейки в близост до мостчето.

Следва стръмно изкачване към водоемното било между Кагина и река Бразда. Малко преди да се излезе на това било, има недобре маркиран разклон. Да се внимава много на това място! Вдясно нагоре към билото продължава хубавата маркировка, която обаче не е към езерата, а завежда за 10-15 минути до местността Стар град на водоемното било с поглед към долината на река Бразда и към хижа "Караджица" (край голямата скала е имало някога римско укрепление).

Да се върнем на разклона. Старата маркировка, която продължава южно за езерата, не се набива в очи и затова, ако сте я изпуснали и сте се качили на водоемното било, върнете се и внимателно оглеждайки буките вдясно, ще я откриете. Първоначално няма добре очертана пътека, но като се излезе след известно време на дълга билна поляна, в горния ѝ край вече има добра пътека с маркировка. За около 1,30 ч се достига дере, десен приток на река Бразда. След пресичането над левия бряг е обширна поляна, на която има само два маркировъчни знака (на камък и дърво). Изкачва се поляната до горния ѝ край, където има 1-2 маркирани дървета (буки). Оттам тръгва маркирана пътечка в северозападна посока. След 10-15 минути, пресичайки по хоризонтал билото на рида, завива. В западна посока се насочва към долината на река Бразда. Точно преди реката маркировката рязко завива вдясно надолу (да се внимава). Реката веднага се пресича по камъни на левия ѝ бряг. Дотук от хижата се стига за около 2,30 ч. Продължава се срещу течението ѝ все по левия бряг. След 15-ина минути да се внимава! Преди да се достигне голям водослив с десен приток на река Бразда, вдясно се излиза от коритото на реката по слабо маркираната пътечка. За 5-10 минути се изкачва до обширна поляна с каменни огради. Продължава се в западна посока по пътечка вдясно и нагоре до малко странично билце. От него се вижда добре ридът, спускащ се североизточно от връх Убава (който запълва хоризонта) и зад който са двете езера. 3 часа дотук. Виждат се и кошарите на и над границата на горския пояс. Нагоре вече изчезват всякакви зачатъци на маркировка.

Има 2 начина да се продължи към езерата. Първият е да се пресече високо буковата гора отпред и засичайки вдясно и нагоре рида,

спускащ се от връх Убава, да се продължи нагоре по него в посока върха и като се стигне над езерата, да се слезе до тях. Другият е да се продължи срещу течението на река Бразда и набирайки достатъчно височина, да се траверсира вдясно към рига на ниво около 2000 метра и пак да се спусне в циркуса, където са двете езера, съвсем близки едно над друго. Намират се в североизточното подножие на връх Убава, 2353 м (отговарящ си на името). Голям район около тях е обявен за Национален парк "Салаково". От хижа "Караджица" до езерата са необходими приблизително 5 часа.

Обратният път може да се разнообрази, като от дългата поляна (билна) над разклона за Стар град вдясно, източно, се хване по маркирано отклонение и се излезе за 30-ина минути, пресичайки река Кадина, на голямата скала "Жабата". От нея по широката утъпкана пътека към виждащата се хижа "Караджица" се пристига за около 3 часа от езерото. Целият лъч отнема приблизително 8 часа, без да се брои времето, прекарано на Салаковските езера.

СПОМЕНАТИ МАРШРУТИ

К Хижа "Бреза" (1194 м) - седловина Прди магарца (1100 м), 2 ч - Кадина река - село Палиград (1100 м) - хижа "Китка" (1350 м), 10-11 часа. Маркиран.

Л Седловина Преслопа (1080 м) - летовище Мала река (850 м) - местност Демирови ливади (около 1500 м), 3 часа. Отчасти маркиран.

М Село Драчево (300 м) - село Вртекица (600 м) - хижа "Китка" (1350 м), 5-6 ч. Има маркировка.

Н Село Патишка река (980 м) - Салаковски езера (около 2000 м), 3-3,30 ч - хижа "Караджица" (1450 м), 6,30-7 ч. До езерата и доста след тях не е маркирано.

О Хижа "Бреза" (1194 м) - седловина Прди магарица (1100 м), 2 ч - село Горно Яболчице (980 м), 5 ч - хижа "Бегово" (2000 м), 7-8 ч. Отчасти маркирано.

П Жп спирка Ореше (750 м) - село Папрадице (940 м), 2-2,30 ч - хижа "Чеплез" (1445 м), 4 ч. Има слаба маркировка.

Р Връх Солунска глава (2540 м) - по билото на Даутица - село Крапа (1100 м), 8-10 ч. Има слаба маркировка.

С Село Патишка река (980 м) - връх Убава (2353 м), 4 часа - връх Солунска глава (2540 м), 6-7 ч. Няма маркировка.

ТРАДИЦИОННИ МАРШРУТИ

К Централна македонска трансверзала

6-дневен маршрут от Скопие до Охрид, пресичащ цялата Якупица, Бушева планина, други по-малки планини, Илинска и Плакенска. Провежда се всяка година от 30 юли до 4 август.

Организатори са СПС на Македония и планинарско гружество

"Охис" (Драчево).

Преходът е доста тежък, но се носят бивачни съоръжения.

Първи ден, 30 юли. Тръгва се пред църквата "Св. Спас" в Скопие с автобус до седловината Преслопа (1080 м) и оттам - пеша до хижа "Бегово" (2000 м), 10-12 ч.

Втори ден, 31 юли. Хижа "Бегово" (2000 м) - връх Солунска глава (2540 м), 2-2,30 ч - село Крапа (1100 м) - село Селце, 900 м (в Бушева планина), 13-14 часа.

Трети ден, 1 август. Село Селце (900 м) - град Крушево (1250 м), около 3 часа.

Четвърти ден, 2 август. Почивен ден в Крушево с участие в тържествата по случай 2 август (Илинден) и посещение на паметника в местността Мечкин камен.

Пети ден, 3 август. Град Крушево (1250 м) - село Кочище (850 м, Демирхисарско) - село Рагово (1000 м) - село Доленци (700 м) - Илинска планина - село Базерник, около 12 часа.

Шести ден, 4 август. Село Базерник - Плакенска планина - Охрид (накрая с транспорт), 8-10 часа.

Λ Мемориален марш в памет на Панко Георгиевски, член на хималайската експедиция към Еверест през 1989 г., загинал по-късно на Лешница

Тридневен преход, осъществяван в средата на април (при зимни условия) от петък до неделя.

Първи ден. Скопие - село Патишка река (с транспорт).

Втори ден. Село Патишка река (980 м) - Салаковски езера (2000 м) - хижа "Караджица" (1450 м). Времетраенето е в зависимост от снежната покривка, но не по-малко от 8 часа.

Трети ден. Хижа "Караджица" (1450 м) - Преслопа (1080 м), около 3 часа - село Драчево (пеша или с транспорт), 7-8 часа.

Организатор е планинарско дружество "Охис" (Драчево).

М Тридневна проява (от петък до неделя) през последния уикенд на април (също при зимни условия)

Първи ден. Излизане до хижа "Чеплез" (1445 м) по някой от изходните маршрути, 4-5 часа.

Втори ден. Хижа "Чеплез" (1445 м) - връх Солунска глава (2450 м) - хижа "Бегово" (2000 м) - хижа "Караджица" (1450 м). Времетраенето е в зависимост от снежната покривка, но не по-малко от 10-12 часа.

Трети ден. Хижа "Караджица" (1450 м) - връх Водно (1066 м) - Скопие (270 м). Също много дълъг преход, не по-малко от 12 часа.

Предвижда се провеждането и на есенен вариант, като ще има промяна само за втория ден. Тогава маршрутът от Солунска глава за хижа "Караджица" ще преминава през Салаковските езера.

Организатор на проявата е скопското планинарско дружество "Бистра".

За връзка: тел. 00389 091 (от България без 0), дом. 228 420 и служ. 238 610 на г-н Буранедин Сали, член на ръководството на дружеството.

За планинския масив Якупица има доста изходни пунктове, които активно се използват. За дял Китка основен изходен пункт е село Драчево (почти квартал на Скопие), отстоящо на 10-ина км от столицата. Свързано е с редовен автобусен транспорт от центъра. Има жп гара.

Друг изходен пункт е село Горно Количани (600 м), до което има редовен автобусен транспорт от центъра на Скопие.

Третият пункт (използван и за дял Караджица) е село Патишка река (980 м), до което има само един частен автобус в петък и неделя се връща (от центъра на Скопие тръгва пред грандохотел "Скопие"). В селото има планинарска стая.

За Голешница основен изходен пункт е село Бузалково (560 м), до което има редовен автобусен транспорт от Велес. Има и други села, от които даже по-лесно се излиза в планината, но до тях няма редовен транспорт.

За Якупица и Даутица най-използвани начални точки са жп спирките Богомила и Ореше, както и село Папрадище. Предлагаме ви интересни подробности за последното.

Разположено на около 940 м, Папрадище е едно от трите миячки села в този район. Преселници са от планината Бистра, по-точно от известните в миналото и сега миячки села Галичник, Лазарополе, Тресонче и др. Било е голямо село с над 1000 жители, но сега са останали само няколко десетки възрастни жители.

Преселниците са пренесли културата и традициите на своето племе. Папрадище е дало много известни зографи, резбари, строители, архитекти. Най-известната фамилия е била Рензовци - Зографици. Няколко генерации майстори от тях са изградили много църкви, манастири, джамии, кули и други сгради из Балканския полуостров. Само братята Георги, Андрия, Коста и Никола в първата половина на миналия век са издигнали около 40 църкви във Велес, Скопие, Щип, Куманово, Вране, Ниш, Пирот, Смедерево, Сараево, Мостар. Работили са още в София, Одрин, Солун, Цариград. Едно от най-големите им творения е църквата "Св. Пантелеймон" във Велес, започната в 1832 и завършена в 1840 г.

Всяка година на Петровден (12 юли) се провежда голям събор с много гости, на който могат да се видят оригиналните миячки носии, обичаи и много други интересни неща.

Искаме с няколко реда да ви обърнем внимание и на единстве-

ния град, до чиито предели стига планината Якупица - Велес. Със своите около 50 000 жители той е 6-и по големина в Република Македония. Разположен е амфитеатрално по склоновете на двата бряга на Вардара. Свързан е чрез автобусен транспорт с останалата част от страната. През него минава жп линията Скопие - Гевгелия - Солун. В града има няколко хотела и едно по-евтино частно "Ночевалище", което се намира срещу моста над Вардар, който идва от автогарата и свършва близо до Търговската къща. Преминава се централната улица и точно отсреща е старата къща, на чийто трети етаж е въпросното заведение. Влиза се малко навътре от улицата. Цената е 5-6 долара за легло в двойна стая.

Велес е стар град с много достойнства в своята история. В III век преди Христа се споменава вече като Билазора - най-голям град на древната Пеония. На албански, сроден на старите трако-илирийски езици, Билазора ще рече "мост". Старият град е бил малко по-надолу, при водослива на река Тополка във Вардар. Там още личат развалините на средновековна крепост. Много завоеватели са минали през този средищен град.

Велес е дал немало по време на Възраждането. Той е родно място на Райко Жинзифов, на учителя патриот Йордан хаджи Константинов-Джинот и на много други възрожденци.

Днес заедно със съвременния си център, градът е запазил и доста исторически паметници, като старата Часовникова кула, монументалната църква "Св. Пантелеймон". Интерес представлява и старата част на града по склона над десния бряг на Вардар.

Какви други планинарски дейности и спортове могат да се практикуват на Якупица? Тук се намира един от най-значимите обекти за алпинизъм в цяла Македония, който още не е разработен и чака своите истински откриватели. Става въпрос за Нежилови стени от масива на връх Солунска глава. Това е огромна южна стена - амфитеатър с широчина около 5 км и височина от 500 до 1000 метра. Различават се два дяла - един по-масивен и по-компактен, обърнат на югозапад, и друг - на югоизток. Височината на скалите, годни за катерене, е от 250 до 700 метра. Съставът е варовик с различна здравина и ронливост. Има прокарани около 20 тура. Могат да се изкачват само добре подготвени алпинисти. Достигат се по един див и непристъпен кулоар за 3-5 часа от хижа "Чеплез". Слизането след изкачване отнема 2-3 часа до хижата. Най-добрият период за изкачвания е от началото на юни до края на септември. Стената се характеризира със свой микроклимат и чести валежи.

Благодарение на карста възможностите за спелеология са отлични. Около Солунска глава има много пещери, дупки, ями, подземни

водоизточници, като само много малка част от тях са проучени.

В самия изворен дял на река Бабуна, на 1580 м, е отворът на пещерата Демяница. Другият, или както го наричат, XXV пещера, е точно сред скалния хаос на Нежилови стени. Друга пещера е тази в района на Горно Бегово поле. Входът ѝ е на 2185 м. Много от пещерите се използват за леговища от множеството мечки в района. В някои се задържа лед през цялата година, което е било използвано от местното население през вековете.

Най-активното спелеолошко дружество в Македония е "Геони" от Скопие. Негов председател е Иван Жежевски. Адресът на дружеството е: 91231 Скопие, населба (квартал) "Гьорче Петров" № 2, ул. "Смиловска" Б-Б.

Високите пътища в планината са отличен фактор за колотуризма, все още непознат за Якупица.

Ски-туризмът също има добри условия за развитие и чака своите пионери.

Съществуват добри терени и простори за пара- и делтапланеризъм, особено в района на Солунска глава.

НА ДОБЪР ЧАС КЪМ ПЪПА НА МАКЕДОНИЯ!

НИДЖЕ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НАСЕЛЕНИЕ,
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НОЩУВКА,
КУЛТУРНИ И ИСТОРИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ

Н

Идже е по-известна особено след Първата световна война с името на най-личния си и най-висок връх - Каймакчалан. В превод - тлъсто, каймаклия пасище. Идва от тучната заравненост, покрила темето му и използвана векове наред от пастирски племена, като юруци, каракачани, власи.

Тази планина е свързана по драматичен начин с най-новата ни история. По време на Първата световна война именно тук Българската армия води едни от най-тежките и най-кръвопролитни сражения срещу съглашенските сили. Всичко в нея напомня за това страшно и трагично време, чийто отпечатаък чувстваме и днес.

Идже е разположена на македоно-гръцката граница, източно от Пелагонийската котловина. Явява се най-южната планина в Източния дял на Пелагонийския кристален масив от Динарската група. Тя е 5-а по височина сред планините в Република Македония.

Да разгледаме по-подробно границите ѝ.

На запад Идже граничи с голямата Пелагонийска котловина. Северозападна граница на планината се явява дълбоката долина на Црна (Черна) река, след големия ѝ завой (също сцена на драматични събития от Първата световна война), южно от Селечка планина, до водослива на река Сатока в нея. Всъщност именно Црна река отделя Идже от Селечка планина. От водослива границата рязко завива вдясно, на повече от 90 градуса, и поема в югоизточна посока срещу течението на Сатока до водослива ѝ с Градешнишка река. Срещу нейното течение достига до изворната ѝ област, отделяйки вече Идже от Козяк пла-

нина на североизток. Орографската граница между двете е седловината между изворните области на Грагешнишка река (в Македония) и река Круша (Порой - в Гърция). Висока е между 1600 и 1700 м. Вече в Гърция, границата върви по течението на река Круша (Порой), като до големия 90-градусов завои я дели още от Козяк. След това, вече югоизточно, я прави съсед на Кожуф. След навлизането на реката в Мъзленското поле, границата я напуска и завива под прав ъгъл вдясно, югозападно, като следва западния край на това поле. След него минава по долинното стеснение западно от самотния рид с кота 366 м. После, обръщайки посоката рязко на запад, достига град Егеса (Воден). От него тръзва по долината рещу течението на река Водас до големия завои на реката в блатна долина между селата Нисион и Врита. Оттам югозападно достига до Островското езеро. От Егеса (Воден) до езерото границата отделя Нидже от Негушка планина (Каракамен) на юг. Продължава по брега на Островското езеро в посока, обратна на часовника, чак докато се изравни с по-малкото Петрско езеро. Пресича към него и по северния бряг го обикаля до западния му край. От него природната граница прехвърля в северозападна посока седловината, на югозапад от която се простира Нередска планина. Спускатки се в същата посока до Пелагонията, затваря кръга около Нидже.

В тези си граници планината заема площ приблизително от 900 кв.км, като 1/3 от нея е в Македония и останалите 2/3 - в Гърция. Разстоянието по права линия между най-северната и най-южната точка е около 44 км, а от най-западната до най-източната - приблизително 48 км.

Нидже е формирана при земни размествания в периода на терциера. Основата ѝ е съставена от палеозойски шисти и гранити, а най-високите ѝ дялове - от мезозойски варовици.

Въпреки голямата надморска височина по Нидже не се срещат следи от залежавания. Интересен природен феномен в планината представляват скалните гъби, особено разпространени в района на Каймакчалан.

Интересна е орографията на Нидже. Има добре очертано главно било, което в обща посока югозапад - североизток се простира между Пелагонийската котловина и Козяк планина. От него обаче се отделя южно едно мощно отклонение (при първенеца Каймакчалан), заемащо около половината територия на планината.

Главното било, както вече споменахме, тръзва в югозападния си край от високата над 500 метра Пелагонийска планина с безименна кота 723 м, на около 2 км в гръцка територия, югозападно от село Юрук. Билото се изкачва в североизточна посока, достигайки до 1353

м, при едно неголямо, но добре изразено вклиняване на югоизток. После в почти северна посока, преминавайки през седловина, висока 1235 м, възлиза на първия по-сериозен връх - Старков гроб (1876 м). Оттук централното било взема източна посока и я държи чак до първенеца на планината Каймакчалан (2521 м). Освен че е най-висок, той е и най-масивен (подобен на нашите Ботев и Вежен), най-обгледен и най-значителен орографски възел в планината. От него се отделя основното отклонение, което ще разгледаме отделно. Не случайно името на върха обикновено се отъждествява с цялата планина.

При самия Каймакчалан билото рязко, на 90 градуса, сменя посоката си и северно достига до другия голям (във всяко отношение) връх на планината, при това носещ и нейното име - Нидже (2360 м). Също масивен, обгледен, орографски възел и втори по височина. Спуска мощен рид в северозападна посока, завършващ при водослива на река Белица в Црна.

След Нидже главното било спазва общата посока североизток чак до границата с Козяк и нарушава плавността и спокойствието си. Малко след масива на "вицепървенеца" се отделя северозападно един интересен алпийски рид - Змеица, известен още и като Северен зиг.

Билото достига до връх Сокол (1822 м). Югоизточно от него е един интересен природен феномен - самотната остра скала Кравица (1682 м), встрани от главното било, на гръцка територия. Особено импозантна е гледана от север, от македонска територия.

След връх Сокол билото слиза до седловина 1635 м, за да се извиси отново до връх Бела Земя (1877 м), по-известен със старото си име Добро поле. Край този връх през Първата световна война се разиграват едни от най-драматичните сражения с участието на Българската армия, предопределили до голяма степен по-нататъшния трагичен за България развой на събитията.

От върха се спуска северозападно мощен рид, заключен между двата начални притока на река Белица с по-изявена кота 1310 м.

Малко преди да достигне до граничната седловина с Козяк планина, от централното било се отделя още една мощна издънка в източна посока (изцяло на гръцка територия), между река Црна на юг, Мъгленското поле на югоизток и река Круша (Порой) на изток и север. Над завоя на река Круша (Порой) се намира кота 1409 м. Разбира се, в близост до централното било надморската височина на отклонението е доста по-голяма.

Централното било на Нидже планина завършва при граничната седловина с Козяк, около 1650 м, над изворните области на Градешнишка и Круша.

Както наблюдателният читател вече се е досетил, по цялото главно било на планината върви и държавната граница между Република Македония и Гърция.

Нека разгледаме накратко и най-сериозната издънка от гръбнака на планината, отделяща се от нейния първенец в югоизточна посока. Достигайки в упоменатата посока до възловата кота 1963 м, това странично било се разделя на два мощни клона. Първият поема в югоизточна посока и завършва над град Егеса (Воген). Високите части на този дял се наричат Османакос. Ограничен е от югоизточната граница на Нудже, както и от гръцката река Белица на север и на запад от единствената река, вливаща се в северния край на Островското езеро.

Другият дял тръгва в югозападна посока от възловата кота 1963 м. Минава северно над езерата Островско и Петрско и завършва чрез възвишението Лилякос при граничната седловина с Нередска планина край село Клидион. Ограничава се от югозападната граница на Нудже, както и от единствената река, вливаща се в северния край на Островското езеро, от изток и от север от Стара река, отделяща я от централното било на планината. Най-известният връх на този дял е Пиперица (1996 м).

Двата дяла на това най-голямо отклонение оформят нещо като успоредно било на главното, отстъпващо му по височина, но не и по мощ и красота. Като цяло северните склонове на Нудже са по-дълги и по-полегати в сравнение с южните. През Нудже не минава никои от главните балкански вододели. Всички води, изтичащи от планината, се изливат в крайна сметка в Бяло (Егейско) море. Главният вододел е между реките Црна (на македонска територия) и Мъгленска (на гръцка). Една съвсем незначителна част под формата на неголяма река с нейните притоци се влива в Островското езеро, което е безотточно.

Как върви вододелят между посочените по-горе 2 реки? Най-южната му точка е възловата кота 1963 м. От нея до Каймакчалан - в северозападна посока и после по централното било на Нудже в обща посока североизток, до граничната седловина с Козяк. Всички води вдясно от така посочения вододел се вливат в Мъгленска река (или Мъгленица), а левите - в Црна. Една малка част, както споменахме, се влива в Островското езеро. Вододелят между тези води и Мъгленица е ридът Османкос и издънката от него, спускаща се югозападно към Островското езеро с кота 818 м на нея. Вододелят между водите, вливащи се в Островското езеро и Црна река, е билото, югозападно от кота 1963 м, с връх Пиперица на него.

Водното богатство на Нудже се изразява в реките, извиращи

от нея и протичащи изцяло или отчасти на нейна територия. Нека разгледаме първо тези от басейна на Црна река. Най-западната и единствена на гръцка територия е Стара река, водеща началото си от южните подножия на Каймакчалан и отделяща западния дял на най-голямото отклонение от централното било. Сливайки се с река Ткусация, продължава като Йелашка река, десен приток на Црна.

След няколко по-незначителни следва река, събираща началните си притоци от другата страна на Каймакчалан, т.е. от северното му подножие, и протичаща през мощна планинска долина. Влива се директно в Црна на около 3 км под село Скочивир.

Друга по-голяма река в северозападна посока е Белица с 3-те си начални притока, извиращи под централното било от връх Нидже до Добро поле. Също директно се влива в Црна.

Последната по-значима река в този басейн, извираща от Нидже, е Градешка река, която всъщност е и гранична за цялата планина. Извират в близост до главното било, южно от връх Голям Козяк (от Козяк планина) и се влива в река Саток (извираща от Козяк планина), десен приток на Црна река.

Към другия басейн, този на река Мъгленица, спадат 3 по-значителни реки, изцяло на гръцка територия. Белица, тръгваща югоизточно под връх Нидже и вливаща се директно в Мъгленица между Игрея и Хриси. Црна, извираща югоизточно под връх Бела Земя (Добро поле) и сливаща се с Круша (Порой) при Аригеа. От този водослив надолу тече вече река Мъгленица. Трета е граничната Круша (Порой), водеща началото си южно под връх Голям Козяк и отделяща Нидже от Козяк планина и Кожуф. Както вече посочихме, слива се с Црна и дават началото на Мъгленица.

От басейна на Островското езеро е една-единствена река, събираща водите си от няколко притока, извиращи главно от Османакос.

Црна река и Мъгленица стигат по различен начин до Бяло море. Първата - чрез Вардар, а втората - чрез Бистрица (Алякмон).

Климатът на Нидже е достатъчно разнообразен. Над 1500 м преобладават субалпийският и алпийският. Северните склонове до около 150 м са в плен на умерено континенталния, а южните до тази височина, че и по-високо, са силно повлияни климатично от близостта на Бяло море.

Растителният свят е в съответствие с климатичните особености на планината. Дъбовите гори, които се простират до 1300-1400 м, преминават веднага в иглолистни без междинен буков пояс, както е по българските и голяма част от македонските планини. Нидже, заедно с Кожуф са най-богатите планински масиви на иглолистна

дървесина в Република Македония. Преобладават бял и черен бор. Нигдже е изключително богата и на алпийски пасища. Не случайно по нейните чалести върхове и склонове юруци, каракачани, власи векове наред са пасли многобройните си стада лятно време.

Фауната на планината включва всички животински видове, характерни за Средиземноморието и Централна Европа. Величествена гледка са реещите се в синевата огромни орли.

Поради граничния си характер Нигдже е сравнително слабо населена. Македонската част е благоприятна за живот главно заради плавния и спокоен релеф северозападно от билото. Стръмните южни склонове в Гърция са населени предимно в подножието си.

На македонска територия населението е само християнско и е съсредоточено в областта Мариово, известна с етнографската и архитектурната си самобитност. По-известни села от Мариово, представляващи интерес както с архитектурата, така и с традициите си, са Будумирци, Градешница, Живоино. Тук могат да се видят и характерните каменни гробове - саркофази.

На територията на Нигдже няма курорти и туристически хижи. Възможностите за нощувка са силно ограничени. В селата евентуално би могло да се намери частен подслон.

В близост до Каймакчалан има два обекта, в които би могло да се уреди нощувка. Първият е ловна хижа "Конярка" на десния бряг на Црна река, на около 750 м, на 2-3 км под село Скочивир (основният от двата изходни пункта за връх Каймакчалан). Другият е горска хижа "Редир", на 20 км от село Скочивир, в посока към първенеца, на 1650 м сред великолепна борова гора.

Двата обекта не могат да се посещават без предварителна резервация, а това, както и въобще пребиваването в Нигдже, трябва да се урежда с планинарско дружество "Пелистер" - Битола. Координати за връзка даваме в раздела за Баба планина.

МАРШРУТИ

ОСНОВНИ ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

Поради граничното си положение между Македония и Гърция (една все още добре охранявана граница), а и отчасти поради липса на традиция в Нигдже няма изобилие от туристически маршрути. Единственият сериозен маркиран туристически маршрут е от село Скочивир до Каймакчалан (през граничната застава или както казват в Македония - "караула"). Най-често обаче групите (индивидуално там не се ходи) със собствен транспорт (джип, камион или друго високон-

роходимо возило) отиват до заставата по камионен път от село Скочивир (30 км). От Битола до заставата са 68 км. От въпросната застава се изкачва върхът и се връща пак до нея пеша. Обратно с транспорта може да не се минава пак през село Скочивир, а от разклона в местността Копанки да се тръгне по другия път, през село Будимирци и после край ТЕЦ "Битола" да се затвори кръгът в самия град.

Все пак да дадем кратко описание на единствения маркиран маршрут в планината:

Село Скочивир (700 м) - ловна хижа "Конярка" (750 м), 30-40 мин - местност Копанки (1600 м) - горска хижа "Регур" (1650 м) - Влашки колиби (1850 м) - гранична застава (караула, 1970 м), около 8 часа - връх Каймакчалан (2521 м), 11 ч.

От село Скочивир се тръгва в североизточна посока по течението на Црна река по камионния път, отиващ чак до Каймакчалан. До самия връх маркировката (червено-бяла) върви по пътя или го пресича.

Минава се край ловна хижа "Конярка" (да се напълни вода от тук) и малко след нея има удобно място за почивка - масички и пейки край реката.

Следват многобройни пресичания на пътя и набирайки височина сред разнообразен ландшафт (гол терен, дъбова, борова гора), се излиза на кръстопътя в местността Копанки, на 1600 м. Тук се събират 4 камионни пътя - от село Скочивир, от село Будимирци, от връх Каймакчалан и заставата и "Българският път", слизащ към долината на близката река. Голяма част от тези пътища, включително и този до върха, са прокарвани за нуждите на Българската армия през Първата световна война

По пътя от Скочивир до местността Копанки са 19 км.

Върви се по пътя 1 км и се достига горската хижа "Регур", на около 1650 м. На 1000 метра след нея, на самия път, има хубава чешма. Наоколо е чудесна борова гора. От много места дотук се открива поглед към масива на Каймакчалан.

Маркировката напуска пътя и пресичайки стръмно голям завой, излиза пак на него преди Влашки колиби (1850 м). Вече се върви само по пътя към виждащата се застава и след 2-3 км се излиза пред нея, на около 1970 м. Дотук от село Скочивир е приблизително 8 часа среден ход с багаж. По шосето от селото са точно 30 км.

Заставата е западно под връх Нидже и от нея се открива чудесен поглед към билото и първенеца - Каймакчалан (белият параклис си личи отдалеко).

Тръгва се (с малко багаж) в югоизточна посока по широка маркирана пътека, пресичаща пътя и накрая вливаща се в него. Все по пътя, подсичайки югозападно връх Нидже и леко изкачвайки се, дости-

га почти до билото, т.е. до границата с Гърция. Прег погледа се открива огромната дъга, която прави централното било на планината от връх Нидже до Старков гроб, отворена на северозапад.

След около час от заставата се минава край останките на стара застава (2170 м) с паметник до нея. На още 10 мин вяво от пътя, на 15-ина метра, тече вода от поточе (на камък пише "вода"). Тук се намира и находище от скални гъби (характерни за планината каменни форми).

За близо час и половина от заставата се достигат остри завои на пътя, които се секат по маркираната пътека. След още 15-20 минути вече се виждат гръцките ски-съоръжения по Каймакчалан. Прави се голям завой по пътя, пресича се по маркирана пътека и се улиза край гробницата, на 100-ина метра от връхната точка. От заставата до върха 7-те км по път и пътека се вземат за близо 2,30 ч, а от село Скочивир изкачването отнема около 11 часа.

Този връх е светиня за България. Осеян е с костите на стотици български синове. По време на епичните боеве през септември 1916 г. най-решителното сражение е дадено на самия връх. Още личат следите от тази човешка касапница - окопи, ями, гилзи, късове от шрапнели, мини, гранати. И всичко това на 2521 метра над морското равнище!

На самия връх има малък бял параклис. Вътре има няколко икони и два кръста от гилзи на пода. Оградата му е от мини и бодлива тел. До него има камбанария и метален кръст с надпис "2521 м". Наблизо са две изоставени каменни постройки, които могат да дадат подсън в лошо време. Между тях има бунар, чиято вода не е добра за пиене.

Източно от параклиса се виждат горните части на гръцките ски-съоръжения, излизащи до самото върхно плато.

Както споменахме, на 100-ина метра югозападно е и костницата на загиналите по върха човечи. Слиза се по метална стълба под земята и там, на стелажи, са хилядите човешки кости...

Панорамата от върха е фантастична! На север погледът се плъзга по безкрайните гънки на Селечка планина. На северозапад се е ширнала безкрайната Пелагония, опираща в планините около Крушево. На запад хоризонтът се задънва от могъщата Баба (Пелистер). На югозапад и юг се набиват в очи високите над 2000 метра Нередска и Негушка планина, а между тях, сред зелени котловини, се синеят 4-те големи Саръьолски езера начело с Островското (останалите са Петрско, Руднишко и Зазерци). Югоизточно погледът опира в Паяк планина, а северно от нея е близкият съсед на Нидже - Кожуф. При добра видимост се очертава бреговата ивица на Солунския залив, а западно от него извисява снага Олимп.

Много още може да се пише за заобикалящата близка и по-далеч-

на природа, но ще спрем дотук. Останалото ще го откриете на място, драги читатели.

Освен описания основен маршрут до Каймакчалан могат да се правят и други преходи в македонската територия на Нидже, главно между селата в областта Мариово.

Основните изходни пунктове за Каймакчалан, а и въобще за планината са два. На първо място село Скочивир, откъдето тръгват единствените маркировки в Нидже и камионен път до Каймакчалан. На редовен транспорт до него трудно може да се разчита. Другият изходен пункт е село Будимирци, от което също тръгва камионен път към заставата (18 км) и Каймакчалан. Амфитеатралното село е интересно с архитектурата си, с бита си, с оригиналните си носии. Едно типично Мариовско село. На 2 км от него е асфалтовото шосе, отиващо до село Градешница. Последното е свързано с Битола 4 пъти в седмицата с автобус, тръгващ от Агмегдан (локалната автогара в центъра на града) в 14,30 ч и от селото в 17,00 ч. Градешница е едно от най-интересните в архитектурно отношение в Мариово и си заслужава да го посетите, ако сте в близост до него.

По отношение на другите планинарски спортове, които биха могли да се практикуват в Нидже, възможности има за алпинизъм в района на рида Змеица (Северен зиг) и за колотуризъм между селата на Мариово. Досега обаче няма опити за подобни дейности.

НА ДОБЪР ЧАС В ПАМЕТНАТА НИДЖЕ ПЛАНИНА!

ДЕШАТ И КРЧИН

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НЕСЕЛЕНИЕ,
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПОДСЛОН,
КУЛТУРНИ И ИСТОРИЧЕСКИ
ПАМЕТНИЦИ

Защо Дешат и Крчин? Двете малки (по площ) планини трудно се различават независимо от гледната точка. Не случайно в повечето географски карти двете са дадени под общото наименование Дешат, а в по-старите - като част от Кораб. Общо в двете планини има 3 по-значителни върха и това разделение е повече от формално. Смятаме, че географската наука тепърва трябва да си каже думата в този случай. Въпреки всичко ние ще уважим това разделение, битуюащо в планинарските среди на Македония. Но за улеснение ще разгледаме Дешат и Крчин като един географски субект.

Нека да се запознаем с границите на масива. Дешат и Крчин се явяват едно естествено продължение на Кораб на юг. За орографска граница между двата масива се приема билната седловина Дешат (1976 м), на границата между Македония и Албания. От нея природната граница се спуска западно в албанска територия до реката, протичаща през град Пешкопи и после по течението и до долината на Црни Дрим. Оттам границата взема южна посока, срещу течението на реката, и върви по източния край на долината чак до македонския град Дебър (междувременно природната граница пресича държавната между Албания и Република Македония). От Дебър слиза до брега на изкуственото Дебърско езеро, върви по него в североизточна посока. После срещу течението на река Радица в северна посока, достига водослива с Жировничка река точно в началото на кли-

сурата Барич. От Дебър дотук разделението е първоначално от Стогово, а след водослива на Мала река - от Бистра.

При водослива на Жироничка река границата рязко завива на 90 градуса и западно, срещу нейното течение, през село Жировница изкачва отново билната седловина Дешат, където затваря кръга.

В тези си граници масивът на Дешат и Крчин обхваща площ от приблизително 170 кв.км. От тях около 100 кв.км, или 59%, са в Македония, а останалите около 70 кв.км, или 41% - в Албания. Разстоянието по права линия между най-северната и най-южната точка е 20 км, а между най-западната и най-източната - 18 км.

Заедно с Кораб Дешат и Крчин са формирани през терциера, или по-точно при прехода от палеогена към неогена. В основата си масивът е от стари скали - палеозойски шисти, а връхните части са главно от карбонатни скали и по-малко (за разлика от Кораб) от триаски варовици.

По Дешат и Крчин също се срещат следи от залежавания, макар и не така ярко изразени, както при именития им северен съсед. Това са предимно циркусите, западно от най-високите върхове - Веливар, Голям и Малък Крчин. Има и няколко глациални езера, пет от тях са на македонска територия, в басейна на Радика.

Орографски масивът на Дешат и Крчин представлява едно добре очертано главно било с обща посока север-юг и няколко неголеми странични (на запад и изток) отклонения от него.

От север главното било на общия масив на двете планини започва при седловината Дешат (1976 м). В почти южна посока се издига до връх Висока краста (2050 м). Следва леко спускане до седловината Иноска (1998 м), откъдето билото прави завой наляво и в югоизточна посока се изкачва стръмно до най-високата точка на целия масив и на Дешат - връх Веливар (2373 м). Слизайки от него, билото прави едно неголямо вклиняване на запад и отново в югоизточна посока преминава през седловината Св. Неделя (2033 м). Изкачва в същата посока кота Дели Исеница и се спуска до високата седловина Крчин (2115 м). Тази билна седловина се приема условно за граница между Дешат (на север) и Крчин (на юг). От нея билото в същата югоизточна посока се изкачва до втория по височина и първенец на Крчин връх Голям Крчин (2341 м).

След това билото леко завива надясно, но отново в югоизточна посока се спуска към следващата седловина. Малко преди да се стигне до нея, от билото се отделя държавната граница между Република Македония и Албания, която го следваше неотлъчно дотук и по страничен рид, в югозападна посока, слиза до река Црни Дрим.

Билото от седловината продължава почти южно, възлизайки до

връх Малък Крчин (2174 м). Интересни са контурите на двата върха - Голям и Малък Крчин, гледани от изток, от Бистра планина, приличат на огромна фараонска мумия, сложена по гръб с лице нагоре. Затова са известни още като "Фараоните".

След Малък Крчин идва последният двухилядник - Црвена плоча (2107 м), от който билото, вече в чисто южна посока, достига финала при изкуственото Дебърско езеро, непосредствено източно до град Дебър.

От отклоненията 4 са по-значителни, но като цяло Дешат и Крчин нямат сериозни издънки от централния гръбнак.

Най-дългото е това, спускащо се северозападно от връх Висока краста в посока към албанския град Пешкопи. Има една по-изявена котла по него - 1475 м. Около масива на Веливар източно се отделят две по-къси, но по-високи и стръмни отклонения, завършващи в пролома на Радика. Последното по-значително тръзва от връх Црвена плоча също в източна посока и достига река Радика срещу водослива на Мала река в нея, южно от село Скудрине. Има и други, но са сравнително малки и незначителни.

От пръв поглед върху физическата карта се набиват в очи по-дългите и постепенни склонове, спускащи се западно на албанска територия, и обратно, късите и стръмни ридове, падащи шеметно към красивата долина на Радика. Още една особеност - албанските склонове са почти голи за разлика от македонските, обрасли в хубави широколистни гори.

Централното било на Дешат и Крчин, също като това на Кораб, се явява вододел единствено между реките Радика (на изток) и Црни Дрим (на запад). Т.е. всички води, изтичащи от този планински масив, в крайна сметка се изливат в Адриатическо море.

От сравнително малката площ на Дешат и Крчин извираят немалко реки. На запад от централното било, т.е. към Црни Дрим, текат 7 по-значими реки, като 6 от тях са в Албания и 1 в Македония, минаваща през село Банище, северно от Дебър. На изток, към Радика, текат също 7 реки, заслужаващи внимание. По-известни от север на юг са: Жеровничка, Видушница, Лопушник, Требишка, Битушка. Тези реки са по-къси от западните, но са по-алпийски, по-пълноводни и по-атрактивни.

Водното богатство на Дешат и Крчин не се изчерпва само с реките. Както споменахме, на територията на масива има няколко постоянни, високопланински, ледникови езера, 5 от които са на изток от централното било, т.е. в македонска територия. Три от тях се намират в изворния дял на река Лопушник, 1 в изворния дял на река Битушница и 1 на водосела между Лопушник и Требишка река. Две от

езерата са циркусни и три са на дъното на речна долина (Лопушник).

Езерото Света Неделя се намира в изворния дял на реката Лопушник под едноименния превал на 1850 м. До него може да се дойде по конска пътечка от селата Битуше и Требище, продължаваща към главното било на Дешат. Повърхнината му възлиза на 144 кв.м. Водата му е бистра и прозрачна чак до дъното. В него няма растителен и животински свят.

В близост се намира и Южното езеро, на 1770 м и с площ от 423 кв.м. Достъпно е и в него има елементарен живот.

На същата надморска височина, недалече от Южното, се намира и Северното езеро с площ от 631 кв.м и същата флора и фауна.

Езерото Турен камен е непосредствено под главното било на масива, в изворния дял на река Битушница, на 1970 м. Циркусно е и е с площ от 173 кв.м. Достига се по конска пътека от главното било. Растителният и животинският му свят са същите като на предишните две.

На самия вододел между река Лопушник и Требишка река от южната страна на 1565 м е разположено и езерото Локув. Околността му е заета от млада букова гора. Също е циркусно, въпреки че е ниско, а площта му възлиза на около 4000 кв.м, т.е. 4 дка. То е най-голямото в двете планини. В него има и остров, заемащ 1260 кв.м. В периферния дял на езерото е развита буйна мочурищна растителност - треска, шавар и др.

Климатично масивът на Дешат и Крчин е част от бариерата, възпрепятстваща нахлуването по-навътре в македонска територия на адриатическото влияние. Все пак по поречието на Рагика се чувства известен полъх от Адриатика, изразяващ се главно чрез видовото разнообразие на растителния свят.

По западните склонове на масива естествено се преплитат елементите на адриатическия (средиземноморския) с умерено континенталния климат, докато на източните царства единствено вторият. Над 2000 м, т.е. в районите на върховете Веливар, Голям и Малък Крчин, климатът е определено субалпийски и с някои наченки на алпийски.

Годишното количество валежи на Дешат и Крчин варира между 1000 и 1500 мм. Максимумът е през ноември - средно 130 мм, а минимумът през август - 41 мм. В рамките на Македония тези показатели са от най-високите и това е логично. Влажните въздушни маси от Адриатика (по права линия само на 95 км) "олекват" първо тук, на границата, и то значително.

Растителният свят се характеризира с наличието на 4 основни вегетационни пояса:

дъбово-габъров (до 1200 м),
буков (от 1200 до 1700 м),
субалпийски буков (от 1700 до 2200 м),
алпийски (над 2200 м).

Както в повечето македонски планини, и тук букът е най-разпространеният дървесен вид. Нещо повече - в масива на Дешат и Крчин той достига максималната си височина - около 2000 м.

Дъбът също се изкачва доста нависоко по склоновете на масива. Тези височинни рекорди се дължат на благотворното влияние на Адриатическо море по долините на Црни Дрим и Рагика.

Високотланинските пасища обхващат субалпийския и алпийския пояс.

Поради граничното си местоположение между Албания и Македония и по-затруднения достъп до масива, в Дешат и Крчин се е съхранил богат животински свят. Срещат се всички видове едри бозайници, характерни за тази част на Европа. Най-голям интерес представляват дивите кози, рисът, мечката. От птиците, които са десетки видове, от особено значение са сивият сокол, белоглавият лешояден сокол, няколкото подвуда ветрушки, кръстатият орел, орелят змияр и др.

Водите на масива са богати на риба, като най-ценният вид е известната радичка пъстърва.

Предвид цялото това богатство (флора, фауна) огромната част от македонската територия на Дешат и Крчин е включена в пределите на създадения през 1949 г. Национален парк "Маврово".

Въпреки неголямата територия на македонската част от масива населението, обитаващо Дешат и Крчин, съвсем не е малко. Тук влиза един стар и известен град - Дебър, но и доста села. В две от тях - Банище и Долно Косоврасти, има минерални бани с локално значение. Големината на селата е доста различна: село Жировница (440 къщи), Скудрине (420), Требище (230), Велебродо (200), Ростуша (186), Битуше (130), Присойница (70), Аджиевци (42), Видуше (35) и т.н. Както по доста други планини, и тук има етническо разнообразие. Освен коренното славянско население - мияците, има етнически албанци и торбешки (ислямизирани славяни).

Няколко думи и за Дебър. Това е стар средновековен град и е известен с предприемчивите си търговци, но преди всичко с това, че векове наред е бил център на дърворезбарска школа, прославил се и извън границите на Балканския полуостров. За жалост именно в него, с изключение на църквата "Св. Иван Предтеча" не е останало ярко свидетелство от това славно минало. Най-интересен исторически паметник е руината на старата турска баня. Има и по-но-

ва, която е също единствена на територията на Македония.

Със своите 26 000 жители разположеният на 650 м в югозападното подножие на Крчин Дебър е от средно големите градове в републиката. Населението му е 90% етнически албанци (шиптъри) и останалите 10% - главно македонци и торбешаи.

Свързан е с автобусен транспорт със Струга, Охрид, Гостивар, Тетово и Скопие. Има хотел. На около 4 км северозападно от града се намира гранично-пропускателния пункт с Албания - Блато. В бъдеще, когато и тази граница стане формална, Дебър ще се превърне в изходна врата за красивите Крчин и Дешат.

Курорти и хижи в масива няма, като изключим двете села с минерални бани. Но чудесните природни и климатични фактори едва ли ще останат неизползвани в бъдеще.

На територията на Дешат и Крчин е имало няколко големи манастира (край село Жировница, до село Ростуша и др.), но при ислямизацията са били разрушени. Сега съществуват няколко църкви без голямо културно-историческо значение.

Интерес представлява оригиналната архитектура, известна още като "Реканска кука ("Речна къща") и характерна за цялото поречие на Рагука.

МАРШРУТИ

Поради трудния достъп до Дешат и Крчин (само със специално разрешение от полицията в Скопие, Гостивар или Дебър) маркирани маршрути няма. На вашето внимание предлагаме само един немаркиран маршрут, който обаче дава цялостна представа за този планински масив.

Село Жировница (1000 м) - седловина Иноска (1998 м), 4 часа - връх Веливар (2373 м), 6 часа - връх Голям Крчин (2341 м), 8 часа - църква (1889 м) - село Битуше (1050 м), 11-12 часа - село Ростуша (900 м), около 12-13 часа всичко.

От най-голямото село на територията на Дешат и Крчин - Жировница, срещу течението на Жировничка река, се излиза на билото на Дешат, при седловината Иноска (1998 м). Продължава се в южна посока по централното било, като има два варианта. Първият е през връх Веливар (2373 м - първенец на масива). Другият подсича източно върха по пътека. Двата варианта се събират на билната седловина Св. Неделя (2033 м). Изкачва се връх Голям Крчин (2341 м), 2-2,30 ч от Веливар. При добра видимост гледката от билото е възхитителна. Накъдето и да се погледне - море от планини!

Връх Малък Крчин (2174 м) не може да се изкачи директно по билото, а трябва да се слезе източно и отдолу да се атакува по подхо-

дящ терен. Това да стане с отклонение от описвания маршрут.

От връх Голям Крчин се слиза до неголяма църква на височина 1889 м. Има чешма край нея. Оттам за 1,30-2 ч се слиза до село Битуше, а за още 30-ина минути по шосето се достига и село Ростуша. Дотук преходът от село Жировница отнема всичко около 12-13 часа без изкачване на връх Малък Крчин и с по-лек багаж.

От село Ростуша може да се вземе редовен автобус за Дебър или да се слезе още 1 км до главното шосе в долината на Радика и да се чака за автобус на разклона в желаната посока (Дебър, Струга, Охрид или Мавровско езеро, Гостивар, Тетово, Скопие).

Описаният преход, разбира се, може да се направи и в обратна посока. При всички случаи е необходим местен планинар, познаващ добре маршрута. Прави се само за един ден, защото е забранено бивакуването в района на границата.

Всяка година в края на август скопското планинарско дружество "Бистра" провежда традиционна проява по целия или част от описания маршрут. За връзка - г-н Буранедин Сали, член на ръководството на дружеството (00389 091, като от България не се набира 0, дом. 228 420 и служ. 238 610. Едноименното гостиварско дружество "Бистра" също провежда прояви на Дешат и Крчин. За връзка - Гойко Геговски, председател на дружеството (00389 094, без 0 за България, дом. 64 505).

Реални възможности за други планинарски дейности и спортове на територията на Дешат и Крчин поне на този етап няма. Може би в бъдеще...

НА ДОБЪР ЧАС В НЕПОЗНАТИТЕ ДЕШАТ И КРЧИН!

СТОГОВО-КАРАОРМАН

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НАСЕЛЕНИЕ,
ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ПОДСЛОН,
КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ

З

ащо заедно? Ами защото и в този случай сме убедени, че има изкуствено разделение на един планински масив по второстепенни признаци. Караорман на турски означава Черна гора и това наименование се е отнасяло конкретно за неизбродните букови гори в най-южната част на масива. Постепенно названието се е пренесло върху тази част на планината. Неизвестно по какви причини се е изкачило по голи, субалпийски терени чак до орографския възел на целия масив - връх Бабин срт. Въпреки че в общия раздел за планините на Македония даваме Стогово и Караорман като отделни планини, тук си позволяваме да влезем в противоречие с официалното мнение (не научното) и ги разглеждаме като един географски субект. Още повече, в началото на века географската наука е приемала целия масив като Стогова планина, а обширния Караорман - като неделима част от нея.

Нека да разгледаме границите на масива. Най-северната точка на Стогово-Караорман е при водослива на Мала река в Радика. Оттам границата се изкачва в югоизточна посока срещу течението на Мала река, като я напуска преди големия ѝ завой в горното течение. Реката прави 90-градусов завой, а природната граница продължава в югоизточна посока и стига до седловината Яма (1507 м), която се явява орографска граница на Стогово-Караорман с Бистра (на север). Оттук минава и камионен път, свързващ Кичево с Дебър. Граница-

та се спуска в същата посока към горното течение на една от най-значимите и най-дългите реки в Република Македония - Треска. Върви малко (около 3 км) по нея, достигайки водослива с първия ѝ, сравнително голям десен приток. От началото дотук границата разделя масива на Стогово-Караорман от планината Бистра.

От въпросния водослив върви срещу течението на притока в южна посока до изворната му област успоредно на шосето между Кичево и Охрид. Прехвърля седловината Пресека (1082 м) и се спуска във високата долина Горна Дебарица. Дотук границата беше с най-северозападните издънки на Илинска планина. Надолу, също в южна посока, вече е с долините Горна и Долна Дебарица или още по-точно с долината на река Сатеска. След Ботунската теснина границата завива вдясно на 90 градуса и северно от голямото село Делгожда. Почти по права линия в западна посока достига до южния край на изкуственото Глобочичко езеро в долината на Црни Дрим. Южно остава Стружкото поле. Границата отново сменя посоката си и северозападно като цяло по долината на Црни Дрим, върви почти до Дебър, достигайки голямото изкуствено Дебърско езеро. Црни Дрим разделя Стогово-Караорман от Ябланица и Радук (на границата с Албания). От езерото не продължава по течението на река Црни Дрим, а тръгва в североизточна посока срещу течението на река Радика. След 3-4 км при водослива на Мала река в Радика кръгът се затваря, като в този последен участък границата отделя масива от този на Крчин и Дешат (на северозапад).

В така очертаните граници масивът на Стогово-Караорман се простира на площ от 522 кв.км. Разстоянието между най-северната и най-южната му точка по права линия е около 35 км, а максималната широчина възлиза на приблизително 21 км.

Масивът на Стогово-Караорман е младонагънат. Издигнал се е основно през кайнозойската ера на алпийския ороген, но има следи и от мезозоя - главно триаски карбонати.

Въпреки сравнително неголямата височина на масива тук има следи от залежавания. За това свидетелстват циркусите около най-високите върхове (Биг Дорг, Бабин срт, Кареш) и трите малки ледникови езера.

По отношение на орографията планината има ясно очертано главно било с няколко по-сериозни отклонения от него. Главното било започва северно при водослива на Мала река в Радика и в южна посока се изкачва стръмно до един от най-високите върхове на планината - Кареш (2218 м). Той е един от възловите, спускайки няколко риди звездообразно (2 към Дебърското езеро и 1 към Мала река). От него посоката леко се сменя и държи югоизточно почти докрая. След

върха билото слиза и около 2 км е под 2000 м височина. После отново възлиза над 2000 м и не слиза под тях цели 10 км (по въздушна линия). В началото на тази висока билна част от един безименен невзрачен връх се отделя западно скалистият масив Биг Дорз. В центъра му се намира и едноименният връх (2273 м), най-висок в цялата планина. Районът около Биг Дорз е известен още като Новачка планина, по името на най-близкото село. До неотдавна за първенец се смятал сегашният връх Бабин срт (2243 м), който е носил името на планината - Стогово, и му е била приписвана височина от 2297 м. Наименованието Биг Дорз е дадено вероятно около Първата световна война и в превод от английски (втората дума е жаргонна) означава Голем рид.

Почти от същото място на централното било, но североизточно, се отделя характерен рид, известен с името на чудесните си пасища над Гарска река - Мала Мегданица, и завършващ край село Гари. Централното било продължава в югоизточна посока през алпийския връх Канеш и слиза плавно към едноименната скалиста седловина на 2047 м. Тук излиза и маркираната пътека от село Гари за връх Бабин срт и село Црвена вода (по маршрута на трансверзалата).

От седловината билото дълго и постепенно набира височина, докато възлезе на най-личния и възлов връх на Стогово-Караорман - Бабин срт (2243 м). Както вече споменахме, поради средищното положение и масивността си той доскоро се е смятал за първенец на планината. От него се отделят 3 от най-значимите билни отклонения. Югозападно тръгва рид, спускащ се до южния край на Дебърското езеро. В североизточна посока се отделя мощно било, което носи името Голема Мегданица, дошло от обширните пасища по високите му западни склонове над изворната област на Гарска река. Има по-изявена кота от 1953 м. Завършва стръмно при водослива на Гарска в Мала река. Всъщност тези две реки го ограничават. От Бабин срт се отделя източно и най-дългото и значимо отклонение от централното било, известно като Славеи планина, по името на най-южния връх, висок 1714 м. Това странично било след отделянето си от централното прави 90-градусов завои и в югоизточна посока върви успоредно на него. Дели ги дълбоката долина на Песочанска река.

Главното било на планината продължава от Бабин срт на югоизток. Премахва през заобления връх Бара, кръстен на едноименното, непостоянно билно езерце южно от него. В близост до езерото от централното било се отделя последната голяма издънка, тръгваща в югозападна посока и заключаваща се между реката, протичаща през село Селци (от север) и река Глобочица (от юг). Завършва

стръмно в река Црни Дрим. Има две по-изявени котви в края му над 1500 м, като по-южната е 1537 м.

Последният двухилядник, т.е. най-южният, е остроото скалистото връхче Карагъоз (2010 м), издигащо се 50-ина метра над заобикалящите го обширни билни пасища. От Карагъоз следва продължително и плавно билно спускане в югоизточна посока по обширни пасища и тук-там скални островчета чак до седловината (1650 м) в началото на обширните букови гори (Караорман). Тази част от централното било се нарича Рудината.

Вече в царството на вековните буки, билото се изкачва до най-високия връх на Караорман - Орли (или Орлов, 1794 м). От него забива наляво и в южна посока, през гористия Аймак (1673 м), се спуска, все така сред букови гори, до Стружкото поле.

Има и един нисък, неголям и самотен масив с най-висок връх Угха Мале (1329 м), надвесил се над южната половина от Глобочикото езеро. Отделя се малко условно от най-южните части на централния масив (Караорман) и въпреки че стои изолиран, се приема за територия на Стогово-Караорман.

Един от главните балкански вододели, този между Адриатическо и Егейско (Бяло) море, минава по доста особен начин през Стогово-Караорман - почти изцяло по странични била. Идвайки от планината Бистра, върви през граничната седловина Яма (1507 м) и вече на територията на Стогово-Караорман продължава югозападно по билото на страничния рид, заключен между горното течение на Мала река (от северозапад) и началния приток на река Треска (от югоизток). В същата посока достига до връх Бабин срт (2243 м), което е и единствената му допирна точка с централното било на планината. От Бабин срт балканският вододел почти на 180 градуса хваща източно по Славей планина. Но не върви по главното ѝ било след 90-градусовия му завой, а продължава пак на изток по третостепенно ниско било, завършващо при граничната седловина Пресека (1082 м). От нея Балканският вододел преминава в Илинска планина.

Всички води на север, запад и юг от така очертанния вододел чрез реките Мала, Радика, Црни Дрим и Сатеска, а накрая чрез Црни Дрим и Дрим, се изливат в крайна сметка в Адриатическо море. Те са огромната част, над 95%, от речната вода на планината. Останалите под 5% води, изтичащи източно от вододела, отиват в река Треска, която чрез Вардар ги излива в Бяло море.

Централното било на Стогово-Караорман се явява вододел първоначално (от север на юг) на Радика и Мала река до връх Кареш (2218 м). Югоизточно от него вододелът е вече между Црни Дрим и Мала река до връх Бабин срт (2243 м). Както видяхме, балканският водо-

дел само се докосва до централното било на планината при Бабин срт. След него и до самия край на централното било, вододелът е между Црни Дрим и Сатеска река. Всички тези води в крайна сметка се изливат в Адриатическо море.

Въпреки варовиковия състав в голямата си част масивът на Стогово-Караорман е сравнително богат на вода. Не са малко реките, извиращи от него. Мала река води началото си от североизточното подножие на Бабин срт. Влива се в Радика и служи като граница с Бистра планина. Най-големият ѝ приток, извиращ от Стогово-Караорман, е Гарска река, тръгваща северно под Бабин срт, протичаща между пасищата и ридовете Голема и Мала Мезданица, както и през едноименното село Гари. Друга сравнително голяма река е Персочанска, също събираща началните си потоци югоизточно под връх Бабин срт. Тя се влива в Сатеска река и отделя Славей планина от централния масив на Стогово-Караорман. Сатеска река по същия начин събира повечето си начални притоци от източните склонове на Стогово-Караорман (Славей планина).

Една от най-големите реки, вливащи се в Црни Дрим или по-точно в изкуственото Глобочичко езеро, е Глобочица, извираща под главното било, югозападно от връх и езеро Бара.

Други по-известни реки са Звончица, Белешница, Осойска.

В северната, най-висока и красива част на планината има и 3 постоянни ледникови езерца. Горно и Долно (Црно) езеро се намират в изворния дял на река Звончица, а Маруша - в този на река Белешница. За пресъхващото било езерце Бара вече споменахме.

Климатът в Стогово-Караорман в значителна степен е повлиян от нахлуването на адриатически въздушни маси по долината на Црни Дрим. По тази причина югозападните, западните и особено северозападните склонове на планината се отличават като цяло с по-високи температури и по-голямо количество валежи. Над 2000 м климатът е субалпийски и алпийски. Останалите части от масива се характеризират предимно с умерено континентален климат.

Най-характерното за растителния свят на планината са обширните площи, заети главно от букови гори, както и чудесните високопланински пасища. Естествено, огромната част от горите са в района на Караорман (оттам идва и името), но немалко има и по северните склонове, както и в Славей планина. Обширните пасища пък осигуряват паша за многобройните стада 6 месеца през годината.

Сред тези "тилиейски" гори е напълно закономерно да обитава една богата фауна, представена от всички видове, характерни за тази част на Европа, включително мечка, рис, дива котка и т.н.

Стогово-Караорман е доста населена планина въпреки значителната си надморска височина. Най-много села има по западните ѝ склонове, изложени на благотворното адриатическо влияние по долината на Црни Дрим. По-рано са били все християнски. Сега преобладаващо са населени с етнически албанци (шиптъри). Друг сравнително населен район е по долината на Мала река. За разлика от западните склонове тук населението е само християнско, представено от потомците на коренното славянско племе - мияци. Тук се намира и основният изходен пункт за най-красивите и високи части на планината - село Гари, едно от най-известните в Македония. Разположено е между 1000 и 1100 м (църквата в центъра е точно на 1050 м) над Гарска река, малко преди да се влее в Мала. То е компактно и така е скътано в гористите пазви на планината, че се вижда едва като се изправиш пред него. Къщите му са големи, бели, на по два ката, а по-старите са с дървен обков на керпича.

Селото заедно с Галичник е от главните "гоставчици" на майстори за прочутата Дебърска школа. Те са се доказвали в близки и далечни земи. Тяжно дело е и прочутият иконостас в църквата "Св. Спас" в Скопие, както и иконостасите на църкви в Прищина, Крушево, Битола, Магарево, Тетово, в Лесновския манастир и много други. Селската църква "Св. Богородица" също е доказателство за златните ръце на гарските майстори.

Всяка година на 28 август, деня на Св. Богородица и празник на селото, се провежда голям народен събор, който заслужава да се види.

В Гари има магазин, ресторант и нещо като туристическа спалня в сдружението за пенсионери "Стогово" с капацитет от 16 легла в няколко стаи. Цената за една нощувка е 4 дойче марки. Два пъти седмично, в петък и неделя, от Скопие идва автобус до селото. През Гари минава и единственият маркиран маршрут в планината.

Селища има и по източните склонове и подножието на Славеј планина. Отделни села се срещат и по останалите по-ниски части на Стогово-Караорман.

Курорти и хижи в планината няма.

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

През масива на Стогово-Караорман преминава част от маршрута на многодневната западна македонска трансверзала "Люботън - Охрид". Тъй като маршрутът влиза от Бистра в Стогово веднага при село Гари, то ще го удължим малко с пътя от Божков мост (при

водослива на Мала река в Радука, където минава и главното шосе между Дебър и Гостивар) до селото.

I ден: Божков мост (600 м) - село Гари (1050 м), 3-3,30 ч.

II ден: Село Гари (1050 м) - кошари Голема Мегданица (1600 м), 2 ч - връх Бабин срт (2243 м), около 5 ч - чешмата пред Караорман (1700 м), 9-10 ч.

III ден: чешмата пред Караорман (1700 м) - село Црвена вода (1100 м), 3 ч - разклон на шосето Кичево - Охрид (775 м), 4-4,30 ч.

I ден. Край Бошков мост (на река Радука) спират всички автобуси от и за Дебър. Оттук се отделя асфалтово шосе в югоизточна посока срещу течението на Мала река до село Гари (11 км). От разклона тръгва и червено-бяла маркировка все по шосето до Гари. В самото начало има надписи: "Към Стогово" и "ПМ", което съкратено означава "планинска маркиция" (маркировка).

Минава се край стар, сводест римски мост над Мала река (вялво от пътя). Последователно се подминават разклоните за селата Осой (в Стогово), Тресонче, Росоки и Селце (в Бистра) и Лазарополе (също в Бистра). Достига се водосливът на Гарска река в Мала, където нашата маркировка се събира с тази, идваща по маршрут на трансверзалата от село Лазарополе в Бистра. По целия път дотук гледката назад, северозападно, е запълнена от Фараоните - върховете Голям и Малък Крчин. Оттук шосето завива на 90 градуса вдясно и в югозападна посока срещу течението на Гарска река достига след 1 км до центъра на Гари. 11-те км от Божков мост се взимат за 3-3,30 ч.

II ден. Тръгва се от горния край на Гари в югозападна посока. Има слаба маркировка. Върви се по широка пътека сред стара букова гора високо над левия бряг на Гарска река. За 40-45 минути се достига голям извор на сред пътеката. След още 5-10 минути вляво, под пътеката, има чешма с пейка, а на самата пътека - метален кръст на една стара бука.

За час и нещо се излиза на нивото на реката. Пресича се по мостче или преди него се излиза от горския пояс и по затревени терени се достига в южна посока до кошарите в местността Голема Мегданица (1600 м). От селото дотук се излиза за около 2 ч. Кошарите са обитавани от овчари шиптъри, както е и по повечето планини в Македония. Те са добродушни и гостоприемни хора и едва ли ще пропуснат случая да ви почерпят с мляко или сирене и да си побъбрят с вас.

Погледът опира на запад в рида Мала Мегданица с тревистия връх Айдър чешма и самата чешма в източното му подножие, където са пасищата и кошарите, също известни като Мала Мегданица. В югозападна посока е алпийският връх от централното било - Ка-

неш. Непосредствено над кошарите, през които минава маршру-
тът, източно е ридът Голема Мегданица с характерните скали Бар-
бароните и безименен, купеновиден тревист връх. Южно хоризон-
тът е запушен от масива на Бабин срт.

Продължава се в югозападна посока през обширния циркус. Пре-
сича се Гарска река в горното ѝ течение и леко, по серпентини, ми-
навайки край поточе с хубава вода (вдясно от пътеката се виждат
кошари), за около час и половина от кошарите в Голема Мегданица и
3,30-4 ч от селото се излиза на билната седловина Канеш (2047 м).
Открива се изглед към Бабин срт, Биг Дорз и Караорман.

От тази седловина може да се направи двучасов лъч без багаж до
най-високия връх на планината - Биг Дорз (2273 м). Маршрутът не е
маркиран, няма и добре очертана пътека и се препоръчва само при
добра видимост. Вероятността от загубване по разлатите и кри-
воличещи тревисти била при мъгла е доволно голяма. Тръзва се в по-
сока 330 градуса по централното било. Минава се отгясно на скалис-
то връхче. Почти се изкачва чалестият връх Канеш (гледан от цир-
куса на Мала и Голема Мегданица, има доста алпийски вид). Главното
били след него продължава направо (северозападно), а вляво, на 250
градуса северен азимут, се отделя странично било, изглеждащо ка-
то основно (главно) в началото. То се задънва от дълъг, скалист, нап-
речен рид - Биг Дорз, чиято най-висока точка е на централната му
чучка. Изкачва се по пътечка между камъните отгясно. До върха се
стига за около час от седловината Канеш. Има овчарска каменна пи-
рамида.

Заслужава си усилията това "лирическо отклонение". Освен че
сте на най-високата точка на планината, панорамата, която се от-
крива, е фантастична: Голям, Дебърско езеро и град Дебър зад него,
на 305 градуса. Дълбоката долина на Црни Дрим с Ябланица и Радук
зад нея. В далечината е безкрайният планински лабиринт на Алба-
ния. На 333 градуса - Фараоните (върховете Голям и Малък Крчин) и
връх Канеш пред тях. На 25 градуса - село Лазарополе, вдясно от ха-
рактерно скалисто връхче. Невъзможно е да се опише цялата глед-
ка...

Обратният път отнема по-малко от час, т.е. всичко около 2
часа отиват за този емоционален и интересен лъч.

От седловината Канеш се продължава (вече с багажа) по билото
в югоизточна посока към виждащата се цел - връх Бабин срт. Вдяс-
но, югозападно, под билото е Писан камен (характерни купеновидни
скали сред обширни пасища). Над тях има кошари, вода, въобще -
живот. Маркировката подсича вдясно малко връхче по централно-
то било и после се включва в черен път, идващ отляво. Непосредств-

вено преди върха маркировката се отделя вдясно (пътят продължава, подсичайки масива на Бабин срт отляво, южно). Набира се височина диагонално вдясно и след 90-градусов завой на маркировката, вляво, стръмно и директно (без пътека) се излиза до бетонната пирамида на Бабин срт (224 м) - най-личен и втори по височина в планината. Дотук са необходими около час от седловината Канеш, 2,30 ч от кошарите в Голема Мегданица и 5 ч от село Гари (без да се смята евентуалният лъч до Биг Дорг). Тук ще отворим една скоба, за да поясним, че от кошарите в Голема Мегданица може да се дойде и по друг път, като се изкачи едноименният рид, източно над тях, мине се край интересните скали Барбароните, подсече се западно купеновиден, безименен, тревист връх и по характерен улей се достигне пирамидата на Бабин срт. Някъде по билото на рига се появява и стара маркировка. Този вариант изисква същото време, както и "официалния", но отнема възможността за лъч до първенеца Биг Дорг. Да се използва само при добра видимост поради липса на пътека и маркировка (с малки изключения).

Спокойно може да се каже, че Бабин срт е пътят на Стогово-Караорман. За гледката от него виж азимутния кръг в края. Дотук маркировката от село Гари по "класическия" маршрут е чудесна, но нататък създава проблеми. Пирамидата на Бабин срт е последната контролна точка (№ 8) от маршрута на западната македонска трансверзала "Люботън-Охрид".

От върха следва спускане до седловината южно под него. Слизайки към нея, на половината път, вдясно, на около 200 метра от билото и маркировката, има извор. От седловината се продължава, подсичайки отдясно тясното тревисто централно било. За около час от върха се излиза отляво на билото на широка платовидна тревиста заравненост с непостоянно билно езерце - Бара, под едноименния заоблен и затревен връх. От езерото трябва да се внимава! Да не се следи утъпкана пътека, а да се продължи от него точно на 150 градуса, почти без пътека (появява се малко по-късно). Минава се вдясно над голям овраг (вече по пътека) и се продължава след него в същата посока (150 градуса) по тревисто заравнено било, богато на алпийска трева (коило). Малко западно от билната заравненост се издига скалната грамада на най-южния двухилядник в планината - Карагъоз (2010 м) Западно под него има чуден едноименен извор с голям дебит и студена вода. До него се слиза вляво от върха. Отбивката отнема всичко 20-30 минути.

Продължава се в югоизточна посока по плавно снижаващото се тревисто било, известно под името Рудината, и за около 3,30 ч от връх Бабин срт и 9-10 ч от село Гари (без лъча до Биг Дорг и с кратка

обедна почивка) се стига до чешмата, непосредствено преди гората на Караорман, малко вдясно, западно от билото. Околността предлага добри условия за бивак.

III ген. Влиза се югоизточно в гората на Караорман по широк тревен билен улей. След малко се излиза на голяма билна поляна с паметник. От нея в югоизточна посока трябва да се следи билото, но в самото начало може да се мине малко вляво (маркировка почти няма и да не се разчита на нея), където гората е по-рядка и пак се следи билото. След 10-ина минути се засича пътеката отдясно и вече се върви по нея. Тук-там по дърветата има и стара маркировка. За около час от чешмата (бивака) се излиза на обширна поляна, част от която се засажда главно с овес. Тук трябва да се внимава поради липсата на маркировка и смяната на посоката. Целта е камионен път (черен), минаващ западно под нивата и не се вижда от нея. Може да се засече директно надолу, в западна или югозападна посока, слизайки диагонално през гората без пътека. Излезе ли се на този път, може да се каже, че сериозните затруднения с ориентирването са останали назад.

За 30-40 минути по пътя, подсичайки западно връх Орлов (1794 м), се излиза пак на главното било на планината, южно зад върха. Тези 30-40 минути могат да се превърнат в часове, ако сте в сезона на горските ягоди и малини.

Прехвърля се билото и в югоизточна посока след 10-ина минути се минава през поляна с колиба. Дотук се върви само по пътя, но надолу се продължава по пътечка. След още 7-8 минути се пресича друга поляна с чешмичка вляво, но водата е слаба. През гора се слиза пак до черен път. Село Црвена вода вече се провижда. След 20-ина минути по пътя се достига малкото планинско селце, разположено на 1100 м, сред доста сух терен, характерен с червената си почва (откъдето идва и името на селото). Има магазин в центъра, до църквата, но невинаги може да се разчита на него. От билото дотук се слиза за около час, а от чешмата (бивака) за приблизително 3 часа. До Црвена вода има 4-километров камионен път, отделящ се от шосето Кичево-Охрид, но редовен (а и нередовен) транспорт няма. Пеша се взема за 1 час. За приблизително същото време може да се мине през долината на Црвеноводска река, но без ясна пътека в началото и без маркировка. Независимо кой вариант ще се избере накрая, до разклона на главното шосе са необходими от бивака край чешмата 4-4,30 часа.

Тук, на 775 м надморска височина, завършва и маршрутът на западната македонска трансверзала "Люботън-Охрид" (пешеходната му част). На самия разклон има къща с чешма в двора, където човек

може да се измие и да пие. Може да се вземе редовен автобус за Охрид. Със сигурност има между 13,30 и 14,00 ч. В случай че не сте сигурни за превоза, си от този разклон може да се отиде пеша (около 3 км) в южна посока по шосето до голямото село Ботун, откъдето транспортът до Охрид вече не е проблем. Двадесетте км до града-музей се вземат за 30-ина минути и билетът струва 2 дойче марки.

Възможности за алпинизъм на Стогово-Караорман има по карстовите отвеси на върховете Канеш, Биг Дорз и Кареш, достигайки до 250 метра височина. Също така и на скалния масив Кршисер, срещу село Гари. Всички те чакат сериозните си откриватели.

Карстът е обективна предпоставка за спелеоложка активност и откривателски амбиции.

Условията за ски и коло туризъм са чудесни, но за тях планината все още е девствена.

Пара- и делтапланеризмът са въпрос само на желание и... здрав гръб.

НА ДОБЪР ЧАС В ЕДНА ОТ НАЙ-РАЗНООБРАЗНИТЕ
ПЛАНИНИ НА МАКЕДОНИЯ!

ЯБЛАНИЦА И РАДУК

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НАСЕЛЕНИЕ, КУЛТУРНИ
И ИСТОРИЧЕСКИ ЦЕННОСТИ

Защо и двете едновременно? Защото са неразривно свързани една с друга. На много карти ще ги срещнете като една планина, но ние ги разглеждаме като отделни. Смятаме, че малката Радук допълва своята по-голяма посестрима - Ябланица. Разположени са от двете страни на македоно-албанската граница.

Нека разгледаме границите им. Орографската граница между двете планини е седловината Лакавица (1405 м). Оттам разграничителната линия слиза в източна посока до изворната област на реката, протичаща през селата Лакавица и Ябланица. При големия завой на реката в посока североизток, малко под село Ябланица, природната граница на планината Ябланица взема южна посока и следва западния край на Стружкото поле чак до Охридското езеро, покрай чийто бряг пресича македоно-албанската граница. На около 3 км южно от тази граница, вече на албанска територия, природната граница прави 90-градусов завой надясно и в западна посока се изкачва до седловината К.е. Танес (933 м), отделяща Ябланица от албанската планина Мокра (на юг), успоредна на Охридското езеро. Границата продължава в западна посока и се спуска до реката, протичаща през албанското село Преняс. По нейното течение достига река Шкумба, върви 3-4 км по тази немалка албанска река и от водослива ѝ с река Буштрица (Белица) тръгва в североизточна посока, срещу течението на последната. Реката завива на 90 градуса и границата заедно с нея достига в северозападна посока до изворната ѝ област. В същата посока прехвърля високата седловина, която е единствената орог-

рафска връзка на Ябланица с албанската ѝ посестрима Мали и Шебеникут, висока 2253 м. Границата се спуска след седловината до изворната област на река Зал и Чариштес и достига по нейната долина, в обща посока запад, до долината на река Зал и Первалес. В същност двете реки Буштрица (Белица) от югоизток и Зал и Чариштес от север-северозапад, както и седловината над техните изворни области отделят Ябланица от масива на Мали и Шебеникут. Тя го е обхванала от три страни като в клещи.

Границата продължава в северна посока по източния край на долината на река Зал и Первалес до вливането в нея на сравнително големия ѝ ляв приток, който отделя Ябланица (на югоизток) от масива на Мали и Шитит, 1828 м (на северозапад). Прехвърля граничната седловина между тях (около 1100 м) и северно се спуска до изворната област на река Луми и Окштунит. Завива под прав ъгъл и срещу един от началните ѝ притоци, в почти източна посока, излиза на държавната граница при седловината Лакавица, откъдето тръгва.

В така очертаните си граници Ябланица заема площ от около 340 кв.км, разпределени приблизително по равно в двете държави. Разстоянието по права линия между най-северната и най-южната точка е 34 км, а максималната широчина - 23 км. Има формата на разтеглена буква П, отворена на югозапад.

Границата на Радук с Ябланица я описахме, а именно - от македонското село Ябланица срещу течението на реката, през седловина Лакавица и по един от началните притоци на Луми и Окштунит до водослива му с другия, идващ южно, изпод седловината между Ябланица и Мали и Шитит. Оттук границата на малката Радук планина продължава по горното течение на Луми и Окштунит до първия десен приток. Тръгва североизточно срещу течението му, прехвърля седловина (около 1100 м) и се спуска от другата страна по горното течение на ляв приток на Црни Дрим. В близост до албанското село Острени и Маг границата взема източна посока и почти по права линия достига до долината на Црни Дрим. После върви срещу течението на голямата река до водослива в нея на левия ѝ приток, протичащ през селата Ябланица и Лакавица. След водослива продължава в югозападна посока, срещу течението на последната до големия ѝ завой край село Ябланица, където затваря кръга.

Площта на Радук възлиза на около 120 кв.км, като по-голямата част е в Албания. Дължината ѝ възлиза на 17 км, а максималната ѝ широчина - на 11 км.

В основата си Ябланица и Радук са изградени от палеозойски шис-

ти, върху които се намират мезозойски варовици. През диливиума са били залегени, за което свидетелстват, особено за Ябланица, циркусите и 4-те високотопанински ледникови езера.

Ябланица има добре очертано главно било с посока северозападно-югоизток. От двата му края в албанска територия се отделят дълги издънки, а в македонска - няколко по-къси. Главното било започва от север при граничната седловина Лакавица (1405 м). Изкачва се югоизточно до възловата кота 2132 м. От нея се отделят в противоположни посоки двете най-сериозни отклонения от централното било. Западно тръзва най-дългото и мащабно, чиито граници съвпадат с тези на планината. Намира се изцяло на албанска територия. Най-изявената му точка е връх Мали и Миракес (1751 м). Източно от кота 2132 м се отделя най-значимото отклонение в македонска територия, завършващо над село Бороец. На него се намира и един от най-високите върхове на планината - Стрижак (2233 м).

Главното било продължава в същата югоизточна посока и без да слиза под 2-те хиляди метра, достига най-алпийската част начело с първенеца - връх Црн Камен (2257 м). Самият връх се намира изцяло в македонска територия, защото точно тук границата прави неголяма чупка на запад, слизайки за малко от главното било.

От Црн Камен се отделя западно билото, водещо до граничната седловина с албанската планина Мали и Шебеникут. Източно тръзва по-късно и стръмно отклонение, свършващо над селата Лабунице и Подгорци.

Централното било продължава в югоизточна посока. Забива вляво, източно, на 90 градуса и преминавайки през последната висока кота 1948 м, започва да слиза отново югоизточно, достигайки до кота 1539 м. От нея се отделя другото голямо отклонение в албанска територия, опиращо чак в река Шкумба. Граници са му самите граници на планината.

С няколко криволици главното било на Ябланица се спуска до граничната седловина с Мокра планина - К.е Танес (933 м), на около 2 км западно от Охридското езеро, в албанска територия.

Радук представлява купеновиден тип планина, чийто възел е най-високият ѝ връх, даващ и името на целия масив - Радук (2084 м). През него минава границата с Албания. За главно било може да се приеме това, тръзващо западно от македонското село Безово, минаващо през връх Радук и завършващо след кота 1536 м на албанска територия. Общата му посока е югоизток-северозапад. Перпендикулярно на основното има и друго било с обща посока североизток-югозапад,

по което върви и държавната граница между Македония и Албания. Общ за двете била е първенецът Радук. Има и други, по-незначителни странични ридове, които заедно с основните оформят купено-видния характер на тази малка, но интересна планина.

През двете планини не минава никой от главните балкански вододели, т.е. всички води, извиращи от тях, в крайна сметка, се изливат в Адриатическо море. От най-южната точка на Ябланица - седловината К.е Танес, 933 м, до кога 1948 м, главното било е вододел между албанската река Шкумба (на югозапад) и Охридското езеро в македонска територия (на изток). От кога 1948 м до кога 2132 м вододелът е между река Шкумба (на югозапад) и река Црни Дрим в македонска територия (на изток), а от кога 2132 м до граничната седловина Лакавица (1405 м) централното било на Ябланица разделя водите, изтичащи на северозапад към албанската река Луми и Окштунит, от тези, изтичащи на североизток към все още македонската Црни Дрим.

При Радук вододелът върви от граничната седловина Лакавица (1405 м, с Ябланица) по напречното било до връх Радук (2084 м), а от него хваща в северозападна посока по главното било на планинката до края му. Всички води, извиращи вляво от така описания вододел, се вливат в албанската река Луми и Окштунит, а отгясно - в Црни Дрим, все още течащ в Македония. Разбира се, първата се влива във втората и после чрез река Дрим водите им намират спокойствие в Адриатика.

Двете планини дават начало на доста реки, но големи сред тях няма. Оттичащите се на запад са по-дълги и по-полегати за разлика от източните - къси, стръмни, пльноводни, каквито са по характер и склоновете им. Най-известните реки, течащи западно от централното било на Ябланица, в албанска територия, са Буштрица (Белица) и Зал и Чариштес, водещи началото си съответно югоизточно и северозападно от граничната седловина с Мали Шебеникут. Двете реки са гранични за планината, но голяма част от началните им притоци са именно от Ябланица. Първата се влива директно в Шкумба, а втората - чрез "посредницата" Зал и Шемилит. На изток по известни реки са: Белишка, извираща югоизточно от връх Црн Камен и протичаща през селата Горна и Долна Белица. Влива се в Црни Дрим. Матица (Голема), тръгваща източно под Црн Камен, протичаща през известното село Вевчани и също вливаща се в Црни Дрим. Реките, протичащи съответно през голямото селище Лабунисце и през селата Лакавица и Ябланица, които също са леви притоци на

Црни Дрим. Последната събира част от водите си и от Радук.

От двете планини събира част от началните си притоци и сравнително голямата Луми и Окштунит (Албания). От Радук тръзват североизточно и няколко малки, директни притоци на Црни Дрим, вливащи се в Дебърското езеро (изкуствено).

Освен речното богатство в Ябланица има и 4 постоянни високопланински, ледникови езера (всичките на македонска територия) - Вевчанско, Подгорско, Горно и Долно Лабунишко. Първите две са известни още като Вевчански локви. Най-голямото, Подгорското, се намира северозападно от първенеца Црн Камен. Вевчанското (по-малкото от двете Вевчански локви) е в изворната област на река Матица, на 1950 м, непосредствено източно под Црн Камен. Другите две са малко по на север, в изворната област на реката, протичаща през голямото село Лабунище.

В Ябланица има и доста карстови извори, като най-известни са Вевчанските.

Климатично Ябланица и Радук не се различават коренно от останалите планини на Западния дял от Шарската подгрупа. Високите части са подвластни на субалпийския климат. По долината на река Шкумба нахлува адриатически въздух с повече влага. Източните склонове са по-близо до умерено континенталния климат, но и те са под активното влияние на река Црни Дрим и особено на Охридското езеро. Като цяло климатът на Ябланица и Радук е малко по-мек от този на Дешат и Крчин и особено на Кораб, с повече валежи от тях.

Източните склонове на двете планини, докъм 1700-1800 м, а някъде и по-високо, са заети от обширни, главно букови гори, а над тях са високопланинските пасища.

Животинският свят по нищо не отстъпва на този в останалите високи планини в Македония.

Ябланица и Радук са населени почти единствено на македонска територия. От албанска страна има само еднични села. В източното подножие на двете планини, а и навътре по долините са накацали множество малки и големи села. По-видни от тях, а и със значение за планинарството са от север на юг: Лакавица (изходен пункт за връх Радук), Ябланица, Лабунище (най-голямото), Вевчани (изходен пункт за връх Црн Камен), Горна Белица (също изходен пункт за Црн Камен), Вишна и други. Етнически населението е смесено - християни и етнически албанци, но в отделни села.

Едно от най-големите християнски села в Ябланица е Вевчани.

То е и един от най-използваните изходни пунктове за първенеца на планината - връх Црн Камен (2257 м). Разположено е по двата бряга на река Матица (Голема), при извора ѝ от планината, на около 900 м над морското равнище. До него има редовна автобусна връзка на всеки час от Струга. За любителите на фолклора и народното творчество всяка година на 14 януари в селото се провежда така нареченият "Маскин бал", гвондзоят на който са кукерски изгри. Идват гости от много краища на света.

Основен изходен пункт за тези две гранични планини е град Струга, на брега на Охридското езеро. Разположен е точно при извора на голямата река Црни Дрим, по двата ѝ бряга, на 700 м над световния океан и на нивото на езерото. С близо 30-те си хиляди жители той е от 18-те средно-големи градове в републиката. След Охрид е вторият курортен център в страната. Има хотели, частни квартири, богат селскостопански пазар и т.н.

Градът е възпят в не една и две песни. Слави се със зеленчукопроизводството, риболовството, грьнчарството. Известен е с градоустройството и архитектурата си и не на последно място - със стружките момии...

Струга е родно място на известните поети, просветители и борци за църковна самостоятелност - братията Димитър и Константин Миладинови. Родната им къща е отворена за посетители. Всяка година се провеждат дни на поезията в памет на двамата мъченици.

Струга е красив съвременен курортен град, който лятото почти удвоява жителите си. Свързан е чрез автобусен транспорт с цяла Македония, а по средата между него и Охрид се намира едно от двете граждански летища на републиката. До и от Охрид има автобус на всеки 30 минути. През лятото с частна лодка може да се направи разходка до Охрид, до манастира "Св. Наум" и до други точки от македонското крайбрежие на езерото.

Не случайно гражданите на Струга казват за своя град: "Като Струга няма друга!"

На 5-6 км от Струга, в посока към гранично-пропускателния пункт с Албания - Кафасан, на брега на Охридското езеро се намира сравнително новият манастир "Св. Богородица". Резбованият иконостас на църквата е от охридски майстор. Най-интересен обаче е скалният параклис в рамките на манастира от XIV век. Създали са го калугери, бягащи от турците. От Струга се отива с автобус до село Калища и после близо километър пеша до манастира. Преди него има голям хотел - "Бисер". Околността е много приятна за плаж.

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

Каквито и маршрути да се предприемат в Ябланица и Радук, те трябва да стават с предварително разрешение на полицията в Скопие (най-добре) или в Струга (в краен случай) и при всички случаи да бъде съвместна проява с някое планинарско дружество от Република Македония. *Най-активно в този район е скопското "Бистра", за връзка чрез г-н Буранедин Сали - 0089 091, от България без 0, дом. 228 420 и служ. 238 610.*

В двете планини няма маркирани пътеки и е абсолютно необходимо местен водач. Добрата видимост, особено във високите части, е желателна. Курорти и хижи няма, а и бивакуването е забранено.

Единственият маршрут, чието описание ще ви предложим, е този до първенеца на Ябланица - връх Црн Камен. Той е единствен и не е необходимо носенето на много багаж.

Село Вевчани (900 м) - Вевчанско езеро (1950 м), около 3 ч - връх Црн Камен (2257 м), 3,30-4 часа

До село Вевчани има на всеки час автобус от Струга. Първият е рано сутринта (4,30 ч в делник и 6,00 ч в празник), а последният в 20,00 ч. Това дава възможност маршрутът да бъде направен спокойно за един ден, без преспиване в планината.

В центъра на селото трябва да се напълни вода от голямата чешма, защото нагоре е проблем. Поема се по улицата югозападно и нагоре. Следват два разклона, като и на двата се хваща по десния път (още в очертанятията на селото). След 35-40 минути, малко зад двете къщички от двете страни на пътя, вдясно, северозападно, се отделя пътечка (пътят продължава срещу течението на река Матица). През смесена гора за 25-30 минути пак се излиза на пътя и по него след още 10-ина минути се достига дълга папратова поляна. В горния ѝ край, пътят отива надясно, а нашият път продължава по пътечка в северозападна посока. От селото дотук са необходими около 1,15 ч. Върви се нагоре край сухо дере, обрасло с папрат, и след 6-7 минути се пресича пътят. Нагоре през букова гора се минава край полянка с малка кошара и колибка. Оттам вляво южно през гората, а после югозападно се излиза на широка поляна с голяма кошара. Надморската височина е 1650 м, а времето дотук от селото - 1,45-2 часа. Овчарите са от Вевчани и се славят с гостоприемството си.

От кошарите се хваща южно и се засича пътеката, която с леко изкачване през букова гора за 15-ина минути излиза от гората. Отпред се открива широк циркус, в дъното на който, точно западно, е връх Црн Камен с побратимите около него. Изкачва се леко вдясно по пътечка и се стига над циркусния праг до по-малкото от двете Вевчански локви (Вевчанското езеро), на около 1950 м. Преди езерото скалите са червени, особено по циркусния праг, а около него - черни. От кошарата дотук се взема за 1-1,15 ч, а от селото - приблизително за 3 часа. Връх Црн Камен е точно западно и трябва да се гони седлото вляво, южно от върха. Минава се отляво, а после над езерото вдясно и се излиза под въпросното седло. До него се изкачва по пътечка, която продължава и до върха, подсичайки го отляво и изкачвайки го от запад. От езерото до върха се изкачва за 30-45 минути, а от селото за 3,30-4 часа. Надморската височина е 2257 м.

Върхът е изцяло на македонска територия (тук границата слиза западно от централното било и после пак се качва на него). Има бетонна триангулачна пирамида, както и останки от каменен заслон (само срещу вятър). От върха и билото се виждат умопомрачителните бетонни бункери в албанска територия...

Връщането по обратния път до село Вевчани отнема около 2,30 ч, като от седловината, южно от Црн Камен, може да не се слиза директно към езерото, а да се продължи на юг по алпийското било и след него да се слезе пак вляво, източно, към циркуса на Вевчанското езеро. Слизайки към горския пояс, да се държи вляво, близо до издадения високо горски "език", и по най-горната пътечка да се влезе в букака. От кошарата надолу главен ориентир да бъде сухият дол, излизащ близо зад нея. Тръгвайки в посока изток-югоизток, да се държи вляво, за да се засече сухият дол и после край него.

Целият преход от и до село Вевчани отнема около 7 часа. Непосредствено над селото, край пътя, има много дренки и къпини, които могат да удължат госта времето на прехода...

Друг маршрут за достигане на връх Црн Камен е от село Горна Белица. Той е по-кратък, но за него по-трудно се дава разрешение. Освен това до селото няма редовен транспорт.

Изходен пункт за изкачване на връх Радук е село Лакавица, но разрешението е проблем.

Има определени възможности за алпинизъм (в районите на Црн Камен и на Стрижак) и отчасти за спелеология, ски-туризъм, пара- и делтапланеризъм. В това отношение Ябланица и Радук са напълно

девствени. Охраняваната засега граница е реална пречка за усвояването им, но искрено се надяваме и това да отиде в историята!

НА ДОБЪР ЧАС В ДЕВСТВЕНИТЕ ЯБЛАНИЦА И РАДУК!

ГАЛИЧИЦА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ДЯЛОВЕ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, КУРОРТИ, НАСЕЛЕНИЕ,
ИЗХОДНИ ПУНКТОВЕ,
КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ

Галичица се простира от север на юг между двете най-големи сладководни езера на Балканския полуостров - Охридското и Преспанското. Принадлежи на две държави - Република Македония и Албания.

Науката и в този случай не се е произнесла точно и компетентно за границите на планината. Няма единно мнение дали най-северният дял - Исток, е част от Галичица, или е отделна планина. Същото се отнася и за албанската част на планината. На всяка карта ще видите различни наименования - целият масив е Галичица, най-северният - Исток, всичко останало Галичица или пък Исток и Галичица до границата, а в Албания - Мали и Тат и т.н.

Ние също срещнахме затруднения в това отношение, което намира израз в някои противоречия. В крайна сметка приемаме за най-близо до истината, че целият масив между Плакенска планина на север и Сува гора на юг е планината Галичица.

Нека разгледаме по-подробно границите ѝ. Орографската ѝ връзка (граница) на североизток с Плакенска планина е седловината Буково (1207 м), през която минава шосето между Ресен и Охрид. От нея се спуска югоизточно до изворната област на Голема река и по нея стига плодородното Ресенско поле. После границата върви южно, по западния край на полето, до Преспанското езеро. Продължава в непосредствена близост до езерото, следвайки неотлъчно бреговата ивица. Пресича македоно-албанската граница на 2 км южно от село Конско, в най-вдадената част на полуострова. Все покрай брега

достига югозападно от дълбокия залив, в който е остров Мал Град. Оттам, в югозападна посока, границата достига седловината Звездец (1099 м), отделяща орографски Галичица от Сува гора (на югоизток). Спуска се от другата страна до обширното и високо Горичко поле. Продължава в северозападна, а после в северна посока по източния край на полето чак до Охридското езеро. После върви пак северно в непосредствена близост до източния му бряг и така стига почти до Охрид. От него взема североизточна посока и по източния край на Охридската котловина излиза до най-южния приток на Опейничка (Коселска) река. Срещу течението границата с Плакенска планина достига изворната му област и после, чисто южно, се изкачва до седловината Буково, където кръгът се затваря.

В така описаните граници Галичица заема площ от 387,2 кв.км, като повече от половината е в Македония. Наг 1000 м н.в. са 291 кв.км, наг 1500 м - 86,4 кв.км и наг 2000 м - 7,6 кв.км. Разстоянието между най-северната и най-южната точка по права линия е около 50 км, а максималната широчина възлиза на 17 км.

Планината се е формирала по време на терциера. Съставена е главно от мезозойски (триаски) варовици, под които се намират кристалинни шисти. В по-ниските части на западните склонове има остатъци от фосилен абразивен релеф - малки рамена и тесни езерни тераси, създадени от предишното, по-високо ниво на Охридското езеро. През диливиума (плеистоцена) е имало и заледряване на най-високите части, за което свидетелстват и няколкото циркуса.

Галичица се подразделя на 3 основни дяла. От север на юг - Исток (Петрино), Асан Дура и най-южният, носещ името на самата планина - Галичица. Още веднъж ви обръщаме внимание, че ще срещнете най-различни деления по картите, но сме убедени, че това е най-правдоподобното.

По площ първите два дяла общо са приблизително равни на третия (Галичица), който е най-висок, най-интересен, но огромната му част се намира на албанска територия. Само той и отчасти средният дял (Асан Дура) имат добре оформено централно било.

Най-северният, най-ниският и най-оспорваният дял от Галичица е Исток (ще го срещнете и като планината Исток). От Асан Дура го дели мислената права линия между селата Шурленци (на брега на Преспанското езеро, в самия югозападен край на Ресенското поле) и Велгошти (на няколко км североизточно от Охрид). Останалите му граници са идентични с част от тези на планината.

Характерно за него (както и за Асан Дура) са обширните карстови полета, заемащи немалък процент от високите му части. Орографски възел на целия дял е едноименният връх Исток (1663 м, извес-

мен още и като Бизла) - най-висок в дела. От него тръзват радиални ридове в почти всички посоки, като най-сериозни са в северна и юго-източна. На последния се намира и вторият по височина връх на Исток - Самар (1657 м).

Средният дял Асан Дура е среден и по площ, и по височина. Простира се от линията Шурленци-Велгошти, деляща го от Исток, до седловината Липова ливада (1568 м), през която минава най-прекия път, свързващ двете големи езера. Тя е орографската връзка на дела с най-южния - Галичица. На изток от седловината границата между двата дяла слиза по сух дол към Преспанското езеро, а в западна посока, също по сухия, скалист и дълбок Зли дол, стига в близост до село Трпеица, на Охридското езеро. Другите граници на дела на запад и изток съвпадат с част от общопланинските.

Асан Дура има сравнително добре очертано главно било и едно по-късо и по-ниско, източно и успоредно на него. Главното било тръзва в непосредствена близост над Охрид и в обща посока юг завършва до граничната седловина на дела - Липова ливада (1568 м). От север на юг се редуват Високи (Големи) Врв (1606 м), връх Българска чука (1801 м, през Първата световна война на него е имало български пост), кота 1989 м (най-високата точка на дела), връх Лако Сгной (1984 м) и последната кота 1830 м, където има ретранслаторна кула.

Успоредното било е значително по-ниско, като най-високата му точка е връх Гога (1735 м). Между двете има свързващ рид, в началото на който се извисява връх Гола бука (1894 м). Тези две успоредни била са отделени чрез най-голямото карстово поле в планината - Суво поле. Освен него в този дял има и други подобни карстови плата - Джофа, Врдул, Асан Дура, даващ и името на дела.

Най-южният, най-големият, най-високият и най-красивият дял на планината е нейният съименник - Галичица. Границата му с Асан Дура вече описахме, както и останалите му граници, съвпадащи с част от тези на цялата планина.

Мощното и добре изразено централно било на юг от седловината Липова ливада (1568 м) започва с най-личния връх не само на македонската част от дела, но и на цялата македонска територия на планината - Магаро (2254 м). Може да се срещне още под имената Галичица и Томорос. Непосредствено до нея, а и на самата граница с Албания, има и по-високи котви - 2262 и 2265 м които обаче, не успяват да го засенчат. От него в източна посока се отделя най-сериозното отклонение от централното било, слизащо до ниската седловина (942 м), изкачващо малко до кота 1293 м и спускащо се до водите на Преспанското езеро, в края на полуострова. Главното било продължава в албанска територия и не след дълго се въздига до пър-

венеца на цялата планина - връх Пляя е Пусит (2288 м). От него било то почти само спускайки се (с 2-3 изключения, когато надскача 2000 м), достига най-южната си точка при граничната седловина Звездец (1099 м). На албанска територия има само едно по-сериозно отклонение от главното било. Отделя се от него южно от първенеца Пляя е Пусит в източна посока и почти оцра в Преспанското езеро.

Като цяло западните склонове на планината Галичица са много по-стръмни от източните и внушават респект.

През Галичица не минава никой от главните балкански вододели. Всички води, изтичащи от планината, в крайна сметка се изливат в Адриатическо море. Само че това става по доста уникален начин. Огромната част от водите, изтичащи на запад от Галичица, се вливат в Охридското езеро, което чрез река Црни Дрим се оттича към Адриатическо море. Само една малка част, изтичаща от най-южните западни склонове, се излива в река Девол, която ги "транспортира" почти директно към Адриатика. Всички води на изток от планината пълнят Преспанското езеро и именно тук идва интересният момент. Преспанското езеро е високо 853 м, а Охридското - 695 м, т.е. разликата е близо 160 метра в полза на първото. Водите на Преспанското езеро са намерили път през карста на планината Галичица и се оттичат в Охридското езеро под формата на наземни и подводни извори. От подобен наземен извор води началото си река Црни Дрим край манастира "Св. Наум". По този начин независимото на пръв поглед и безотточно на повърхността си Преспанско езеро в крайна сметка се оттича към Адриатическо море.

Категорично трябва да се заяви, че Галичица е една от най-бедните планини в Република Македония по отношение на повърхностните си водни запаси. Причината е карстовият ѝ характер. Единствената гордост на планината е голямата река Црни Дрим, извираща, както споменахме, от западните ѝ склонове. Другите две реки заслужаващи внимание са Опейничка (Коселска, вливаща се в Охридското езеро край едноименния град) и Голема (течаща в противоположната посока и вливаща се в Преспанското езеро). Част от началните им притоци водят началото си от Изток. В планината е пълно със сухи долове, които се пълнят единствено при по-обилни валежи.

Климатът на Галичица се определя до голяма степен от местоположението ѝ между двете големи сладководни езера. Именно по тази причина въпреки карстовия си характер валежите тук са повече от други подобни планини в Македония. Все пак умерено континенталният климат в по-смекчен вариант заради езерата е определящ за Галичица с изключение, разбира се, на най-високите ѝ час-

ти (субалпийски и отчасти алпийски).

Независимо от липсата на повърхностни води, но в пряка зависимост от повечето валежи, Галичица е развила сравнително богат растителен свят. Голяма част от склоновете ѝ са покрити с дъбови и букови гори. Има доста ендемитни и реликтни видове. Интерес представлява планинският (шарпланински, пирински) чай, който се бере масово. Много разпространена е и алпийската трева (коуло), особено в южния ѝ дял.

Животинският свят също е разнообразен и добре представен. Особено "топъл прием" е намерил най-едрият хищен бозайник по тези географски ширини - кафявата мечка.

Заради богата и разнообразна флора и фауна, както и поради геоложките, геоморфоложките и хидроложките си характеристики почти цялата македонска част на планината (23 760 ха, или 237,6 кв.км) е обявена на 25.X.1958 г. за Национален парк "Галичица".

Действащи хижи на Галичица няма. В близост до седловината Липова ливада, на самото гористо било, се намира бивша застава, която известно време е била планински дом (хижа), но сега е изоставена. С малко труд и инвестиции може да се превърне в чудесен изходен пункт за връх Магаро (около 2,30 ч до върха).

За сметка на хижите курорти във и около планината - дал Господ. Крайбрежията на Преспанското и особено на Охридското езеро, гранични с Галичица, са една непрекъсната курортна зона. Курортни селища, хотели, къмпинги, увеселителни забавения, пясъчни и скалисти плажове, културни и исторически забележителности и т.н., и т.н. И всичко това е в подножието на Галичица. Няма друга планина в републиката с такива възможности. За жалост всичко се използва единствено за съприкосновение с езерата. Липсата на добре маркирани маршрути, на хижи, на карти, на реклама, на традиции пречи на чудесната възможност за съчетаване на езерния с планинския туризъм.

Липсата на дейно планинарско дружество в Охрид също допринася за тази картина. Единствената наченка за съчетаване на двата вида туризъм е наличието лятно време (юли и август) на планинарски лагер в село Трпеица, на брега на Охридското езеро. Стопанисва се от двете скопски планинарски дружества "Исак Русо" и "Елема" (за връзка: 00389 091, от България без 0, дом. 257 067 и служ. 115 631 - Зоран Костадинов, член на ръководството на "Исак Русо"). Организиран се екскурзии до интересни обекти, пешеходни маршрути из Галичица и приятно пребиваване в самия лагер. Селото, плажът и природата наоколо са чудесен емоционален дразнител. Спи се в 2- и 4-местни каравани, като една нощувка е от порядъка на 4 дойче марки. Може да се заяви и храна по желание, има туристическа кухня и

бюфет. Баните и тоалетните са общи. Организира се в училището на селото. С предварителна заявка може да се изкара и цяла 10-дневна смяна, а без заявка - в зависимост от моментните възможности, но в никакъв случай голяма група.

В самата планина (дял Асан Дура) се намира един от най-големите ски-центрове на Македония - Отешево (същото име носи и най-големият курорт на брега на Преспанското езеро). Асфалтовият път за зимното Отешево се отбива от шосето между двете езера преди седловината Лопова ливада, идвайки откъм Преспанското езеро. Ски-центърът разполага с 2 седалкови лифта, множество ски-влекове и десетки километри обработвани писти, както и многокилометрова писта за ски-бягане, която спокойно може да се използва за ски-туризъм. Възможности за нощуване в самия ски-център няма.

Галичица е сравнително населена планина - най-вече в подножията си, но има села и по склоновете. Интересно е да се отбележи, че на албанска територия селата в нейното западно подножие са български (общо между град Корча и Преспанското езеро има 42 села с наши сънародници). В македонската част на планината обитават само християни.

Южно от Охрид (виждат се добре от самия град) на 2 езерни тераси, в самата гръд на планината, са разположени най-високите села на нейна територия - Велестово и Конско (на около 1100 м). Представяват удобни изходни пунктове, особено първото (свързано е с редовен автобусен транспорт с Охрид). Други изходни пунктове за планината са всички курорти в нейното подножие, на брега на двете езера. От страна на Преспанското - Отешево, Стене. Откъм Охридското - Горица, Св. Стефан, Лагадин, Пещани, автокъмпинг "Градище" Трпеица. От градовете - Ресен и особено Охрид - не само основен изходен пункт за Галичица, но и най-привлекателният курортен център в цяла Македония.

Охрид и Охридското езеро са бисерът на съседната и близка нам държава. На много малко места по света има такова ярко съчетание на божествена природа, вълнуваща история, самобитна култура и чудесни възможности за отдих! Не случайно от 1980 г. езерото и градът (като едно цяло) фигурират в списъка на ЮНЕСКО за световното природно, историческо и културно наследство.

Безкрайно може да се пише за този град-музей, за значението му в историята, за днешния му живот, но едва ли точно тук е мястото. Има безкрайно много литературни източници, откъдето може да се получи необходимата информация. Ние ще се задоволим само да маркираме най-главното.

Охрид е между най-старите селища на Балканския полуостров.

Известен е като главен илирийски град. Първото му име е Лихнида. Впоследствие минава под властта на македонци, римляни, византийци. Християнството се появява тук още от I век. Предполага се, че сам апостол Павел е проповядвал край бреговете на Охридското езеро. През VI и VII век районът е бил заселен вече със славяни от племето брсяци. Малко след създаването на българската държава Охрид и езерото вече са в нейните предели (VIII век), за да изиграят една от най-значимите роли в историята ѝ. Тази роля се свързва преди всичко с културното израстване и възраждането на българската нация. Името Охрид се споменава за първи път в 879 г. и означава "во хрид" - на рид.

Градът е неразривно свързан с първите ученици на светите братя Кирил и Методий - Климент, Наум и останалите св. Седмочисленици. Създадената от тях по искане на цар Борис Охридска книжовна школа пръска духовна светлина из цялата страна. Построени са много манастири, църкви и училища към тях. Двата манастира - Климентовият и Наумовият, се превръщат в истински университети и културни средища с огромно значение. Само от първия са излезли около 3500 бъдещи учители.

Охрид е и столица на последния владетел от Първата българска държава - Самуил.

По време на Възраждането Охрид е арена на всеотдайни борби за независима Българска църква и за български училища. Тук учителствувва и се бори Димитър Миладинов. Оттук са родом поетът и просветителят, неуморният възрожденец Григор Пърличев и народният учител, писателят Кузман Шапкарев.

Охрид е пълен с културно-исторически забележителности. Ето само някои от тях: църквите "Св. София" (уникален паметник на културата), "Св. Климент", "Св. Панталеймон" (с гроба на Св. Климент), "Св. Йоан Канео" (един от символите на града), "Св. Никола Геракомия", "Мал св. Климент", "Св. Николай Болнички", "Св. Богородица Болничка" и много други: Самуиловата крепост на върха на хълма, останките от раннохристиянската базилика, къщата-музей на Григор Пърличев, Историческият музей. Интерес представляват цялата стара част на града, разположена амфитеатрално по склоновете на хълма, градската чаршия и живописният квартал Канео и т.н., и т.н.

Красивата природа е втъкана в този вечен град. Безкрайното синьо езеро, редуващият се равнинен със скалист бряг, малки закътани плажчета (Канео и др.), крайбрежни паркове и градини, Биляните извори, старият градски чинар, хълмът, обрасъл със средиземноморски бор и т.н.

Със своите 50 000 жители Охрид е 7-и по големина в Република

Македония, но не числеността на населението определя реалното му значение. Охрид е истинската културна столица на Македония, а през лятото само Скопие е по-многочислен от него. Свързан е чрез автобусен транспорт с цялата страна и с всички балкански държави. Както вече сме споменавали, по средата между него и Струга има международно летище. Освен това поддържа и воден транспорт (логки, корабчета, кораби) до по-важните крайбрежни пунктове на езерото.

Има множество хотели както в самия град, така и в близост до него. Безбройни са почивните домове, летовищата, къмпингите. Голям резерв по отношение на легловата база представляват частните квартири, които в активния сезон (юли-август) струват между 6 и 10 дойче марки на легло.

На всеки 30 минути от централната автогара тръгват автобуси за Струга. В обратната посока по източното крайбрежие на Охридското езеро многократно през деня се движи автобус до друга голяма светиня - манастира "Св. Наум", разположен в близост до изворите на река Црни Дрим, непосредствено край границата с Албания. Граден е в самия край на IX и началото на X век от ученика на Кирили и Методий Наум. В манастирската църква е гробът с мощите на светеца. Отстои на 30 км от Охрид и цената в една посока с редовен автобус е около 1,5 долара. Цялата околност е превърната в чудесен парк, включително и плаж, едно от любимите места на охридчани и гостите им.

Между селата Любаница и Трпеица на самия бряг на езерото (стига се само по пътека от двете села или с лодка) се намират останките на строената през 1361 г. църква "Св. Богородица Захумска", известна повече като "Св. Заум".

Самото Охридско езеро е уникално природно творение. Повърхността му е 358 кв.км. Крайбрежната му линия е дълга 87 км. Две трети от площта му е на територията на Република Македония и една трета в Албания. Надморската му височина е 695 м. Най-голямата дължина - 30 км, максималната широчина - 14,5 км, а средната - 11 км. Максималната му дълбочина от 288,7 метра е измерена на около 5 км от брега, между селата Пещани и Трпеица. Това го прави едно от най-дълбоките в Европа. В хубав слънчев ден прозрачността на водата достига 22 метра! Събира водите си от многобройни подводни и повърхностни карстови извори (от Преспанското езеро). Най-големи от наземните са тези на Црни Дрим (край "Св. Наум") и Биянините извори (край Охрид). Вливат се и неголеми реки, главно от Охридската котловина. Изтича единствено река Црни Дрим, вливаща се в Адриатическо море.

В него живеят 17 вида риби, като най-известна и вкусна е охридската пъстърва с двата си подвида - летница и белвица. Заедно с ягулата, клена, крапа, скобалта, моранеца, мрената живее и малката риба плашица, от чиито люспи по специална вековна технология се добива прочутият охридски бисер (оригинални охридски бисери могат да се купят само в Охрид при братя Филеви - всичко друго е фалшификат).

Езерото, образувано преди 4 млн. години, е уникален природен резерват. Вече е проучено доста подробно и със сигурност може да се каже, че голяма част от флората и фауната му е реликтна - не се среща никъде другаде по света жива, а е отпечатана единствено върху фосили, т.е. измряла е. Това повишава изключително много неговото значение и заедно с останалите му характеристики - чистота, дълбочина, красива околна среда, го превръща в безценно достояние на човечеството!

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

В Галичица все още няма достатъчно разработени и маркирани маршрути, съответстващи на красотата и достъпността ѝ. Не се съмняваме, че това е въпрос на близкото бъдеще, което ще направи още по-привлекателен района на двете големи македонски езера.

К Село Трпеица (700 м) - по Зли дол - седловина Липова ливада (1568 м), около 2 ч - връх Магаро (2254 м), около 5 часа

От селото се тръгва по шосето за манастира "Св. Наум". Върви се 10-ина минути по него и на втория десен завои се свива вляво (поточно продължава се направо) по макадамов път, който скоро завива надясно. След около 5 минути по него се свива вляво по малка пътечка, водеща към виждащия се каньон на Зли дол. Като цяло от селото се върви в посока изток-югоизток и след общо около 40 минути се минава под моста на шосето за Отешево (между Охридското и Преспанското езеро). Върви се по дерето, отводняващо Зли дол. Има пътечка. 10-15 минути след моста се навлиза в тесния, скалист и горист пролом. Вляво и вдясно по отвесните десетки метра се виждат пещери, дупки, ниши. След 10-15 минути в пролома същият се разделя, като се продължава по левия. Там е пътечката, а е по-леко и изкачването.

Наклонът постепенно намалява и за около 2 часа от селото се излиза от каньона и от гората до малко, изкуствено, бетонно езер-

це (за водопой на овцете) в началото на голямата билна седловина Липова ливада (1568 м). Вижда се вляво, отгоре, шосето между двете големи езера.

Дотук маршрутът не е маркиран и е доволно стръмен. Затова пък е изключително живописен в тесния, скалист и сипест Зли дол, известен още и като Самуиловия каньон.

През обширната седловина се върви вдясно покрай гората. От седловината на юг се виждат 3 отделни скално-тревисти върха като различни била. Десният, западният, с голямата метална квадратна антена, води към връх Магаро.

Вървейки край гората, се стига до макадамов път, идващ от главното шосе и отиващ в южна посока нагоре. Хваща се по него вдясно и след 5 минути се минава край изоставени постройки. След още 5-10 минути по пътя се достига друга изоставена постройка (бивша гранична застава и хижа). Пред постройките има голяма табела за гранична зона. Тук му е мястото да споменем, че за този маршрут може да не се взема специално разрешение, но трябва да се преминава само съвместно с планинари от Република Македония, поне от седловината до връх Магаро.

До бившата застава пътят свършва. Продължава се по пътечка в южна посока покрай постройката. Изкачва се отново през букова гора. Тук за първи път се появява туристическа маркировка, твърде стара и ненадеждна. Това показва, че нашият маршрут се е слял с този от село Пещани за връх Магаро.

От гората се излиза във висока долина между два от върховете (средния и западния, с таблото), които се виждат от седловината Липова ливада. За всичко около 3,30 ч от село Трпеица се достига седло, пред чудесен алпийски циркус с нещо като дъно на пресъхнало езеро и красив карстов скален венец (добър алпийски обект). Оттук маркираната (ако въобще може да се говори за маркировка) пътека продължава южно, направо през "езерото", но ние ви предлагаме на отиване, при добро време и видимост, да се мине по обгледния и поинтересен билен маршрут. Тръгва се вдясно, западно, право нагоре по рига, ограничаващ циркуса от север. Въпреки че е стръмно, има само 30-ина метра по-емоционално изкачване през скалички и не след дълго се излиза зад антената-табло. Билото завива на 90 градуса и хваща на юг. От високото над 2100 м било се открива великолепа гледка едновременно към двете големи езера.

За около 30 минути по разлатия билен терен с леко изкачване се достига железобетонната пирамида и дървеният кол на връх Мага-

ро (2254 м). От седловината Липова ливада се изкачва за 2,30-3 ч, а от изходния пункт (село Трпеица) - за около 5 часа.

Гледката от върха възнаграждава усилията - виж азимутния кръг отзад. Наоколо има обрасли траншеи от Първата световна война.

На слизане може да се мине по маркираната пътека, отделяща се вдясно, източно, по страничния рид, ограждащ циркуса от юг, и после през самия циркус и "езерото" до седлото, където се затваря кръгът на върхната обиколка. Надолу се продължава по описания вече път.

Обратният път от връх Магаро до село Трпеица отнема 3,30-4 часа, или всичко за този маршрут в двете посоки са необходими около 9 часа.

Маршрутът е едnodневен и няма нужда от много багаж. Да се носи вода, защото няма никъде! Да се внимава в Зли дол, особено на слизане! Това е най-емоционалният и живописен маршрут в цялата планина.

Λ Село Трпеица (700 м) - седловината Липова ливада (1568 м), около 2,15 ч - ски-център Отешево (1450 м), около 6 часа

До седловината Липова ливада описанието е в предходния маршрут. От нея се тръгва в северна посока нагоре, към виждащата се кула на най-близкия връх. Пресича се асфалтовото шосе между Преспанското и Охридското езеро и след 10-15 минути в същата посока се засича черен камионен път, отделящ се от шосето. Той не обикаля много и е приятен за ходене. По него за 1,15-1,30 ч от седловината се изкачва върхът с кулата (1830 м). Добър ориентир при изкачването е високото напрежение, но то не излиза до самия връх, а минава вдясно, източно от него. От селото дотук са необходими към 4 часа. Тук може да се поспре и да се огледа околността. Западно и източно са двете най-големи сладководни езера на Балканския полуостров с доста от селищата край тях, а зад тях - Ябланица, Баба. Точно на юг е връх Магаро, а малко вляво от него - първенецът на планината, албанският Пляя е Пусит (2288 м). На север е морето от върховете на Асан Дура и Исток.

За около 30 минути в посока 35 градуса от кулата се изкачва връх Лако Сигной (1984 м). По него личат стари окопи от войната. От Лако Сигной се тръгва точно на 60 градуса в посока на виждащия се в горната си част седалков лифт, докато главното било продължава на 25 градуса. За още 30 минути се достига горната станция на лифта. От него се открива хубав поглед към целия ски-център Отешево, разхвърлян по съседните склонове в североизточна посока. Най-

удобно е да се слезе по ски-пистата (може и под лифта, но е по-трудно). Пистата изобилства от малини и планински чай. От долната лифтова станция се продължава по черния път и пресичайки, се излиза на разклона на асфалта, в сърцето на ски-центъра. От горната лифтова станция дотук се слиза за час, от седловината Липова ливада за 3,30-4 ч, а от Трпеица за около 6 часа.

Маршрутът е безводен и не е маркиран. След седловината Липова ливада е по открито било. Необходимо е да се преминава при добра видимост. Не е необходимо специално разрешение.

От ски-център Отешево са възможни няколко варианта. Най-доброто решение е, ако има някакъв транспорт оттук, но ако няма, което е най-вероятно, може да се продължи по асфалтовия път в две противоположни посоки. На югоизток са около 15 км до курорта Отешево на Преспанското езеро. С пресичане на шосето могат да се спестят някой и груг километър, а може и да ви качи нещо по пътя. В обратната посока, на северозапад, са около 20 км до Охрид, но няколко км преди града може да се вземе транспорт от село Велесто.

М Село Пещани (700 м) - главното било на Асан Дура - седловината Липова ливада (1568 м), около 6 часа

Има стара, изтрита вече туристическа маркировка. Безводен маршрут. Да се предприема само при добра видимост.

От седловината може да се продължи в 3 посоки - към някое от двете езера (Преспанското или Охридското) или към връх Магаро.

На Галичица, съвсем определено можем да го заявим, съществуват добри възможности за практикуване на други видове планинарски дейности и спортове.

Условия за алпинизъм има главно в района на връх Магаро и по-точно по скалните карстови отвеси на циркуса северозточно от него. Височината им надхвърля 150-200 метра.

Карстовият характер на планината, както и доказаното оттичане на води от Преспанското в Охридското езеро предполага отлични възможности за спелеоложка активност.

Наличието на високи пътища, опасващи централния и северния дял на Галичица, е чудесна предпоставка за планински колотуризм.

Ски-център Отешево с неговите съоръжения, писти за алпийски и бегови дисциплини, комуникации и т.н. е отправна точка и солидна база за ски-туризъм в централния дял Асан Дура, но защо не и в останалите.

Тези възможности поне засега са напълно неизползвани.

За сметка на това делта- и най-вече парашутеризмът се радват на особена почит. Стръмните, почти отвесни склонове към Охридското езеро в района на Трпеица - "Св. Наум", наличието на първокласен път до билото на планината при седловината Липова ливада и не на последно място присъствието на многобройна публика по плажовете и курортите край езерото стимулират мераклиите. Истинско удоволствие е да се наблюдават яркоцветните "хвърчила" на фона на синьото южно небе.

НА ДОБЪР ЧАС СРЕД ОГЛЕЖДАЩАТА СЕ
В ДВЕ ЕЗЕРА ГАЛИЧИЦА!

ОСОГОВО

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НАСЕЛЕНИЕ И ИЗХОДНИ
ПУНКТОВЕ, КУРОРТИ И ХИЖИ,
КУЛТУРНИ И ИСТОРИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ

Осогово е най-голямата планина в източната половина на страната и е от най-големите въобще в Македония. Поради голямата си разчлененост може да се срещне и под названието Осоговски планини. Намира се на границата с България, като по-голямата част е в Република Македония.

За произхода на името и досега няма единно становище. Познати са доста вариации на сегашното - Осогов, Осогова, Осоговска планина, както и по-старите Орбелус, Дуваница. Думата "осогов" се среща за първи път в края на средните векове. Има различни мнения за произхода ни. Едни я свързват със саксонците, добивали руда по планината. Според тях "осогов" произхожда от старогерманските думи "оссо" (бог) и "гов" (лъка, място), т.е. "божие място". Други твърдят, че името ѝ има славянски произход. Населението в района на българското село Гърляно употребява думата "осогов" за едър, висок човек.

Днес названията, под които може да се срещне планината, са: Осогово, Осоговска планина и Осоговски планини.

Нека да разгледаме подробно границите на Осогово, тъй като в това отношение е имало доста произволни тълкувания, "раздувайки" планината до 2-3 пъти.

Северната орографска граница, отделяща Осогово от граничните планини на Краището, е Велбъждският проход (1182 м), по-известен като Деве баир (Камилска височина). През турското робство оттук са минавали керваните, идващи от Цариград и Одрин за

Скопие. Сега Дебе баир е един от най-натоварените гранични контролно-пропускателни пунктове между Македония и България и най-висока точка на международното шосе от Кюстендил за Крива паланка и Скопие. От него в българска територия границата на планината слиза източно в Каменишката котловина и върви североизточно по нейния южен край. Прехвърля високата 980 м Гърлянска клисура (проход), отделяща Осогово от планинката Лисец (на север) и се спуска източно по долината на Вратичка река до град Кюстендил. От него по южния край на Кюстендилското поле в югоизточна посока достига долината на река Струма. Слиза малко по течението и до водослива с река Елешница. Оттам хваща южно, срещу течението на последната до водослива с река Речица. Продължава почти в западна посока срещу течението на Речица до изворната ѝ област. От Струма дотук границата отделя Осогово от самостоятелния рид Пиянец (на югоизток). Оттук вече границата е с Влахи-на планина (на юг). Орографската граница с нея е високата 948 м седловина Црн камен (Черната скала), носеща името си от намиращата се наблизо, в македонска територия, скалиста пирамида. През нея минава второкласен път между Кюстендил и Делчево, но засега няма гранично-пропускателен пункт.

От седловината границата на Осогово се спуска, вече в македонска територия, първоначално южно, а после югозападно по река Звезгорска до водослива ѝ в Брегалница (в град Делчево). Дотук е с Влахи-на планина.

От Делчево границата за дълго следи течението на река Брегалница. Първоначално в северозападна, а след изкуственото Калиманско езеро (язовир) в югозападна посока, отделяйки Осогово от малката Голак планина (на юг). След навлизането на Брегалница в Кочанското поле границата я напуска и следва северния край на същото. Минава през град Кочани и достига Злетовска река, като само я пресича и продължава в северозападна посока срещу течението на неин непостоянен десен приток, протичащ през селата Плешанци и Стрмош, югозападно от град Пробищип. От село Плешанци границата взема почти западна посока към село Долни Стубол, а после северозападно прехвърля седловина, висока около 600 м, югозападно от село Горни Стубол и се спуска до непостоянен ляв приток на Крива река. По него в северозападна посока достига долината на Крива река. От Злетовска река дотук границата разделя Осогово от ниската планина Манговица (на югозапад).

Срещу течението на Крива река в североизточна посока границата минава през град Крива паланка и достига южно под селцето Узем, отделяйки Осогово от неговите планини Козяк, Герман, Би-

лино и накрая от граничните планини на Краището. Под село Узем границата напуска Крива река и в североизточна посока директно се изкачва до седловината Девет баир, където кръгът се затваря.

В така описаните си граници планината заема площ от приблизително 1770 кв.км, от които 1240 кв.км, или 70%, са на македонска територия, и 530 кв.км, или 30% - на българска. Разстоянието по права линия между най-западната и най-източната точка е 70 км, а средната ширина на планината - 30 км.

Като цяло оформянето на Осогово е станало през терциера с 4 последователни издигания в миоцена и плиоцена. По тази причина сега се различават 4 концентрично разположени денудационни нива с височина 2000-2200 м, 1700-1800 м, 1300-1400 м и 1000-1100 м.

Планината Осогово представлява мощен гранитен масив, обвит в кристалинни скали (амфиболити, шисти, гнайси) с архайска и палеозойска възраст. На доста места денудационните процеси са разкъсали и отнесли обвивката и на повърхността се е появил гранитът (връх Кюнек, връх Кулин камък на българска територия и др.). Срещат се още триаски варовици и доломити, червени пясъчници, конгломерати, мергели.

За Осогово е особено характерен вулканичният релеф, съставен от конусни върхове и вулканичен туйф.

През диливиума (плеистоцена) е имало частично заледряване, но недостатъчно, за да създаде типичните релефни форми - циркуси, трогови долини и т.н.

В орографско отношение Осогово е доста сложна планина. Голямото разнообразие на била и ридове я прави немного лесна за ориентирание, но за сметка на това още по-предизвикателна и желана.

С известна доза условност можем да приемем, че гръбнакът на планината се състои от две основни, перпендикулярни едно на друго била, от които (предимно от това, перпендикулярно на държавната граница) се отделят всички останали. Пресечната точка на двата мощни рига е първенецът връх Руен (2252 м), главен орографски възел на Осогово, на самата граница между Македония и България. Много са хипотезите за произхода на името му, но и досега няма единно мнение. Най-вероятно идва от значението "руйно", по асоциация с многото реки, извиращи от подножието му - Крива, Каменица, Елешница, Бистрица.

Нека да разгледаме най-високото и дълго било, простиращо се в посока североизток-югозапад, между Кюстендил и Кочани. Започва с височината Хисарлъка непосредствено над Кюстендил. Минава през високото близо 1000 м село Богослов (на самото било). Първият връх е Гроб (1320 м). Следва продължително издигане в югозападна посока

и веднага след завой на запад се извисява първият по-сериозен връх - Кюнек (1923 м). С обща посока запад, минавайки през връх Кулин камък (1919 м), билото изкачва първия двухилядник - Човека (2047 м), един от най-възловите в планината. Старото му име е Бег бунар (от близката чешма в подножието му). Бег бунар е и името на това основно било от Кюстендил до Царев връх (Султан тепе, 2085 м). Билото след Човека взема почти южна посока, слизайки до връх Кулиците (1862 м). От него завива леко надясно и в югозападна посока, преминавайки през високите и лични върхове Църен камък (2069 м) и Шапка (2188 м), достига държавната граница при връх Руен. От него тревистото било (вече на македонска територия), запазвайки югозападната си посока, слиза през безименен връх до седловината Сокол (1859 м), за да възкачи втория по значение връх в Осогово - Царев (Султан тепе, 2085 м). След Руен той е най-големият орографски възел на планината. Името му според преданието идва от чешмата в северното му подножие, съградена по поръчка на цар Константин. На самото му теме още стоят останките на сръбски граничен пост, разрушен от българската войска през Междусъюзническата война от 1913 г. Заравненото му теме напомня нашите балкански исполини Вежен и Ботеф.

Дотук това основно било носи името Бег бунар, а останалата му част, до Кочани, е известна като Лопен. Сnižавайки се, разлатото било продължава в същата югозападна посока и през върховете Маркова стъпка (1781 м) и Мъртвечки рид достига до гористия Пониква (Панагюр, 1614 м). От него билото взема чисто южна посока до връх Синковица (1544 м), който отново сменя посоката и слизайки югозападно, билото завършва при последното връхче котла 867 м, над Злетовска река, западно от Кочани.

Другото основно било съвпада с държавната граница между Македония и България и се простира между граничните седловини Деве баир (1182 м) от северозапад и Црн камен (Черната скала, 948 м) от югоизток. Общата му посока е северозапад-югоизток. От Деве баир се издига до първия връх - конусовидния Бождерица (1580 м). След него билото завива и почти източно, стръмно изкачва до връх Таштепе (1993 м). Отново завой и пак югоизточно, продължително издигане до "пъпа" на планината - Руен. От него следва дълго било чак до седловината Црн камен. Редуват се върховете Балтаджийница (1995 м), Ждраница (1814 м), Просеченик (1753 м), Капитан Шопов (1750 м), Копривата (1780 м), Шамска чука (1680 м), Сива кобила (1602 м), Омар (1190 м), Щърби камък (1132 м).

Да разгледаме и по-основните отклонения от така описаните била. От връх Човека (2047 м) се отделят две сериозни била в се-

верна и югоизточна посока. Това, отделящо се на север, достига връх Църнотрав (1865 м), откъдето се разорява на още 4-5, спускащи се стръмно между реките Бистрица (от запад) и Воделимица (от изток). Най-западното от тях е Жилински рид (Жилинска планина). Обратно, югоизточно, тръзва много по-дълъг рид, заключващ се като цяло между реките Млачка (от югозапад) и Скокова (от североизток). Завършва с върховете Черни (1695 м) и Юрушки гробища (1551 м). Този рид е орографски свързан с друг един, почти самостоятелен - Брезов рид, проточил се в посока север-юг между селата Слокощица, в близост до Кюстендил, и Раково на 3 км от границата. Има множество върхове по него, като най-висок и личен е Белток (1524 м).

От връх Кулиците се отделя друг голям рид в югоизточна посока, между реките Млачка (от североизток) и Църна (от югозапад) с най-изявен връх Горната чука (1802 м).

От връх Шапка също се отделят два, макар и по-малки рида - северно, между реките Бистрица (от запад) и Лева (от изток) с връх Човечето (1973 м), и югоизточно, между реките Елешница (от югозапад) и Църна (от североизток) със село Сажданик на него.

От Царев връх, най-значимия орографски възел след Руен, се отделят доста била в различни посоки. Северозападно тръзват два почти успоредни рида, между горното течение на Крива река (от изток) и Дурачка река (от запад). Дели ги Кръклянска река. На западния от тях се издига личният връх Калин камен (1817 м). И двата рида свършват в Крива река, източно от Крива паланка.

Западно от Царев връх се отделя най-сериозното отклонение въобще в цялата планина, известно под името Лисец. Простира се между Крива река (от север) и Злетовска река (от юг). По-известните му върхове са Бандера (Борилова чука, 1824 м), Костагиница (1645 м), Бреза (1574 м). От този връх билото се раздвоява. Западно продължава с връх Лисец (1526 м), даващ името на целия дял (билно отклонение). Спуска се до завоя на Крива река, източно от село Шопско Рударе. Другият рид леко слиза южно от връх Бреза до връх Уво (1472 м) и после западно завършва пред планината Манговица. Тези два крайни рида заедно с връх Бреза са известни още като Кратовска планина.

Някои автори дават целия дял Лисец не като отклонение, а като продължение на главното било след Царев връх, вместо Лопен. В това има логика, ако се вземат предвид вододелите на Осогово, но ние предпочитаме в случая общата посока на главното било при избора си на Лопен.

Югоизточно от Царев връх тръзва друг мощен рид, заключен

между реките Каменица (от североизток) и Масалница (от запад). Самият той се разделя на два подрида от ляв приток на Масалница. Западният е по-къс, но по-висок, с личен връх Стришка (1397 м). Източният е по-нисък, но много по-моцнен и дълъг и завършва в Кочанското поле край село Оризари.

От връх Маркова стъпка тръзва южно дълъг, нисък и тесен рид, "притиснат" от реките Масалница (от изток) и Голема (Кочанска) от запад.

Дотук отклоненията бяха само от главното било между Кюстендил и Кочани. От другото главно било, по което върви държавната граница между Македония и България, се отделя само едно по-сериозно отклонение. Тръзва североизточно от връх Таштеле (1993 м) и е ограничено югоизточно от река Бистрица. Завършва в село Гърляно.

В Осогово има още много ридове и ридчета, които допълват орографската картина на планината и я правят това, което е.

През планината Осогово не минава никои от главните балкански вододели. Всички води, изтичащи от нея, се вливат в Бяло (Егейско) море. Основният вододел в планината е между реките Вардар и Струма. Съвпада с едно от двете основни била, а именно това, по което върви и държавната граница - от граничната седловина Дебе баир, през първенеца връх Руен, до другата гранична седловина Црн камен. Всички дерета, потоци, реки, изтичащи на запад от този вододел, вливат по един или друг начин водите си във Вардар, а тези на изток - в Струма.

Водното богатство на Осогово е значително. Обуславя се от сравнително обилните валежи, относително ниските температури и главно от водонепропускливата скална основа. В планината няма езера, ако не се смятат за такива карстовите понори, наричани от местното население "езера". Реките са тези, които оформят хидрографския облик на Осогово. От българска страна по-значими са: Елешница - най-дълга и най-пълноводна. Извира южно под връх Руен. Влива се в Струма при село Четирци. По-дълги и пълноводни са левите ѝ притоци - Църна, Млачка, Добра. Текат в дълбоки гористи долини. Десните - Криворидски дол, Двоячки дол и др., са къси и маловодни. Изключение прави само Речица, дълга 18 км. Втората по дължина река на българска територия е Бистрица. Извира северно под връх Руен. Влива се в Струма под село Ябълково. Събира водите на другите рекички от Осогово, изтичащи в Каменишката котловина. Преди село Гърляно протича в красив пролом. Новоселска (Манастирска) река извира от местността Предела (1222 м) и тече северно, успоредно на Брезов рид. Влива се в Струма при село Жабокрът. По-дълги и пълноводни са левите ѝ притоци - Боровити дол, Иванов дол,

Сухоборски дол, Скокова река, Ореховски дол и Богословски дол. Останалите реки в българското Осогово - Глогощица, Гращица, Воденичица Лебница, (Гюешевска), Каменица, Рабушка, Елинска, Колушка, Берсинска, Невестинска и др., са по-къси и маловодни.

На македонска територия по-открояващи се реки са: най-голямата не само на запад от държавната граница, но и въобще изтичаща от Осогово, Крива река. Извира северозападно под връх Руен, минава през град Крива паланка (дава и името му) и се влива в Пчиня при село Клечевце. Дълга е 69 км при среден наклон от 2,5%. По-важните ѝ леви притоци (от Осогово) са Станцийска, Кръклянска, Дурачка и Кратовска река. Друга по-значима е Злетовска река. Извира западно от Царев връх. Влива се в Брегалница южно от село Уларци. Двата ѝ начални притока са Плочка и Модра. Дълга е 39 км с водосборен басейн от 414 кв.км. Главният ѝ приток е Рударска река. Кочанска (Голема или Стара) река извира южно под връх Мъртвечки рид. Протича през град Кочани, слива се със съседната (от изток) река Масалница и се влива в Брегалница, южно от Кочани. Дължината ѝ е 30 км, а водосборният ѝ басейн възлиза на 396 кв.км. Каменица извира южно под седловината Сокол и се влива в Брегалница, по-точно в изкуственото Калиманско езеро (язовир), запълнило част от живописната Истебанска клисура. Дължината ѝ е 20 км, а водосборният басейн - 113 кв.км.

Като цяло реките на македонска територия са по-дълги и по-пълноводни.

Осогово е в пределите на умерено континенталния климат (без най-високите части, подвластни на субалпийския и отчасти на алпийския) с известно беломорско влияние по долините на Вардар и Струма. Зимата е сравнително продължителна и студена, а лятото прохладно. Най-студено е през януари, а най-топло - през юли. Валежите по високите части са обилни (средногодишно над 1100 мм). Най-много вали през май, юни, октомври и ноември, а най-малко - февруари, август, септември и декември.

За Осогово са характерни влажните северозападни и западни ветрове. Често през зимата и пролетта по северните склонове се появява топлият, поривист и сух вятър фьон, предизвикващ обилно топене на снеговете.

Облачността се характеризира с максимум през януари и минимум през август. Мъглите са сравнително рядко явление - средно 50 дни годишно.

Растителността в Осогово се характеризира с вертикална зоналност. Някои автори дават 4 зони, но ние смятаме, че 3 са достатъчно. Това са - предпланинският пояс до 1000 м, планинският от

1000 до 1800 м и субалпийският над 1800 м. Основната растителност в предпланинския пояс е дъбът с всичките си разновидности - летен, блазун, горун, цер. Застъпени са още брястът, габърът, ясенът, леската, мъждрянът. Планинският пояс е зает главно от букови гори. Иглолистните гори, покривали в миналото голяма част от Осогово, са изсечени почти напълно във връзка с рударството. Тяхното място по естествен път е запълнено с бук. Субалпийският пояс е зает с тревиста растителност и хвойнови храсти.

Срещат се горски ягоди, малини, къпини, боровинки, шипки, дренки. От билките - равнец, мащерка, подебел, чемерика, мечо грозде, иглика, лайка и др. От ядливите гъби - печурка, манатарка, сърнела, масловка, пачи крак.

Животинският свят е доста разнообразен, като са застъпени почти всички видове, характерни за този географски пояс. От бозайниците - вълк, луган, язовец, черен пор, белка, златка, дива котка, лисица, заек, лалугер, катерица, сърна и др. В миналото е имало доста мечки, но сега почти са изчезнали. От влечугите - гушер (ивичест, зелен, живороден, горски), смок-слепок, усойница, пепелянка, водна змия, костенурка и др. Птичият свят е представен от чучулига, славей, скорец, грозд, скална лястовица. Във високите части все още се срещат орли и соколи. В чистите води виреят мряна, клен, планинска (балканска) пъстърва. Особено ценен вид за планината е червената горска мравка, унищожаваща ларвите на вредните горски насекоми. По този начин тя удължава живота на гората.

Осогово е населена планина, което се дължи на нейната разчлененост. Най-много селища има по ниските ѝ западни склонове в триъгълника Кратово-Пробищип-Кочани, както и южно от Кюстендил. Най-високото село Дренак (близо 1500 м) се намира югозападно под връх Бандера (Борилова чука, 1824 м) на Лисецкото било. В пределите или на самата граница на планината има и градове. В България това е Кюстендил, а в Македония - Кочани, Крива паланка, Делчево, Пробищип и Кратово. Етничко-религиозният състав на населението във и около Осогово е еднороден - християни.

Изходните пунктове за планината са Кочани, Крива паланка, Кратово и Пробищип, като основни са първите два.

Кочани е от средно големите градове в Република Македония, с около 30 000 жители и е разположен на двата бряга на едноименната река. Свързан е с автобусен транспорт с останалата част от страната и е последна гара на жп линията Велес-Щип-Кочани. Има хотел и с това, общо взето, се изчерпват възможностите за нощувка. Вода началото си от средновековието. В града функционира дейното планинарско дружество "Пониква" (за връзка: 92 300 Кочани, пощ.факс

118), притежаващо едноименната хижа на 22 км северно от града в Осогово.

Крива паланка е разположен живописно по гължината на Крива река. С 15-те си хиляди жители е 20-ти по големина град в републиката. Свързан е чрез автобусен транспорт с Куманово и Скопие, а чрез тях и с останалата част от страната. Има само един хотел. Основан е от турците в 1633 г. като укрепено военно селище. На 2-3 км от него, в пазвите на Осогово, се намира известният манастир "Св. Йоаким Осоговски".

Активно действа в града планинарското дружество "Руен" (за връзка: 00389 0901, от България без 0, дом. 75 608 - Стоянчо Арсовски, член на ръководството на дружеството).

В македонската част на планината курорти няма. Има само 3 планинарски обекта - хижа "Пониква" и базите "Тураница" и "Тошино боище".

Хижа "Пониква" се намира на 1500 м надморска височина югозападно под едноименния връх, на главното било на планината (Лисецкия дял). Свързана е с 22 км път с Кочани. Има и пряка маркирана пътека. Разполага с 60 легла в 10 стаи. Има туристическа кухня и трапезария. Тоалетната и умивалнята са вътрешни. Лятно време могат да се купят някои хранителни продукти. Хиждар има нонстоп през цялата година. Около хиждата има чудесни терени за ски и са монтирани 3 ски-влека - 600- 300- и 200- метрови. Нощувката струва между 4 и 6 дойче марки. Собственост е на планинарско дружество "Пониква" (Кочани), но се преотстъпва под наем на частни лица. От нея могат да се предприемат излети до Траканска мандра (около 2,30 ч), до Царев връх (около 4,30 ч), до Руен (около 6,30 ч), до едноименния връх (около 30 минути).

Планинарската база "Тураница" е в едноименната местност край десния начален приток на Крива река, на около 1100 м. Свързва я 21 км път с Крива паланка. Състои се от 3 бивши миньоски бараки. Собственик и стопанин на базата е планинарско дружество "Руен" (Крива паланка). Капацитетът ѝ е 150 легла.

Чудесен изходен пункт е както за Руен (2,30-3 ч), така и за Царев връх (около 3 часа), а оттам - до всяка точка в македонската част на планината.

Базата в местността Тошино боище (около 1300 м) се състои от 3 четириместни каравани. В близост е и 8-местна ловна хижа, а старата занемарена постройка до тях предстои да бъде преустроена в хижа. Намира се северозападно от връх Калин камен, в близост до животновъдния комплекс Влашки колиби. Излиза се за 1,30-2 ч от Осоговския манастир. До Царев връх може да се отиде за 3-4 часа.

Възможно е да се нощува само в присъствието на членове на планинарско дружество "Руен" (Крива паланка).

В бъдеще се предвиждат още две планинарски бази. На самия Царев връх останките от старата каменна гранична застава ще се преустроят в една от най-високите хижи в Македония. Училището в доста обезлюденото село Дренак (най-високо в Осогово) също ще се превърне в планинарска база.

В пазвите на Осоговската планина се намират две от най-големите християнски светини не само в Република Македония - Осоговският и Лесновският манастир. Според преданието, около средата на XI век в една пещера сред обширната Лесновска гора живеели четиримата големи християнски сподвижници - светците Иван (Рилски), Йоаким (Осоговски), Прохор (Пчински) и Гаврил (Лесновски). Имената в скобите са получили впоследствие. Един ден те решили да напуснат пещерата и всеки да хване в различна посока. Уговорката била, където замръкнат след един ден ходене, там да се установят. Първ на следващата сутрин се събудил Иван (Рилски), тръгнал и вечерта достигнал Рила планина, където и останал. След него пътя поел Прохор (Пчински) и се установил под Козяк планина, сега в Сърбия. Съответно Йоаким (Осоговски) достигнал източно от сегашния град Крива паланка. Последен се събудил (няма сведения дали е нарочно...) Гаврил (Лесновски). Като видял, че всички вече са заминали, решил да остане в Лесновската гора.

Именно за тези именити светци са основани големите православни манастири, в момента на територията на 3 държави - "Св. Йоаким Осоговски" и "Св. Гаврил Лесновски" в Република Македония, "Св. Прохор Пчински" в Сърбия и "Св. Иван Рилски" в България. Познати са като Осоговския, Лесновския, Пчинския и Рилския. Основани са между XII и XIV век и през всичките тези векове са били истински национално-културни огнища, изиграли огромна роля в духовния живот на южните славяни.

Осоговският, основан в XII век, се намира на около 3 км североизточно от Крива паланка. Свързва ги асфалтов път (редовен транспорт няма). Има две църкви - старата от XIV век, в която е гробът с мощите на светеца, и новата, интересна в архитектурно отношение с 12-те си купола.

Всяка година на 29 август (празника на манастира) се събират десетки хиляди хора от цяла Македония. В манастира може да се пренощува срещу 12 дойче марки. Той е изходен пункт за планинарската база "Тошино боище", връх Калин камен, Царев връх и Руен.

Лесновският манастир е непосредствено северно над село Лесново, което пък е недалеко, североизточно от град Пробищип. Из-

дигнат е през 1341 г. от деспот Иван Оливор. Особена ценност е иконостаът му, дело на миячки резбари.

До него няма редовен транспорт.

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

В македонската част на Осогово вече има туристическа маркировка, даваща възможност за по-спокойно запознаване с красотите ѝ. До Царев връх включително не е необходимо специално разрешение, но ако се изкачва връх Руен, задължително да се вземе такова от полицията в Крива паланка или Кочани. Разбира се, при всички случаи трябва да се търси съдействието на местните планинарски дружества.

Предлагаме на вниманието ви единствения маркиран маршрут в македонската част на планината, който може да се премине най-спокойно за 3 дена.

I ден: Крива паланка (610 м) - Осоговски манастир (820 м), 1 час - планинска база "Тошино боище" (1300 м), 2,30-3 ч (без основно разглеждане на манастира).

II ден: планинска база "Тошино боище" (1300 м) - Царев връх (2085 м), около 3,30 ч - хижа "Пониква" (1500 м), 8-9 часа.

III ден: Хижа "Пониква" (1500 м) - град Кочани (400 м), около 4 часа.

Целият маршрут е маркиран с изключение на шосето от Крива паланка до Осоговския манастир. Не навсякъде маркировката е надеждна, особено първия ден, и затова трябва да се внимава. Най-добре е, разбира се, да се преминава с местен водач.

I ден. При положение че не може да се излезе с транспорт (редовен няма) до манастира, може да се отиде пеша за максимум 1 час. От Крива паланка се тръгва по шосето край левия бряг на Крива река и не след дълго то се "влива" в международния път, вървял досега по другия бряг на реката. Има мотел и грузи постройки. Непосредствено пред тях, вдясно, югоизточно, се отделя асфалтовият път. По него, срещу течението на Бабин дол, до Осоговския манастир е 1,5 км. Непременно трябва да се отдели поне час за разглеждането му.

От манастира тръгва червено-бялата маркировка по долния, десния черен път срещу течението на Бабин дол. Горният, левият път е за коли, но много обикаля. След 15-20 минути маркировката се отбива вдясно от пътя и изкачвайки се нагоре, го пресича няколко пъти. Накрая стръмно излиза на него в местността Люлки, на около

1100 м, на билото на рида. Продължава се по пътя и билото нагоре в източна посока. Минава се разклон за Крива паланка, а малко след това друг разклон вдясно за ниското над 1200 м селце Бъз (на около 150 метра по този път има изворче на 5 метра под него в местността Света вода). Минава се още един разклон - вляво за село Горно Варовище. Тези села се виждат от пътя. След още 10-ина минути се излиза на главния камионен път (който се отделя още от манастира). По него за около 30 минути в същата посока се достига местността Тошино боище, където е и скромната база на планинарско дружество "Руен" от Крива паланка. Височината е около 1300 м и от манастира се идва за 1,30-2 ч, а от града за 2,30-3 ч (без разглеждането на манастира).

Маркировката дотук е долу-горе добра, но да се внимава при отклоненията от пътищата.

Оттук вече се открива поглед на запад, към големите македонски планини Шар и Якупица (връх Люботън - 268 градуса, Титов връв - 258, Солунска глава - 236). Вижда се и столицата Скопие (при по-чиста атмосфера) заедно с прилежащата ѝ планина Водно. Точно пред връх Люботън е Скопска Црна гора, а вдясно се вижда самарът на Козяк, в близост до Куманово. Кораб планина не се вижда оттук.

II ден. Тръгва се в посока изток по билото нагоре и след 15-ина минути се минава край животновъдния комплекс Влашки колиби (постройки на земеделската задруга, микроязовир, чешма, кучета...). Вдясно по посока на движението е дълбоката долина на Станечка река, вливаща се в Крива река в Крива паланка като Дурачка. Заг нея е Лисецки рид (най-голямото билно отклонение в Осогово) с изшиления връх Бандера (Борилова чука, 1824 м) и вдясно от него - заоблената Костадиница (1645 м). Още по-югозападната долина е на Злетовска река с двата си начални притока - Плочка (по-северния) и Могра (по-южния).

От Влашки колиби вече над горския пояс се изкачва връх Калин камен (1817 м). В основата му, преди изкачването, вдясно, на 50-100 метра има чешма, а вляво започва изворната област на Кръклянска река. От Калин камен за пръв път се откриват връх Руен и седловината Сокол. Царев връх още не се вижда. Пред погледа е и сръбският Бело воде (1829 м), в близост до възела на трите граници. Открива се и българската планинка Лисец, а зад Крива паланка - малката Герман.

След Калин камен идва изкачване в почти южна посока на прогълговато заравнено било с 3 връхчета до него. От второто за пръв път се открива Царев връх с останките от граничната застава, приличащи отдалече на царска корона (името му не идва от това).

Третото връхче се подсича вляво по път. От седловината между него и Царев маркировката върви отгясно по път. Може и да се изкачи директно, но ние предлагаме да се мине вляво, до старата градена чешма, един от изборите на Крива река. Преданието казва, че е градена по заръка на българския цар Константин, откъдето идва името на върха. Директно в южна посока, без изоставената нарочно маркировка, за 15-ина минути се изкачва до връхната точка. От Тошино боище дотук са необходими около 3,30 ч. Върх Руен е точно в североизточна посока. При наличието на разрешение и желание може да се изкачи без багаж за около 2 часа, а целият лъч ще отнеме около 4 часа. По пътя за Руен на седловината Сокол (1859 м) се минава край Хайдушката чешма, началния извор на течащата югоизточно река Каменица или още Каменичка река.

Гледката от Царев връх е фантастична - виж азимутния кръг в края на книгата. Правят впечатление останките на старата сръбска застава - каменни стени по 50 см, бойници. Като крепост! Била е уцелена от българската артилерия през 1913 г. Отдалече наистина прилича на царска корона, но отблизо е грозна и дано час по-скоро се превърне в кокетна хижа.

От Царев връх се тръгва почти западно. Изоставя се черният път, по който маркировката идва до върха от Осоговския манастир и се пресича надолу до друг път. На него се засича изчезващата от време на време маркировка. Върви се по пътя, подсичайки вдясно, западно, върховете Маркова стъпка (1781 м) и Мртвечки рид; като след него, на седловината, има кръстовище. Вляво продължава черен път, а маркировката следва десния, но отляво на билото, което след Царев връх вече носи името Лопен (всъщност главното било). След около 15 минути се пресича пак билото вдясно и следва спускане в западна посока към хубавата постройка на Траканска мандра. Пред нея има вода, маса, пейка - удобно място за почивка. Дотук - около 2 ч от Царев връх. Продължава се по пътя вляво, под мандрата, и пак се излиза на билото. Върви се югозападно. За по-малко от 2 часа, все по пътя и по билото, се излиза на обширна билна поляна с много стопански постройки. Пресича се и след още 10 минути изкачване по път се пристига на хижа "Пониква" (1500 м). От Царев връх дотук са необходими 4-4,30 ч, а от Тошино боище - 8-9 часа. Хижата е разположена сред хубава смесена гора.

III ген. От хижа "Пониква" може да се слезе и по камионния път (22 км), но по-бързо е по маркираната пътека, пресичаща пътя. Отнема около 4 часа.

Освен този основен маршрут, даващ сравнително добро запознание с високата македонска част на Осогово, са възможни и други

- импровизирани и немаркирани, от изброените по-рано изходни пунктове, а и от доста други. Нека да се има предвид, че всяка година последната събота и неделя на юни планинарското дружество "Руен" от Крива паланка организира масово изкачване на връх Руен, където се осъществява традиционната среща с кюстендилските планинари.

Предвид неалпийския, спокоен характер на Осогово и множеството пътища, които я опасват (включително и най-високите ѝ части), може категорично да се заключи, че има идеални условия за практикуване на ски и планински колотуризм.

НА ДОБЪР ЧАС ИЗ НЕИЗБРОДНАТА ОСОГОВСКА ПЛАНИНА!

КОЖУФ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НАСЕЛЕНИЕ, ИЗХОДНИ
ПУНКТОВЕ, КУРОРТИ И ХИЖИ

Кожуф е една от високите южни планини на Република Македония, на границата с Гърция, западно от Гевгелия. В огромната си част е на македонска територия, където се спуска дълго, плавно и постепенно, за разлика от стръмните и къси склонове на гръцка.

Нека да разгледаме по-подробно границите ѝ. Най-северната ѝ точка е в близост до водослива на река Бошава (Бошавица, извираща от Кожуф) във Вардар, непосредствено до селището Демир Капия. Оттам в югоизточна, а после в южна посока гранична се явява долината на най-голямата македонска река - Вардар. Непосредствено след водослива Вардар влиза в един от най-импозантните каньони в Македония - Демир Капия, чиито десни, югозападни скали са последните издънки на Кожуф.

Пресичайки държавната граница между Македония и Гърция, природната граница напуска долината на Вардар. В югозападна посока, минавайки северно от гръцкото село Скра (Люмница), границата се изкачва плавно до седловина, висока около 850 м, свързваща или отделяща Кожуф от Паяк планина на юг. През нея минава и шосе. Оттам се спуска западно до горното течение на Голема река и по нея първо в западна, а после в южна посока достига Мъгленското поле. От долината на Вардар дотук границата е все с Паяк планина.

По северния край на Мъгленското поле тя достига река Круша (Порой). Срещу течението ѝ, в северозападна посока, достига 90-градусовия завой на реката, на югозапад, отделяйки Кожуф от Нудже, но не продължава по нея, а запазва посоката си и директно се изкачва до билната седловина Пулевец (1165 м). Това е орографската граница на Кожуф с Козяк (на запад). Природната граница пак пресича държавната, влизайки отново в Македония. От Пулевец се спуска

северозападно по един от десните начални притоци на река Блашница. По нейното течение, първоначално северно, а после североизточно, достига в непосредствена близост до село Мрежичко. От 90-градусовия завои на река Круша (Порой) в гръцка територия през седловината Пулевец дотук границата е с Козяк.

От село Мрежичко границата се изкачва източно до седловината Мушов гроб (1019 м), отделяща орографски Кожуф от ниската планина Витачево (на север). От седловината се спуска североизточно до село Конопище, където се събира с река Бошава (Бошавица). Оттук вече следва само нейното течение до долината на Вардар при водослива им, където кръгът се затваря.

В така описаните граници Кожуф заема площ от около 1000 кв.км, като 80% са в македонска и останалите 20% - в гръцка територия. Разстоянието по права линия между най-северната и най-южната точка е 40 км, а между най-западната и най-източната - 45 км.

Кожуф има вулканичен произход. Издигнала се е през неогена по време на вулканична активност. Забелязват се доста характерни вулканични куполи - Васов град, Цврстец, Острец и др. Основата ѝ е съставена от шисти, а горните части от варовици. През дилувията (плеистоцена) е имало заледряване по най-високите части. Това е най-южната македонска планина, на която има някакви следи от глациация.

Кожуф има едно главно било с обща посока югозапад-североизток и множество отклонения от него. Планината е доста разлата и разчленена най-вече на македонска територия.

Главното било на Кожуф всъщност е продължение на главното било на Нидже през Козяк. От седловината Пулевец (1165 м) постепенно се издига североизточно до връх Коприва (168 м), силно вдаден в македонска територия. От него билото рязко забива на югоизток. Минава през високата седловина Орлов вис (1627 м), изкачва връх Конска глава (1836 м) и след леко слизане достига третия по височина връх в планината - Дудица (2132 м), най-южната точка на главното било. Завои на 90 градуса в североизточна посока и билото минава през седловината Порта (1845 м, за да изкачи едноименния връх (2112 м) непосредствено североизточно над нея. От него централното било отново забива и слизайки малко под 2000 м, достига източно до първенеца Зеленбег (2171 м), орографски възел на планината. Представлява огромен тревист масив, подобен на нашия Вежен. Билото се спуска североизточно от него до Марково езеро (2035 м, седловина без езеро), след което изкачва последния дбухиялдник по "пътя си" - Морето (2102 м). От началото (седловината Пулевец) дотук главното било съвпада с държавната граница между Македо-

ния и Гърция.

Главното било завива рязко на север, докато границата продължава източно, по второстепенно било в посока към Вардар. Докато върви на север, главното било на Кожуф носи името Джибарица, след което завива отново под прав ъгъл на изток, снижавайки се. Отново завой - на североизток, и билото се изкачва до последния по-сериозен връх Двете уши (1766 м), масивен и заоблен. След него, запазвайки същата посока, достига Висока чука (1388 м). Продължава северно и след доста криволици централното било на планината се "размива" над клисурата Демир Капия на Вардар. Непосредствено след Висока чука билото с прилежащите му ридове е известно като Марианска планина.

Нека да разгледаме и по-сериозните отклонения от така описаното централно било. По средата между седловината Пулевец и връх Коприва се отделя югоизточно рид, завършващ в Мъгленското поле. Заключен е между реките Круша (Порой от югозапад) и горното течение на Мъгленска река (на североизток).

От връх Коприва тръгва северно рид, завършващ при граничната седловина Мушов гроб (1019 м). Откроява се връх Смргла (1384 м).

От връх Дудица се отделя южно мощен и стръмен, макар и къс рид, завършващ в Мъгленското поле. Заключен е между горното течение на Мъгленска река (на запад) и един от десните притоци на Голема река (на изток). На този рид, на около 2 км по права линия от Дудица, се издига вторият по височина връх в Кожуф - Пиновон (2165 м).

От връх Порта на главното било тръгва северно мощен рид (Гладница), който се разорява на безброй ридове и ридчета, заемащи голяма част от площта на планината. Заключени са между реките Бошава (от запад) и Дошница (от изток) чак до водослива им една в друга. Това е най-мощното отклонение. В по-високите му части могат да се различат доста върхове, между които и Зеленбег (а първенецът е Зеленбег). В по-ниските изпъкват котите Горни Голем (1262 м) и Три брата (949 м).

От най-високия връх на планината и главен орографски възел също тръгват няколко била в различни посоки. Северозападно се отделя къс, но много красив рид, заключен между двата начални потока на река Дошница. На него се извисява известната Момина чука (1850 м), може би най-изкачваният връх в планината, а непосредствено над водослива на двата начални потока на Дошница - обраслото в ели скалисто връхче Ешекбурун.

Южно от Зеленбег се отделят два почти успоредни рида, заключени и разделени от три десни притока на Голема река и завършващи в горното ѝ течение, преди 90-градусовия ѝ завой на юг. На

източния рид се извисява двухилиядният Дзена (2067 м), на около 3 км по въздушна линия югоизточно от Зеленбег.

От връх Морето (2102 м) тръгва източно мощен рид, по който продължава и границата с Гърция. В началото му се извисява връх Мала Руна (2004 м). От него пък североизточно тръгва късо било, завършващо с по-ниския, но импозантен връх Сува Руна 1960 м, привличащ погледите от долината на Вардар и Гевгелия. При кота 1014 м билото рязко завива на юг и през връх Скра (1079 м) достига граничната седловина (около 850 м) с Паяк планина.

От кота 1014 м продължава източно още по-незначително било, по което върви държавната граница с Гърция, идваща в същата посока от връх Морето, където е напуснала главното било.

От масива на връх Двете уши (1766 м) също се отделя югоизточно ниско и обширно отклонение, завършващо северозападно от Гевгелия.

На Кожуф могат да се изредят 8 двухилиядни върха:

Заленбег (2171 м) - на границата, Пинофон (2156 м) - в гръцка територия, Дудица (2132 м) - на границата, Порта (2112 м) - на границата, Морето (2102 м) - на границата, Дзена (2065 м) - в гръцка територия, Мала Руна (2004 м) - на границата.

През Кожуф не минава никой от главните балкански водоеди. Всички води, изтичащи от планината, се изливат в Бяло (Егейско) море. Основен водоед се явява този между реките Вардар и Мъгленска (Мъгленица). Втората, течаща изцяло в гръцка територия, достига Бяло море чрез река Бистрица (Алякмон).

Водоедът между Вардар и Мъгленска тръгва от граничната (с Козяк) седловина Пулевец (1165 м) и върви по описаното вече главно било на планината до връх Морето (2102 м), откъдето го напуска. Продължава в същата източна посока, но вече по страничното било, по което върви и държавната граница. Достига кота 1014 м. Оттук не продължава по третостепенното било в източна посока заедно с държавната граница, а завива на юг и през връх Скра (1079 м) завършва на граничната седловина с планината Паяк.

Всички води, изтичащи наляво от описания водоед, достигат Вардар, а тези надясно - до Мъгленска река (Мъгленица).

Водното богатство на планината се изразява главно в реките, изтичащи от нея, както и в минералните извори. От Кожуф не водят началото си големи реки, но има няколко, заслужаващи внимание. Най-значителната от тях е Бошава (Бошавица). Извират северно от връх Дудица, протича през големите села Конопище, Горна и Долна Бошава (дали и името ѝ) и се влива във Вардар непосредствено до голямото селище Демир Капия. В средното си течение се явя-

ва гранична между Кожуф и Витачево. Друга сравнително голяма река, течаща на север, е Дошница. Двата ѝ начални притока тръзват западно и източно от красивия връх Момина чука, северозападно от първенеца Зеленбег. Оформя дълбока, обрасла с вековни излоистни и широколистни гори долина. Влива се в Бошаба на 3-4 км преди Вардар.

На изток от Кожуф изтичат 4 по-изявени реки, вливащи се директно във Вардар. От север на юг първа е Петрушка (Стара), тръзваща западно от връх Висока чука (1388 м). Заобикаля върха от север, минава между селата Миравци и Петрово и през село Милетково, малко преди да се влее във Вардара. Следваща е реката, извираща югоизточно под връх Висока чука и протичаща в близост до село Кованци. Още по на юг е Серменинска река, водеща началото си от северното подножие на връх Двете уши (1766 м). Протича през едноименното село Серменин и се влива във Вардар непосредствено североизточно от Гевгелия. Последната, най-южна от реките, изтичащи източно, е и най-дългата от тях - Конска. Изворната ѝ област е североизточно от Зеленбег. В началото се казва Црта, а след водослива със Сливка (десен приток) носи името Конска (от село Конско, през което протича). Влива се във Вардар непосредствено югоизточно от Гевгелия.

На юг от планината водят началото си 3 по-значими реки. Големата река, начален поток на Мъгленица, е всъщност гранична между Кожуф и Паяк, но основните ѝ начални притоци идват от Кожуф - от южните склонове на Зеленбег и Дзена. Другата по-известна река е Круша (Порой), също гранична в средното си течение, този път между Кожуф и Нудже. Един от основните ѝ начални притоци извира от Кожуф. Влива се в река Церна, която е една от "основоположниците" на Мъгленица. Между тези две реки тече една безименна (някои автори я посочват като горно течение на Мъгленица), събираща водите си южно от връх Коприва, на главното било. Минава край гръцкото село Пефкотон и се влива в Големата река точно при водослива ѝ с Церна.

От минералните извори най-известни са два. В село Негорци, в източното подножие на планината (северно от Гевгелия), и богатият на сяра в леговищата Смрдлива вода, сред самата Кожуф, край бреговете на река Сливка.

Климатът на Кожуф е най-мек във високите планини на Република Македония. До около 1800 м е умерено континентален, но със силно беломорско влияние, особено по южните склонове на планината, надвесени стръмно над Мъгленското поле. Източните и северните също са под въздействието на топлото море, чийто проводник е

Вардар.

Наг 1800 м владее субалпийският климат (почти без алпийски). Средногодишните валежи възлизат на около 1000 мм, като много по-голямата част са във формата на дъжд, за разлика от планините по западната граница, където разликата е доста по-малка в полза на дъждовете. Средногодишната температура на Кожуф е най-висока в сравнение с останалите планини над 2000 м.

Растителният свят на планината е в тясна зависимост от климатичните условия. Тук също различаваме три основни вегетационни пояса: най-ниският - на широколистните гори, средният - на иглолистните, и най-високият - на субалпийските пасища.

Особено характерно за тази планина е богатството ѝ на иглолистни гори - бял и черен бор, ела, хвойна. Заедно с Нидже Кожуф е с най-големи запаси от тези видове в цяла Македония. Широколистният пояс е зает главно от бук и в по-ниското от дъб. Обширните пасища (въпреки граничната зона) във високите части все повече се използват за основното си предназначение - овцевъдството.

Животинският свят е достатъчно разнообразен и богат. Включва почти всички видове, характерни за географския район. Предпоставка за това са и обширните площи, заети от широколистни и иглолистни гори.

Кожуф е една от най-населените високи планини в Македония. Това се обуславя както от сравнително мекия климат, така и от разчленеността ѝ. Най-населено е в източното ѝ подножие, западно от Вардар. По долината на река Бошава също има доста села, както и на гръцка територия, по южните склонове над Мъгленската долина. Немалко селища има и навътре в планината, покрай по-големите ѝ реки. Населението е християнско и от двете страни на границата.

Като изходни пунктове за туризъм по Кожуф най-често се използват селата Миравци, Петрово, Дрен, Мрежичко, Конопище и летовище Смордлива вода. Последните две са за високите части на планината.

Основен изходен пункт все пак е град Гевгелия. Разположен е на 2 км северно от границата с Гърция и на 1 км западно от Вардар на около 110 м надморска височина. С близо 20-те си хиляди жители се нарежда на 16-о място сред градовете на републиката. Основан е по време на турското робство. Много преселници от този град има в България. В София има цял Гевгелийски квартал.

Близостта до гръцката граница е изиграла много благотворна роля. От пръв поглед се набива в очи по-високият жизнен стандарт

на жителите му в сравнение с повечето останали градове на Македония. Открай време Гевгелия е важен пункт в транспортните комуникации към Солун. Сега през него минават както автомагистралата, така и жп линията за голямото беломорско пристанище и столицата на Гърция Атина. С вътрешността на Македония го свързва автобусен и жп транспорт.

В Гевгелия има няколко хотела и един сравнително евтин пансион (ночевалище) "Арапска кукя", на една и съща улица с жп гарата. Легло в двойна стая с баня и тоалетна на етаж струва 5,5 щ. долара - най-евтиното, което може да се намери в града.

Доста активно е планинарското дружество "Кожуф" (за връзка: 00389 093, от България без 0, дом. 89 743 и служ. 89 335 - Живко Мурджев, председател на дружеството, и дом. 87 593 - Златко Андонов, активист в дружеството).

От града се открива чудесна панорама към Кожуф с личните му върхове Сува Рупа, Кечи кая и Две уши.

Във и около Кожуф има две по-изявени курортни места - Негорци и Смердлива вода. Първото е минерални бани в едноименното село в подножието на планината, на 6 км северно от Гевгелия. Второто е летовище на 720 м по бреговете на река Сливка, един от началните притоци на Конска река. Има много вили, почивни станции, пансион (ночевалище), магазин, ресторант, ново манастирче "Св. Илия" и голям по дебит минерален извор (в центъра на летовището) с богата на сяра вода. От силния мирис на сяра е дошло името на местността и оттам - на летовището. Свързва го 23 км асфалтов път с Гевгелия, но редовен транспорт няма. Най-близкият изходен пункт е както за първенеца Зеленбег, така и за най-красивия връх - Момина чука, 1850 м.

На Кожуф в момента няма чисто туристическа хижа. Допреди известно време такава е била "Висока чука", но впоследствие е иззета от планинарското дружество "Кожуф" и е преустроена в детска почивна станция. Още се води съдебен спор. Все пак с разрешение от общината може да се пренощува. Разположена е на 1100 м в североизточното подножие на едноименния връх, 1388 м. Събира 100-ина души. Има ток от собствен генератор. Разполага с кухня, трапезария, вътрешен санитарен възел. Изходен пункт за нея е жп спирка Миравци на линията Велес-Гевгелия. Оттам, през едноименното село и село Петрово се отива за около 4 часа (15 км). От хижата може да се изкачи едноименния връх, както и да се направи преход до летовище Смердлива вода (5-6 ч).

Има още два заслона в планината. Единият е на 5 км от селището Демир Капия, в долното течение на река Дошница, край едноу-

менната хидроцентрала. Намира се на 30-ина метра над реката. Интересна е архитектурата му - прилича на китайска къща.

За посещение да се търси планинарско дружество "Клисура" в Демир Капия.

Другият заслон е в близост до границата с Гърция и за него се излиза от село Мрежичко. Пеш е около 5 ч, а с джип - 1 час.

Предвижда се скоро да започне строителството на планинарски дом от дружеството "Кожуф" (Гевгелия) в местността Асан чешма, на 1350 м, в непосредствена близост над летовище Смердлива вода (1,30 ч).

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

В Кожуф все още няма добре маркирани маршрути. Надяваме се, в скоро време това да се промени. Само за най-високите части около самата граница с Гърция, включително и първенеца Зеленбег, се изисква специално разрешение от полицията в Скопие, Гевгелия или Кавадарци. За останалата македонска територия, включително и за красивата Момина чука, това не е необходимо.

Предлагаме ви описание на основния маршрут към първенеца - връх Зеленбег.

I ден: летовище Смердлива вода (720 м) - местност Асан чешма (1350 м), 1,30-2 часа - кошари Момина чука (1600 м), около 4,30 ч, бивак.

II ден: кошари Момина чука (1600 м) - седловина Марково езеро (2035 м) - връх Зеленбег (2171 м), около 1,30 ч - връх Момина чука (1850 м), 2,30-3 ч - кошари Момина чука (1600 м), 3-3,30 ч - местност Асан чешма (1350 м) - летовище Смердлива вода (720 м), 6-7 ч всичко.

Още веднъж искаме да подчертаем, че ако в маршрута влиза връх Зеленбег или друга точка по границата с Гърция, е необходимо специално разрешение (дозвола) от полицията. При положение че се изкачва само връх Момина чука, такова не е нужно.

За този маршрут са нужни бивачни съоръжения. Затова и времната, особено първият ден, са съобразени с носенето на повече багаж. Възможно е при стегнатата група, намираща се в добра форма, маршрутът да се направи за 1 ден, с малко багаж и ношуване (1 или 2 нощи) в летовище Смердлива вода или направо в Гевгелия (със собствен превоз).

До летовището няма редовен транспорт от Гевгелия, нито до близкото село Конско, така че е най-добре да се отиде със собст-

вен.

I ден. Тръгва се от центъра на Смирлива вода по камионния път в северна посока, покрай минералния извор. След около 5-6 минути и няколко завоя, вдясно се отделя стръмна маркирана пътека (оттук започва маркировката). След 15-20 минути пътеката пресича пътя и продължава сред букак и напрат. Още 2-3 пъти го пресича и продължава по него. Маркирано е, но да се внимава и ако се изтърве маркировката, да се върви по пътя.

Насреща се откроява красивият Кечи кая (1767 м) - скалист и обрасъл в иглолистна гора. Вляво е двоятният Сува Руна (1960 м). Тия два върха запълват хоризонта, гледан от долината на Конска река.

Върви се по пътя в западна посока сред хубава букова гора. Вдясно е дълбоката долина на река Црта. Заг реката билото се казва Сиглица.

За около 1,30 ч се стига разклон. Хваща се левият, горният път и след 10-ина минути се излиза на Асан чешма - широка напратова поляна с кошари и чешма в средата, на 1350 м. Удобно място за почивка и бивак. Тук ще бъде и новата хижа с 50 легла.

От поляната се излиза в горния ѝ ляв край и се засича пътят. След 5 минути по него нагоре се достига разклон. По черен път вдясно се отива за връх Двете уши (1766 м). Има надпис "2У" със стрелка. Маркировката (доколкото я има) продължава в тази посока. Направо, без маркировка, е нашият път. Има стрелка и надпис "КК" - инициалите на връх Кечи кая, край който се минава.

За около 2,30 ч от старта се минава седлото (1620 м), западно от връх Кечи кая. От него се открива панорама към връх Двете уши (само едното се вижда). След още 250-300 метра по пътя в западна посока гората свършва и се тръгва по голо. Насреща, северозападно, се открива билото Чавка (някои от скалите приличат на въпросната птица). За 15 минути от гората, по пътя, се стига разклон. Пътят отива вляво към животновъдната ферма в местността Алчак (15 минути), а направо и нагоре се отделя пътечка през тревист и хвойнов терен, по която се продължава. Дотук се стига от летовището за около 3 часа.

По пътечката се следва билната връзка между централното било (в частност Джибарица) и връх Кечи кая. Изкачва се западно до централното било (Джибарица) на височина 1750 м. От него в югозападна посока, с леко слизане, пресичайки няколко поточета и накрая по стара, обрасла гранична полоса, без маркировка се достига до крайната дневна цел - кошарите Момина чука, на 1600 м, непосредствено пред едноименния връх. Околността е удобна за бивак. Има вода. От овчарите (торбешци) могат да се купят мляко или млечни произ-

ведения.

Този дневен преход се взема за около 4,30 ч.

II ден. Багажът може да се остави на бивака или при овчарите, защото маршрутът пак се връща тук.

За около час от кошарите (бивака) в югозападна посока, набирайки постепенно височина, се излиза на седловината Марково езеро, на 2035 м. Вместо езеро има останки от стара гранична застава (само стени без покрив). Това е на самата граница с Гърция. Забелязват се и граничните камъни.

За 30-ина минути в западна посока се изкачва огромният заравнен и затревен масив на първенеца - връх Зеленбег (2171 м). Много прилича на нашия Вежен. В интерес на истината най-високата точка е на 100-ина метра в гръцка територия и е с 4 метра по-висока от граничната котла. На последната има 2 пирамиди - гранична и триангулационна. Върхът е много опасен в мъгливо време - лесно се губи ориентация и като нищо може да се слезе в Гръцко. Затова е необходим опитен местен водач, а е и задължително да се носи бусола (компас) от групата.

От върха се открива безпрепятствен поглед към планините в Гърция. Непосредствено южно е Паяк планина. Заг Дойранското езеро, на изток, са ниските Круша и Карадаг, а още по на изток, чак заг долината на река Струма, са планините около Серес и Драма. На юг, вдясно от Солунския залив, погледът опира в планината на боговете - Олимп. Не бихме могли да изредим всички, а и не е нужно. Нека всеки сам направи своето откритие.

От върха се тръзва по билото на рига, спускащ се северозападно и делящ двата начални притока на река Дошница. На него се намира и красивата Момина чука (1850 м). Малко преди да се слезе до седлото (1750 м) пред върха, вляво има хубав извор. До въпросното седло се идва от Зеленбег без пътека по тревистото било. Към Момина чука се тръзва по пътечка малко вдясно. За близо час от Зеленбег се достига каменистото било на върха. Има само един дървен кол, закрепен с камъни. Също много обгледно място, макар и само за македонската територия. Особено впечатляваща е дълбоката долина на река Дошница на север. Забелязват се в далечината и скалите над Вардарския пролом Демир Капия.

Интересна е легендата за произхода на името на този красив и обгледен връх, целият обрасъл, почти догоре, с хубава елова гора.

Имало навремето една красива мома от село Конско, която не искала да се жени. Много народ въздишал по нея. Веднъж, като излязла в планината, я проследили двама братя близнаци (ергени) от нейното село. По някое време се изправили пред нея и категорично

и заявили, че трябва да вземе един от двамата, иначе не се знае... Момата, като видяла, че става сериозно, решила да хитрува и започнала да поставя условия. Първото било да хвърлят камък и който надхвърли, той да е. Ама нали били близнаци, хвърлили по равно. Следващото било да се надскачат, но и така не излъчили победител. После се качили тримата на върха, а тя им рекла всеки да ти ча до един от двата извора от двете страни на върха, да напълнят по една стомна и който пръв се качи до нея - той ще е. Да, но пак пристигнали едновременно. Накрая решила - който изпие пръв водата от стомната си - той ще е избраникът ѝ. Изпили стомните братята (легендата не казва дали е имало победител), но легендата вода ги пресякла и те предали Богу дух (водата от въпросните два извора и днес е много студена - 5-6 градуса). Изплашила се момата и завикала, а и се стъмвало. Чул я овчар и тръгнал към нея. Приближавайки я, изшумолил нещо и тя от страх издъхнала... Овчарят разказал за цялата трагедия в селото и оттогава кръстили върха Момина чука.

От него се виждат кошарите, където се бивакува и където е багажът на групата. Слиза се обратно до седлото южно от върха и оттам по хубава пътека, северно, през стара елова гора за 15-20 минути с леко качване накрая по черен път, се затваря кръгът при кошарите и бивака. За този лъч са необходими 3-3,30 ч.

Обратният път до летовище Смердлива вода отнема още около 3 часа или всичко за втория ден - 6-7 часа.

Ето още два маршрута, които само ще споменем:

К I ден: жп спирка Миравци, 150 м - село Миравци - село Петрово - планинарски дом "Висока чука" (1100 м), около 4 часа.

II ден: планинарски дом "Висока чука" (1100 м) - връх Двете уши (1766 м) - местност Асан чешма (1350 м) - летовище Смердлива вода (720 м), 5-6 часа.

Маршрутът е частично маркиран.

Л I ден: Село Конопище (650 м) - детско летовище Михайлово, 10 км път

II ден: Детско летовище Михайлово - връх Дудица (2132 м), 3-4 часа - връх Зеленбег (2171 м), 7-8 ч - летовище Смердлива вода (720 м), 11-12 часа.

Маршрутът е частично маркиран. Необходимо е разрешение от полицията.

Много още маршрути могат да се импровизират в тази красива и спокойна планина, но няма маркировка. Разбира се, това не трябва да бъде пречка за истинския любител на планинската природа.

На Кожуф има добри условия за практикуване и на други плани-

нарски дейности и спортове. Дългите, заравнени и с постепенен наклон била, както и многото пътища са предпоставка за ски и планински колотуризъм. Разбира се, Кожуф чака своите пионери в това отношение.

В планината има доста скални обекти, интересни от алпийска гледна точка Такива са Ковачев камен (на 2 часа от планинарски дом "Висока чука"), Катонушки камен, Баловонски камен. Особено значение, и то не само за Кожуф, а и за цяла Македоня, има скалният масив в пролома Демир Капия на Вардар. Това е най-качественият варовик в цялата страна с отлична компактност. Дотам може да се отиде по автомагистралата Скопие-Гевгелия-Солун. Транспортното средство може да се остави на паркинга между двата тунела, до самия път. Още от него започват немалко турове. Друг подход е от селището Демир Капия. Отива се през нивите до автомагистралата. Минава се вляво от първия тунел и по маркирана пътека се изкачва един дял от скалите, а после се спуска до самия Вардар, откъдето започват доста турове. Възможностите за осигуровка са отлични. Дължината на туровете е между 200 и 300 метра. Бивакува се на палатки край Вардар. Най-добрите периоди за катерене са март-юни и септември-ноември. *Допълнителна информация може да се получи от председателя на Съюза на алпинистите на Македония Константин Циривири - 00389 091, от България без 0, 211 284. Адрес: "Франклин Рузвелт" 68 1/2, 91 000 Скопие.*

Варовиковият характер на Кожуф е чудесна предпоставка за спелеоложка активност. Има една известна голяма пещера в Дренската клисура, а и едва ли само там.

НА ДОБЪР ЧАС В ОЧАКВАЩАТА ВИ КОЖУФ ПЛАНИНА!

БИСТРА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НАСЕЛЕНИЕ, ИЗХОДНИ
ПУНКТОВЕ, КУРОРТИ И ХИЖИ,
КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ

Бистра е една от най-интересните високи планини в страната. С особената си орография, с характерния си климат, с богатата си и разнообразна флора и фауна, с културно-историческото си богатство, тя е едно малко бижу в оъгърлицата на Македония.

Първите славяни по тези земи са ѝ дали днешното име заради преобладаващото ясно време през всички сезони. Облачността и мъглите са рядко явление в "бистрата като сълза" планина.

Границите на Бистра са добре очертани и не са предмет на спорове. На север граничи с Шар планина и Мавровското езеро, като границата върви по следния начин. От водослива на Радика с Мавровска река срещу течението на последната до язовирната стена на изкуственото Мавровско езеро. От нея тръгва южно, по самия бряг на езерото. Завива почти на 180 градуса в южния му край и в североизточна посока пак продължава по брега. Минава и по целия северен бряг и от точката, в която брегът на езерото взема южна посока, границата на Бистра отива в противоположната северна посока. Достига почти по права линия до 90-градусовия завой на най-южния начален приток на Вардар, на около 2 км югозападно от гостиварското село Речане. От езерото дотук границата отново е с Шар планина. Продължава по течението на притока до село Вруток (където се намира официалният извор на Вардар). Оттам в източна посока границата, следвайки южния край на Гостиварското поле, достига шосето между Гостивар и село Долна Гоновица. Тръгва по него южно и достига въпросното село. От него продължава срещу тече-

нието на Гоновичка река. Първоначално западно, а после южно, до изворната ѝ област. В същата посока изкачва седловината Стража 1212 м (орографската връзка с планинката Буковик на изток), през която минава шосето Скопие-Охрид. От нея се спуска югоизточно до левия начален приток на Заешка река и после по нейното течение, в същата посока, достига Кичевската котловина. От село Долна Гоновица, през седловината Стража, дотук границата е с малката планина Буковик на изток. Продължава южно, по западния край на котловината, минава непосредствено западно от град Кичево и достига долината на река Треска. Тръгва срещу нейното течение (западно) до водослива на двата ѝ начални притока. От него (отново западно) се изкачва стръмно и директно до седловината Яма (1507 м) - орографската връзка със Стогово-Караорман (на югозапад). От нея се спуска почти западно до 90-градусовия завои на Мала река и по нейното течение (в северозападна посока) достига река Радица. От Кичевската котловина, през седловината Яма дотук границата на Бистра е със Стогово-Караорман (на югозапад).

От водослива на Мала река в Радица (при Божков мост) природната граница върви северно, срещу течението на последната, и преминавайки през тясната клисура Барич, достига водослива с Мавровска река, където кръгът се затваря. От водослива с Мала река до този с Мавровска река, т.е. само по река Радица, границата е първоначално с Крчин и Дешат, а после с Кораб.

С други думи, Бистра граничи пряко с 6 планини - Шар, Буковик, Стогово-Караорман, Крчин, Дешат и Кораб. Бистра заема площ от 573 кв.км. Разстоянието между най-южната и най-северната ѝ точка е 31 км, а максималната ѝ широчина - 24 км.

Геоложки планината е изградена от старопалеозойски скали (филитични и зелени шисти, магматити-метаморфирани диабази и риолити, мезозойски седименти (варовици, конгломерати и глини), кватернерни наслойки (представени от моренни флувиоглациални образувания).

Бистра в своята завършена фаза на формиране била покрита с варовикова маса под формата на плоча. Дебелината ѝ се движи от 10 до 400 метра. Следвайки тектонските движения, тази маса (плоча) е доста разпукана и натрошена.

Наличието на варовик дало възможност на Бистра да се развият повърхностни и подземни карстови форми. От повърхностните се срещат понори, ували и карстови полета, а от подземните - пещери и пропасти. Най-много понори има в карстовото поле Султаница - над 50 на 1 кв.км. От карстовите полета по-известни са Тонивода, Говедарник, Бардаш, Султаница, Солумуница, Суво поле,

Долно и Горно Полце, При бари и др. Площта им се движи от 1 до 3 кв.км. От пещерите най-известни са Алилица, Калина гунка, Шаркова гунка и др.

На Бистра се среща и глациален (ледников) релеф, главно циркуси.

Орографски Бистра е нестандартна планина. Характерното за нея е, че на ниво 1750 м има платовидна равнина, над която се издигат заоблени върхове. Някои от тях изглеждат като хълмове, въпреки че може да надхвърлят 2000 м. Това се дължи на относително ниската им височина спрямо тази заравненост. Планината няма централно било, а множество отделни била или самотни върхове. За разлика от повечето планини, които са най-високи в централната си част, Бистра - напротив, е най-висока в периферията си, а в средата е като вдлъбната. Затова пък спусъците ѝ към граничните долини са стръмни, на места почти отвесни.

Условно можем да разделим Бистра на два почти равни по площ дяла - северозападен и югоизточен. Границата между тях върви от водослива на Мала река с Тресонечка, срещу течението на последната до водослива ѝ със Селечка. Продължава срещу Селечка до изворната ѝ област. Прехвърля в същата североизточна посока едно от билата на Бистра югоизточно от връх Мали Шар (1993 м). Спуска се към изворната област на Заешка река и по течението ѝ стига до водослива в нея на левия ѝ начален приток.

Нека разгледаме първо дела на северозапад от тази гранична линия, т.е. северозападния. Той е по-високият и представлява истински хаос от разнопосочни била. Да тръгнем по билната връзка между двата дяла. Оттук продължава на запад било, което свършва (или започва) в друго напречно било с обща посока югозапад-североизток. Общата им точка е връх Мали Шар (на албански - планината Шар). Това било в североизточна посока завършва над Гостиварското поле. Най-личният връх в тази му част е Сандактамаш (1981 м). В обратна посока билото завършва малко след кота 1937 м. От нея се отделят две други била. Северно тръгва немного дълго и снишаващо се към източния бряг на Мавровското езеро. Северозападно се отделя друго, което малко след началото си достига връх Усин (1890 м). До него излиза най-високият ски-влек (ски-център Маврово). Билото продължава в същата посока до възлова точка (над 2000 м), от която се отделят две значителни била. Югозападното е по-дълго с най-лична кота Веливръх (1916 м). Завършва при водослива на Мала река в Радика. Северното върви успоредно на западния бряг на Мавровското езеро и завършва в Мавровска река. Най-личният връх е Ястребец (1723 м).

Билото, тръзващо от кога 1937 м, продължава северозападно. Пресича се с шосето между Мавровското езеро и село Галичник (на 1705 м) и в същата посока достига до напречното било Чаушица, което е насочено север-юг. На това било, в южната му половина, се намира и най-високият връх на планината - Меденица (2163 м). В северната му половина е друг висок връх - Ярочкач (2015 м). Това било се простира между водослива на Мавровска река в Радика (на север) и село Галичник (на юг). Непосредствено над Галичник, на късо странично било, се издига скалистата грамада на връх Говедарника (2011 м).

От първенеца връх Меденица се отделя северозападно късо, но високо било, спускащо се стръмно към южния край на класурата Барич. На него се намира вторият по височина връх в планината - Требишка дупка (Требишка руна, 2151 м).

Югоизточният дял на планината Бистра започва със същото било, но в южна посока. Прави плавен завой и достига един от възловите върхове на планината - Курков дол (2110 м). От него се отделят още три била: Западно (между реките Селечка и Тресонечка), Източно (завиващо после на юг, което е по-дълго и завършва югозападно от град Кичево, с най-личен връх кога 1705 м), Югоизточно (най-мощното, с допълнителни разклонения). Последното, тръзвайки от връх Курков дол, достига връх Бистра (2101 м). От него билото се раздвоява. В югоизточна посока продължава по-късото, завършващо в долината на река Треска. Югозападно тръзва по-дълго и по-мощно, което от своя страна също се раздвоява (от реката, течаща през село Лазарополе). Десният, северният рид, завършва в долината на Мала река и на него се намира известната пещера Калина дупка. Левият, южният рид достига граничната седловина Яма (1507 м). Най-високата му точка е кога 1728 м.

Трябва да отбележим, че някои от билата на двата дяла на Бистра не са добре изразени и ориентацията в планината е доста трудна.

През Бистра минава част от главния балкански вододел между Адриатическо и Бяло (Егейско) море. Започва от седловината Яма (1507 м), гранична със Стогово-Караорман. Първоначално върви северозападно до кога 1728 м, от която завива на 90 градуса вдясно и североизточно достига връх Бистра (2101 м). Продължава в северозападна посока до връх Курков дол (2110 м). От него прави една голяма дъга, отворена на запад, достигайки връх Мали Шар (1993 м). Продължава североизточно по напречното било през връх Сандакташ (1981 м). Заобикаля вдясно (източно) Мавровското езеро и завършва на шосето между Маврови Анове и Гостивар северно от езерото.

Всички води, изтичащи наляво от така описания вододел, дос-

тигат пряко или косвено посредством Мавровското езеро, Мавровската река, Мала река и други до река Радика и чрез Црни Дрим и Дрим, в крайна сметка се изливат в Адриатическо море. Оттичащите се надясно също пряко и косвено (посредством Заешка, Треска и др.) достигат Вардар, а чрез нея - Бяло море.

Водното богатство на планината е във вид на реки и карстови извори. От Бистра извират 20 по-значими реки. От тях 11 се оттичат към адриатическия басейн чрез Радика и 9 към беломорския, главно чрез Треска. Ето някои от тях: Геневица (Галичка), Тресонечка, Селечка, Лазарополска, Белшчка, Студеница, Заешка и т.н.

От карстовите извори по-известни са Бела вода (край село Янче с дебит над 100 л/сек), в село Селце (20 л/сек), Бирой (край село Галичник - 11 л/сек), Росоки (1,8 л/сек) и Царевец (на шосето между Маврови Анове и Галичник - 0,2 л/сек и с температура на водата +6 градуса по С). Най-посещаван е Вирой край Галичник. Всички са с много студена и сладка вода.

Климатът на Бистра се определя като умерено континентален до около 1800 м, субалпийски между 1800 и 2000 м, и алпийски - над 2000 м, особено в района на билото Чаушица и двата най-високи върха в планината - Меденица (2163 м) и Требишка дупка (2151 м).

Характеризира се със студени зими и прохладни лета, както и с голяма температурна амплитуда в летните месеци. Пролетта и есента като преходни сезони са ясно изразени.

Количествата валежи заедно с тези на Кораб, Шар, Крчин, Дешат и Ябланица са от най-високите в страната. Бистра е известна с големите снегове, които падат и се задържат по склоновете и карстовите полета.

Както вече споменахме, планината е от най-ясните и със стабилно време в Македония, откъдето е дошло името ѝ.

Растителният свят на Бистра се характеризира с голямо разнообразие. Основното ѝ богатство са горите и пасищата. В сравнение с останалите планини, участващи в Национален парк "Маврово" (Кораб, Шар, Дешат и Крчин), при нея площта, заета от гори, е процентно най-голяма - 52,7%. За целия парк е 37,2%, а за изброените планини общо - 33,5%.

Различават се 4 вертикални вегетационни пояса. Първите три са горски, а най-високият - субалпийски пасища. Горските се подразделят на субмедитерански гори (най-ниския и най-малкия по площ), предпланински и планински гори (най-високият горски пояс е и с най-голяма площ).

В субмедитеранския са застъпени най-вече белият и черният габър, както и дъб-благун. В предпланинския - дъб-горун, букак и ня-

кои други, но на по-малки площи. В планинския - букови, смесени букови-елови гори и хвойнови храсти. Субалпийските (високопланинските) пасища на Бистра са другото ѝ голямо богатство. Като добавим меките релефни форми, благоприятния климат и наличието на карстови извори, както и липсата на държавна граница, става ясно защо тази планина е втора по значение след Шар като овцевъден район в Македония.

Бистра е царството на планинския (шарпланински, пирински) чай. Няма друга планина в Македония, а вероятно и на Балканския полуостров, с толкова голямо разпространение на този балкански ендимит.

Животинският свят също е достатъчно разнообразен и богат, включващ десетки видове бозайници, птици, влечуги, насекоми, риби и т.н., т.е. всичко живо, което е характерно за този географски район.

Предвид всичко това - флора, фауна, орография, климат, културно-исторически ценности и т.н., голяма част от планина Бистра е включена в пределите на създадения на 19 април 1949 г. Национален парк "Маврово".

Бистра е сред населените планини в Македония. Предпоставките за това са благоприятният климат, спокойният релеф, дълбоките речни долини, обширните пасища, вековните гори, изобилието на дивеч и наличието на достатъчно вода въпреки карстовия ѝ характер. Голяма част от селищата са навътре в планината, с което малко други високи планини могат да се похвалят. В близост до нея се намират и сравнително големите македонски градове Гостивар, Кичево и Дебър.

Етнически населението е смесено. Най-многобройни са християните. В по-голямата си част те са представители на най-старото славянско племе по тези земи, мияците, съсредоточени в Галичник, Лазарополе, Тресонче, Селце, Росоки и други. Друга част са от обособената славянска група мавровци, около Мавровското езеро, в Маврово, Никифорово, Леуново. Има също албанци (около Кичево и по река Радика) и малко торбешии.

Най-известното селище на територията на Бистра е село Галичник. Според някои името му идва от река Галик, вливаща се в Бяло море край Солун. Оттам по всяка вероятност са дошли предшествениците на днешните Галички мияци. Разположено е амфитеатрално с надморска височина на центъра му 1350 м.

Селото е било културен и стопански център на миячката общност наоколо. Имало е над 500 къщи с хиляди жители. Притежавало е над 50 000 овце. То е селото, което заедно с Гари (в Стогово) е дало най-много от прочутите дебърски майстори. Техни творения са мно-

го от най-красивите иконостаси на Балканския полуостров, между които са тези в манастира "Св. Йоан Бигорски", в църквата "Св. Спас" в Скопие, в църквата "Св. Георги" в Пазарджик, в църквата в Самоков и на много, много други места из Балканския полуостров.

От Галичник са родом известните народни будители и национални дейци - Георги Пулевски, Партений Зографски и Панайот Гиновски.

Сега в Галичник са останали само няколко постоянни жители, но през лятото селото се оживява, особено около прочутата Галичка сватба. Открай време всяка година на 12 юли - Петровден, се провежда обща сватба на всички пожелали да го направят. В миналото младоженецът веднага заминавал на далечен гурбет. Сега това е голяма атракция, за която идват хора от всички краища на света.

В Галичник могат да се разгледат църквата, музеят на Георги Пулевски. Има хубав и немного скъп хотел "Нега" в архитектурния стил на красивите галички къщи. Могат да се ползват и частни квартири (през лятото). В селото има магазин, ресторант и други малки заведения. Изходен пункт е за първенеца на планината - връх Мегеница (2163 м). Като страж над селото се извисява скалистата грамада на Говедарника (2011 м). Галичник е свързано с 20-километрово шосе с Мавровското езеро, но редовен транспорт до него няма.

Друго интересно село е Лазарополе. Преди е било на друго място, близо до сегашното. Веднъж, когато турците нападнали селото, хората избягали и се скрили в близката пещера. Намерила се предателка - лудата Калина, която издала местонахождението им. Турците ги задушили с дим и само някой си Лазар се спасил. Той основал сегашното село, кръстено на него. Пещерата пък носи името на извергнатата - Калина дупка. Празникът на селото е 2 август, Илинден, и заслужава да се види.

Изходни пунктове за Бистра са селата Таймище, Лазарополе, Галичник, Янче, но основен е курортът край изкуственото Мавровско езеро. Почти цялото западно крайбрежие на езерото от Маврови Анове през язовирната стена до село Маврово е курортна зона с много частни вили, хотели, почивни станции и т.н. Около село Маврово, в най-южната точка от крайбрежието, се намира и един от най-значимите ски-центрове в Република Македония, с множество седалкови лифтове и ски-влекове, изцяло по склоновете на Бистра.

Курортната зона край брега на Мавровското езеро е свързана чрез автобусен транспорт с Гостивар, Тетово, Скопие, с Дебър, Струга, Охрид и с Кичево, Крушево, Прилеп.

Самото Мавровско езеро е изкуствено, с дължина 12 км и ширина 3 км. Дължината на брега възлиза на 24 км, а най-голямата му

дълбочина е 48 метра. Площта му е около 14 кв.км, а надморската височина - 1200 м. Богато е с риба - пъстърва, плашица, клен и др.

На границата на планината Бистра има и една действаща хижа - планинарски дом "Китка" (Таймище). Намира се в близост до едноименното село, на 1200 метра от шосето Скопие-Кичево и на 40 метра от жп линията Кичево-Таймище. Това е бивша жп спирка, предадена на планинарското дружество "Китка" (Скопие), сегашния собственик на дома - стабилна постройка с приземие и етаж. Има 27 легла в 6 стаи, туристическа кухня и трапезария, ток, топла вода, вътрешна тоалетна и умивалня. В дома не се предлага храна. Няма постоянен хижар. Ключът се взема от дружеството в Скопие. До дома се стига от разклона на шосето (90 км до Скопие и 18 км до Кичево) и от жп спирка Заяц (7 км).

Възможни преходи от дома - до Мавровското езеро (около 4 часа), до село Галичник (около 8 часа) и др.

В пазвите на Бистра е скътан един от най-значимите културно-исторически паметници в Република Македония. Това е известният манастир "Св. Йоан Бигорски". Разположен е над левия бряг на река Радика, на 1 км от шосето Маврово-Дебър, срещу село Ростуше. Основан е през 1020 г. Изгорен от турците и възстановен в 1743 г. В него се намира един от най-прочутите иконостаси на Балканския полуостров. Той е дело на двамата майстори резбари - Петре Филипovski (Гарката) от село Гари и Макария Фрчковски от село Галичник. Работили са го цели 10 години (1830-1840) от орехово дърво. По своята техника това резбарско дело надминава работата в църквата "Свети Спас" в Скопие. Църквата в манастира разполага и с други дърворезби, които заедно с чудесните икони и фрески допълват картината относно културно-историческото богатство на манастира.

До разклона за манастира може да се използва междуградски автобус от и за Дебър.

Някои от църквите в миячките села (Селце и др.) също представляват интерес.

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ
ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

К Маврови Анове (1215 м) - село Галичник (1350 м), около 5 ч (20 км)

Този маршрут не е маркиран и се върви главно по шосето (с някои пресичания).

Маврови Анове е един от курортните центрове по западното

крайбрежие на Мавровското езеро. Има спирка на междуградските автобуси. От него се тръгва по шосето за Дебър край езерото. Минава се край пощата и се стига до язовирната стена. Тук шосетата се разделят. Западно, по изтичащата от езерото Мавровска река, продължава главното шосе за Дебър, а вляво, южно, през стената, се отделя шосето за южния край на езерото, където са селото и курортът Маврово. Само че на 1,5 км преди тях (3-4 км от Маврови Анове) вдясно се отделя шосето за село Галичник. Тръгва се по него, като на доста места се пресича по добре личаща си пътека. За около 2 часа от старта се стига до Младенова чешма с хубава студена вода, на самия път. Минава се обръщането на товарните камиони, извозващи дървени трупи (понякога вземат на автостоп и така се спестява време) и се стига друга, още по-голяма и хубава каменна чешма - Царевец, строена през 1939 г. Тя е над горския пояс. С нея трябва да се хване по стария път вдясно (главното шосе прави един дълъг с километри завой), а после вляво да се пресече по широка пътека и да се излезе на най-високата точка от маршрута - 1705 м. Това е една седловина, където се събират 4 пътя - от Галичник, от Мавровското езеро, старият път от Мавровското езеро и един македонски път в южна посока, отиващ към най-високите ски-влекове на ски-център Маврово.

Оттук се открива хубав изглед към част от Шар (връх Кожа, Лера, Враца и др.), Сува гора, долината на река Радика и т.н. Дотук се стига за около 3 часа от Маврови Анове.

Продължава се югозападно по асфалтовия път и за около 30 минути се стига до постройка на десен завой. На 250-300 метра над нея има кошари. От този завой на пътя вече се вижда първенецът на планината - връх Меденица (2163 м) на 245 градуса северен азимут. След още около 20 минути се достига място, където шосето отива вдясно, на запад, и прави големи завои. Трябва да се продължи южно, по високото напрежение, и слизайки стръмно, да се пресече към виждащото се долу шосе. Пак се хваща по пътя и се минава край голяма чешма с корита (на около 50 метра вдясно от пътя). Тази вода е само за животни и не бива да се пие от хора. По шосето се минава край още една чешма, а малко преди да се влезе в селото, се подминава и футболното игрище. То е най-удобното за бивак място край село Галичник. Има и чешма в близост.

В селото се стига за около 5 часа. Маршрутът е лек и приятен, а по пътя може да се хване автостоп. Представлява част от западната македонска трансверзала "Люботън-Охрид".

Л Село Галичник (1350 м) - село и курорт Маврово (1210 м), около 4,30 ч

Този маршрут също не е маркиран. Той е най-прекият път от Галичник до южното крайбрежие на Мавровското езеро.

От селото се тръгва по единственото шосе за Мавровското езеро и по описания вече начин се достига най-високата му точка - седловината на 1705 м, където се събират 4-те пътя. Дотук се идва за около 2,30 ч.

Хваща се вдясно, южно, по макадамовия път. Вървейки по него, настреща изниква масивът на връх Бързовец, около 2000 м. Виждат се и два ски-влека отпред, вдясно, под връх Султаница.

За 30-ина минути се стига долната станция на втория влек. Отпред, вляво, се виждат още няколко. Малко след това пътят продължава вдясно, а маршрутът се отделя и в североизточна посока се достига горната станция на двуседалковия лифт. Оттук се открива цялостен поглед към Мавровското езеро. Вдясно се хваща черен път, който известно време върви под съседен ски-влек, а после вдясно стига до началните станции на други два влека, където е и горната станция на едноседалков лифт (общо в ски-курорта има 2 седалкови лифта и 9 влека). Вляво по пътя (отдавна вече в гора) се засича ски-пистата и по нея се слиза. Става доста стръмна, но първо вдясно, а после, пресичайки я вляво, се продължава вече по-полегато под двуседалков лифт. Долу се виждат станцията на лифта, селото, езерото, църквата в него. От пистата вляво се отделя пътечка и през гората, пресичайки тук-там, се слиза до селото и курорта Маврово.

Маршрутът отнема всичко около 4,30 ч. Край езерото има удобни за бивак места. Има и хотели, разбира се, скъпи, магазини за хранителни продукти. От селото са 5-6 км до Маврови Анове, където може да се вземе междуградски автобус. В някои писания може да се прочете, че от село Маврово до село Галичник има маркировка, но такава липсва.

М Село Галичник (1350 м) - връх Меденица (2163 м), около 2 ч - село Галичник, около 3,30 ч

Този лъчов маршрут се прави без багаж и е част от западната македонска трансверзала "Люботън-Охрид".

От селото се тръгва директно нагоре, в северна посока, към тясната скалиста седловина (като пролом в скалите), западно от връх Говедарника (2011 м). Засича се пътечка, която пресича коритото на оттока под тази тясна седловина и от другата му страна се изкачва стръмно до скалестия пролом. Оттук си личи и маркировката към върха (явно остатък от стара). Не е от най-надеждните и да не се разчита само на нея. След седловината (пролома) се следи сухото дърво зад нея до "водослива" на две други сухи дървета с долинни уширения. Тръгва се срещу лявата (по посока на движение-

то) долинка в северозападна посока и после в дясно, по логичен и туктам маркиран път, се държи вододелът между долините. Той прави завой на 180 градуса и в южна посока, вече над 2000 м, се следи билото 300-400 метра. Отново почти 180-градусов завой и се излиза на дългото и заравнено било, на което е и връх Меденица. Билото прави абсолютен "зет" за да достигне до първенеца. В края има опасност от загубване при мъгла, ако не се носи компас. Върхът е при леко издигната скална маса. Отбелязано е, че това е 5-а контролна точка от западната маедонска трансверзала "Люботън-Охрид" с надпис "КТ-5". Изкачването отнема около 2 часа.

От върха се открива невероятна панорама към най-високите планини на Македония - Кораб, Шар, Дешат, Крчин, Стогово-Карарман и т.н. За подробности - виж азимутния кръг в края на книгата.

Обратният път отнема 1-1,15 ч, т.е. целият лъч се прави за около 3,30 ч.

Н Село Янче (700 м) - село Галичник (1350 м), около 2,30 ч

Маршрутът не е маркиран и е само изкачване. До смесеното (християни и мюсюлмани) село се идва от разклона на шосето Дебър - Гостивар (1 км). На разклона има автобусна спирка.

От селото се тръгва по камионен път за Галичник. Пътят е прекаран до едни отвесни скали високо над Янче и там е зарязан. На първия ляв завой върху камък с червена боя е написан № 57. Следва остър, почти 180-градусов ляв завой. Оттук се отделя съвсем малка пътечка върху сипея по продължението на идващия от село Янче път т.е. преди завоя. Може да се продължи и по пътя и после да се засече пътеката на билото на рида, но е малко по-дълго. Пътечката пресича деренцето, което минава и през село Янче. Точно тук е изписан и № 58. Това не е туристическа маркировка, но помага за ориентацията на тръгналите към Галичник. След диагонално изкачване пътечката, която се губи на места, хваща билцето на рида и тръгва нагоре по него, като се върви край електрическите стълбове. Пресича 2-3 пъти камионния път, по който се вървеше в началото, и се достига хубава каменна чешма, строена през 1923 г. в памет на жената и дъщерята на майстора ѝ. Мъка и оптимизъм е вградил в нея човекът.

Пътеката продължава на серпентини, промушвайки се между скалите, надвиснала отгоре като орляк. Отзад, на запад, все повече се открива долината към Дебър с Дебърското езеро, двата Крчина (Фараоните), селата по отсрещния склон, Стогово, албанските планини.

Пътеката завива надясно и югоизточно влиза в западния край на село Галичник, при хотел "Нега". От село Янче се идва за около 2,30 ч,

а ако се смята от разклона на шосето Дебър - Гостивар, към 3 часа.

О Село Галичник (1350 м) - село Селце, около 3,30 ч - пещера Калина дупка, 6,30-7 ч - село Лазарополе (1200 м), около 8,30 ч

Маршрутът е маркиран, макар и немного надеждно. Той е част от Западната македонска трансверзала "Люботън-Охрид".

От Галичник се тръгва по шосето за Мавровското езеро и след изворите на Галичка река се свива вдясно по черен камионен път. В случай че се изпусне разклонът, пътят може да се засече, като се стигне до футболното игрище, вдясно от шосето. Черният път се изкачва вдясно от игрището, над което е и каменната чешма. На нея се появява за пръв път и маркировката. След около 20 минути изкачване се излиза на билце с поляна и гора наоколо. Тук пътят се разделя. Основният, вдясно и надолу, е обиколен. Продължава се по левия, горния, където е и маркировката. Почти по хоризонтал се върви през гора и поляни и пред малко голо връхче, където се губи пътеката и маркировката, се свива вляво, югоизточно, и се засича хубава пътека. През китна полянка се влиза в "горския пролом" (пътеката върви в тесен улей между буки и скали). За около 2,20 ч от Галичник се стига обзорно скалисто място с поглед към Стогово с върховете Биг Дорг, Бабин срт и др. На билото зад Тресонечка река се вижда и горният край на днешната цел - село Лазарополе.

Следва спускане право надолу по личаща пътека и се излиза на черен път. Маркировката го пресича и слиза надолу право към Тресонечка река. Но ние предлагаме друг, по-интересен вариант до края, макар и немаркиран. Тръгва се по пътя вляво (надясно се отива към село Росоки, откъдето също може да се върви към село Лазарополе) към село Селце. Насреща се вижда село Тресонче.

Влиза се в село Селце и веднага се свива надолу, вдясно, към църквата, която се вижда. Под нея има хубава полянка с дървени пейки и огромна каменна чешма - чудесно място за почивка. От село Галичник дотук се идва за около 3,30 ч.

Селцето се намира над десния приток на Тресонечка - Селечка река. В него няма постоянни жители, но лятото е пълно с хора. Магазин или кръчма няма. От Селце се продължава надолу по черен път. За 30-40 минути се стига до водослива на двете реки - Тресонечка и Селечка. Първо се пресича по мост Селечка. Минава се край изоставен голям обор и срещу течението на Тресонечка река, по пътя, се достига и преминава моста и над нея. След моста пътят се разделя. Нагоре продължава за село Тресонче, а надолу, по левия бряг на Тресонечка река - към Дебър (маршрутът е в тази посока). След още 20-ина минути, или всичко от село Селце за около час, се минава край чешма на пътя. След още 5-6 минути - разклон.

Главният път продължава надолу към Мала река, Рагика и Дебър, а вдясно се отделя път през мост за село Росоки, което е на 1 км. От този разклон, точно където са двете дървени табели за двете села (Росоки и Тресонче), в югозападна посока, нагоре, диагонално, тръзва широка обрасла пътека. Маршрутът продължава по нея без макировка. Маркировката минава през село Тресонче, но се върви по открито и е по-дълго. Пропуска се и пещерата Калина дупка. След 6-7 минути по пътеката се вижда отзад и село Росоки. След още 15-ина минути се стига разклон на пътеката. Хваща се вляво и нагоре. След още 10-15 минути идва едно обзорно място с панорама към долината на Тресонечка река, Стогово и вековните букови гори наоколо. Над пътеката като ориентир се вижда висок скалист връх. Вдясно от него е село Лазарополе. Пътеката е доста обрасла. Дотук от село Селце се идва за около 2 часа.

След още 35-40 минути се достига природен феномен - стара бука, заклещена между две канари. От нея виси истински лиан, който става за маймунска люлка. 15-ина минути по-късно е голямата бука с извора под нея. Вляво, нагоре, се отделя пътечка, която за 100-ина метра води до входа (в огромна скала) на пещерата Калина дупка. Дълга е около 50 метра, с няколко странични коридора и сталактити в дъното, по тавана и стените. Не е електрифицирана и трябва да се носи светлина. Да се внимава от подхлъзване, но няма опасност от загубване. Разглежда се за 15 минути. Всичко отбивката отнема около 30 минути.

От пещерата за около час се изкачва и после леко се спуска към село Лазарополе. Да се внимава пред седловината. Пътечката се търси сред храстите вляво и нагоре.

От Галичник се идва за около 8,30 ч с 30-минутно разглеждане на пещерата Калина дупка. До селото, както и до околните Тресонче и Гари, през лятото идва един автобус от Скопие в петък и в неделя тръзва обратно.

П Село Лазарополе (1200 м) - село Гари (1050 м), 2-2,30 ч

Тази маршрутна отсечка също е част от западната македонска трансверзала "Люботън-Охрид". Маркирана е добре.

Тръзва се по единственото асфалтирано шосе надолу. В края на селото се свива вляво по деренцето, покрай телефонните стълбове, по които е маркировката. Слиза се малко стръмно и за около 30 минути от селото се стига до Гарски извор, под голяма надписана скала с хубава студена вода. Насреща е Момина скала. Изглежда, във всяка планина на Балканския полуостров има поне по една Момина скала. Панорамата на Стогово се е открила, разсечена от Гарска река.

За около час се слиза до Мала река, която е граница между Бистра и Стогово-Караорман. Малко преди това, като се излезе на черния път, пътеката се губи, но се пресича надолу и без проблеми се слиза до виждащото се шосе. Пресича се мостът над Мала река и се стъпва на територията на планината Стогово-Караорман. По асфалта, срещу течението на левия приток на Мала река - Гарска река, за 30-40 минути се отива до центъра на село Гари. Преди да се влезе в него, се минава край голяма каменна чешма - за оправяне на тоалета. От Лазарополе се идва за 2-2,30 ч. В селото има магазин, кръчма, туристическа спалня (на сдружението на пенсионерите), хубава църква и т.н. Родно огнище на много и прочути майстори резбари. Отстои на 11 км от шосето Дебър-Гостивар. Лятото веднъж седмично има и автобус от и за Скопие.

Драги читатели, нарочно даваме само едnodневни маршрути, а всеки от вас, според интересите, времето, с което разполага, и т.н., може да си "сглоби" хубав многодневен преход. Разбира се, възможни са и други пешеходни маршрути в тази интересна планина, но за това имате думата вие.

В Бистра има великолепни възможности за ски и колотуризм. Наличието на ски-съоръжения до близо 2000 метра надморска височина, спокойният релеф, многото и високи пътища, немалкото селища в самата планина с възможности за нощувка в някои, са предпоставки за това, естествено - неизползвани.

Карстовият характер на планината, както и откритите вече пещери предполагат спелеоложка активност.

Наличието на високи седалкови лифтове дава възможност за ефектни полети с делта- и паропланери над Мавровското езеро.

НА ДОБЪР ЧАС В НЕСТАНДАРТНАТА БИСТРА!

ЧЕЛОИЦА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ
И СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
КЛИМАТ, РАСТИТЕЛЕН
И ЖИВОТИНСКИ СВЯТ,
НАСЕЛЕНИЕ, ИЗХОДНИ
ПУНКТОВЕ, ХИЖИ, КУЛТУРНО-
ИСТОРИЧЕСКИ ЦЕННОСТИ

Челоица е от най-малките високи планини в Македония. Може да се срещне под различни наименования. Често я присъединяват към по-обширната ѝ северна съседка Сува гора. Много по-често я дават с името на най-високия ѝ връх - Добра вода. Напоследък се налага все повече наименованието Челоица, което и ние приемаме за официално име на планината.

Нека разгледаме границите ѝ. На север орографска връзка на Челоица със Сува гора е седловината Пеклище (около 1350 м). През нея минава шосе от Гостивар за селата по долината на Мала река и до селището Македонски брод. В източна посока границата слиза до изворната област на Мала река и върви по нейното течение. Първоначално източно, после югоизточно и накрая пак източно достига водослива ѝ в Треска. Оттам тръгва срещу течението на последната, в южна посока, до водослива в нея на реката, протичаща през село Тополница. Върви западно, срещу нейното течение, минава през село Тополница и малко над него продължава срещу течението на десния (южния) начален приток до изворната му област. В западна посока достига седловината Белези (1697 м), гранична между Челоица и Песяк на юг. От нея, също западно, тя слиза до изворната област, а после върви по течението на реката, протичаща през селата Туин и Арангел и вливаща се в река Заешка, край Кичево. Първоначално северозападно, а после западно границата достига до село Туин. От река Треска през седловината Белези дотук границата на Челоица е с малката планина Песяк (на юг).

От село Туин, в северна посока, границата следва северния край на Кичевската котловина и през село Букойчани достига река Заеш-

ка. Без да върви срещу нея, веднага сменя посоката и североизточно се изкачва до седловината Буковик (1185 м) и в същата посока слиза до Лакавичка река. От Заешка до Лакавичка река границата е с малката планина Буковик (на северозапад). Продължава малко по течението на Лакавичка река до водослива в нея на Железна река, протичаща през голямото село Србиново. Тръзва североизточно срещу течението ѝ, минава през въпросното село и малко над него хваща срещу големия ѝ десен начален приток. Стига до 90-градусовия му завой на югоизок, но преди него границата в същата североизточна посока изкачва сухия дол до седловината Пеклище, където кръгът се затваря. От Лакавичка река, през седловината Пеклище, до водослива на Мала река в Треска границата на планината е със Сува гора.

В така описаните граници Челоица заема площ от приблизително 200 кв.км. Разстоянието по права линия между най-северната и най-южната точка, т.е. между граничните седловини Пеклище и Белези, е 20 км. Съответно между най-западната и най-източната е около 27 км.

Челоица е изградена главно от гранит, гнайси и шисти. Сериозни следи от заледряване няма. Част е от една по-голяма планинска верига, която спокойно би могла да се приеме за една планина. Тя включва от север на юг Осой, Сува гора, Челоица и Песяк и се простира на дължина между два завоя на река Треска. Но да се върнем на Челоица. Планината има добре очертано главно било с обща посока северозапад-югоизток и две по-големи отклонения от него.

От север главното било започва от граничната седловина Пеклище (1350 м). От нея се издига в югоизточна посока постепенно и достига 1840 м при първия сериозен връх - Лумуне. Билото продължава в същата посока и върви 7 км (по права линия) без особени денивелации. Издига се сериозно при първенеца - връх Добра вода (2062 м, единствен двухилядник), който е и основен орографски възел в планината. От него билото като цяло държи същата югоизточна посока, но прави една голяма дъга, отворена на югозапад, и завършва при граничната седловина Белези (1697 м).

Първото сериозно отклонение от централното било тръзва от първенеца Добра вода на запад. Завършва при граничната седловина Буковик (1185 м). Най-личният му връх е кота 1517 м, непосредствено над седловината. Другото отклонение се отделя източно от централното било на Челоица при най-изпъкналата част от дъгата, която прави то, югоизточно от връх Добра вода. Завършва при водослива на Мала река в Треска.

През Челоица не минава никой от главните балкански вододели. Всички води, изтичащи от планината, в крайна сметка се изливат в

Бяло (Егейско) море чрез Вардар. Все пак най-сериозният вододел е този между Вардар и Треска (вливаща се във Вардар). Тръзва от граничната седловина Пеклище (1350 м) и следва главното било до първенеца - връх Добра вода (2062 м). От него вододелът хваща в западна посока, следвайки билото на страничното отклонение до граничната седловина Буковик (1185 м). Всички води (които са минимален процент), изтичащи налясно от така описания вододел, се вливат чрез Лакавичка река във Вардар. Тези, тръзващи наляво, директно или индиректно, достигат река Треска. Те са огромната част от водите на планината.

Водното богатство на Челоица са реките, извиращи от нея. От тези, тръзващи към Вардар, най-голяма е Лакавичка река, извираща западно от първенеца. Влива се във Вардар непосредствено край Гостивар. Най-големият ѝ приток е Железна река, водеща началото си северозападно под връх Добра вода. Нейният начален извор е чешмата Добра вода, даваща името и на най-високия връх в Челоица.

От реките, изтичащи към Треска, най-значима е Мала река, извираща източно под граничната седловина Пеклище. Всичките ѝ притоци са десни, т.е. от Челоица. Влива се в Треска, непосредствено западно от ниския връх Север (1192 м). Друга по-голяма река води началото си западно под граничната седловина Белези (1697 м). Влива се в Заешка река, непосредствено край град Кичево.

Климатът на Челоица до 1700-1800 м е умерено-континентален, а над тази височина - субалпийски.

Растителният и животинският свят на планината е типичен за този географски пояс. Истинско богатство са широколистните запаси на Челоица. Има и високотланински пасища.

Тази планина е доста населена за размерите си, като най-много селища има по източните ѝ склонове. Те са по-полегати и с повече речни долини. По западните ѝ склонове населението е смесено - християни и албанци, а по източните живеят само християни. Централното било е гранична линия за разпространението на етническите албанци (шиптърите).

Основни изходни пунктове са християнското село Железна река (на едноименната река, на 900 м, без редовен транспорт до него), шиптърското село Србино, жп спирка Падалище на линията Гостивар-Кичево (в близост до едноименното село, от него тръзва най-прекия път за първенеца Добра вода), село Папразище (най-близо до първенеца на планината, но до него няма редовен транспорт). От долината на Мала река най-сериозен изходен пункт е село Самоков, до което има частен микробусен транспорт от Македонски брод.

Курорти и хижи в Челоица липсват. Има само един заслон на 1550 м, до манастира "Св. Николай". Нова, но занемарена постройка. Легла няма, но има матраци и със спални чували може да се спи. Има печка, маси, пейки.

Манастирът "Св. Никола" е в съседство на границата на Букова гора и алпийските пасища. Представлява само една църквичка и дървена кула-камбанария. Всяка година на празника на манастира - 2 юни (независимо какъв ден от седмицата се пада), околността се пълни с народ. Идват и много планинари, главно от Гостивар, които правят изкачване на връх Добра вода.

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

В Челоица, въпреки че е във вътрешността на страната и е висока, няма маркирани туристически маршрути. Планината не се радва на масово посещение, но се надяваме, че това ще се промени.

К Село Железна река (900 м) - Манастир "Св. Никола" (1550 м), 1,45-2 ч - връх Добра вода (2062 м), около 4,30 ч - село Ковче (600 м), 9-10 ч

До християнското село Железна река няма редовен транспорт. Такъв стига само до по-ниското шиптърско село Србиново, отстоящо на 5-6 км.

От центъра на Железна река се тръгва нагоре по каменистия път към горната махала. Насреща, югоизточно, хоризонтът е запълнен от масива на връх Добра вода. След около 15 минути от центъра се свива вляво по пътечка. Пресича се неголямата Железна река по дървено мостче (може и край него). Нагоре се минава вдясно край малка къща и на серпентини през дъбова гора се излиза на поляна с редки дървета. На нея се намира самотна дървена постройка с няколко вързани зли кучета, които я охраняват! Продължава се нагоре в източна посока по добре очертан рид сред дъбова гора. Целта е главното било на планината. На около 1400 м букът сменя дъба. Завива се вдясно и вече сред букова гора, се траверсира с леко изкачване. За около 1,30 ч от старта се излиза от гората и на остър ляв завой на пътеката се достига дървена чешма (първата дотук от селото). От нея в северозападна посока с леко качване за 15-ина минути, или всичко за 1,45-2 ч, се излиза при малкия манастир "Св. Никола", на 1550 м, на границата на горския пояс. Състои се от църква, дървена камбанария с две камбани и ограда. Църквата се отваря само на манастирския празник - 2 юни. Бялата сграда се вижда от гос-

та места в планината. От самия манастир пък се виждат чудесно връх Добра вода, долината на Железна река с едноименното село и голямото Србиново. Над манастирчето се намира заслонът, който с малко средства може да се превърне в уютен планинарски дом.

От манастира се тръзва в източна посока без пътека, подсичайки билото, и за около 20 минути се излиза на главното било, на 1625 м. След няколко минути по билото, при папратова поляна преди гората, трябва да се хване вдясно, по-ниско, пътеката, която подсича западно, в гора, билото и пак излиза на него. За около 50 минути от манастира се пресича камионен път на билото. Продължава подсичането на билото първо отдясно, после отляво и накрая по нещо като коларски път в тревата, по билото, се достига хубава голяма чешма с корита - Добра вода. Намира се на около 1700 м, непосредствено преди изкачването на едноименния първенец, малко вдясно от билото. Тя се води и като начален извор на Железна река. До нея идва черен камионен път от противоположната югозападна посока. От манастира дотук се идва за около час и половина.

За 30-ина минути в южна посока, директно без пътека, се излиза до скалистото теме на тревистия връх Добра вода (2062 м). От манастира се идва за около 2,30 ч, а от село Железна река - за около 4,30 ч. Има голяма бетонна пирамида сред скалички.

Гледката си заслужава усилията - виж азимутния кръг в края.

От върха се тръзва югоизточно по главното било (пътеката се хваща вляво, малко под билото). Тя пресича висок "език" от буквата гора и пак по голо стига до голяма седловина с метални стълбове за високо напрежение (1710 м). От върха се идва за около 1,15 ч. Продължава се по черен път, завиващ наляво, североизточно, по странчен рид, напускайки главното било. Пътят върви под високото напрежение. На едно място обикаля вляво, но може да се пресече вляво от жиците. След по-малко от час пътят се разделя. Хваща се вдясно и надолу по посока на виждащото се от време на време село Ковче с предприятието до него. По просеката за високото напрежение растат много малини и ягоди. След 10-15 минути пътят прави остър ляв завой, а северно, вдясно, продължава пътека през гората, подсичаща вляво малко връхче. Пътеката става широка и след около 15 минути излиза на хубав камионен път. Продължава се по пътя вдясно, напускайки билото на рида. Наоколо се забелязват кестени, различни от нашите по листата си. Пътят се пресича няколко пъти по пътека. Минава се в близост до село Люще (остава вдясно). Продължава се по шосето. След един орех и няколко кестена вдясно се отделя пряка пътека за село Ковче, слизаща по дълбока-

та долина под село Люпце. Тя обаче не се следи добре и затова ви препоръчваме описания от нас маршрут.

В края на следващото пресичане (вдясно) се минава край големи, обгледни, характерни скали на 930 м надморска височина. Добро място за почивка и поглед наоколо. Насреща, североизточно, хоризонтът е задънен от масива на Якупница, по-точно Караджица и Даутица със Солунска глава по средата. Дотук се слиза от билната седловина за 2,30-2,45 ч и около 4 часа от върха.

Пресича се без пътека, по нюх, още два пъти (може и по шосето, но е по-дълго) и отново по пътя се излиза на асфалтовото шосе между Гостивар и Македонски брод. Малко надолу по шосето се стига до разклона за село Ковче, на неколкостотин метра вляво, по бреговете на Мала река. То е съвсем малко селце, сгушено в дъбовата гора. До него няма редовен транспорт. Може да се вземе някой от частните микробуси, тръгващи от село Самоков за Македонски брод, но са нарядко. Другата възможност е автостопът, но за по-голяма група е проблематичен. Затова е желателно да се носят бивачни съоръжения в случай на необходимост.

До село Ковче от връх Добра вода се слиза за около 4,30 ч, а от село Железна река са необходими 9-10 ч.

Л Село Железна река (900 м) - връх Добра вода (2062 м), около 3,30 ч - село Самоков (650 м), около 7 часа

От село Железна река може да се излезе до връх Добра вода и по друг път. Този път е по-кратък и по-ясен. От селото се изкачва билото от другата страна на Железна река, над левия ѝ бряг, т.е. тръгва се в противоположна посока на предишния маршрут. По билото на този страничен рид в югоизточна посока за около 3,30 ч се достига първенецът връх Добра вода (2062 м). От него може директно да се слезе към село Самоков, вместо да се обикаля като в предишния маршрут до село Ковче. Пътят е в източна посока, по прекия рид, спускащ се към село Самоков, в долината на Мала река, а може и по долината, вдясно от въпросния рид. Отнема около 3 часа, или всичко за целия преход - приблизително 7 часа.

При този маршрут се пропуска манастирът "Св. Никола".

М Жп спирка Падалище (700 м) - връх Добра вода (2062 м), около 3,30 часа

Въпреки че като време изкачването на върха е съпоставимо с това от село Железна река (маршрут 2), имайки предвид редовния жп транспорт до Падалище, то спокойно можем да кажем, че това е най-прекия маршрут към първенеца на планината.

По отношение на възможностите за други планинарски дейности и спортове, то най-добри са шансовете за развитие на ски-туризъм, както и донякъде на планински колотуризм. Факторите са спокойни, плавни била, достатъчно пътища, немалко населени места, наличие на минимален транспорт.

НА ДОБЪР ЧАС В МАЛКАТА, НЕПОЗНАТА,
НО ПРЕДИЗВИКАТЕЛНА ЧЕЛОИЦА!

БЕЛАСИЦА

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА –
ИМЕ, ГРАНИЦИ, ОБРАЗУВАНЕ И
СЪСТАВ, ОРОГРАФИЯ,
ХИДРОГРАФИЯ, КЛИМАТ,
РАСТИТЕЛЕН И ЖИВОТИНСКИ
СВЯТ, НАСЕЛЕНИЕ, ИЗХОДНИ
ПУНКТОВЕ, КУРОРТИ И ХИЖИ,
КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ
ЦЕННОСТИ

Беласица е разположена на територията на 3 балкански държави - Република Македония, България и Гърция. Частта от планината в македонска територия се намира в югоизточния ъгъл на страната.

Навярно поради ослепителната ѝ белота зимно време народът ѝ е дал хубавото и поетично име Беласица.

Да проследим границите ѝ. На север Беласица граничи със Струмичкото поле, т.е. с долината на река Струмица. Вървейки източно, тази природна граница пресича държавната между Република Македония и България, минава през самия град Петрич и достига долината на река Струма. Върви в южна посока по течението ѝ и вече в гръцка територия, преминава през тясната Рупелска клисура (проход, дефиле), отделяща я от ниската Сенгелска планина (на изток). Границата достига Серското поле и вече в западна посока върви по неговия северен край чак до ниската седловина (около 300 м), свързваща или отделяща Беласица и Круша планина (на юг). След нея се спуска леко в същата западна посока до полето около Дојранското езеро и върви по северния му край, влизайки отново в македонска територия. Прехвърля друга ниска седловина (250 м), западно от Дојранското езеро, отделяща Беласица от възвишението Девгели (на юг). Спуска се западно до долината на река Луда Мара (в горното ѝ течение) и северозападно изкачва друга небисока седловина (260 м), отделяща Беласица от ниско възвишение (522 м) на югозапад. Почти северно пак се спуска до долината на Анска река. Върви в източна посока по южния ѝ край, а след това в обратната, западна посока,

следва северния ѝ край. Малко пред село Раброво границата завива надясно и в северна посока се изкачва до Костуринската седловина (457 м), орографската преминава през село Костурино и след него съвпада с течението на река Тракайна, по която достига Струмичкото поле, непосредствено южно от град Струмица. Тук кръгът се затваря.

В тези граници Беласица заема площ от приблизително 670 кв.км. От тях 235 кв.км, или 35 %, са на македонска територия, 130 кв.км или приблизително 20 % - в българска, и 305 кв.км, или около 45 % - в гръцка. Разстоянието по права линия между най-западната и най-източната точка, т.е. между Костуринския проход и Рупелската клисура (дължината на планината), е около 63 км, а средната ѝ широчина - приблизително 10 км.

Беласица има вулканичен произход. Съставена е от различни видове шисти (слюдни, кристалинни, амфиболони), сиво и сиво-бели гнайси, които по билото и върховете са едрозърнести и с гранитов вид, на места с гранитови вариации, а някъде и чист гранит. Срещат се и кристалинни варовици, пясъчници и конгломерати. Сериозни следи от глациален релеф няма.

Орографски Беласица е съвсем ясна и опростена. Има едно категорично изразено централно било с посока изток-запад, а северно и южно се спускат стръмни склонове - първите обрасли, вторите голи. Страничните ридове са къси и стръмни. Само едно по-сериозно отклонение тръзва от централното обило. Всъщност Беласица представлява една много тясна "рибена кост", образно казано. Централното било започва на гръцка територия с кота 763 м, непосредствено над Рупелската клисура. Върви в северозападна посока до българо-гръцката граница, която идва от север, по странично било. Централното било прави остър завой на юг и продължава с междудържавната граница. Югозападно достига първия сериозен връх - Конгур, или още Голям Конгур (1952 м), втори по височина в планината. В югоизточната му част се намира голяма скала, наречена от народа Кукуличова скала. При нея легендарният по тези места хайдутин Кукуличо е имал кръвава схватка с поробителите.

Следват няколко безименни коти около 1900-те метра и на 4 км по права линия, западно от връх Конгур, се извисява първенецът на планината - Радомир (Калабак, 2029 м). Това е единственият връх над 2000 м в Беласица.

Билото стръмно се спуска на запад от първенеца. След това се издига леко до кота 1821, за да се спусне отново до най-ниската седловина (проход) във високата част на Беласица - Демир Капия (1710 м). Оттук минава стар коларски път, свързващ село Коларово в бъл-

гарска територия с гръцките Ано Пороя (Горен порой) и Линуш.

Следва един сравнително спокоен участък от централното било с невисоки издатини по него, за да се стигне до обширния скалист масив на третия по височина връх - Лозен (1898 м). От него се спуска на юг обширната тераса Янево блато, по която вероятно е минал на 29 юли 1014 г. гръцкият отряд, нападнал в гръб войската на Самуил при укреплението край днешното село Ключ.

Западно от връх Лозен централното било слиза до седловината Тумба и след това се изкачва до един от най-личните върхове в планината, представляваща и географски интерес - скалистия Тумба (1881 м). Ту се събират трите междудържавни граници - българо-македонската, българо-гръцката и македоно-гръцката. Голяма 2-метрова пирамида, забелязваща се отдалече, потвърждава този факт. Най-тесен до върха е българският коридор (около 20 метра).

Западно от Тумба билото е доста насечено и върви по македоно-гръцката граница. Следват добре изразени и сравнително високи върхове - Сечена скала с проходимата седловина западно от него, двойният Семиркаяз (1880 м), каменистият Висока чука (1874 м) и други безименни коти. Билото постепенно се снижава и достига до безименната кота 1413 м. От нея се отделя единствено сериозно отклонение от централното било на Беласица, по което първоначално върви и македоно-гръцката граница в посока към Дойранското езеро. То тръгва в югозападна посока. Минава през кота 691 м, през връхчето Боска, 720 м, и завършва до граничната седловина с възвишението, високо 522 м, през която минава шосето между Дойранското езеро и град Валандово.

От кота 1413 м централното било продължава северозападно. Минава през връх Джамби Кран (1198 м). На около 5 км по права линия от него, в същата посока, билото достига разклонение. Северозападно се отделя неголямо отклонение, завършващо след ниския Летни врв (787 м), южно от град Струмица. Централното било обаче сменя посоката и югозападно приключва при Костуринската седловина (проход, 457 м).

По цялото си протежение Беласица е опасана от черни пътища. Голямата част от тях са прокарвани по време на Първата световна война от българската войска. Билото на Беласица е представлявало брънка от цялостната защитна линия.

През планината не минава никой от главните Балкански водоеди. Основният водоед на Беласица е между Дойранското езеро и Бяло (Егейско) море. Започва от седловината (260 м), отделяща Беласица от ниското възвишение (522 м) на югозапад, през която минава шосето Дойранско езеро - Валандово. Водоеделът върви североизточ-

но по билото на страничния рид, минавайки през връхчето Боска (720 м), кога 691 м, и достига централното било при възловата кога 1413 м. Продължава вече по него в източна посока. Минава през връх Висока чука (1874 м) и достига Семиркаяз (1880 м). От него вододелът се разделя с централното било и по къс и стръмен страничен рид се спуска южно до граничната седловина (300 м) с Круша планина.

Всички води, изтичащи от Беласица вляво от така описания вододел чрез реките Вардар, Струмица и Струма, в крайна сметка се изливат в Бяло (Егейско) море. Те са огромната част от водното богатство на планината. Останалите води, оттичащи се вдясно от този вододел, попълват водните запаси на граничното Дойранско езеро.

Хидрографски Беласица се характеризира със сравнително гъста речна мрежа (най-вече по северните ѝ склонове) и няколко по-големи минерални извора.

По-големите реки, изтичащи на север и вливащи се в Струмица от запад на изток, са Тракайна (част от началните ѝ притоци са от Беласица), Банска Ломница (дотук са на македонска територия). Следват на българска - Ключко дере, Каменско дере, Дебрало, Лудото дере, Ленщица и Луда Мара (течаща през Петрич). Директно в Струма се вливат доста неголеми реки, изтичащи източно и южно от Беласица, на гръцка територия. Най-значима от тях е Амудопотамос, водеща началото си южно под връх Тумба и достигаща Бутковското езеро (на пътя на Струма). В безотточното Дойранско езеро също се вливат няколко реки от Беласица, като най-известната е Хондзия (на гръцка територия). Към Вардар югозападно се оттичат две реки - Луда Мара (не петричката) и Анска. И двете са на македонска територия. Разбира се, има още много по-малки реки, водещи началото си от Беласица, които допълват цялостната речна мрежа на планината.

От минералните извори най-известен е този в македонското село Банско в северното подножие на планината. Температурата му е 80 градуса по С.

Интерес представляват и водопадите в Беласица. Най-големият (25 метра) е Смоларският на река Ломница, непосредствено над село Смолари. Друг известен водопад е Ленщица, на едноименната река в българска територия.

Трябва да отбележим и наличието в непосредствена близост, южно от Беласица, на две сравнително големи езера - Бутковското (на пътя на река Струма в гръцка територия) и Дойранското, на македоно-гръцката граница. Второто е дълбоко едва 7 метра, но изключително богато на риба, част от която се лови промишлено

по един дребен способ - чрез опитомени корморани. Надморската му височина е 148 м и водата е доста топла. Все повече се превръща в голям туристически център чрез курортните градчета Стари и Нови Дојран.

Беласица е под силното климатично въздействие на Бяло море, главно по долините на Вардар и Струма. Количествата валежи са доста по-големи в сравнение с тези по планините в централната и източната част на страната. Като цяло Беласица е климатична граница между Беломорския климат на юг и умерено континенталния, на север. Това личи най-много по растителността в самата планина и около нея. Често по северните ѝ склонове духат продължително тъй наречените "раговишки" и "пирински" ветрове, които са студени и силни. Над 1700 метра климатът е субалпийски, с продължителна зима и доста сняг.

По отношение на растителния свят Беласица е граница между вечнозелените храстовидни видове, изискващи средиземноморски климат, и листопадни гори, виреещи при по-суров климат. По южните склонове, запазени от студените северни ветрове, има големи пространства, заети от вечнозелени храсти, а по северните не се срещат гори и отделни екземпляри.

Голямото богатство на планината е питомният (ядливият) кестен, който вирее само на север от централното било, до максимум 1200 метра надморска височина. Кестените са обикновено в смесени гори с бук, а над тях е само бук, докъм 1800 м. Дъбът също е разпространен в ниските части. Срещат се бял бор и ела. В субалпийския пояс на планината растат нискостеблена хвойна, боровинки. Има и немалко пасища.

Доказателство за граничната роля на Беласица по отношение на климата е фактът, че на юг от нея растат маслини, а северно, въпреки многократните опити - не.

Беласица е богата на дивеч. Най-разпространени са дивите свине, предвид богатата паша от кестени и жълди.

Планината е от най-населените, но в подножието си. Поради стръмните склонове и дълбоки речни долини навътре в територията ѝ, почти липсват селища (с изключение на високите ѝ западни покрайнини). В непосредствена близост се намират и два сравнително големи града - Петрич в България и Струмица в Република Македония. И в трите части на планината - македонската, българската и гръцката, населението е християнско.

По-използвани изходни пунктове на македонска територия са: село Смолари (около 400 м н.в.) - за планинарски дом "Шарена чешма" и върховете Тумба и Семиркаяз, село Банско (около 300 м н.в.) - за

планинарски дом "Дядо Кольо Муртински" и връх Висока чука, село Три води (520 м). Основен обаче е град Струмица.

Разположен е на 250 м край бреговете на река Водочница (гесен приток на Струмица) и по най-югоизточните склонове на ниската Смрдеш планина. Отстои само на 2 км от северозападния край на Беласица. Със своите 35 000 - 40 000 жители, Струмица е 10-ия по големина град в Република Македония. Свързан е чрез автобусен транспорт с останалата част на страната. Има хотел, но други възможности за нощувка няма.

Струмица е основан през средновековието и в турско време е достигнал до разцвет. Развалини от стара крепост стърчат над града.

В Струмица има няколко планинарски дружества, но най-активно е: "Йосиф Свещарот" (за връзка: 00389 0902, от България е без 0, дом. 28361 - Душко Георгиев, активист, и чрез Костадин Пантев, работещ в хотел "Есперанто", за връзка: дом. 28 428 - братята Васе и Серджо Серафимовски, активисти).

Курорти в самата планина няма, но в непосредствена близост са споменатите вече село Банско с горещия минерален извор и особено западното крайбрежие на Дојранското езеро с курортните градове Стари и Нови Дојран.

В Беласица има 3 хижи (планинарски домове) - "Шарена чешма", "Дядо Кольо Муртински" и "Три води".

Планинарски дом "Шарена чешма" се намира на около 1250 м сред букова гора. Представлява едноетажна постройка с 3 помещения - кухня, трапезария и спалня с 16 легла на два етажа. Няма електрически ток. В близост има хубава чешма. Изходен пункт е село Смолари (2 часа по маркирана пътека, има и черен път 10-12 км). Свързано е с редовна автобусна линия със Струмица. От дома се изкачват върховете Тумба (около 2,30 ч) и Семиркаяз (около 1,45 ч). Няма хижар, а ключът се намира в братя Серафимовски от Струмица, чието дружество "Ентусиаст" е собственик и стопанин на "Шарена чешма".

Планинарският дом "Дядо Кольо Муртински" се намира на 1160 м. Има 10 легла и електрически ток от собствен агрегат. Намира се над село Банско (около 2 часа по маркирана пътека. Има и шосе. Изходен пункт е за връх Висока чука. Няма постоянен хижар. Собственост е на същото планинарско дружество "Ентусиаст" от Струмица и ключовете са също в братя Серафимовски.

Планинарският дом "Три води" се намира в едноименното село, на 520 м, в сградата на бившето училище. Има 3 стаи с 10 легла, но при необходимост може да приюти доста повече хора. Има турист-

тическа кухня, трапезария. Електрически ток няма. Липсва постоянен хижар, а за събота и неделя идва човек от дружеството "Йосип Броз Тито" от Струмица, чиято собственост е домът.

Чешмата е навън. Изходен пункт за село и планинарски дом "Три води" е град Струмица. Има 7-километров път между тях, но по маркираната пътека се стига за около 1,30 ч.

Беласица е тясно свързана с нашата история. Около тази планина се разиграва трагедията на Самуил и неговите войници, след което идва двувековният мрак на византийското робство. По време на Първата световна война българската войска защитава позиции по цялото протежение на планината. Навсякъде личат следи от тези трудни времена - окопи, землянки, пътища, останки от военни постройки и т.н.

МАРШРУТИ

ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ДРУГИ ПЛАНИНАРСКИ ДЕЙНОСТИ И СПОРТОВЕ

Въпреки че Беласица е гранична планина, в нея има няколко маркирани маршрута, даващи възможност за запознаване с планината.

К Първи ден: село Смолари (400 м) - Смоларски водопад, около 45 минути - планинарски дом "Шарена чешма" (1250 м), около 2,30 ч

II ден: планинарски дом "Шарена чешма" (1250 м) - връх Тумба (1881 м), около 2,30 ч - връх Семиркаяз (1880 м), 4-4,30 ч - планинарски дом "Шарена чешма" (1250 м), 5,15-5,45 ч - село Смолари (400 м), 7-8 ч

Целият маршрут е маркиран с изключение на отклоненията до Смоларския водопад и връх Семиркаяз.

I ден. От Струмица до село Смолари и обратно има 7-8 рейса дневно и за около 1 дойче марка и 40 минути се попада в изходния пункт (до граничния пункт с България Ново село - Златарево са 6 км). Маркировката тръгва от самата спирка по улицата, перпендикулярна на шосето. Минава се през центъра и малко над него е магазинът (продавницата) "Блажо-промет". Собственикът Блажо е верен "ятак" на планинарите от Струмица. При него може да се остави излишен багаж, да се купят необходими продукти, да се получи ценна информация, да се измие човек на връщане.

Излиза се южно от селото по черен камионен път (отиващ до билото през планинарския дом "Шарена чешма"). За 10-15 минути от магазина и около 30 минути от автобусната спирка се достига разклон след остър десен завой. Вляво се отделя малка немаркирана пътечка, която живописно води за 10-15 минути до известния Смо-

ларски водопад на река Ломница. Като в тясна фуния водният стълб пада от около 25 метра. От автобусната спирка дотук се идва за приблизително 45 минути. Връщането е по същата пътека, като оцялото отклонение до водопада отнема 30-ина минути.

Продължава се по пътя нагоре и след 5-6 минути, преди остър ляв завой, вляво се отделя маркирана пътека, точно срещу стар дебел кестен. Маркировката на самия разклон е слаба - на тънко дръвче от страна на пътеката.

След 10-15 минути се излиза пак на пътя и се върви 20-ина метра по него вляво, след което отново се свива вдясно, югозападно, по пътеката. Още 5-6 минути и пак на пътя, но без да се пресича или върви по него, а по допирателната на левия завой се продължава по пътеката. За нови 15-20 минути отново се пресича камионният път. След още 10-15 минути се пресича друг второстепенен, обрасъл, черен път. Нови 15 минути и се излиза на главния път. Върви се вляво 15-ина метра и вдясно се хваща пътеката. Кестените наоколо намаляват и повечето е бук.

След стръмно изкачване маркировката се разделя. Вдясно е старата (обиколна), а вляво (направо) - новата. Може и по двата варианта. По новата се излиза доста стръмно. Пресича се пътят и още по-стръмно пак се излиза на него за 10-ина минути. Върви се по него вляво около 200 метра и на десен завой се отделя маркираната пътека вляво южно. За 20-ина минути се излиза последно на пътя, на десен завой. Има табелка вляво на дърво с надпис "До дома - 15 мин". Вече само по пътя, за около 2,30 ч от автобусната спирка в село Смолари, се достига до планинарски дом "Шарена чешма", на 1250 м, сред букова гора. От селото дотук 7 пъти се пресича пътят. Вода има чак на хижата. По камионния път от Смолари са 10-12 км.

За всички от 16-те легла има по две одеяла, но спалният чувал няма да е излишен.

II ден. От планинарския дом (хижата) се тръгва по пътя в изток-югоизточна посока и след 5 минути се отделя вдясно. След нови 5 минути - пак на пътя, и се продължава по него вдясно. Вече се открива поглед назад, северно, към Огражден планина. Още 5-6 минути по пътя и се стига до разклон. Вдясно се отделя черен път за Дяволския мост в интересно ждрело (около 2 ч). Продължава се по левия, горния път с маркировката. Следват 1-2 пресичания на пътя. Да се внимава! Старата маркировка влиза в малинак и се губи, а новата върви повече по пътя и въпреки че е по-дълга, се пести време. В един момент от пътя вече се вижда връх Сечена скала (в югоизточна посока) със седловината западно от него, където трябва да се засече централното било на Беласица.

За около час от хижата се минава край местността Болницата (на 20 метра вдясно от пътя има каменни останки на военен лазарет от Първата световна война). Десетина минути след Болницата се излиза на широка поляна - "Метеороложката станца" (1600 м). Оттук вдясно, югозападно, се отделя път, по който се тръгва за връх Семиркаяз, който ви предлагаме в настоящия маршрут на връщане.

Продължава се направо, източно, през "тунел" под вековни буки. След 10-ина минути се минава край пластмасова чешма на пътя. За около час и половина от хижата се излиза на билната седловина, западно под връх Сечена скала (1650 м). Оттук (на самата македоногръцка граница) за пръв път се открива поглед към Гърция и Дојранското езеро. Седловината е над горския пояс, но продължавайки източно по пътя, подсичащ северно централното било, отново се влиза в букова гора. След 15-20 минути вляво се отделя черен път за кошари, които оттук не се виждат, но по-нататък се минава над тях. В тия кошари доайен е 100-годишният дядо Симеон, който е живата история на Беласица през този век. От дете е тук и помни всички превратности на съдбата, включително и военните действия през Балканските и Първата световна война. Дядо Симеон е прадядо на планинарския "ятак" Блаже в село Смолари. Въпреки възрастта си, от Герзювден до октомври е тук, в родната Беласица. На кошарата може да се пийне вода, мляко, да се опита прясно сирене.

Пътят продължава по самата граница на горския пояс. Връх Тумба вече се вижда (познава се по 2-метровата бяла пирамида). След около 45 минути от седловината под Сечена скала пътят излиза под и пред връх Тумба и почти се изгубва в тревата. Точно оттук, вдясно, югоизточно и нагоре, се отделя маркировката, поставена тутам по камъни в тревата. Не личи много добре, а и пътека няма, но при добра видимост няма проблеми. Излиза се на западния ръб на върха на централното било и за няколко минути в източна посока се изкачва един от най-личните върхове на 3 държави - Република Македония, България и Гърция. Тумба, или както му викат още местните хора - Тромеге (три граници), е висок 1881 м и скалист в най-високата си част. На 20-ина метра източно от 2-те пирамиди (голямата гранична и малката геодезична) има каменен бункер, спомен от войната.

Дотук се стига за около 1,15 ч от седловината под Сечена скала и за около 2,30 ч от планинарски дом "Шарена чешма".

Гледката не подлежи на описание. Човек трябва да погледне с очите си оттук, за да разбере и осъзнае всичко. Разбира се, минимална информация може да се получи от азимутния кръг в края на нас-

тоящия гидовник. Все пак заслужава да се отбележат двете големи езера - Бутковското на югоизток и Дойранското на югозапад, дълбоките долини на Струмица, Струма и Вардар, морето от планини във всички посоки, включително и божественият Олимп.

Маркировката достига самия връх, но по целия маршрут трябва да се внимава.

Обратно за около час се слиза до поляната "Метеороложка станца", откъдето се отделя немаркирания маршрут за връх Семиркаяз. Хваща се вляво, югозападно, по черния път. Веднага след острояв завой се тръгва по билцето, вляво от пътя, в почти южна посока. Излиза се на разтурена кошара, на 15-ина метра от която тече вода в улей под камък. Все по билцето (ридчето) и накрая, подсичайки вдясно, северозападно, Ниския Семиркаяз, за около 30 минути от "Метеороложката станца" се излиза на връх Семиркаяз (по-нисък само с 1 метър от Тумба - 1880 м). На върха има 2 бетонни пирамиди - гранична и геодезична. За 5 минути източно се отива до Ниския Семиркаяз (само 5 метра разлика от главния връх). Има две върхни точки с по една пирамидка на всяка.

Обратно се спуска директно по ридчето от Ниския Семиркаяз и общо за 1-1,15 ч се връща до разклона на поляната "Метеороложка станца". За още 45-50 минути се слиза до хижата, т.е. пътят от нея през върховете Тумба и Семиркаяз и пак до нея отнема 5-6 часа, като багажът е минимален. Необходими са още 1,30-2 ч, за да се слезе по описания вече маршрут до село Смолари, или за този втори ден са необходими всичко 7-8 часа.

За описания най-значителен маршрут от македонската част на Беласица е необходима предварителна връзка с планинарско дружество "Ентусиаст", от което ще преценят дали и какво разрешение трябва да се вади. При положение че се ходи само до планинарския дом "Шарена чешма" (но без нощувка), Смоларския водопад или друга ниска точка, може и самостоятелно.

Л Село Банско (300 м) - планинарски дом "Дядо Кольо Муртински" (1160 м), 2 ч

Върви се по маркирана пътека, пресичаща шосето. До курортното село Банско има редовен автобусен транспорт от Струмица. При намерение за нощувка в хижата трябва предварителен контакт с планинарско дружество "Ентусиаст" в Струмица. Не е необходимо специално разрешение.

М Град Струмица (250 м) - село и планинарски дом "Три води" (520 м), 1,30-2 ч

Върви се по маркирана пътека. Има и шосе. Събота и неделя има домакин. Не е нужно специално разрешение.

Предвид релефа на планината и граничната зона Беласица не предлага големи възможности за други планинарски дейности и спортове.

За тренировъчни алпийски изкачвания се използват невисоки скали край Дяволския мост, на около 2 часа пеша от планинарски дом "Шарена чешма".

Стръмните северни склонове на планината и обширната долина на река Струмица са отлична предпоставка за пара- и делтапланинизъм, но липсата на лифтове към билото, а и граничната зона са пречки.

НА ДОБЪР ЧАС ИЗ "ИНТЕРНАЦИОНАЛНАТА" БЕЛАСИЦА!

Други обекти в Република Македония на по-малка надморска височина, но представляващи особен туристически и планинарски интерес

ПЛАНИНАТА ВОДНО

Въпреки че е сравнително ниска (най-високият ѝ връх, също Водно, е 1066 м), тя е най-посещаваната планина в Македония. Това се дължи на непосредствената ѝ близост до най-големия град на републиката, столицата Скопие. Водно е македонската Витоша, въпреки че възможностите им са несъпоставими. Всъщност истинското ѝ име е Каршияк с най-висок връх Крстовар, но постепенно наименованието Водно се е наложило както за планината, така и за върха.

Границите на Водно са: на север и североизток - Скопие, на югоизток и юг - долината на Маркова река и Сува планина, на запад - долината на река Треска. Северните ѝ склонове са по-стръмни и обрасли с гъсти гори - дъб, кестен, а южните - с храсти или голи и са доста по-полегати.

Във Водно има много частни вили и няколко туристически обекта: хотел "Панорама", "Олимпийско село". По-високо - леговище "Водно" с едноименния хотел, заведение, детски лагер, интересния манастир "Св. Панталеймон" с възможности за нощувка. На самия връх на планината има и красив планинарски дом - "Даре Джамбаз" (1060 м).

Домът (хижата) е граден 1950/1952 г. и е истинско планинарско гнездо. Представлява двуетажна каменна ротонда. На приземния

етаж се намира обширна дневна (трапезария) и туристическа кухня. На горния има 22 легла, но при необходимост могат да се подслонят и повече. Има електричество и вода. Няма постоянен хижар, а от петък до неделя се качват активисти от планинарското дружество на полицията в Скопие - "Бистра", което е собственик на дома (за връзка: 00389 091, от България без 0, дом. 228 420 и служ. 238 610 - г-н Буранедин Сали, член на ръководството).

За панорамата от върха виж азимутния кръг в края.

Основен изходен пункт е Скопие. Има шосе, а по маркираната пътека се излиза за около 2 часа. Възможни са преходи от планинарски дом "Даре Джамбаз" до Матка (около 3 ч), до планинарски дом "Китка" в Якупица (5-6 ч), до планинарски дом "Караджица", също в Якупица (7-8 ч).

Домът (хижата) е на 10-ина метра от връхната точка и непосредствено над горския пояс.

Нека кажем няколко думи и за първия град в Република Македония - Скопие.

Разположен е на 245 м надморска височина по двата бряга на най-голямата македонска река - Вардар, в западната част на Скопското поле. Името си е взел от първото известно селище на територията му - Скупи, основано III век пр.н.е. от илирите. Днешните му останки са непосредствено до северозападния край на града, при вбослива на река Лепенац във Вардар. През 518 г. от н.е. градът е разрушен от земетресение. В края на VII век от н.е. е славянизан. Под турско робство пада след Косовската битка. От него започва борбата за независима българска църква.

Злокобна ще остане за Скопие датата **26 юли 1963 г.** На този ден в 5,17 ч сутринта градът и околностите му бяха разтърсени от унищожително земетресение. Почти всички сгради бяха сринати, а хиляди хора загинаха.

Понастоящем Скопие е столица на независимата вече Република Македония. Със своите 600 000 жители е далече пред останалите градове в страната. Сега е модерен, съвременен град и същевременно приятно за живот място. Концентрирал е политическия, икономическия и културния живот на младата държава. От него тръгват нишките на всички видове транспорт за и извън страната, включително и въздушния.

Градът е пълен с културно-исторически ценности. Ето някои от по-важните: **Горен град** - крепостта, издигаща се върху хълма, на левия бряг на Вардар. Строена е в X век от Самуил. От нея се открива чудесен поглед към целия град и околностите му.

Каменният мост над Вардар - строен е през XV век от султан

Мурад II върху останките от още по-стар мост от VI век. Той е един от символите на Скопие.

Старата чаршия (Долен град) - център на занаятчийството и търговията от векове. В нея е запазен духът на старо Скопие.

Куршумли хан - строен е в XVI век от далматински майстори. Някога са отсядали богати търговци, а от миналия век е превърнат в затвор. Много националреволюционери са минали през него, включително и Тодор Александров. Сега в него се помещава градският археологически музей.

Църквата "Св. Спас" - издигната е в XVIII век, а сегашният ѝ вид е оформен през миналия. Безценно богатство представлява разкошният дърворезбован иконостас, дело на дебърски майстори. В двора на църквата, в каменен саркофаг, се намират костите на великия Гоце Делчев.

Мустафа-Пашина джамия - издигната от Мустафа паша в 1492 г. и се отличава с монументалността си.

Султан-Муратовата джамия е горяла няколко пъти. Сегашният си вид е приела през 1912 г. Саат кула е издигната от Мурад II в средата на XVI век и представлява шестостен.

Съборната църква "Св. Климент Охридски" е построена в съвременен архитектурен стил след катастрофалното земетресение от 1963 г. със средства от целия християнски свят. Старата жп гара е оставена полуразрушена със спрелия часовник в 5,17 ч. - спомен за голямата трагедия.

Има още много културно-исторически паметници в Скопие, но смятаме, че това са основните, които трябва да се видят.

Истинска жива артерия за Скопие е река Вардар. Особено в летните горещини тя дава прохлада и е поле за изява на хиляди рибари. Двата ѝ бряга са оформени като паркове с много зеленина, заведение и т.н.

От съвременните постройки в града привличат вниманието радиотелевизионният център, националният театър, новата жп гара, централната поща, университетът и др.

Предлагаме ви, драги читатели, един маршрут в планината Водно, чиято първа част е от най-посещаваните в планините на Македония. Има маркировка.

Скопие (245 м) - планинарски дом "Даре Джамбаз" (1000 м), около 2 ч - манастир "Св. Никола Шишевски" (500 м), около 5 ч - планинарски дом "Матка" (310 м), около 6 часа.

Тръгва се пред централния вход на Медицинския факултет, намиращ се в подножието на Водно. До него се стига от центъра за 30 минути пеша или с градски автобус.

Върви се южно и нагоре по павираната улица "Воднянска". След малко тя се раздвоява от основното училище "Кочо Рацин". На неговата ограда за първи път се появява туристическата маркировка (червен кръг с бяло "М" вътре). Продължава се по лявата улица, т.е. същата - "Воднянска". След 7-8 минути се стига до разклон, на който има голям надпис "Шумски парк Водно". Оттук продължават 3 асфалтови пътя. Вляво е шосето за Водно. Направо тръгва друг, второстепенен. Маршрутът продължава по третия, вдясно (няма добра маркировка на този разклон). Минава се по мост с метален парапет и веднага вдясно се преминава по друг бетонен мост, без парапет. От него нагоре покрай полицейския участък, в почти западна посока, тръгва маркираната алея за летовище Водно и връх Водно с планинарския дом "Даре Джамбаз". В самото начало има чешма. Алеята нагоре е широка и добре маркирана. За около час се излиза на асфалтовото шосе точно при разклона за манастира "Св. Панталеймон" (5 км). Вдясно по шосето, след около 200 метра, се достига до летовище Водно с едноименния хотел, заведения и т.н.

От паркинга (до него има заведение, беседки), покрай гълга сграда, маркираната пътечка тръгва вляво и нагоре. Появяват се табели за планинарския дом. След 30-ина минути стръмно изкачване се излиза на обгледно място с чудесен изглед към Скопие. Вижда се и антената на върха. Още 15 минути и се пресича макадамовият път за върха (на едно дърво са изписани имената на двамата маркировачи). За нови 15 минути се минава покрай и над пътя (вижда се зад него хубава вила, оградена стабилно). Още 5 минути и се излиза на пътя, непосредствено пред планинарския дом и върха. От Медицинския факултет се изкачва за около 2 ч, а ако се върви пеш от центъра на Скопие - 2,30 ч.

Тази част от маршрута е използвана масово от скопяни за разходка в почивните дни.

Продължава се към Матка по черния билен път в западна посока. Пътят става ту пътека, ту пак път, ту сред смесена гора, ту по голи поляни. След около 20 минути от върха и планинарския дом се минава характерна седловина с полянки, храсти и започваща гора на север. Оттук, в северна посока, се отделя надолу пътека със стара маркировка, а разклонът не е маркиран. Продължава се по лявата, билната пътека и след малко се появява маркировката. След още 20 минути се пресича обрасъл макадамов път, водещ до военен обект на самото било (вижда се). За 10 минути се излиза на черен път и по него вляво и нагоре се достига най-голямата билна седловина по маршрута. От върха се идва за около час. Дотук се върви почти само по било в западна посока, от което се вижда напред един висок дял от

Водно, зад който е каньонът на Матка, а зад него - по-високата и остра Сува гора. Южно се забелязват доста селца недалече от билото. Вижда се и връх Китка в Якупица.

От тази седловина се тръгва по утъпкана пътека (продължението на черния път), но вече не по билото, а южно под него, сред нискостеблена и храстовидна растителност. Към час и нещо от върха се върви до характерни маркирани камъни наред пътеката, които отбиват маркировката вдясно по малка пътечка. За още 10-ина минути се стига до опасно от загубване на маркировката място - широка долинна заравненост. Тук се губи маркировката, но от последния знак се хваща югозападно към започващия черен път и от първата марка, на камък, веднага се свива вдясно по пътека. Излиза се при широка поляна на главното било, където също трябва да се внимава. Маркираната пътечка върви почти на запад по самото било и след 5-10 минути стига до билна седловина, която вече е надвесена над пролома. Дотук от връх Водно - около 1,30 ч. Открива се чудесен изглед на югозапад към пролома на река Треска (пролом Матка или още Шишевска клисура).

Пътеката започва да слиза в северна посока, подсичайки. За 30-ина минути се стига каменна чешма (много често пресъхнала). Малко по-надолу пътеката прави голям ляв завой на една полянка и започва да подсича южно към сгушения в скалите и виждащ се отдалеч живописен манастир "Св. Никола Шишевски". До него се стига за 2-2,30 ч от връх Водно. Църквичката, наричана манастир, е скътана на малка полянка между високи скали точно срещу и над планинарски дом "Матка" на едноименното езеро. Строен е през XIV век и все още се реставрира. От манастирчето тръгва стръмна пътечка с жълта маркировка в западна посока, надолу по сипестия склон, подобен на улей. За 15-20 минути се слиза до езерото Матка, срещу планинарски дом "Матка", сред невероятния каньон. Едно от най-прекрасните кътчета в цяла Македония. На брега има клепало, което трябва да се бие, за да дойде лодка от дома (срещу заплащане, разбира се).

Предлагаме ви и другия вариант за достигане на планинарски дом "Матка" (много по-сигурен). От манастира се тръгва в обратна посока, по пътеката за идване. След няколко минути се стига разклонът (маркиран е). Хваща се вляво, надолу. Слиза се стръмно по дола и за 20-ина минути се минава през водната електроцентрала "Матка" под язовирната стена (брана). Вече от другата страна на ВЕЦ-а и река Треска, се хваща вляво по широка павирана алея и за 10 минути по издълбаното в скалите трасе се достига планинарски дом "Матка". От връх Водно и планинарски дом "Даре Джамбаз" се идва за око-

ло 3,30 ч, а от Скопие са необходими около 6 часа.

По целия маршрут няма вода за пиене!

КАНЬОНЪТ МАТКА

Малко преди да се влее във Вардар, една от най-дългите и значими реки в Македония - Треска, прави невероятно красив пролом, дълъг в най-съществената си част близо 18 км. Завършва с изкуствено езеро (7 км), язовирна стена, ВЕЦ, манастир, планинарски дом. Почти всички носят името Матка (идва от средновековен град със същото име). В съседство има няколко манастра от XIV век - "Св. Андрей", "Св. Богородица", "Св. Никола Шишевски", останки от "Св. Неделя", както и няколко по-нови, като "Св. Йоан Златоуст", "Св. Петка", "Св. Троица", "Св. Спас" и др. Има и 3 пещери - Врело, Крщална и Убава. Фантастичните скали наоколо са чудесен обект за алпинизъм. Целият район е карстов. На реката под браната и ВЕЦ-а е създадено трасе за състезания по воден слалом (спускане с каяци в бързи води).

Районът е любимо място за отдих на столичани, които в горещите летни месеци се стичат с десетки хиляди тук. За рибарите е истински рай.

Планинарски дом "Матка" е красива 3-етажна стабилна постройка на 310 м надморска височина край западния бряг на езерото. Отстои на 16 км от Скопие. Приземният етаж е ресторант. На втория има 8 стаи с по 6 легла, в таванското помещение е общата спалня за повече от 30 души на нарове с матраци. Нощувка на чужденец в стая с 6 легла струва 16,5 дойче марки на нощ, а в общата спалня със спален чувал - 5 дойче марки. Това всъщност е и възможно най-евтиното място за нощувка в Скопие и околността. В дома има електричество, вътрешни санитарни възли на всеки етаж с топла вода. Около него има множество беседки, навеси, стабилни дървени маси с пейки, огнища, камини и т.н. за възможно по-приятна почивка на посетителите. Има кей с различни видове плавателни съдове (малки), които се предлагат срещу заплащане.

През летните месеци домът работи непрекъснато, а в останалите - главно събота и неделя. На около километър преди него идва градски автобус от Скопие на час и половина (№ 60, тръгващ от локалната автостанция срещу грандохотела в центъра на Скопие, на самия бряг на Вардар). Заг централната автогара, под самата крепост, също има спирка.

Домът е собственост на спелеоложкото дружество "Пеони" от Скопие (за връзка: 00389 091, от България без 0, 311 195 - офиса на дружеството с председател Иван Жежевски, но не е щатен, дом. 310 116 - на Христо Христов, домакин на планинарски дом "Матка").

В района може да се бивакува и с палатка на две места - около самия планинарски дом срещу минимално заплащане и край манастира "Св. Никола Шишевски" - безплатно.

Ето и някои по-интересни преходи и излети около планинарски дом "Матка", даващи възможност за по-пълно запознаване с многото забележителности наоколо.

Първоначално ви предлагаме един двудневен маршрут по целия каньон Матка, на река Треска, чиято крайна цел е планинарският дом "Матка".

К I ден: село Близанско - полицейски пост под село Здуне, 7-8 км, около 2 ч - долинно уширение с малка махала, около 4 ч (бивак)

II ден: бивак - строеж Козяк, около час - планинарски дом "Матка", около 10 ч

Маршрутът не е маркиран, но е изключително емоционален и кара преминаващият по него да се чувства едва ли не като първооткривател. Дълъг е около 30 км. В момента в местността Козяк се строи язовирна стена (брана), която след 5-6 години ще бъде готова. Долината на Треска ще се превърне в язовир чак до водослива на Мала река, т.е. около 30 км. Това ще рече, че част от маршрута, от село Близанско до Козяк, след това отпада, но най-красивата му част е от Козяк до планинарски дом "Матка", известен още и като Шишевска клисура.

Този маршрут върви по стар, стратегически военен път, строен от затворници. Това е най-пряката връзка между Скопие и Охрид, разбира се, пешеходна. Нарочно го даваме от село Близанско, защото самото достигане до него с кола е едно приключение. Жалко, че язовирът ще го залее.

I ден. "Редовният" транспорт до изходния пункт се поддържа с един раздрънкан местен автобус (викат му дилижанса...), който всеки понеделник тръгва от Близанско в 5,00 ч сутринта за Македонски Брод, а обратно - всеки петък, в 15,00 часа зад автогарата. При положение че се доплати нещо на шофьора, собственик на "дилижанса", може да се съгласи за още 7-8 км и дополицейския пост под село Здуне. От Скопие също може да се дойде с кола до Здуне, но няма редовен транспорт. (От Скопие са 60 км, а от Македонски Брод - 54.) От Македонски Брод шосето върви само по долината на Треска. До водослива на Мала река е асфалт, но оттам се отделя макадамов път за Близанско и Здуне, който предлага доста емоции, а и красивата околност дооформя настроението.

Слизайки в село Близанско, се продължава по пътя още 7-8 км и за около 2 часа се достига до полицейския пост (село Здуне остава малко по-високо на левия бряг). Трябва задължително да се вземе разре-

шение от въпросния пост за продължаване, което не е проблем. Тук има и вода!

От Полицейския пост се връща малко в обратна посока до дървения мост над река Треска. Минава се по него на другия бряг. Веднага вляво има полянка, която е удобна за бивак в случай на нужда. Продължава се по пътечка край реката. Излиза се на макадамов път, вървящ успоредно до момента, после пак по пътека. Около 45 минути след полицейския пост пътят се разделя. Вдясно през реката тръгва път. Вляво, нагоре, също отива път. Продължава се направо по единствената пътека по левия бряг. Основният растителен вид наоколо е дивият чемшир. Има още сливи, джанки, къпини, дъб, дрян и др. За около 1,20 ч от полицейския пост се достига къща с плевници, а 20 минути след това, вдясно, се слиза до стар, строшен дървен мост. Още 20-ина минути, или около 2 часа от полицейския пост и около 4 часа от старта в село Близанско, се достига до мястото за бивака - голямо долинно уширене с няколко постройки. Вода за пиене може да се вземе в някоя от къщите или... от реката.

II ден. От бивака се тръгва по течението на река Треска по черен път на левия бряг и все по него за около час се достига местността Козяк. Тук се изгражда новата стена (брана) на бъдещото изкуствено езеро. Отбиват реката през тунел в скалата и след около 1 км я пускат на "свобода". Близко 1,5 км е строителната площадка, през която се минава. Вдясно отива път за Скопие. След строежа се продължава пак по левия бряг на коритото. В началото пътеката е обрасла, но си личи, а после става пак добра. След около 10 минути по пътеката се стига малка къщичка с дворче - вдясно. Къщите в този участък от долината на Треска са стари и живописни - стени от плет с кирпич и камъни, сламенни покриви, малки прозорчета, почернели от времето дървени подпори и т.н.

Само 2-3 минути след къщичката, минавайки над друга, трябва да се свие вдясно и надолу, по странична пътечка. Пресича се реката по полусруттен дървен мост и се излиза на карриерата. Има две бараки и зад втората - чешма с вода за пиене. Трябва да се напълни оттук, защото докрая няма. Обратно през екзотичния мост и се продължава по основната пътека на левия бряг. Малко по-надолу се минава край хубав вир - чудесно място за речен плаж. Оттук започва джунглата във формата на чемшир. Голяма част от пътеката докрая е издялана в скалите над левия бряг. Преминават се и няколко тунела. На места има срутвания и се преодоляват с усилия (да се носи поне 10-метрово въже). Има мрежи, предпазващи от каменопад и по-леки срутвания. На доста места стоят и телени презгради насред пътеката срещу преминаване на животни, като хората се прех-

върлят по дървени стълби. Пътеката е стара и даже в чемширената джунгла си личи, но не се използва и поддържа и това увеличава емоционалния градус на преживяването. На много места издяланата пътека в скалата е обрасла с бръшлян и се ходи по него.

Каньонът е истински ботанически рай. Освен чемшира и бръшляна се срещат диви липи, диви лози с дребничко грозде, смокини и доста други видове.

За около 7 часа от бивака се достигат останките от каменен заслон до самата пътека. Това е единственото удобно място за бивак между браната на Козяк и планинарски дом "Матка", но няма вода. Последните около 7 км се върви вече покрай изкуственото езеро Матка. На 5 минути преди планинарския дом има дълбок, явно изкуствен канал в скалата, по който изтича чудно хубава студена вода. За около 10 часа от бивака се достига целта - планинарският дом "Матка".

Маршрутът да се преминава с възможно по-малогобаритен багаж предвид затруднената проходимост на места и тясната, издялана в скалата пътека в някои участъци. Питейната вода също е проблем и да не се пропускат малкото възможности за зареждане.

С едно прочистване на пътеката, маркиране, обезопасяване този фантастичен маршрут, особено в частта си от браната Козяк до планинарския дом "Матка", може да се превърне в желана атракция за хиляди.

А Планинарски дом "Матка" (310 м) - ВЕЦ "Матка" (под браната) - манастир "Св. Никола Шишевски" (500 м), около 40 минути - езеро Матка (310 м), около час - планинарски дом "Матка" (с лодка)

Маршрутът е маркиран и вече е описан, но в друг ред при предишната глава за планината Водно. От планинарския дом се слиза по алеята до ВЕЦ-а, под браната на изкуственото езеро Матка. Пресича се на десния бряг по специалната бетонна пътека. Нагоре се излиза срещу сухия дол, засича се вдясно маркираната пътека от връх Водно и за 5 минути, също вдясно от разклона, се достига до манастира (около 40 минути от планинарския дом). След разглеждането му се спуска западно и стръмно надолу по сипестата пътека, маркирана с жълто, до езерото Матка, точно срещу едноименния планинарски дом. С биене на дървеното клепало се осигурява водният транспорт до отсрещния бряг. Това удоволствие струва по 1 дойче марка на човек. Пешеходната част от маршрута отнема около час (тук не се включва разглеждането на манастира, биенето на клепалото и возенето с лодката).

М Планинарски дом "Матка" (310 м) - Северно седло (450 м) - манастир "Св. Неделя" (720 м), 1,30 ч - Маткин дол - планинарски

дом "Матка", 2,30-3 ч

Заг планинарския дом се тръгва нагоре (на запад, югозапад) по стъпалата. След 5 минути - разклон с дървени табели: вдясно - за манастир "Св. Неделя", 80 минути, червена маркировка, вляво - за Маркови порти, 20 минути, синя маркировка, и направо, нагоре - за Маткин дол, 40 минути, жълта маркировка.

Хваща се вдясно по червената маркировка. Пътеката след няколко серпентини взема северна посока и за около 20 минути се излиза на Северно седло (около 450 м, има табела). Вдясно от него се издига обгледна скала с поглед върху каньона и планинарския дом. Продължава се на север-северозапад и след няколко серпентини в южна посока за още 15-20 минути се стига друг разклон. Направо, южно, се отделя немаркирана пътека за Маткин дол (има табели), по която се отделя настоящият маршрут на връщане. За "Св. Неделя" се продължава вдясно, почти северно, по червена маркировка. Малко след разклона започва стръмно изкачване, западно, между скалите и за час, час и нещо се излиза на равна площадка, където завършва скален ръб (около 645 м). Видимостта се разширява. На северозапад се открива Шар планина с най-северния си връх - Люботън. Високо, югозападно над пътеката, се вижда кръст на скалите - крайната цел на маршрута. Югоизточно се открива леко Якупица.

За около 1,30 ч от планинарския дом се достигат останките от някогашен манастир. Под каменната арка има свещник, икони, метална кутия със свещички и кибрит, както и тетрадка за посетителите. По всичко личи, че е посещавано място, а и пътеката до тук е поддържана и добре маркирана.

Подбирайки пътя, човек може да се изкачи по скалите до дървеня кръст (около 5 минути), но да се внимава! Надморската височина е 720 м, а гледката - фантастична! Шар, Якупица, езерото Треска, езерото Матка, Скопска Црна гора, планината Жеген, поречието на Вардар, манастирът "Св. Никола Шишевски" и т.н. Заслужава си усилията.

За около 20 минути се слиза до разклона за Маткин дол. Вдясно, за 15-ина минути, се стига дола. Тук да се внимава! Върху голям камък на 10-ина метра над пътеката (сред сипея) с жълта боя е начертан голям кръг и пише "М. дол". Само че не се продължава нагоре, а се слиза право надолу, към езерото. В началото жълтата маркировка не личи много, но надолу се оправя. Да се внимава със сипея в най-горната част. За 15-20 минути се слиза до разклона, но по средната пътека (а се тръгва по дясната) и отдолу вече е планинарски дом "Матка". Целият маршрут отнема всичко около 2,30 ч.

Н Планинарски дом "Матка" (310 м) - Маркови порти (400 м),

20-30 минути - планинарски дом "Матка", около час

От познатия вече разклон зад и над дома се хваща вляво, южно, по синята маркировка. Само след 20 метра има дървена табела (вижда се от разклона) срещу входа на тунела с надпис "РАМОНДА НАТАЛИЯ, ЕНДЕМИТ" и знак за забрана късането на това малко, нежно, бледорозово цветче, красящо наоколо.

След стръмно, 45-градусово изкачване в южна посока (маркировка нагоре почти няма) за 20-30 минути се излиза на скалист ръб, заграждащ Маткин дол от юг. Самото седло на ръба носи наименованието Маркови порти (около 400 м). Открива се хубав поглед към каньона на Матка с езерото в югоизточна посока и към манастира "Св. Никола Шишевски" на североизток. Скалните масиви наоколо внушават респект.

Обратно трябва да се слиза много внимателно по необичайно стръмната пътека! Всичко отнема максимум 1 час.

О Планинарски дом "Матка" - пещера Врело, 7 км, с лодка и пеша - планинарски дом "Матка", всичко около 2 часа

Това е един приятен излет, съчетан с разглеждането на неголяма пещера. Струва на човек по 4 гойче марки.

С моторна лодка се отива почти до края на езерото Матка и се акостира на другия, десния бряг. Изкачват се стръмно около 50 метра денивелация до входа на пещерата. Първо влизат екскурзоводите (спелеолози от дружество "Пеони"), за да запалят и поставят във вътрешността малки свещи. После идва ред на посетителите.

Пещерата се състои от две части, като в долната има две езера, но се виждат при по-силно осветление. Могат да се достигнат само с въже. Не е много богата на образувания.

Над тази пещера (Врело) се намира по-голямата и по-интересна - Убава, която се благоустроява.

Връщането става по същия начин и цялата екскурзия отнема около 2 часа. За да се организира, трябва да се съберат достатъчно желаещи за една лодка.

Около планинарски дом "Матка" могат да се предприемат още доста неколкочасови преходи по маркирани и немаркирани пътеки. До самия дом има голямо дървено табло с посоки, маркировка и времетраене.

Матка е най-известният алпийски център в Република Македония. Катерачни обекти са скалите и от двете страни на каньона. Всичко е варовик, характеризиращ се с умерена ронливост. Различават се 5 катерачни района - "Централен", "Отмарова карпа", "Карпакай домот", "Маткино трло" и "Изгитите на Матка". Броят на алпийс-

ките турове е около 40 с трудност от III до VII и A2 категории по ЮИАА, а дължината им е между 150 и 200 метра. Всичките турове са добре обезопасени. Има и около 30 спортни маршрута с трудност от VI + до IX категория по ЮИАА. Дължината им е от 15 до 40 метра.

Най-доброто време за изкачвания е от март до юни и от септември до ноември. Предстои издаване на алпийски гидовник за района на Матка. *За повече информация и връзка - 00389 091, от България без 0, 211 284 - Константин Циривири, президент на алпийски клуб "Матка" и председател на Македонската комисия по алпинизъм към Планинарския съюз на Македония (в Скопие).*

В района на Матка има и неограничени възможности за спелеоложка активност. Освен изброените вече три известни пещери - Убава, Врело и Кршална, има и много още непроучени, а и такива, чакащи своите откриватели.

През пълноводните пролетни месеци река Треска (от село Здуне до езеро Матка) дава чудесни възможности за рафтинг, които тепърва ще се използват. Великолепни са условията и за слалом в бързи води. Трасето е на европейско ниво и тук се провеждат състезания от всякакъв вид.

БАБУНА ПЛАНИНА

Намира се непосредствено северно от град Прилеп, между Якулица (на северозапад), малката Клепа планина (на североизток), известния проход Плетвар (на югоизток), през който минава шосето между Прилеп и Кавадарци, и Прилепското поле, като част от Пелагонията (на югозапад). Проточена е в посока северозапад - югоизток с няколко по-сериозни разклонения, едно от които завършва в северозападния край на Прилеп с прочутите Маркови кули.

Планината е от средно високите в Република Македония, но със суровия си скалист вид, интересните върхове, културно-историческите си ценности и изключителната си обгледност представлява определен интерес за любителите както на природата, така и на историята и на културата.

Най-високият ѝ връх - Козяк (1745 м), е внушителна скалиста грамада, кацнал като разперена орлица северно над прохода Плетвар. Всички погледи на пътуващите в този участък от шосето са впереки в него. Друг красавец на планината е Златовръв (1422 м), северно от Прилеп, но за него ще стане въпрос по-нататък.

В голямата си част планината е гола и камениста, особено над Прилеп, което придава малко извънземен вид на пейзажа. Името ѝ идва от хилядите отшелници богомили, наричани "бабуни", които

са се криели из дебрите ѝ, гонени и подлагани на жестоки мъки и изпитания.

В Бабуна има една хижа (планинарски дом) - "Дервен". Намира се на 400 метра от седловината Присад (1090 м), през която минава старият път между Прилеп и Велес. Надморската му височина е 1100 м и отстои от Прилеп на 20 км. Има туристическа маркировка. Завършена е в 1955 г. *Собственост е на планинарско дружество "Козяк" от Прилеп (за връзка: Кирил Стефаноски - Тютюнев комбинат, факс 277, а може и чрез планинарско дружество "Златоврв" - 00389 098, от България без 0, дом 34 433 - Пеце Атанасовски, секретар, и дом. 29 868 - Звонко Кръстевски, член на ръководството).* Домът е двуетажна полуротонда от камък. Има две големи общи стаи с 50 легла, кухня, трапезария, електричество, вътрешни тоалетна и баня. Разполага с телефон, радио, телевизор. Има постоянен хижар. Могат да се купят храна, напитки, чай, а може да се приготвят и собствени.

До дома се идва както с кола, така и пеша (нак по шосето). От него се отива до първенеца Козяк за около 3 часа. Върхът може да се изкачи директно и от прохода Плетвар.

Основен изходен пункт за Бабуна е град Прилеп. Той е сравнително нов - основан е в XVI век от турците на 1 км югоизточно от село Варош (сега квартал на града), където по времето на илирите е било старото селище.

Разположен е в североизточния край на плодородната Пелагония и е център на тютюнопроизводството в целия Балкански полуостров. Наброява около 70 000 жители и е трети по големина след Скопие и Битола.

Като фон на града се открояват прочутите Маркови кули - две скалисти връхчета, от които по-високото е точно 1000 метра. По тях още стоят остатъците от крепостта на Вълкашин и сина му Марко, известен в народния епос като Крали Марко. В подножието на Маркови кули, сред самите скали е скътан красивият манастир "Св. Архангел Михаил", известен още и като "Варош".

Влезе ли човек в централната част на града, ще остане учуден от неговата архаична красота - тесни криви улички, сенчести дворове, запазена стара архитектура. Над всичко стърчи кулата на градския часовник, висока 55 м. Издигната е сред ориенталски пъстра и шумна чаршия през 1858 г. от прилепския майстор Пере Лауца.

Забележителна е и черквата "Св. Благовещение", строена през 1888 г. Тук се намира един от най-красивите орехови резбовани иконостаси, изработен от дебърския майстор Димитър. Подобни иконостаси има само в манастира "Св. Йоан Бигорски", църквата "Св. Спас" в Скопие, в църкви в Щип, Самоков и Пазарджик.

Тук, в Прилеп, през трагичната 1014 г. Самуил е научил грозната вест за ослепяването на войската си. Градът е между най-заслужилите в борбите за духовно и национално осъзнаване и освобождение. Той е родно място на национал революционери, общественици, културни дейци - Георги и Петър Ацеви, Пере Тошев, Йордан Иванов, Данаил Крапчев, Д. Мирчев, П. Баджов, Атанас Бадев, Йордан и Димитър Чкатрови, Димитър Талев, М. Лепавцов и десетки още видни лица и фамилии.

Градът е свързан с автобусен и жп транспорт с останалата част на страната. Има няколко хотела, а по-евтино може да се нощува в манастира "Варош", в подножието на Маркови кули.

В Прилеп има няколко планинарски дружества, като най-активни са "Златоврв" и "Козяк".

Предлагаме ви описание на най-интересния и посещаван маршрут в планината:

Прилеп (700 м) - манастир "Трескавец" (1300 м), 3,30-4 ч - Златоврв (1422 м), още 30-40 мин

От центъра на Прилеп се тръгва по голямата улица в посока към виждащите се Маркови кули. Преди да се стигне до квартал Вароша, в южното им подножие трябва да се свие вдясно по някоя от уличките и да се излезе в източното им подножие, при характерната скална отломка "Слона" (защитен природен обект). От него се тръгва вдясно и подсичайки Марковите кули, изкачвайки по диагонал, се излиза на седловината, северно от тях и южно от връх Зеленик. Дотук се идва за около 45 минути..За пръв път се открива полед към Златоврв със сзущения в пазвите му манастир.

Тръгвайки северно по пътеката, подсичаща вяво връх Зеленик, се появява и туристическата маркировка. До този момент тя липсва. Излиза се на седловината между Зеленик и следващия безименен скалист връх. Теренът наоколо наподобява лунен пейзаж - голо, сухо, с разхвърляни навсякъде огромни, заоблени гранитни отломъци.

Пътеката леко подсича седловината вдясно (вдясно напред се вижда вече село Дабица. Открива се и първенецът Козяк с прохода Плетвар вдясно от него). Изкачва се по гладки скални терени и се стига до един гъол в камък, образуващ се от капещо гърло на бутилка. Оттук се свива на 90 градуса вяво и се върви на запад. Минава се край скална група и вдясно се пресича малко, обрасло деренце. Да се внимава с маркировката точно тук. Тя слиза малко по-ниско и тогава пресича вдясно деренцето, по долната пътечка. В случай че се хване горната, след пресичането на дерето, тя се съединява с основната след 100-150 м. Съвсем малко след този разклон се минава край чешма вдясно от пътеката, под огромен камък. Няколко мину-

ти по-късно се излиза на "Голямата скала". Ходи се по нея нагоре около 100 метра. Тя се вижда отдалече и е добър ориентир, ако се загуби маркираната пътека особено около деренцето.

Малко след нея се минава край голяма чешма (с пластмасова тръба) - "Студеното врело", и веднага после се излиза в местността Манастирище. Според легендата преди много години започнали да строят тук манастир, но всяка сутрин намирали строителните материали пренесени на мястото на сегашния манастир "Трескавец", докато накрая го построили където си е още - под Златоврв. Оттук се открива директен поглед към Златоврв и манастира пред него. Наоколо е интересен каменен свят - скални "гъби", "кацнали" камъни, причудливи форми и т.н. Не е и толкова сухо, колкото изглежда. Местността Манастирище всъщност е на билото на този страничен рид, тръгващ от Маркови кули, през Златоврв, до централното било на Бабуна. Пътеката от Прилеп следва именно това било - отляво, отгясно, по него.

Продължава се вдясно от билото, през нискостеблена гора. Малко преди да се излезе пак на него, се минава край самотен голям орех (единствен по маршрута) с хубава сянка за почивка. Насреща, източно, погледът опира във връх Козяк и показващото се пред него изкуствено Прилепско езеро. За 15-20 минути от ореха и всичко за 3,30-4 ч от Прилеп се влиза през портата на срасналия се с околните скали манастир "Св. Богородица", по-известен като "Трескавец".

Преданието говори, че е строен XII-XIII век, но като дошли турците, го опустошили, избили калугерите и зазидали църквата, която цели 70 години не била отваряна. През една буря ударил силен гръм (тресок) и поразкъртил църквата. Наблизо имало овчар, чието добиче загинало от гърма. Той обаче забелязал пропуканата вече църква. Извикал съселаяни, почистили и укрепили Божия храм. После издигнали и другите постройки и така възникнал манастирът, наречен "Трескавец".

В края на 80-те години е горял и още вървят довършителни работи. Не е действащ, но има управа, т.е. държавата го стопанисва. Калугери липсват. Свещеник идва само на манастирския празник - Св. Богородица. В него може да се пренощува, и то безплатно, но е желателно да се остави някаква сума (според възможностите) като дарение. Сутрин жените, грижещи се за светата обител, предлагат на посетителите топло прясно овче мляко.

До манастира идва и шосе от близкото село Мажучище в Прилепското поле.

Изкачването на Златоврв непосредствено от манастира е техническо, емоционално, но крие известни рискове. Катери се, макар и

не алпийски, по скали, които при дъжд или след това стават хлъзгави и създават проблеми. Тук-там има туристическа маркировка, но да не се разчита на нея. Върхът е старо християнско светилище и на много места има издълбани в скалите стъпки, които реално помагат при изкачване и особено при слизане.

От горния край на манастира се тръгва по пътечка край големия камък до водоващането. Следи се ръбът по скалите в посока грозната Титова петолъчка. На предвършието се заобикаля малко отзад и се слиза между две канари до седловината преди върха. Дотук опасността от залутване сред скалния хаос е значителна, но нагоре пътечката се следи без проблем. Минава през тясната цепка на двете връхчета, заобикаля лявото и по издълбаните стъпки в скалите му се изкачва. То е по-високото и всъщност на него е най-високата точка (1422 м) с големия метален кръст и "ябълката" (метален предмет във вид на войнишка каска, закрепен на едното рамо на кръста). Името Златоврв идва от златната ябълка, която била на металния кръст на върха, но вече не е златна...

Изкачването отнема 30-40 минути. Панорамата е фантастична - цялата Пелагония, Селечка планина, Баба с Пелистер, Якупица, Козяк, централното било на Бабуна, Маркови кули, част от Прилеп, Прилепското езеро, най-високият град на Балканите - Крушево, и т.н. За повече подробности виж азимутния кръг накрая.

Слизането отнема максимум 30-ина минути, но да се внимава!

Връщането до Прилеп може да стане по същия маршрут, като се изкачат и разгледат Маркови кули и се слезе през манастира "Варош". Към града може да се мине и по долината на десния приток на Прилепска река, през село Дабица. Възможно е и по пътя през село Мажушище, а оттам с транспорт (автобус или влак) до града.

КРУШЕВО - НАЙ-ВИСОКИЯТ ГРАД НА БАЛКАНИТЕ

Един от най-красивите градове в Македония. Разположен е амфитеатрално, между 1200 и 1300 м надморска височина, по източните склонове на Крушевска планина край борова гора. Със своите 5-6 хил. жители Крушево е от малките градове на Република Македония, но значението му е неимоверно по-голямо.

Основан е по време на турското робство от преселници от Дебърско. Към 1788 г. в града се заселват много власи от разорения град Моско поле.

Градът взема дейно участие в Илинденското въстание. В близката местност Мечкин камен се е състояло едно от най-големите сражения, в което се отличава със саможертвата си народният ге-

рой Питу Гуля от Крушево. Създадена е така наречената Крушевска република начело с Никола Карев. Всяка година на 2 август - Илинден, в Крушево са официалните тържества в чест на Илинденското въстание.

Градът е запазил много от старата си атмосфера - оригинална архитектура, тесни сокаци, пъстър ориенталски пазар, множество занаятчийски дюкяни и т.н. Могат да се посетят Македониумът (Градският музей) с оригинална архитектура и къщата-музей на Никола Карев. Има един голям и модерен хотел с 200 места - "Монтана". Могат да се намерят и частни квартири между 5 и 10 долара за легло на нощ.

Крушево е и ски-център. От самия град тръгва седалков лифт. Има и влекове. Свързан е чрез автобусен транспорт с Прилеп (6 автобуса дневно), с Битола (4) и Скопие (2). През Крушево минава и традиционният поход (трансверзала) за Илинден от Скопие през Якупица до Охрид.

Чудесна е панорамата от града към Якупица, Бабуна, Селечка планина, Нудже, Кожуф, Пелагонията, Прилеп и т.н.

Предлагаме ви описание на краткия маршрут до историческата местност Мечкин камен.

Крушево (1250 м) - местност и паметник Мечкин камен (1435 м), 45 мин - 1 час

От центъра на града се тръгва по улицата, продължаваща като шосе за Демир Хисар. От ляв завой на 50-ина метра преди хотел "Монтана" (вижда се) вдясно, източно, се отделя широк черен път. По него за 15-20 минути се излиза на Превала (1325 м), най-високата точка на шосето за Демир Хисар. Има сгради на пътното управление и бензиностанцията.

Върви се 100-ина метра по шосето в посока към Демир Хисар, т.е. вдясно и вляво от шосето се отбива тесен асфалтов път с табела за Мечкин камен. Двата км в южна посока се вземат за още 30-40 минути. Първо се подсича сред широколистна гора отгясно, а после се върви по билото на планината. Пътят свършва на 100-ина метра от каменистото връхче, на което Питу Гуля е вдигнал голям камък (бронзовата статуя е висока около 5 метра). Отпред, на камъните, с бронзови букви е написано "Слобода или смрт". Наоколо е благоустроено, но няма обяснителни надписи. От Крушево се идва за 40-50 минути.

На връщане може да се промени малко маршрутът за разнообразие. Там, където асфалтът напуска билото и тръгва да го подсича отляво, се изоставя пътят и се продължава направо, северно, по билото, следвайки черен коларски път. Изкачва се леко по голо-

мо било, а после през гората, северозападно, по добра пътека, се излиза на черен път. Върви се вдясно по него и пак по пътека, вляво, излизаща на голямата поляна над бензиностанцията, край шосето за Демир Хисар. Оттук, по познатия вече начин, се слиза обратно до града.

Маршрутът не е маркиран и отнема, заедно с разглеждането на паметника, 2-2,30 часа.

ПЛАНИНАРСКИ ДОМОВЕ (ХИЖИ) В ПО-НИСКИ ПЛАНИНИ, ПРЕДСТАВЛЯВАЩИ ПО-ГОЛЯМ ИНТЕРЕС

1. Планинарски дом "Клепа" (600 м)

Намира се в село Скачинци, по северните склонове на едноименната планина. Помещава се в бившето училище. В селото живеят само няколко семейства.

През 1979 г. училището е преустроено в хижа от членове на планинарското дружество "Клепа" (Велес), което е неин собственик. Представлява едноетажна постройка от твърд материал. Има 3 стаи с 40 легла. Може да се нощува само с предварителна уговорка в дружеството (за връзка: 91 400 Велес, улица "4 юли" - Йордан Стоянов). Постоянен хижар няма. Липсва електричество. Водата е на 150-200 метра от дома, тоалетната също е навън. Храна не може да се купи.

Изходни пунктове за посещение на дома са: Градско - 2 часа пеша по селски път, Велес - 4 часа пеша по камионен път.

Планинарски дом "Клепа" е изходен пункт за най-високата точка на планината - едноименния връх Клепа (1149 м) - около 3 часа.

2. Планинарски дом "Браќа Яневи" (630 м)

Намира се в бившето училище на село Ореов дол, разположено в северните склонове на планината Бабуна. Стопанисва се от планинарско дружество "Ореов дол" (Велес). Няма постоянен хижар, но ключът се намира в човек от селото и може да се вземе от него.

Домът е в центъра на селото и под него тече селската река, чийто ромон действа отморяващо. Постройката е от твърд материал и се състои от приземие и етаж. В приземието са сместени кухнята и трапезарията, а на етажа има 3 стаи с 30 легла. Има електричество, водата и тоалетната са навън. Храна не може да се купи.

До дома може да се стигне от село Извор по селски път (20 км) и от жп гарата "Васил Антевски" на линията Велес-Прилеп (около 2 ч пеша).

От дома са възможни преходи до планинарския дом "Дервен" (Бабуна), 4-5 часа, планинарския дом "Чеплез" (Якупица), 6-7 часа, връх Ка-

дица, около 2 часа, и до връх Мукос, 2,30-3 часа.

3. Планинарски дом "Вртешка" (1107 м)

Намира се в планината Плачковица сред вековни букови гори. От него се открива поглед към Раговишкото и Щипското поле.

Сградата навремето е била жандармерийска станция. Планинарското дружество "Лисец" от Щип я взема и я приспособява през 1982 г. за планинарски дом (хижа). Пристроява се още до старата постройка, която е двуетажна, от твърд материал. Има 5 стаи с 64 легла на 2 етажа. Разполага с хубава трапезария, вътрешна тоалетна, баня, умивалня. Няма постоянен хижар. Отворен е в събота и неделя и празници. *За други дни трябва да се взема ключът от дружеството в Щип (за връзка: 92 000 Щип, пощ. факс 76).*

В дома няма електричество. Храна не може да се купи, но може да се приготви собствена.

До планинарски дом "Вртешка" може да се дойде с транспорт или пеша от Щип по маршрута Щип-Баргала-село Вртешка-планинарски дом "Вртешка". Пеша отнема 6-7 часа.

От дома може да се отиде до връх Туртел (около 1,30 ч), връх Лисец, първенеца на планината Плачковица (1754 м, 8-9 ч) и до връх Бел камен (9-10 ч).

4. Планинарски дом "Козяк" (800 м)

Намира се в бившата училищна сграда на село Малотино в планината Козяк, на североизток от Куманово. Преустроена е в 1985 г. от членове на планинарското дружество "Козяк" от Куманово. Градежът е от твърд материал и има приземие и етаж. Разполага с две стаи за спане с 15 легла. Има кухня и трапезария. Няма постоянен хижар. Събота и неделя има дежурни. За други дни трябва да се договори в дружеството. Няма електричество, а вода се взема от кладенеца в двора. Тоалетната е навън. Храна не се продава, но може да се приготви собствена.

Отдалечен е от Куманово на 28 км. От града се отива с автобус до село Жегляне, а после пеша за 1-1,30 ч се достига домът.

От планинарски дом "Козяк" може да се отиде до връх Козяк за 2-2,30 ч.

Македония - близка и непозната

Само допреди 7 години политическите табута издигаха висока бариера между най-близки страни на Балканите - България и Македония. След бурните промени в Европа и разпадането на бивша Югославия Македония стана самостоятелна държава, а България първа я призна. Откриха се възможности за по-добро взаимно опознаване. Младото и средното поколение у нас, въпреки че е чело и слушало много за Македония, на практика не я познава. А тя е чудесна страна - съхранила е в голяма степен първичните добродетели на народа - почтеност, гостоприемство, известна патриархалност.

Поради липса на развита промишленост природата е почти девствена, а и Господ се е постарал. За разлика от нас не са си изсекли горите, покриващи част от централната и почти цялата ѝ западна част.

Едно от нещата, което прави Македония особено привлекателна, са нейните големи езера - великолепни бисери на природата, чистите сини очи на тази малка планинска страна! Достатъчно е да се споменат само Охридското, Преспанското, Дойранското.

Гръбнак на Македония е вечният Вардар. Тази река не само е най-голямата в страната, но е и неин символ. Заедно със своите притоци е обхванала цялата ѝ територия. Толкова дълбоко и неразривно е свързана с историята и настоящето, че е невъзможно да си представим Македония без Вардар и обратното!

Интерес представляват и многото православни храмове, пръснати из цялата страна, а някои от тях са истински архитектурни и художествени шедьоври.

Много от градовете на Македония сполучливо съчетават ми-

налото и настоящето. Типични примери са Велес, Битола, Прилеп, Тетово, Струга и особено Охрид. Тесните сокаци, чаршиите, старите часовникови кули, чардаклиите къщи, църквите създават неповторима атмосфера, приемственост, хвърляща мост към бъдещето по най-естествен начин.

Мнозина си спомнят за катастрофалното земетресение преди повече от 30 години в Скопие, изравнило със земята тогавашния град. Но Скопие възкръсва - красив, съвременен, спокоен. Сякаш вечният Вардар му е прелял от мъдростта на вековете си.

Най-прекрасни са планините на Македония! Като венец я опасват по всичките ѝ граници, а и във вътрешността не са малко. Качиш се примерно на връх Солунска глава, най-висок в централния масив Якупица, известен още като пъна на Македония, и цялата тази държава е пред погледа ти: на запад се е простряла мощната верига на Шар и Кораб, най-личните не само в Македония, но и в Косово и Албания. Там някъде пред тях, в гънките на Бистра, е известното село Галичник, архитектурно-исторически резерват. Жителите му са пръснати по цял свят, но голяма част от тях си идват за Петровден, деня на известната Галична сватба! На юг Пелистер сякаш е подпрял небето и като стар комита бди над бунтовната Битола. Източно от него разпереният като орел Каймакчалан като че ли още скърби за българските войни, оставили костите си по чукарите му. Ето и Беласица, Голготата на Самуил. Планини, планини... Краят им не се вижда.

С този пътеводител искаме да привлечем вниманието и да дадем един минимум от информация за божествения планински свят на Вардарска Македония (днешна Република Македония), както и в по-малка степен, за останалата природа, културата, историята, някои от по-известните градове и села. С това целим да допринесем за още по-близкото опознаване, не само между любителите на планините и природата, но и въобще между хората от двете страни на границата!

НАДОБЪР ЧАС ИЗ СВЕЩЕНАТА МАКЕДОНСКА ЗЕМЯ!

Използвана литература

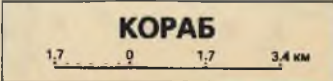
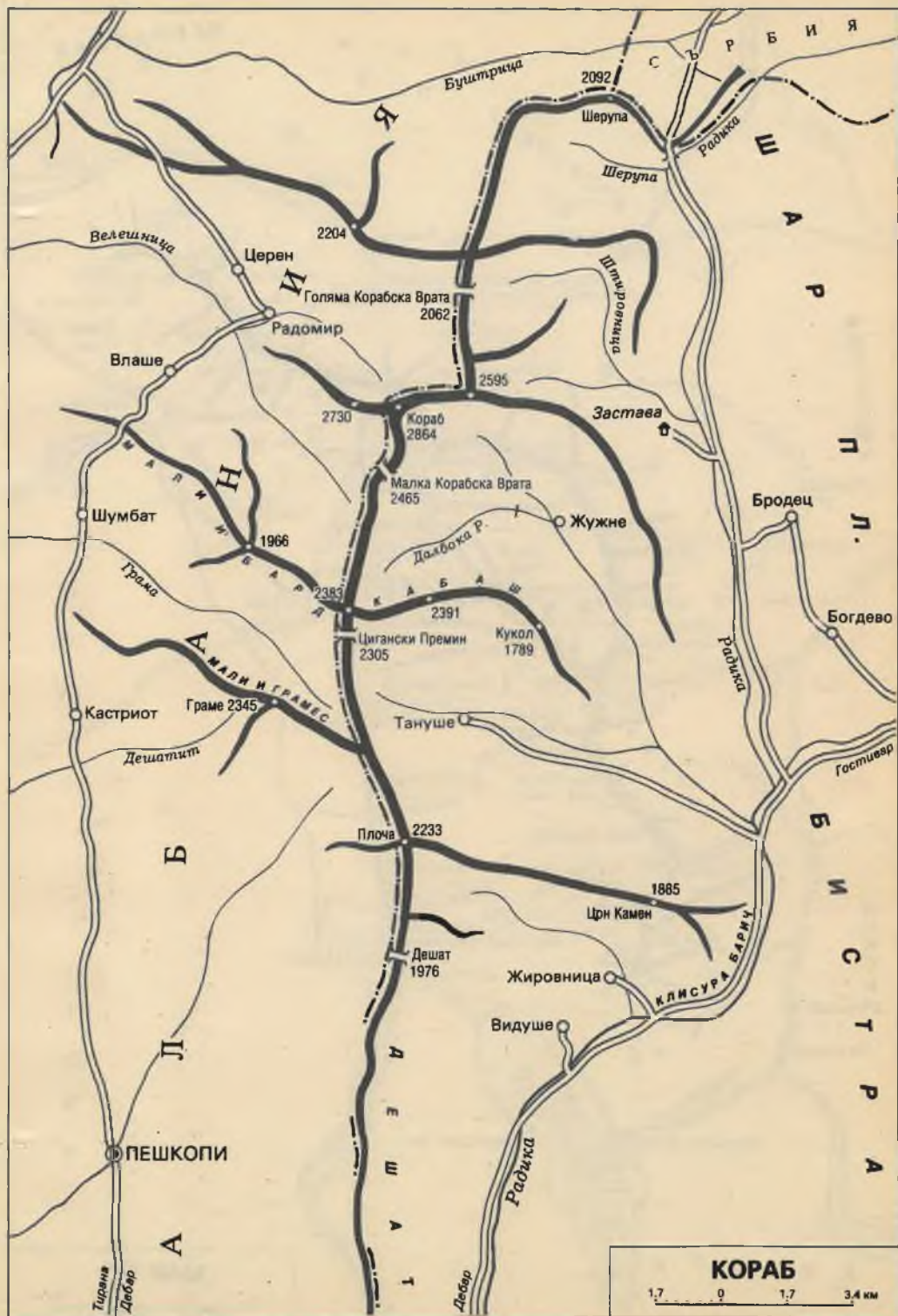
- АЛЕКСОВСКИ, ПЕРО, 1986 г., *Развој на планинарството во Титов Велес и Јакупица*
БИТОЛА - Брошура
- БЛАГОЕВЪ, Т.А., 1925 г., Беласица, *Географско четиво, година II № 7 и 8*
- БРЕЗОСКИ, СЛАВКО, 1993 г., *Реканска кука*
- ВОДИЧ-ДНЕВНИК, *Прва македонска трансверзала, Електро-технически и машински факултет в Скопие*
- ГЕОГРАФСКИ ВИДИК, 1976 г., книга I, *Пелистер*
- ГЕОГРАФСКИ ВИДНИК, 1981 г., книга 6, *Шар планина, Томе Андоновски*
- ГОДИШЕН СБОРНИК, 1975 г., книга 21
- ДЕЛИРАДЕВЪ, ПАВЕЛ, *Осоговова планина*
- БЛАГОЕВЪ, ГЕОРГИ, 1941 г., *Песента на Шар*
- ЗЕМЕПОВЪРХНИ ФОРМИ И ТЯХНОТО РАЗВИТЕ
- ЗИКОВ, МИХАЛО, 1987 г., *Географски разглед, книга 25, Географолошки особини, нивна валоризација и категоризација за просторно уредување на националниот парк "Галичица"*
- ИВАНЧЕВ, ЕМИЛ, 1983 г. *Осогово, пътеводител*
- КОЛЧАКОВСКИ, ДРАГАН, 1988 г. *Географски разглед, книга 26, Високопланински карст на планината Караджица*
- КОЛЧАКОВСКИ, ДРАГАН, 1990-1991 г., *Географски разглед, книга 29, Основни карактеристики на карстните появи на Сува планина*
- КОНСТАНТИНОВ, ГЕОРГИ, *Душата на Македонија*
- МАТКА, 1994 г., брошура
- МИХАЙЛОВСКИ, ЙОРДАН, 1991 г., *Манастир "Свети Йоаким Осоговски"*
- НАЦИОНАЛЕН ПАРК ПЕЛИСТЕР - брошура
- ОХРИД, 1986 г., *Ристо Кузмановски, Коста Ракиќ*
- ПАНОВ, МИТКО, Д-Р, 1976 г., *Географија на СР Македонија, I книга*
- ПЕЕВ, П. Д-Р, *Планините во Македонија*

ПОПОВСКИ, ЙОВАН, 1965 г., Скопие туристически водич
САЗДОВ, ТОМЕ, Д-Р, 1995 г., Знаменити македонски преродбеници од Галичник
СИНАДИНОВСКИ, ЯКИМ, 1993 г., Национален парк Маврово
СКОПИЕ И НЕГОВАТА ОКОЛИНА, 1986 г., Авторски колектив
СТАМЕНКОВ, ВЛАДО, Д-Р, 1987 г., Водич по планинските домове во Македонија
СТОЙМИЛОВ, АЛЕКСАНДАР, 1995 г., Географија на Република Македонија за I година гимназија
ЦИРИВИРИ, КОСТАНТИН, 1996 г., Алпинистички и спортско качувачки локалитети во Македонија
ЧАНКОВ, Ж., 1918 г., Географски речник на Бугарија, Македонија, Добруджа и Поморавија
ЯРАНОВ, ДИМИТЪРЪ, ПРОФ., Каймакчалан
JUGOSLAVSKE HORY, 1987, Ladislav Jirasko, Ludek Leder, Josef Lorenc

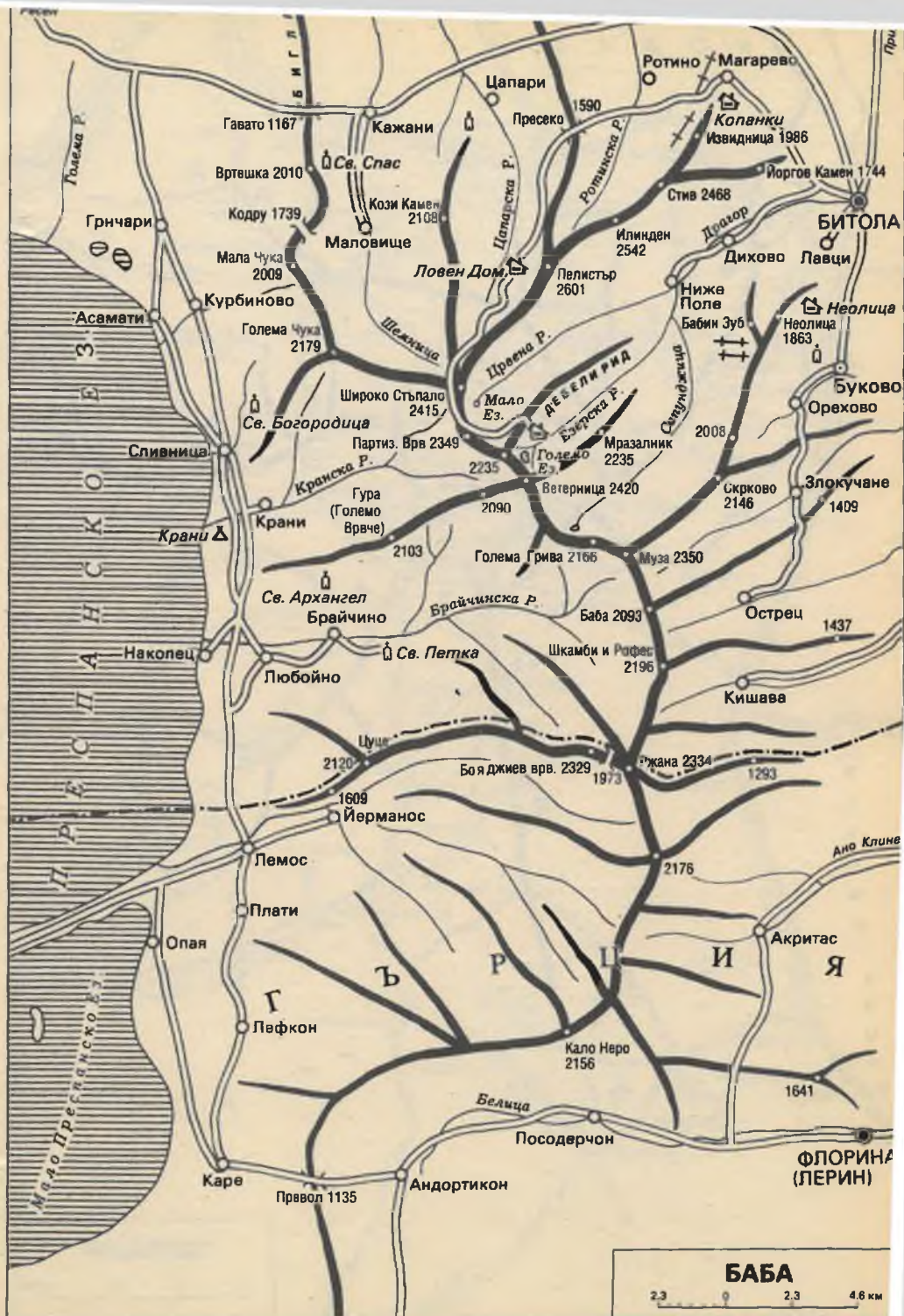
Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several lines and appears to be a formal document or letter.

ПРИЛОЖЕНИЯ

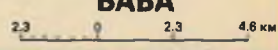
	Държавна граница		Град
	Жп линия		Малък град
	Шосе		Голямо село
	Лифт, влек		Село
	Хижа		Летовище
	Отделна сграда		Манастир
	Планинско било		Църква, параклис
	Връх с кота		Мина
	Проход, седловина		Минерална баня
	Водна площ		Водопад

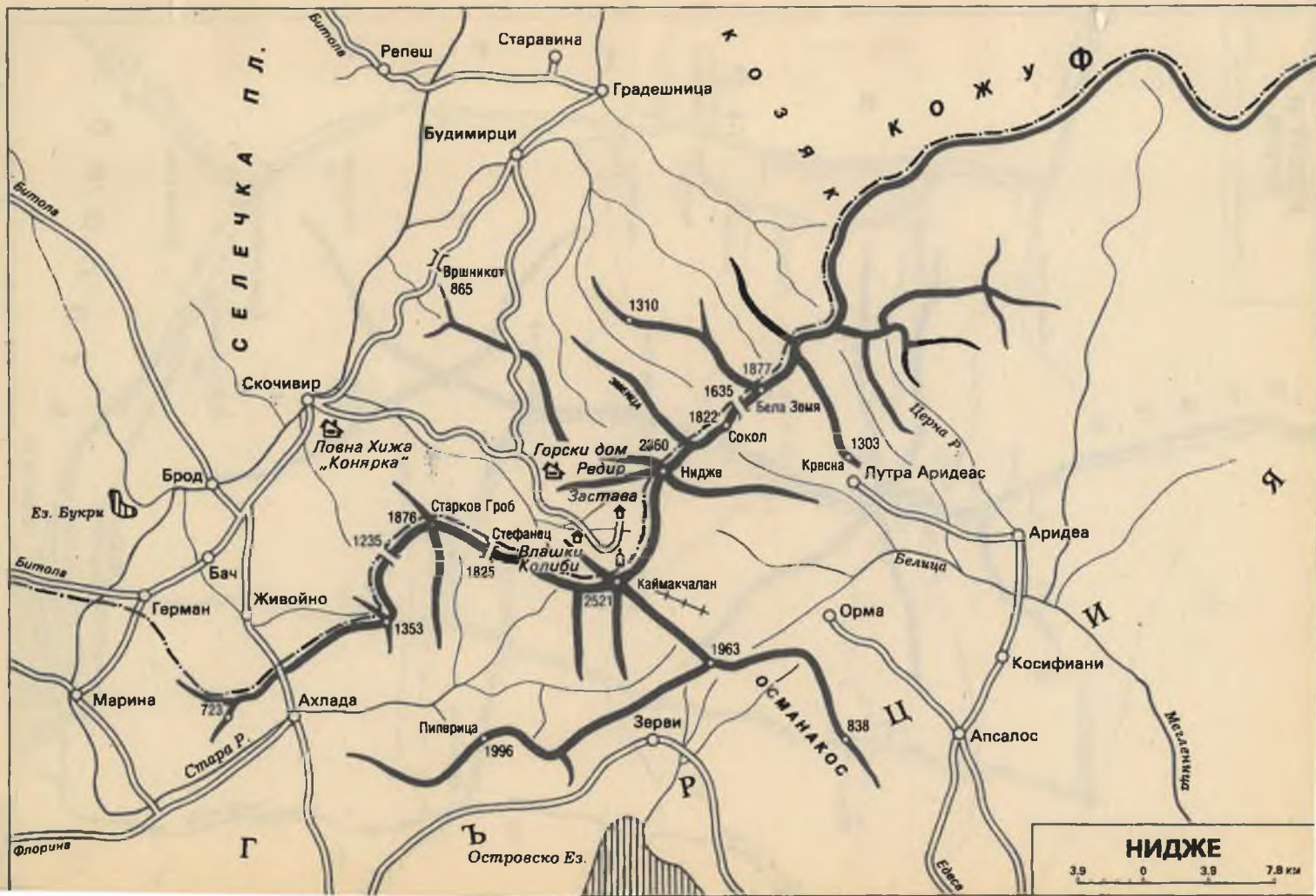

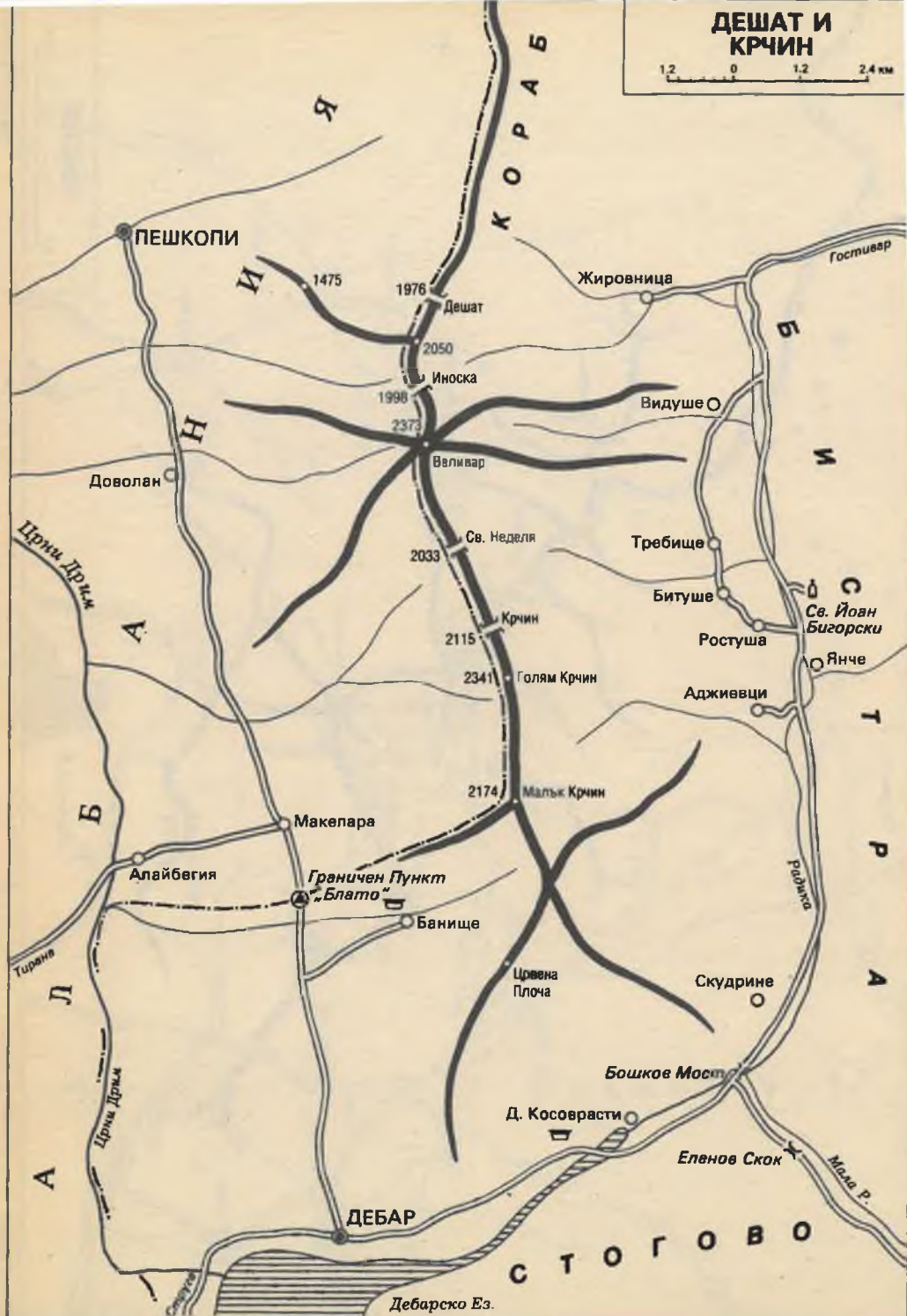
БАБА

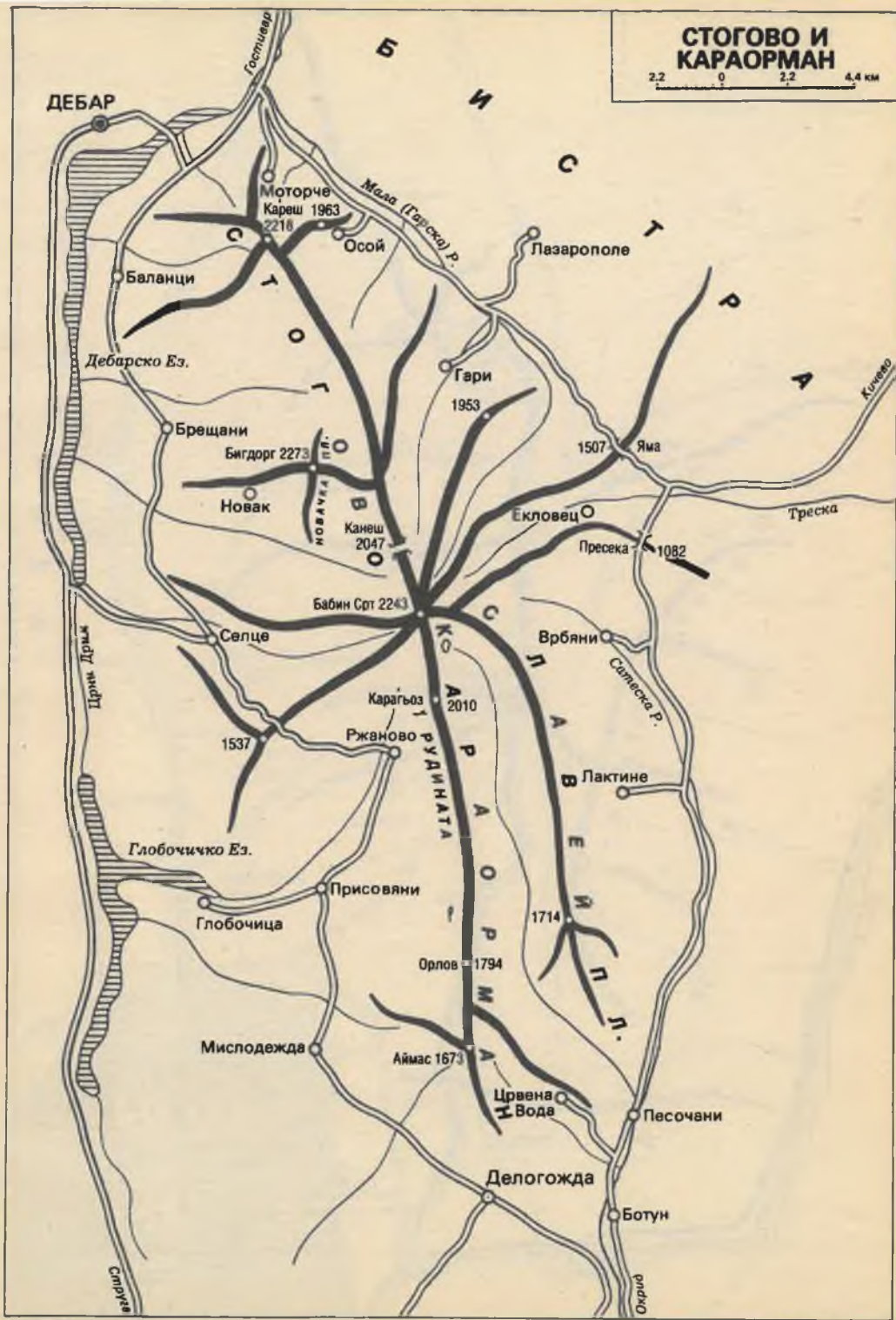
ДЕШАТ И КРЧИН

1.2 0 1.2 2.4 км

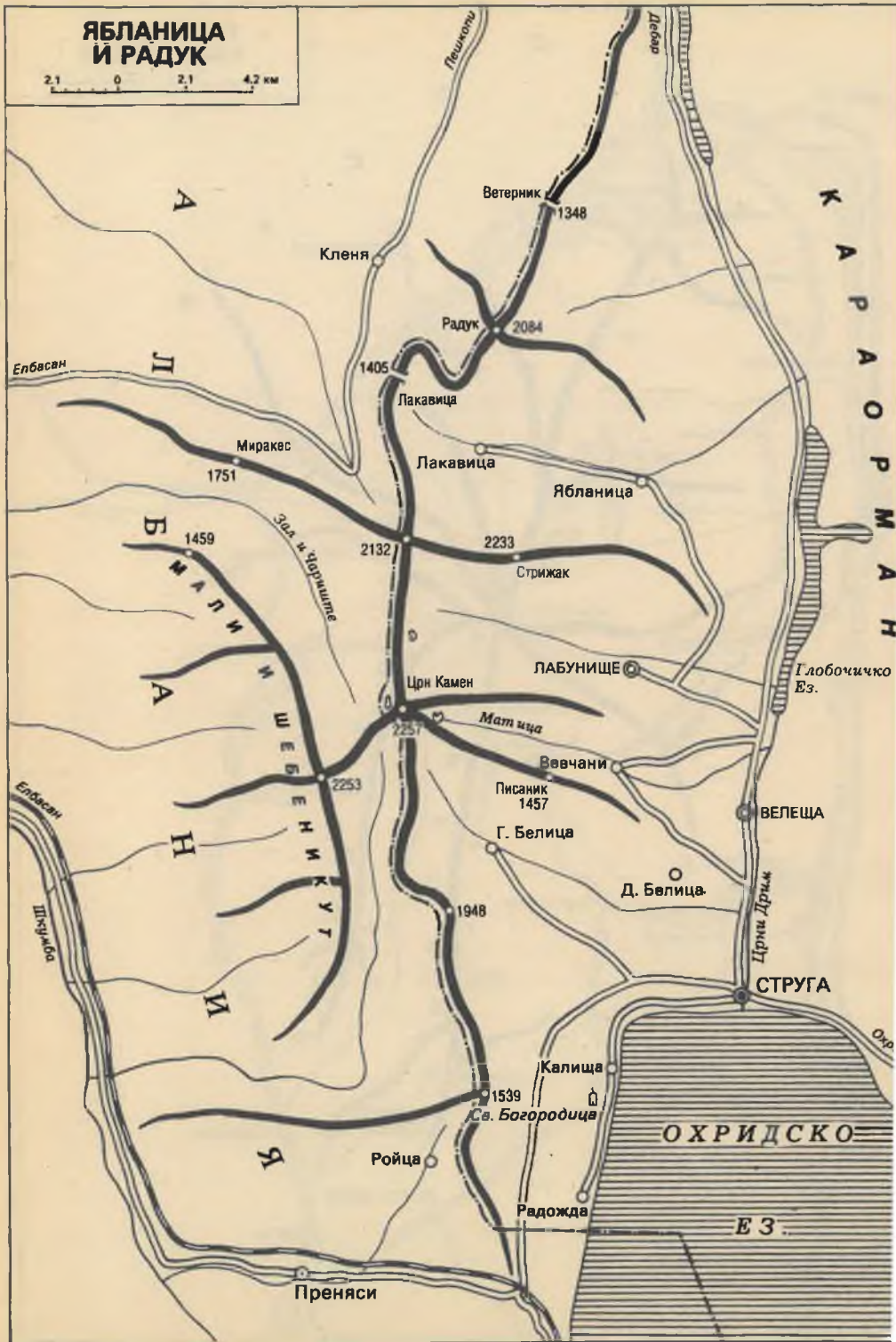
СТОГОВО И КАРАОРМАН

2.2 0 2.2 4.4 км

ЯБЛАНИЦА И РАДУК

2.1 0 2.1 4.2 км

КОЖУФ

3.2 0 3.2 6.4 км

Тиквешко Ез.

ВИТАЧЕВО

Рожден ○

1165
Пулевец

Ъ

Премахи

Курпа

Крнево
Д. Бошава
Г. Бошава
Бошула

Конопище

Мрежичко

1638
Коприва
1627
Орлов Вис
Конска Глава

Ликовон
2156
Пешкотон

Арудев

Голема Р.

Фустани

Аетохорион

Дудича

1836
Порта

1845
Зеленбег

2171
Момина Чука

2132

Архангелос

Нотиа

Лангадиа

Дзена
2067

2102
Морето

2004
Мала Рупа

2102
Ферма Алчак

1262
Горни Голем

1766
Смрадлива Вода

1262
Долна Чука

1388
Висока Чука

1766
Двете Уши

1766
Семени

1766
Конско

1766
Н. Конско

1766
Сува Рупа

1766
Конска Р.

1766
Конска Р.

1079
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1079
Купа

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1079
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

1014
Скра

Негорци

752

752

752

752

752

752

752

752

752

752

752

752

752

ГЕВГЕЛИЯ

Хамилон

Фанос

Скра

Скра

Скра

Скра

Скра

Скра

Скра

Скра

Скра

Скра

Скра

Добранско езеро

Вардар

Алупа Солун

Спирчица

Анска Р.

Конска Р.

Конска Р.

Конска Р.

Конска Р.

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

Вардар

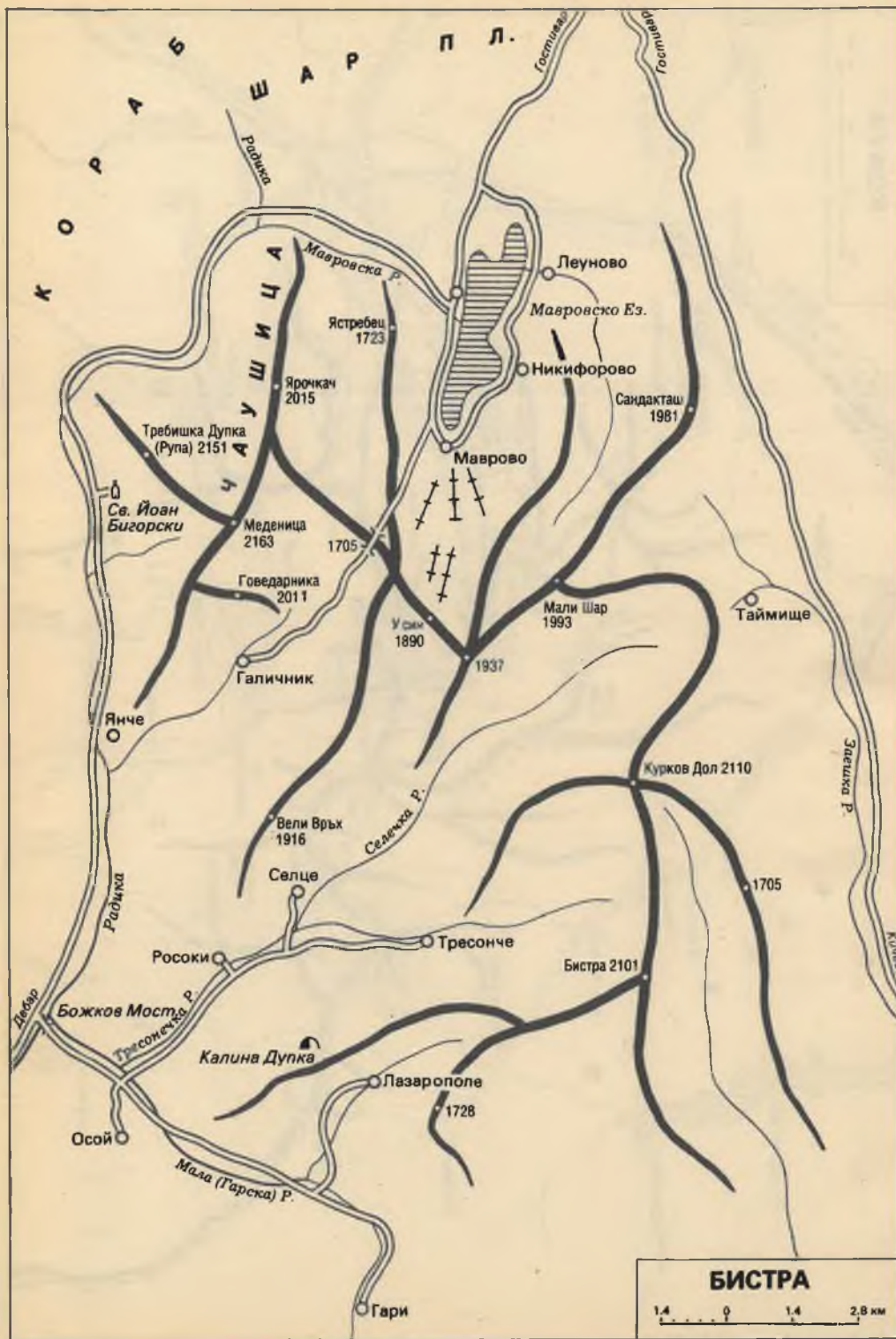
Вардар

Вардар

Вардар

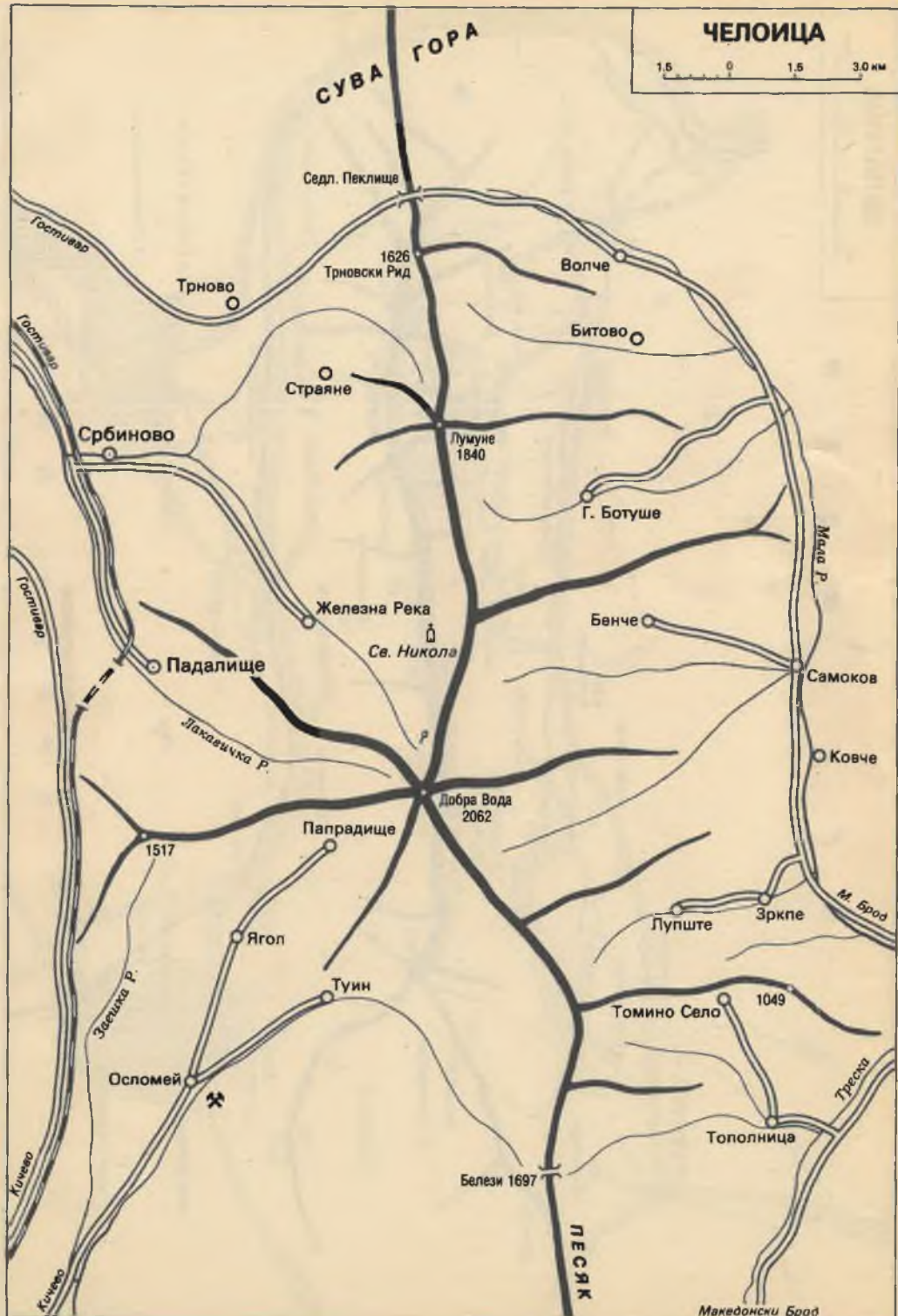
Вардар

Вардар

ЧЕЛОИЦА

1.5 0 1.5 3.0 км

Масово към Кораб

Граничната пирамида на връх Кораб

Кулата на Титов връв

„Вицето“ на Шар - Малък турчин

Легендарният Люботън

Към връх Кобилица

„Вевчанската локва“

Големото езеро в Баба

Спомен от войните.../ Баба /

Хижа „Шарена чешма“ в Беласица

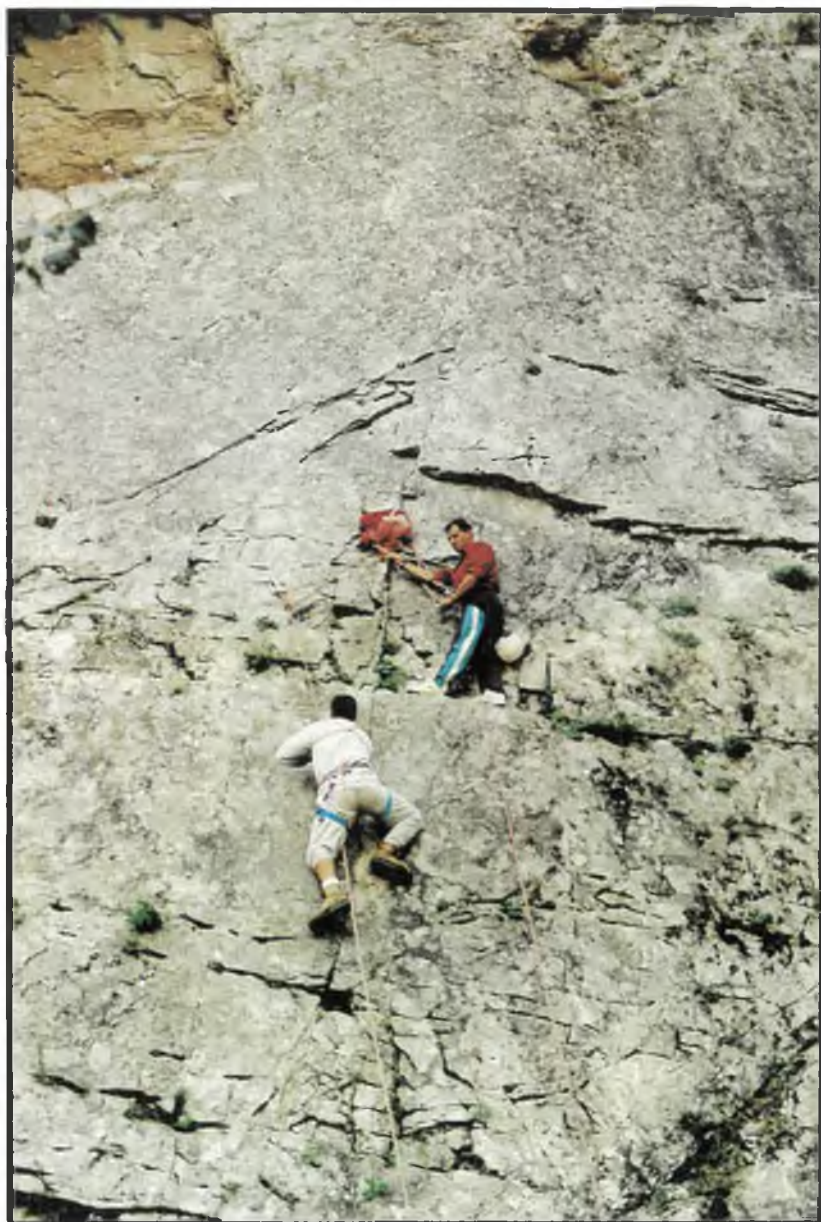
Скопје с Водно

Над река Трепка

Птичи поглед към Матка

Срещу земното притегляне

Бигдорг - първенецът на Стогово -

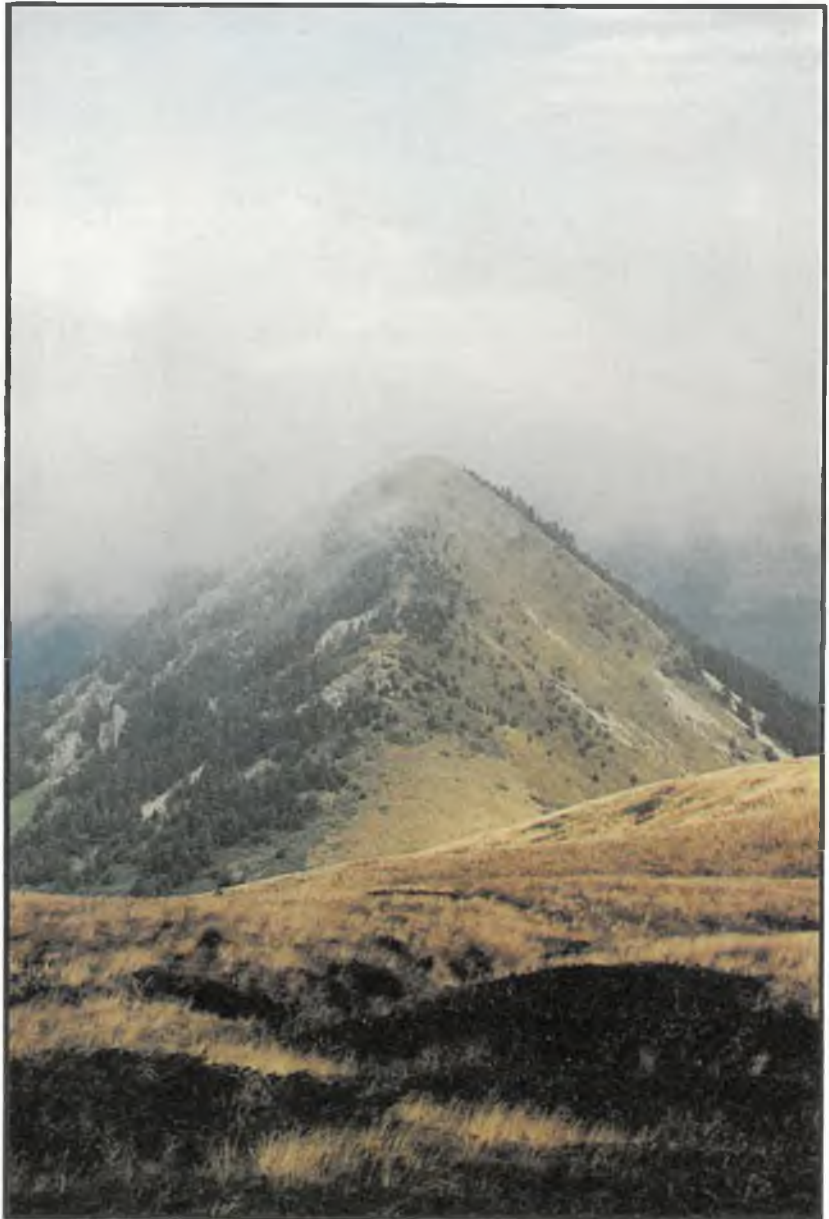
Караорман

Поглед към Бистра и Стогово

Зеленбег / Кожуф /

Момина чука / Кожуф /

Челоица

Из Бабуна планина

АЗИМУТНИ ТАБЛИЦИ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ КЪМ ПЛАНИНИТЕ
НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ ОТ:

ВРЪХ МУСАЛА

Към обект	Северен азимут	Разстояние по въздушна линия
ТИТОВ ВРЪХ /ШАР ПЛ./	264°	226 км
ВР. СОЛУНСКА ГЛАВА /ЯКУПИЦА/	252°	170 км
ВР. ЛИСЕЦ /ПЛАЧКОВИЦА/	241°	91 км
ВР. ПЕЛИСТЪР /БАБА/	235°	220 км
ВР. КАДИИЦА /ВЛАХИНА ПЛ./	228°	62 км
ПЛ. НИДЖЕ	228°	180 км
ВР. ЗЕЛЕНБЕГ /КОЖУФ/	223°	150 км
МАЛЕШЕВСКА ПЛ.	219°	64 км
ВР. ОГРАЖДЕНЕЦ /ОГРАЖДЕН/	217°	85 км

ВРЪХ ВИХРЕН

Към обект	Северен азимут	Разстояние по въздушна линия
ВР. РУЕН /ОСОГОВО/	300°	73 км
ВР. ЛЮБОТЪН /ШАР ПЛ./	284°	190 км
ВР. ТИТОВ /ШАР ПЛ./	272°	215 км
ВР. КАДИИЦА /ВЛАХИНА ПЛ./	272°	38 км
ВР. СОЛУНСКА ГЛАВА /ЯКУПИЦА/	268°	165 км
МАЛЕШЕВСКА ПЛ.	250°	30 км
БАБА ПЛ.	242°	200 км
ВР. ОГРАЖДЕНЕЦ /ОГРАЖДЕН/	237°	50 км
КОЖУФ ПЛ.	235°	120 км
НИДЖЕ ПЛ.	235°	150 км
ВР. ТУМБА /БЕЛАСИЦА/	218°	60 км

20-те НАЙ-ВИСОКИ ВЪРХА В
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ

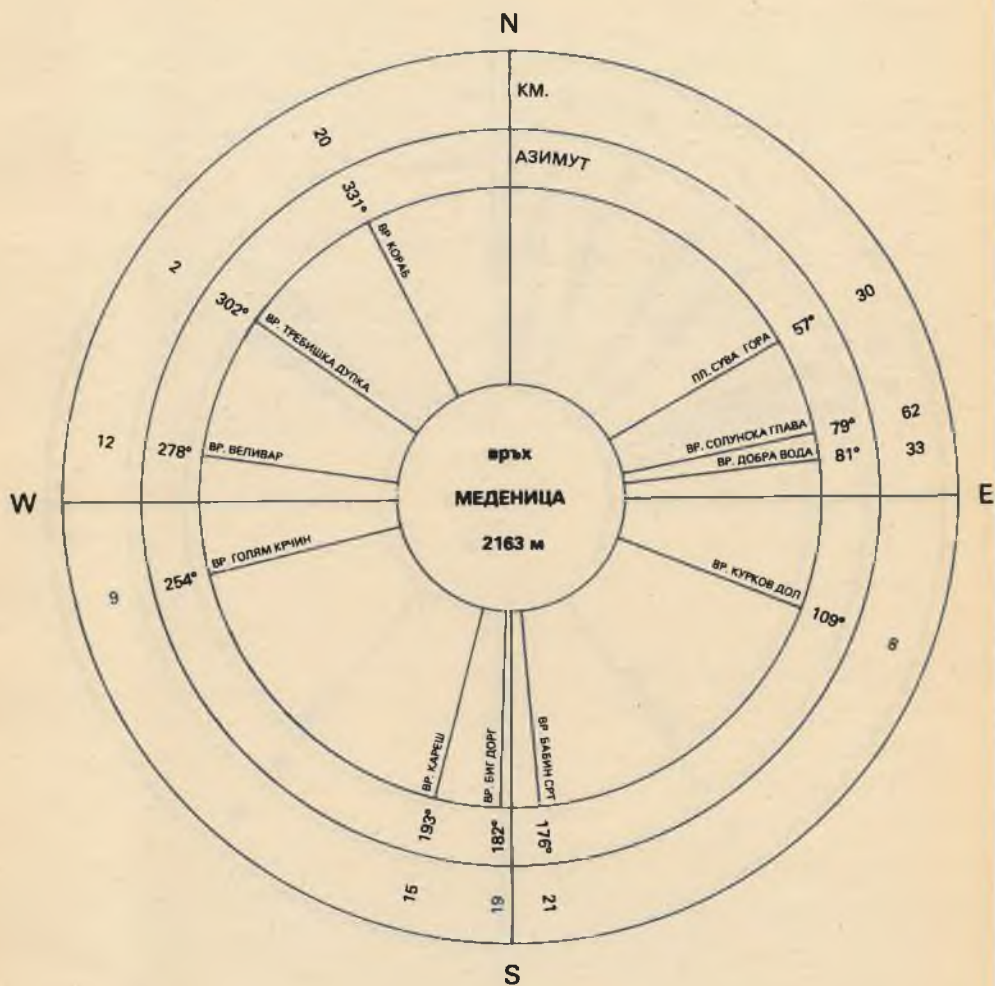
№	Врх	Височина в метри	Планина
1.	КОРАБ	2764 /2864/	Кораб
2.	ТИТОВ	2747	Шар пл.
3.	МАЛЪК ТУРЧИН	2702	Шар пл.
4.	БАКРДАН	2700	Шар пл.
5.	БЕЗИМЕНЕН	2683	Кораб
6.	БОРИСЛАВЕЦ	2675	Шар пл.
7.	БИСТРА	2651	Шар пл.
8.	БЕЗИМЕНЕН	2623	Шар пл.
9.	ДЖИНИ БЕГ	2610	Шар пл.
10.	ЕЗЕРСКА ЧУКА	2604	Шар пл.
11.	ПЕЛИСТЪР	2601	Баба
12.	БЕЗИМЕНЕН	2595	Кораб
13.	ГРАД	2595	Шар пл.
14.	ЦРН ВРВ	2584	Шар пл.
15.	ВРАЦА /ГОЛЕМ КАМЕН/	2582	Шар пл.
16.	КАРАБУНАР	2563	Шар пл.
17.	КАЗАНИ	2562	Шар пл.
18.	ДУРМИОН	2542	Шар пл.
19.	БИСТРИЦА	2540	Шар пл.
20.	СОЛУНСКА ГЛАВА	2540	Якупица

НАЙ-ВИСОКИТЕ ВЪРХОВЕ В НАЙ-ВИСОКИТЕ И С ПЛАНИНАРСКО ЗНАЧЕНИЕ
ПЛАНИНИ В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

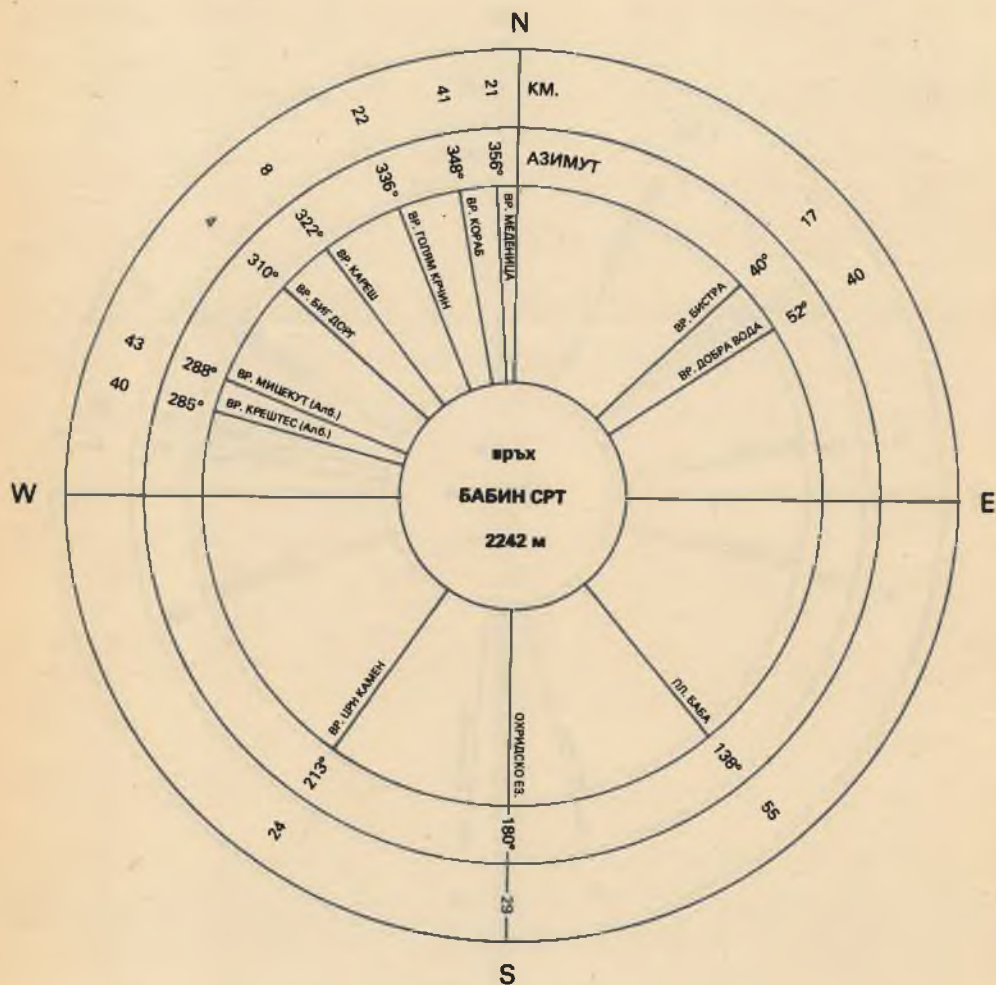
Врх	Височина в метри	Планина	Най-използван изходен пункт	часа пеша
КОРАБ	2764 /2864/	КОРАБ	Застава Стреземирово	4-5
ТИТОВ	2747	ШАР ПЛ.	лет. Попова Шапка	5-6
ПЕЛИСТЪР	2601	БАБА	хижа Копанки	4-5
СОЛУНСКА ГЛАВА	2543	ЯКУПИЦА	хижа Чеплес	3
КАЙМАКЧАЛАН	2521	НИДЖЕ	село Скочи Вир	10-12
ВЕЛИ ВАР	2373	ДЕШАТ	село Жировница	4-5
ГОЛЯМ КРЧИН	2341	КРЧИН	село Битуше	4
БИГ ДОРГ	2273	СТОГОВО	село Гари	6
ЦРН КАМЕН	2257	ЯБЛАНИЦА	село Вевчани	4
МАГАРО	2254	ГАЛИЧИЦА	село Трпеица	5-6
РУЕН	2252	ОСОГОВО	Осоговски Манастир	8
ЗЕЛЕНБЕГ	2171	КОЖУФ	лет. Смирдлива Вода	5-6
МЕДЕНИЦА	2163	БИСТРА	село Галичик	2-3
ДОБРА ВОДА	2062	ЧЕЛОИЦА	ж п спирка Падалише	3-4
ТУМБА	1881	БЕЛАСИЦА	село Смолари	6-7
КОЗЯК	1746	БАБУНА	хижа Дервен	3-4
ВОДНО	1066	ВОДНО	Скопие	2-3

ТАБЛИЦА ЗА ОСНОВНИТЕ ДАННИ НА
НАЙ-ГОЛЕМИТЕ ЕЗЕРА В ШАР ПЛАНИНА

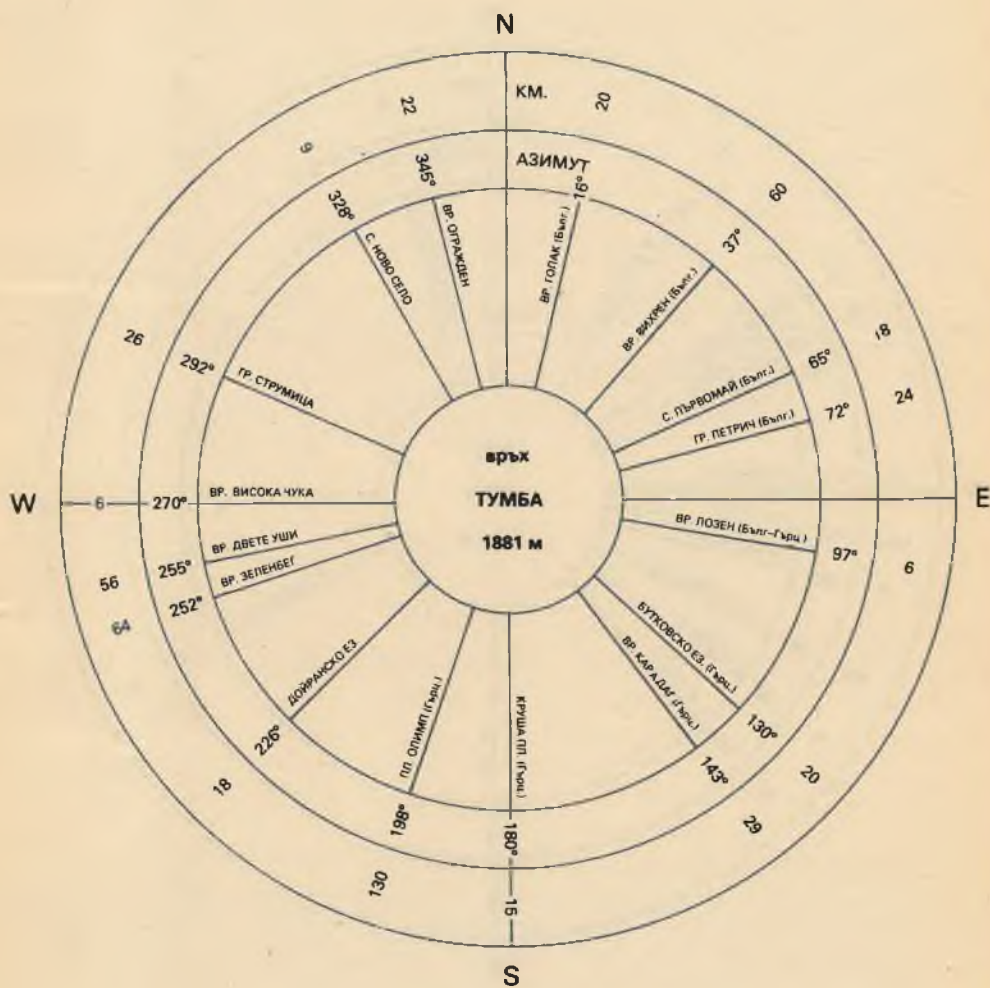
Езеро	Надмор. височина	Повърх- нина в м ²	Дължина в м	Широчи- на в м	Дължина на брега в м	Дълбочи на в м
БОГОВИНСКО	1960 м	66880	452,5	255	1200	2, 20
ЦРНО ЕЗЕРО	2122 м	33520	248	185	825	2, 20
ГОЛЕМ ГОЛ	2180 м	26640	290	115	675	5, 60
БЕЛО ЕЗЕРО	2282 м	18000	185	120	540	1, 00
МАЛ ГОЛ	2300 м	8240	115	102	330	0,80
КРИВОШИСКО	2250 м	7400	115	87	325	0,50
ГОЛЕМО ДЕДЕЛБЕШКО	1980 м	3916	100	80	243	0,50
ДОЛНО ДОБРОШКО	2400 м	3760	77	55	225	0,60
ЦРН ГОЛ	2340 м	3640	90	70	225	0,40
МАЛО ДЕДЕЛБЕШКО	1820 м	2400	80	30	190	1,20
ГОРНО ВРАЧАНСКО	2182 м	1256	40	40	126	-
ГОРНО ДОБРОШКО	2440 м	1200	50	32	125	1,50
ДОЛНО ВРАЧАНСКО	2170м	625	25	25	75	0,50
МАЛО ЦРНО	2136м	450	30	15	70	1,00
МАЛО БОГОВИНСКО	1980м	150	21	7	53	1,70

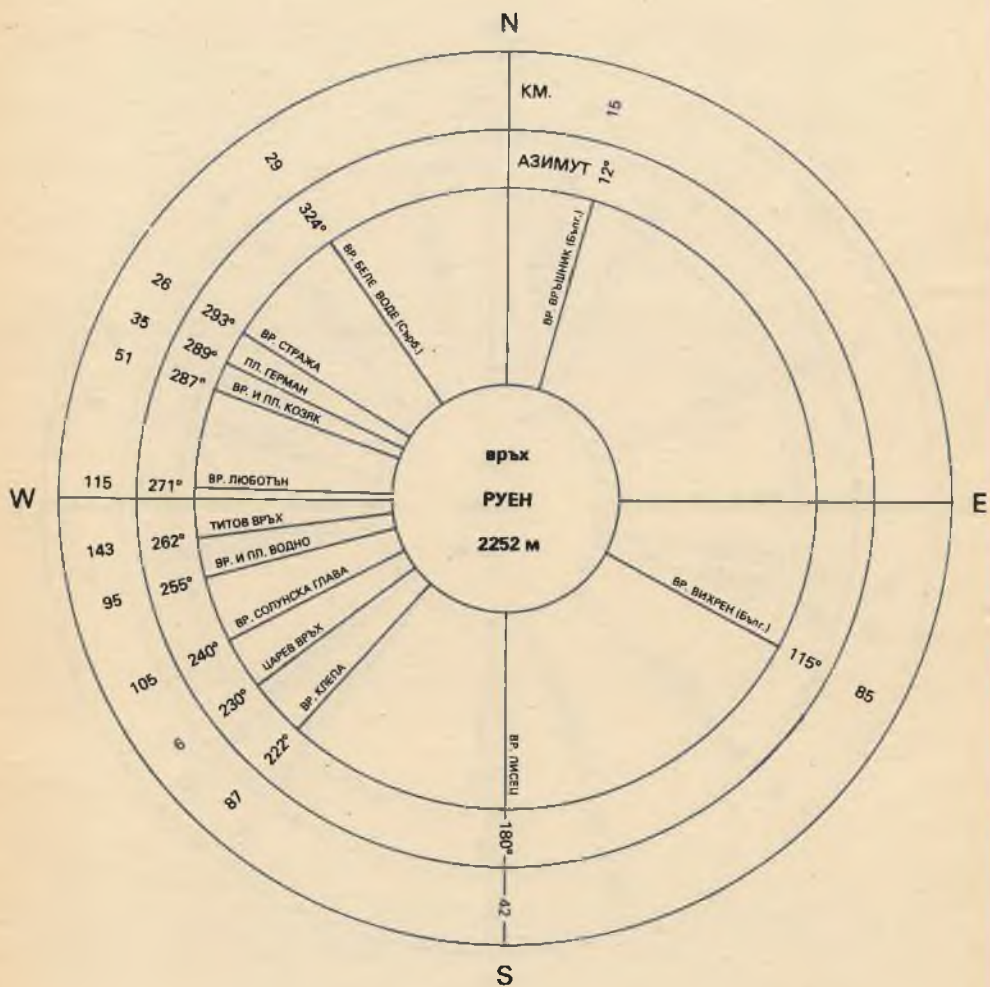
АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРЪХ МЕДЕНИЦА (БИСТРА)

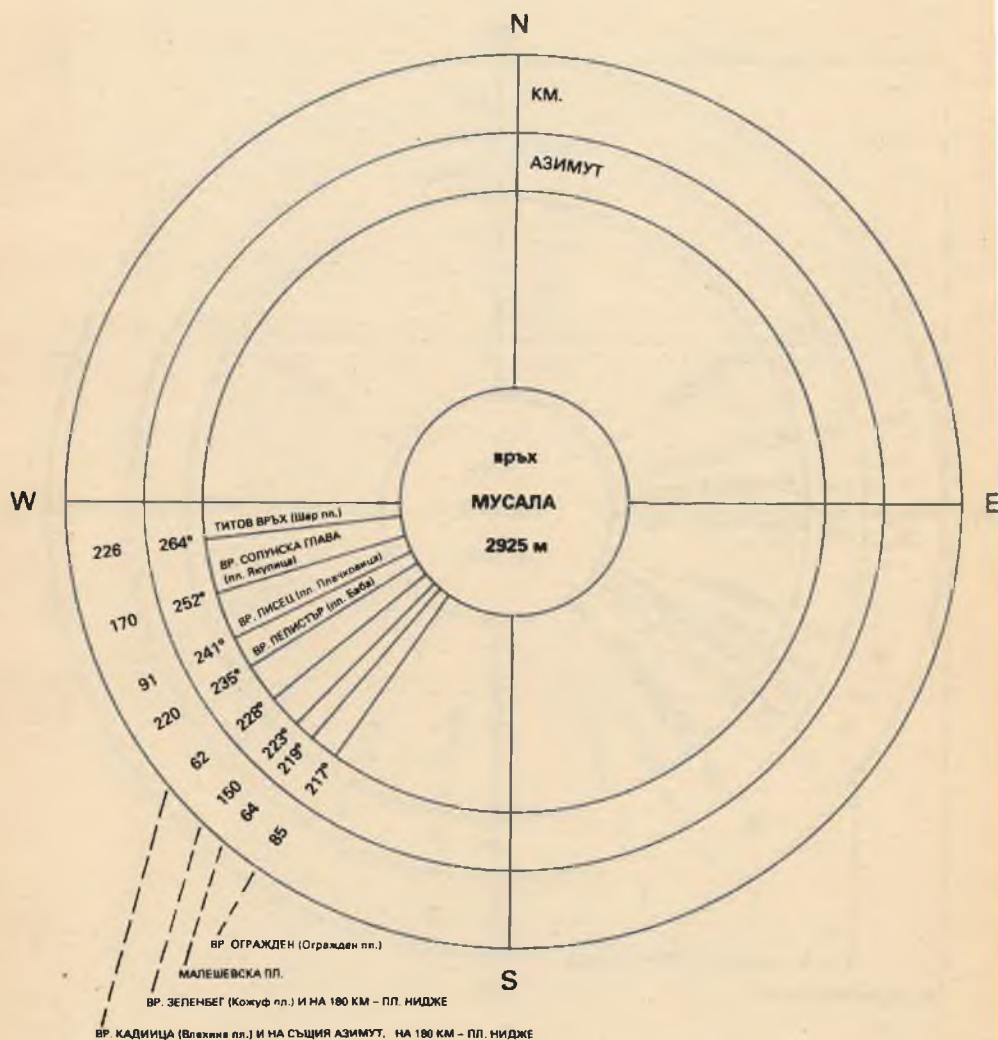
АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРѣХ БАБИНСКА ПТИЦА (СТОГОВО)

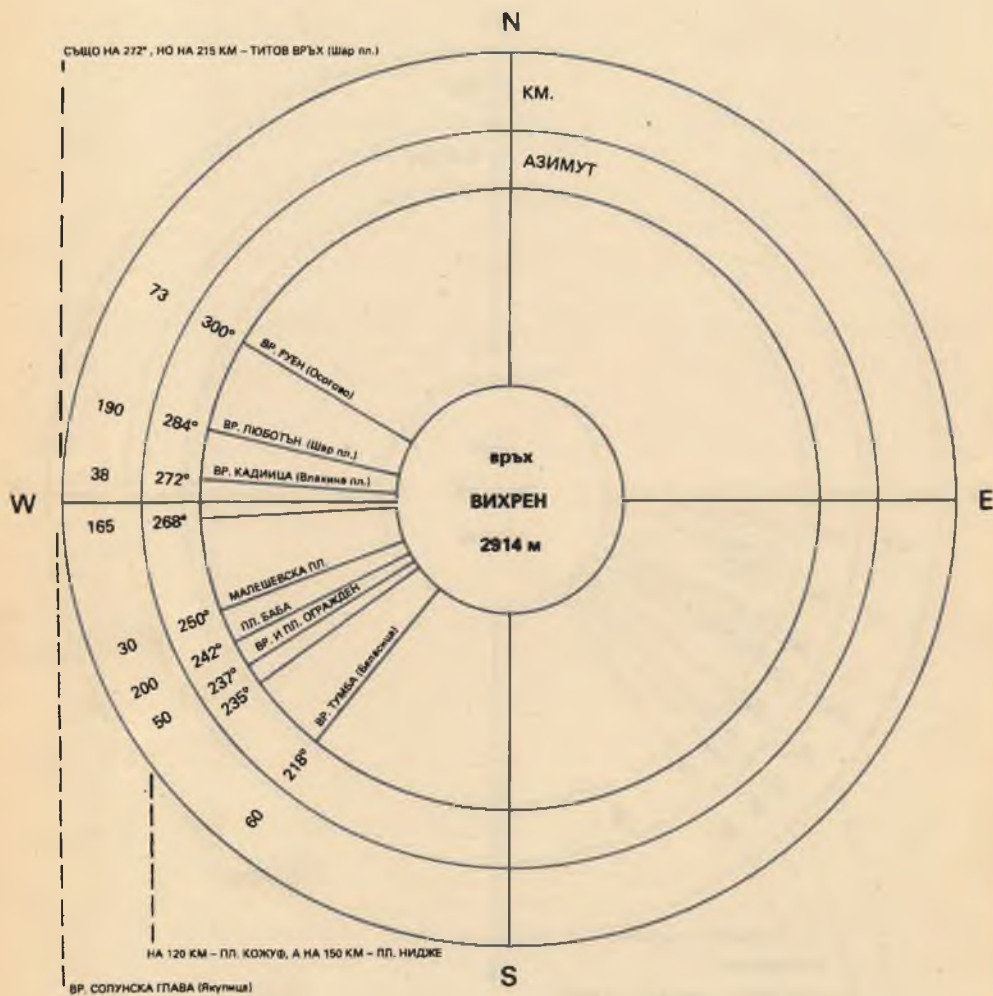
АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРЪХ ТУМБА (БЕЛАСИЦА)

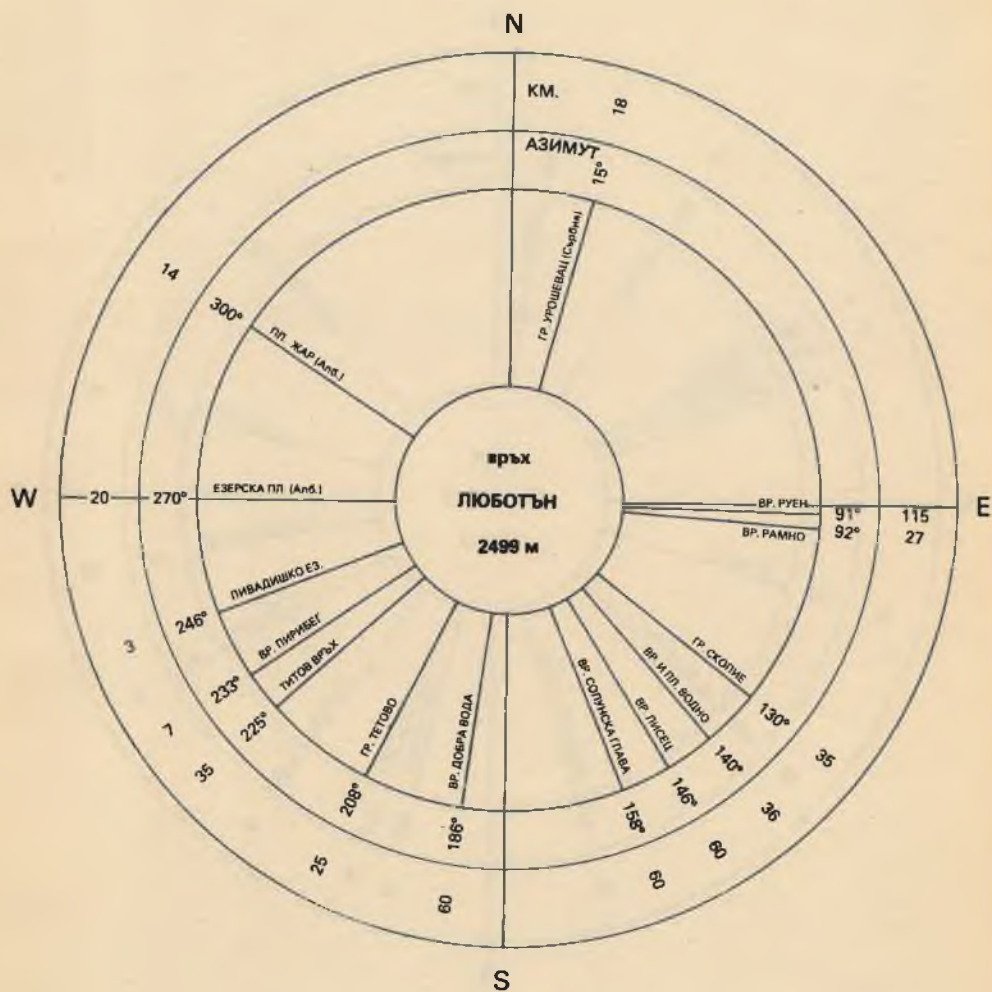
АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРѡХ РУЕН (ОСОГОВО)

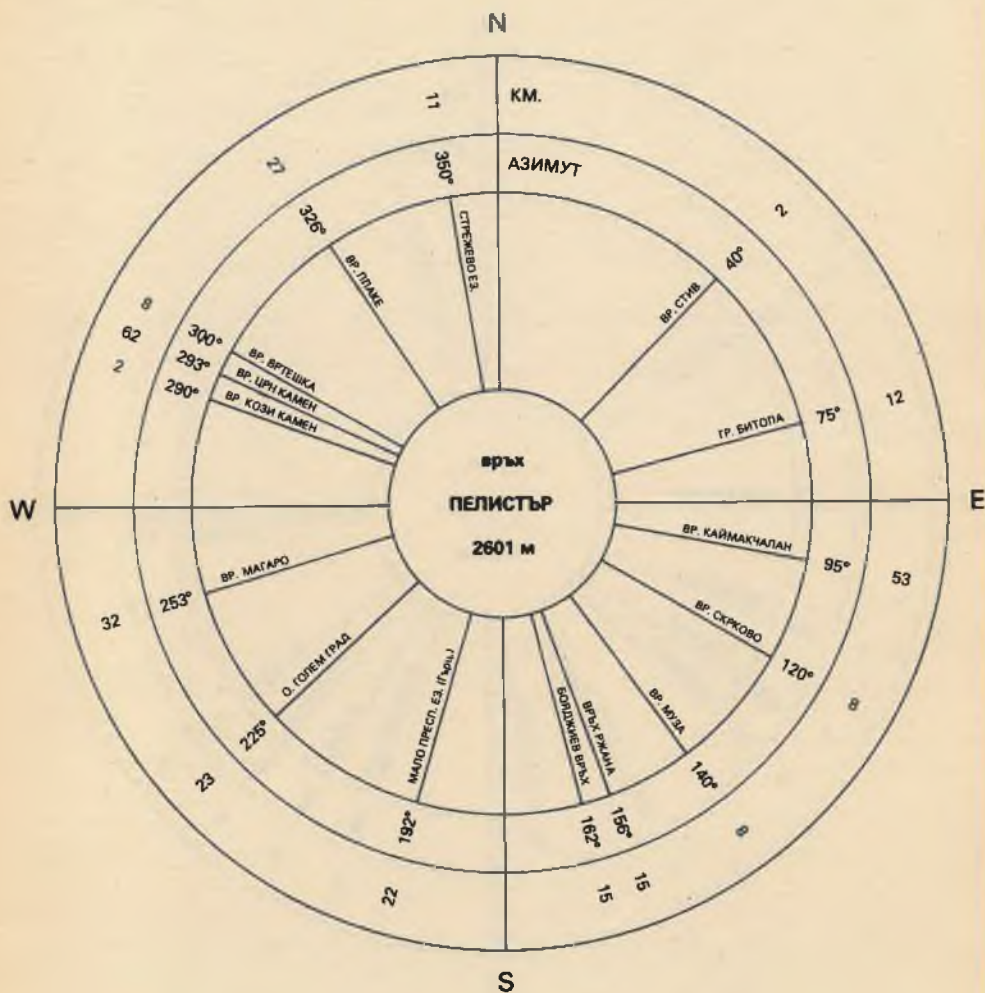
**АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРЪХ МУСАЛА
КЪМ ПЛАНИНИТЕ В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ**

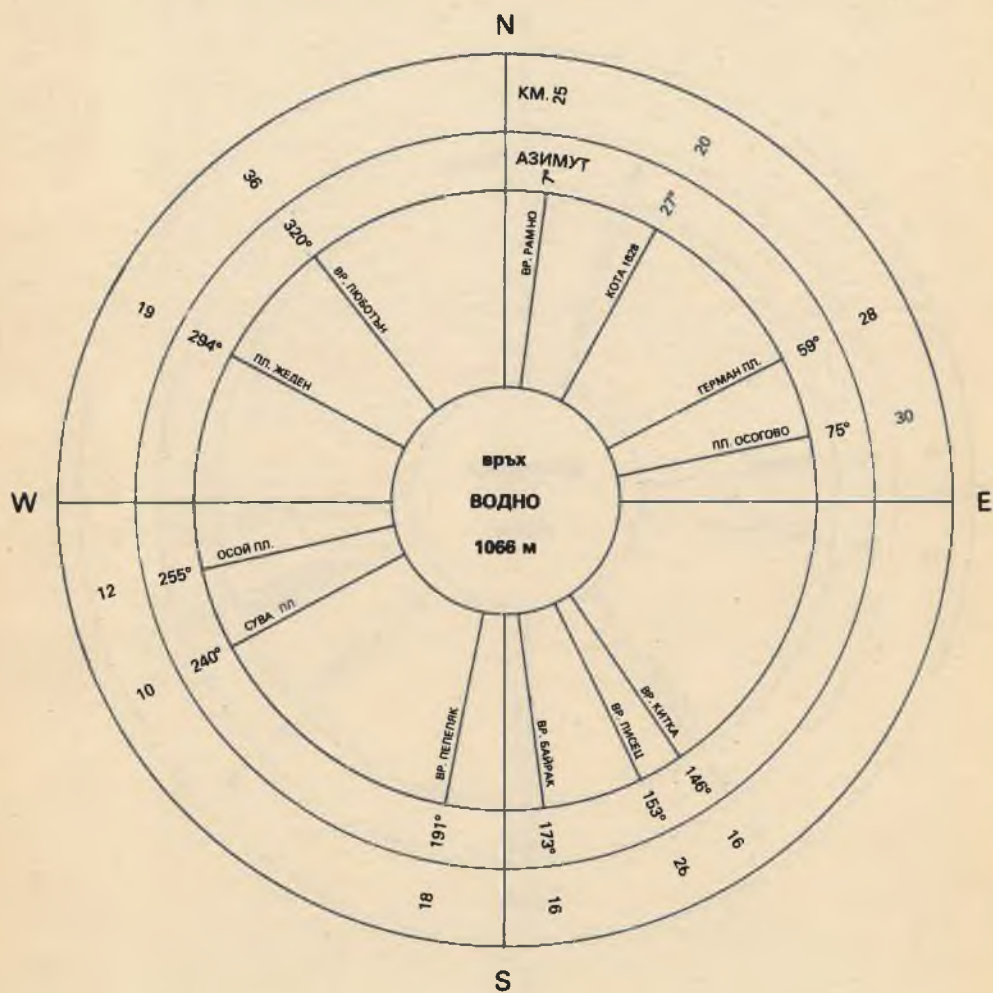
**АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРЪХ ВИХРЕН
КЪМ ПЛАНИНИТЕ В РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ**

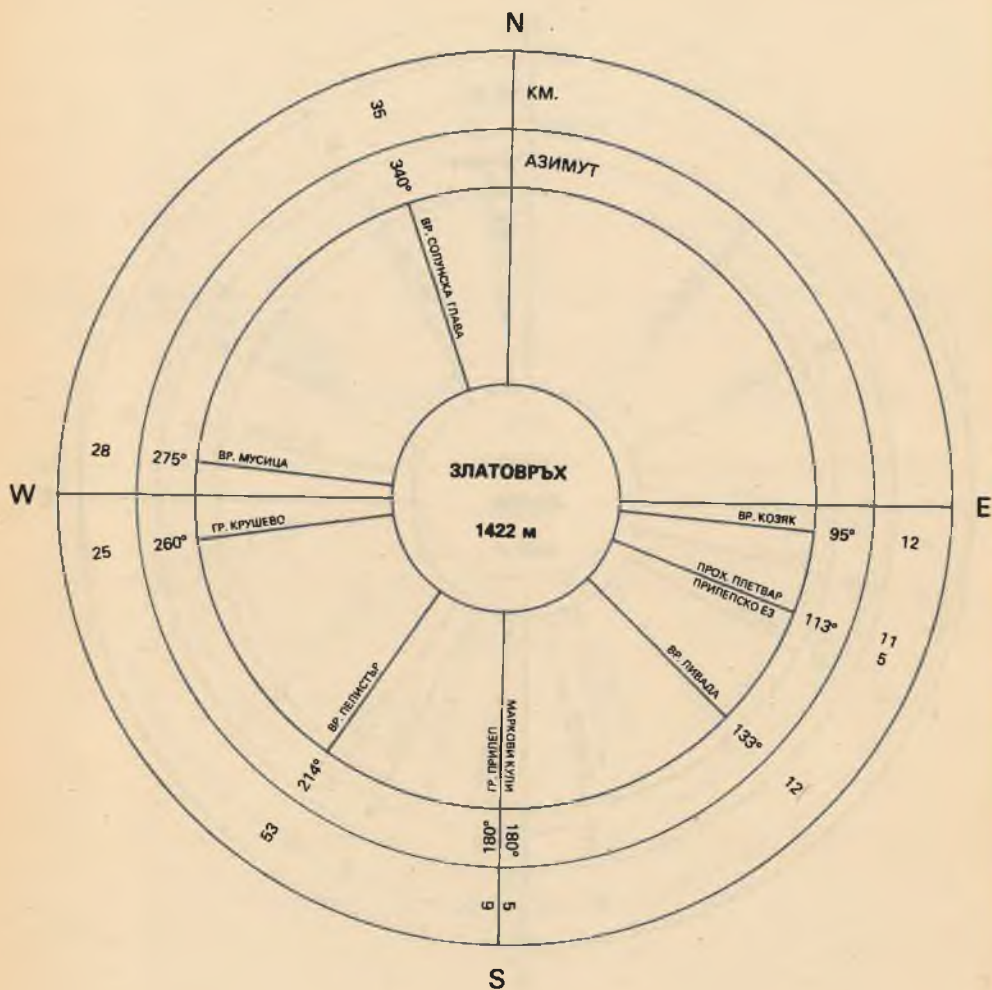
АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРЪХ ЛЮБОТЪН (ШАР ПЛ.)

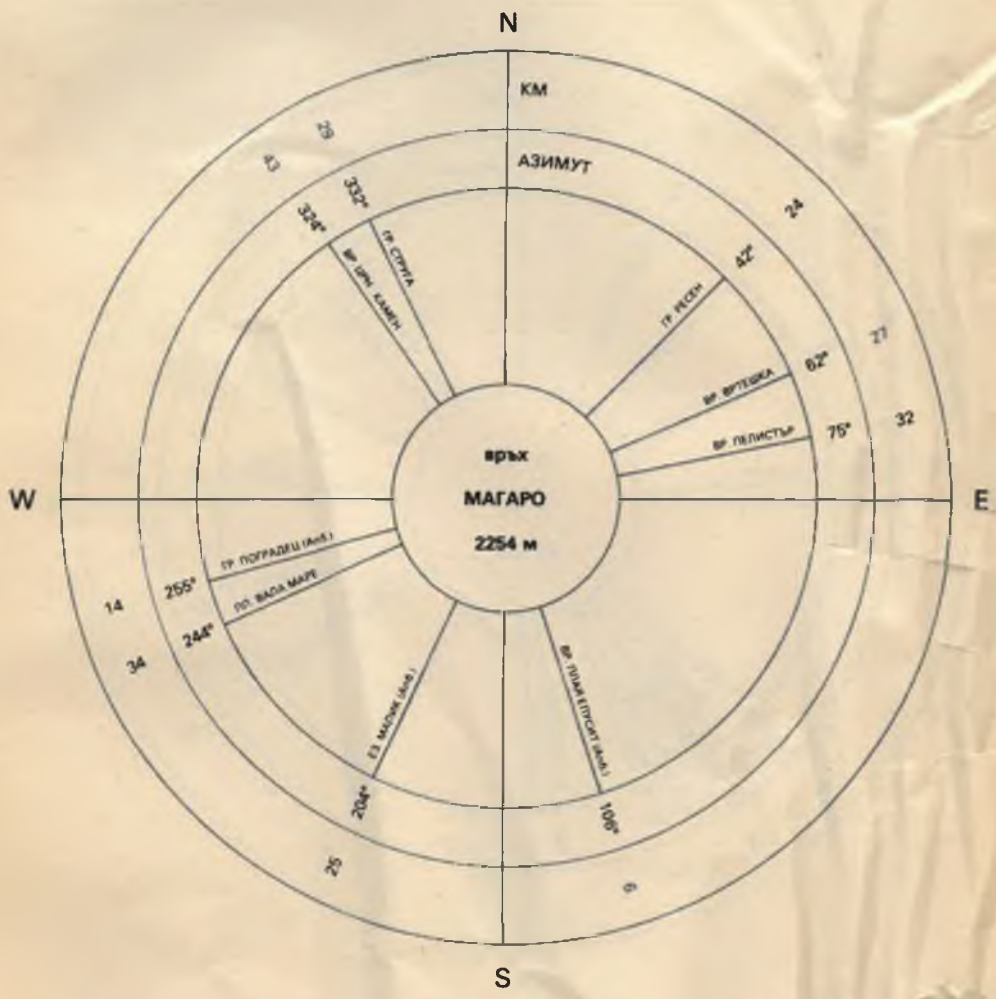
АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРЪХ ПЕЛИСТЪР (БАБА)

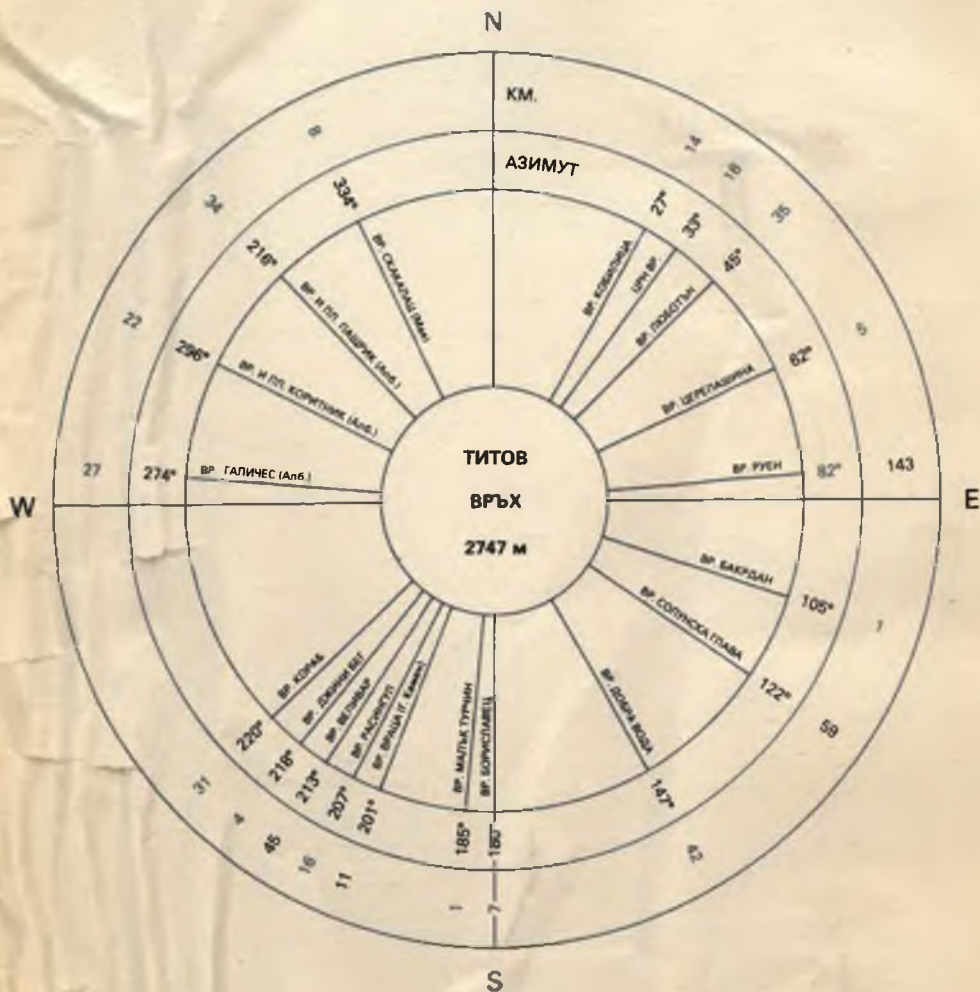
**АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРЪХ ВОДНО
 НА ЕДНОИМЕННАТА ПЛАНИНА ЮЖНО ОТ СКОПИЕ**

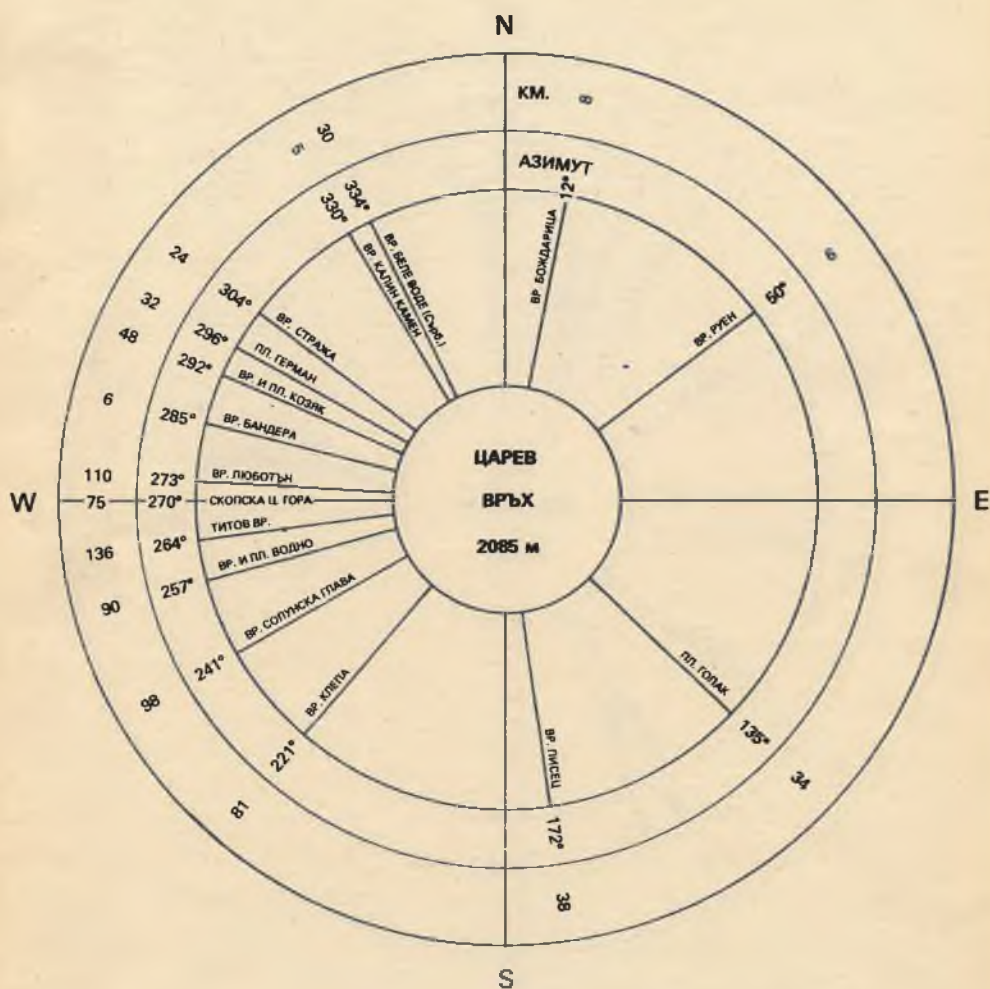
АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ЗЛАТОВРЪХ (БАБУНА)

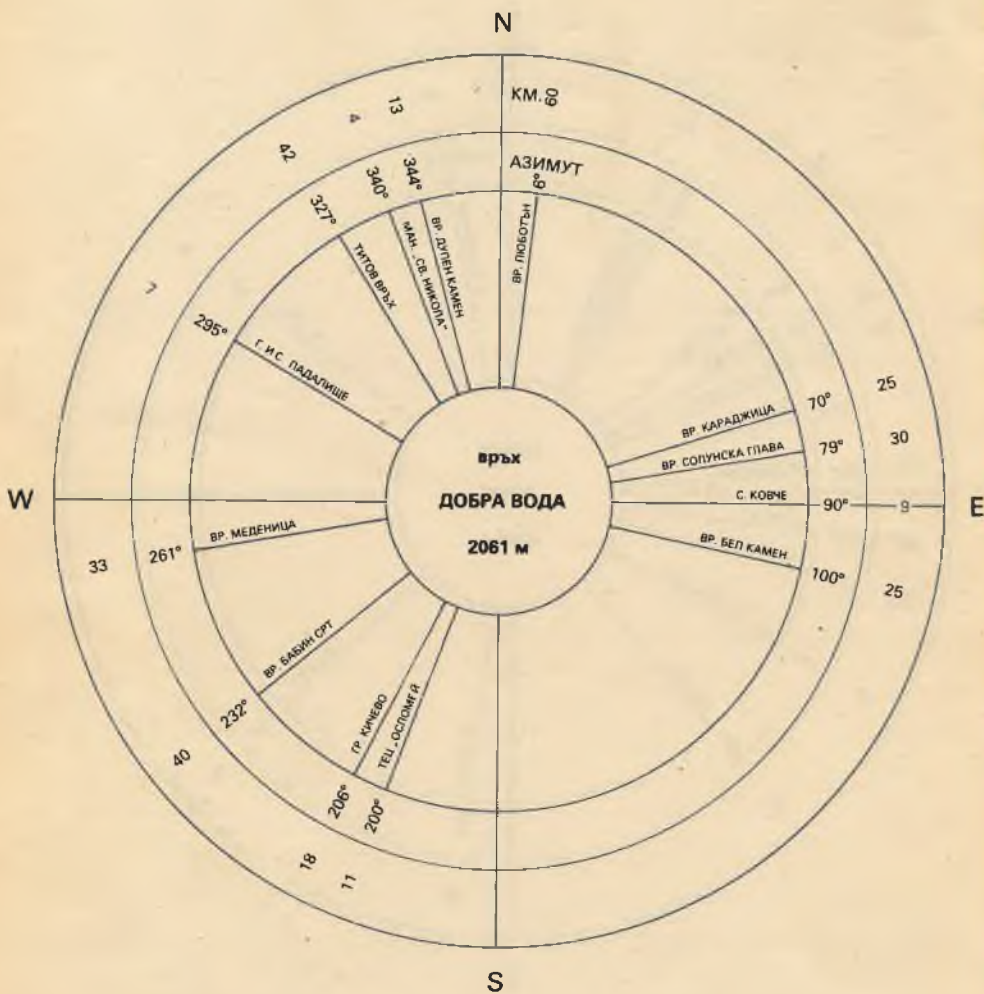
АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРѣХ МАГАРО (ГАЛИЧИЦА)

АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ТИТОВ ВРЪХ (ШАР ПЛ.)

АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ЦАРЕВ ВРЪХ (ОСОГОВО)

АЗИМУТЕН КРЪГ ЗА ОРИЕНТИРАНЕ ОТ ВРЪХ ДОБРА ВОДА (ЧЕЛОИЦА)

Евгений Динчев, Петър Атанасов

ВИСОКИТЕ ПЛАНИНИ НА
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЯ
Пътеводител

Редактор: Петър Атанасов
Художник: Георги Стаменов
Коректор: Дора Вълевска, Ана Лазарова
Печ. коли: 18.5
Печат - Ловечпринт ООД

